

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΤΟΜΟΣ Ι'. ΑΡ. 3 (ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1968)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ	Ρήγας, Βηλαράς, Χριστόπουλος (Μελέτη)
Ι. Ν. ΔΑΜΠΑΣΗ	Ἐκάτη ἢ φαρμακῦτρα (Μελέτη)
ΙΩ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ	Τί εἶναι φιλοσοφία (Μελέτη)
ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ	Δύο ἐπιστολές τοῦ Νικολάου Ι. Σαριπόλου (Ἀνακοίνωσις)
Θ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ	Τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰς ἀρχαίας ἑλλ. πηγὰς (Μελέτη)
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ	Κοιμητὰ πρὸς Δούκαν ἐπιστολὴ ἀντικοραϊκὴ (Μελέτη)
ΜΥΡΤΙΩΤΙΣΣΑΣ	Ἐ' ἀγαπῶ! — Νά 'ταν ἡ Λησμονιά... — Στὴ μοναξιά μου — Voluptas — Ὑπομονή — Ἐσῆκωσ τ' ἀτσάλινο... — Ἐρωτὰς τάχα... Μανού- λα — Κοιμητοραγικὴ συνέχεια — Δόξα σοι — Κι-δμως κι ἐσένα... — Οἱ φωνές — 'Απὸ τὸ φῶς ποῦ κλήθουνε... — Φῶς μυστικὸ (Ποιήματα)
Μ. ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ	Ἀλληλογραφία Μαβίλη - Brighenti (Μελέτη)
Ν. Σ. ΚΑΛΟΥΤΣΗ	Πρῶτον ταξίδιον εἰς Ἰταλίαν τῷ 1852 (Τραξιδιωτικὰ κείμενα)
Κ. ΝΙΚΑ	Διάλογος περὶ τῆς τῶν νέων ἀγωγῆς (Μελέτη)
Δ. ΒΙΚΕΛΑ	Ὁ κακὸς Νάρκισσος (Διήγημα)

ΧΡΟΝΙΚΑ

Γ. Θ. Ζ.	Τῆς συντάξεως
ΣΠ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ	Εἰκαστικαὶ τέχναι (Χρονικόν)
Γ. ΣΚΛΑΒΟΥ	Μουσικὴ κίνησις (Χρονικόν)
★	Νέα βιβλία

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ «ΚΑΙΔΟΜΕΝΟΝ»

Γραφεία: Πλατεία Ἁγ. Γεωργίου Καρότσι 8—Ἀθήναι

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- Γ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός
Σ. ΛΟΪΖΙΑΗΣ: Γεν. Γραμματεὺς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός
Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ τμήματος Παρνασσού,
Ἐκπεθὺνος περιοδικοῦ

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταχυδρομικῶν):

Ἐσωτερικὸς Δρχ. 80 Ἐξωτερικὸς Δολ. 6

Διὰ Συλλόγους, Σχολεῖα καὶ Ἐπιχειρήσεις Δρχ. 120

Δι' Ὄργανισμοῦς, Τραπεζῶν, Ἀνωνύμων Ἐταιρειῶν, Δήμων καὶ Κοινοτήτων Δρχ. 200
Τιμὴ ἑκάστου τεύχους Δρχ. 20

Ἐμβάσματα ἀποστέλλονται ἐκ' ὀνόματι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Χειρόγραφα δημοσιευόμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ Νόμῳ 1092/1938 Ἄρθρ. 6 § 1:

Ἐκπεθὺνος περιοδικοῦ, Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πολυτεχνείου 5α, Ἀθήναι.

Προϊσταμένου τυπογραφείου, Ι. Δ. ΜΥΡΤΙΑΔΗ: Σειζάνη 5, Ἀθήναι.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ Γ'

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1968

ΑΡΙΘ. 3

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΡΗΓΑΣ, ΒΗΛΑΡΑΣ, ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ πρώτη σειρά τῶν διαλέξεων, δι' ὧν ὁ Παρνασσὸς ἐψήφισε νὰ ἐγκαινιάσῃ νέαν περίοδον ἐπὶ τῇ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος συμπληρώσει πενηκονταετίας ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ, ὥρισθη νὰ περιλάβῃ τὰ κατὰ τοὺς ἐκλιπόντας Ἑλληνας ποιητὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ὅπως τεθῶσιν οὕτως αἱ βάσεις ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Εἰς ἐμὲ δ' ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ ἐξεικονίσω ἐνώπιον ὑμῶν τὸ ἔργον τῶν τριῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, δι' ὧν ἄρχεται ἡ ποιητικὴ κίνησις τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Πρόκειται περὶ τοῦ Ρήγα, τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Χριστοπούλου. Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν ὁ πρῶτος εἶναι Θεσσαλός, ὁ πρωτομάρτυς, ὁ δευτερός, ὁ Βηλαρᾶς, εἶναι Ἡπειρώτης, ὁ τρίτος, ὁ Χριστόπουλος, εἶναι Μακεδών. Ἀνήκουσι δῆλα δὴ καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὴν βορειοτέραν Ἑλλάδα.

Οὕτως, ἂν προέκειτο περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, περὶ Ἰάσονος τοῦ Φεραίου, περὶ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα, περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, θὰ ἠδυνάμην νὰ σᾶς εἶπω, ὅτι τὴν κουρασμένην Ἑλλάδα τοῦ νότου παρουσιάζεται διαδεχομένη ἢ ἀκούραστος Ἑλλὰς τοῦ βορρᾶ. Ἄλλ' ἐδῶ ἔχομεν περίστασιν ὅλως διάφορον· ἔχομεν οὐχὶ κεκμηκότα τὸν νότον, ἀλλὰ παρασκευαζόμενον πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ὁμῶς ἀκούοντα τὴν φωνὴν τῆς ποιήσεως ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, ὅστις ἐπ' Ἰσῆς δὲν εἶχεν ἀπαυδήσει ὑπὸ ἐποψιν παρασκευῆς τοῦ ἀγῶνος, διότι ἐκεῖ εἰς τὰ βουνὰ τῆς Θεσσαλίας, εἰς τοὺς δρυμῶνας τῆς Μακεδονίας, εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἡπειροῦ ἠγωνίζοντο ἤδη οἱ ἄρματολοι καὶ οἱ κλέφται, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεῇ.

Μέχρι πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἀκόμη ἐτῶν αὐτὸ τὸ ἐπώνυμον τοῦ Ρήγα εἶχε διαστρέψει ἢ παράδοσις. Πάντες ὠνόμαζον αὐτὸν Ρήγαν Φεραῖον· καὶ ὁμῶς αὐτὸς ἐκεῖνος ἐκάλεε ἑαυτὸν μέχρι τοῦ θανάτου ἐπὶ τῶν συγγραφῶν, ἐπὶ τῶν χαρτῶν, παντοῦ καὶ πάντοτε Ρήγαν Βελεστινλῆν, ἐπονομάζων ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ πατρῖου Βελεστίνου τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὰς ἀρχαίας Φεράς. Τὸ πραγματικὸν αὐτοῦ οἰκογενειακὸν ὄνομα δὲν γινώσκωμεν. Ἀφ' οὗ δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἶχε διαστραφῆ, πολὺ μᾶλλον εἶχον ἀγνοηθῆ, εἶχον

ἄλλως παρασταθῆ πολλά περὶ τοῦ βίου του, καὶ κυριωτάτη, σχεδὸν μόνη, πηγὴ, ἣν εἶχομεν περὶ τῶν κατ' αὐτόν, ἦσαν ὄσα εἶχε γράψει περὶ τοῦ Ρήγα ὁ φίλος καὶ μέχρι τινὸς συνεργάτης αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβός. Ἄλλ' ἐξαίφνης ἐπιφανῆς Γαλάτης, φίλος τῆς Ἑλλάδος καὶ μελετητῆς τῶν πατρίων ἡμῶν, ὁ Αἰμίλιος Legrand, ἀνεκάλυπεν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βιέννης ὀλόκληρον τὸν φάκελον τῆς ἀνακρίσεως τοῦ πρωτομάρτυρος. Ἡ Ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἐταιρεία, εἰς ἣν παρεπέμφθησαν τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐγγράφων ἐκείνων, μοι ἀνέθηκε τότε τὴν μετάφρασιν αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν¹, ἐπ' ἐκείνων ἐστήριξα ἔπειτα τὸ βιβλίον μου τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα»². Ἐν τῷ βιβλίῳ μου ἐκείνῳ παρέστησα τὴν νύκτα τῆς ἀγρυπνίας, καθ' ἣν ἐτέθησαν κατὰ πρῶτον ἐνώπιόν μου τὰ ἐγγραφα ἐκεῖνα ἀποκαλύπτοντα τὰ τῆς ἀνακρίσεως, τὰ ἐξελίссοντα τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα. Σᾶς ἀναγινώσκω καὶ σᾶς ἐπαναλαμβάνω ὀλίγας λέξεις, ἃς ἔγραψα τότε περὶ τῶν ἐντυπώσεων, περὶ τῶν συγκινήσεων τῆς νυκτὸς ἐκείνης:

«Δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὴν συγκινητικὴν ἐκείνην χειμερινὴν νύκτα τοῦ Ἰανουαρίου, καθ' ἣν, παλαιῶν ἐρωμένως πρὸς τὴν κόπωσιν τῶν ὀφθαλμῶν, διήλθον ἄγρυπνος ἐπὶ τῶν τετραδίων ἐκείνων, ἅτινά μοι ἀπεκάλυπτον ἐκτυλισσομένην κατ' ὀλίγον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἀληθινήν τραγωδίαν, ἣς παριστάμην ἐν τῇ νυκτερινῇ ἡρεμίᾳ μόνος θεατῆς ἐκπεπληγμένος, ἔνδακρος, μέχρι τῶν μυχιαιτάτων τῆς καρδίας συγκεκινημένος. Καί, ὅτε τοῦ ἀπηυδηκότος μου λύχνου ἢ ἀπανθρακωθεῖσα θρυαλλίς³ ἀμαυρὸν πλέον ἔχυνε τὸ φῶς τῆς ἐπὶ τὴν σκηνὴν τοῦ μεγάλου μυστηρίου, ἤρκεσε τῆς ὑποφωσκούσης ἤδη ἡμέρας τὸ λυκαυγὲς νὰ φωτίσῃ τὰς τελευταίας λέξεις, δι' ὧν ἀπεκαλύπτετο τοῦ ἀλησμονήτου μαρτυρίου τὸ τιτανῶδες μεγαλεῖον».

Δὲν θὰ ἐπαναλάβω πρὸ ὑμῶν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνακρίσεων, τὰς τύχας τοῦ μάρτυρος, μέχρι τοῦ στραγγαλισμοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν συμμαρτύρων ἐν Βελιγραδίῳ, ὅτε ἡ Αὐστρία παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὅποιος ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Ρήγα, ὁποῖα ἡ φιλοπατρία τῶν περὶ αὐτὸν Μακεδόνων, Ἡπειρωτῶν, Χίων συμμοριτῶν, τῶν στρατολογηθέντων ἀπὸ τῶν νέων τῶν σπουδαζόντων ἐν Βιέννῃ, ἰδίως τὴν ἰατρικὴν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς τάξεως, τῶν ἐμπόρων τῶν διαμενόντων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Αὐστρίας, ἀρκεῖ νὰ μάθωμεν ἐκ τῶν λέξεων, ἃς μετὰ θάρρους ὡμολόγησαν ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ, ἐξεταζόμενοι, ἂν πράγματι εἶχον μελετήσει τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλά-

1. Ἀνέκδοτα ἐγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα ὑπὸ Αἰμιλίου Legrand μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, Ἀθήνησιν 1891.

2. Μετὰ εἰκόνων καὶ πανομοιότηπων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἐστίας, 1892.

3. Δὲν εἶχομεν ἐν Ἀθήναις ἀκόμη ἠλεκτρικὸν φῶς τῷ 1891.

δος, ἂν ἀληθῶς εἶχον βυσοδομεύσει συνωμοτικὰ μέτρα, ἂν ὄντως εἶχον σκεφθῆ νὰ ὑπονομεύσωσι τὸ καθεστῶς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἡ παρρησία πάντων ὑπῆρξεν ἀληθῶς θαυμαστή. «Πάντοτε ἐπεθύμουν, εἶπε πρὸς τὸν ἀνακριτὴν ὁ Ρήγας, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, καὶ μετὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς μου τοῦτο ἔχω ὡς πρῶτον πόθον, νὰ ἰδῶ ἐκδιωκομένους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ προτιμῶ νὰ ἔχω κυρίαρχον τὸν διάβολον μᾶλλον παρὰ τοιοῦτον τύραννον οἷος ὁ Τούρκος». Ἀνάλογος δὲ ὑπῆρξε καὶ τῶν ἐταίρων τοῦ Ρήγα ἡ ὁμολογία.

Ἄλλὰ τίνες ἦσαν οἱ λόγοι, δι' οὓς ἀνεκρίνοντο; Τίνες ἦσαν οἱ λόγοι, ὧν ἕνεκα κατεδιώκοντο, ὧν ἕνεκα παρεδόθησαν εἰς τὸν στραγγαλισμὸν; Πέντε ἦσαν τὰ μέσα, ἅτινα εἶχεν ὁ Ρήγας διανοηθῆ πρὸς συντέλεσιν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους. Πρῶτον μὲν ἡ δημοσίευσίς διαφόρων συγγραμμάτων, χαρτῶν, εἰκόνων. Δι' αὐτῶν ἐμελέτα καὶ ἐφαντάζετο τὴν διαφώτισιν τοῦ γένους καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς φιλοπατρίας τῶν δουλευόντων Ἑλλήνων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τοὺς δούλους δὲν παρασκευάζει μόνον τὸ δόρυ τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀμάθεια τῶν καταδυναστευομένων. Ἦτο λοιπὸν ὀρθοτάτη ἡ σκέψις τοῦ Ρήγα. Δεύτερον μέσον ὑπῆρξεν ἡ σύμπηξις ἐταιρείας ἐπαναστατικῆς. Τρίτον ἡ σύμπραξις μετὰ τοῦ ἀποστάντος ἀπὸ τῶν Τούρκων πασᾶ τοῦ Βιδινίου, τοῦ Πασβάνογλου. Τέταρτον ὑπῆρξεν ἡ συνεννόησις μετὰ τῆς Γαλλίας. Πέμπτον τέλος μέσον κατάλληλον ἔθεωρήθη ἡ ἐν κρισίμῳ ὥρᾳ ἐκδοσις ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως, προκαλούσης τὸν συναγεμῶν τοῦ ἔθνους καὶ διδούσης τὸ σύνθημα τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως.

Ἡ συνεννόησις μετὰ τῆς Γαλλίας, εἶπον, μεταξὺ τῶν ἄλλων. Εἶχον ὀλίγα ἔτη παρέλθει ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ κηρύγματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφότητος εἶχον κινήσει τὴν ψυχὴν τοῦ Θεσσαλοῦ ἐκείνου διδασκάλου, οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Θεσσαλίας. Ἐκ τῶν αὐτῶν τῶν ἡγεμόνων τῶν παριστρίων χωρῶν μετέβη εἰς τὴν Βιέννην, καὶ ἐκεῖ ἤρξατο τοῦ ἔργου τοῦ ἐπαναστατικοῦ διὰ τῆς παρασκευῆς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν ποιημάτων του.

Ὁ Ρήγας δὲν ἤρχιζε τὸ συγγραφικόν του στάδιον τότε τὸ πρῶτον. Ἦδη ὀκτῶ ἔτη πρὸ τοῦ μαρτυρίου, τῷ 1790, ἐδημοσίευσεν ἐν Βιέννῃ βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν». Τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἦτο μᾶλλον μετάφρασις, ἐξέδιδε μετὰ τινος αἰδοῦς. Οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις ἐμελλε νὰ στραγγαλισθῆ ὑπὲρ τοῦ γένους, ὡς πρῶτόν του δημοσίευμα ἤθελεν ἐκτυπῶσαι τὴν συγγραφὴν ἐκείνην. Διὰ νὰ δυσωπήσῃ λοιπὸν τοὺς ἐτοίμους νὰ ξενισθῶσι καὶ οἰοῦναι διαμαρτυρηθῶσιν ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ δημοσιεύματι, πρὸς τοὺς θέλοντας νὰ κακίσωσιν αὐτὸν ἐδικαιολόγει τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν ἐρωτικῆς ὕλης, γράφων ἐν τῷ προλόγῳ, «ὅτι οἱ ἐμπεριεχόμενοι τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐρωτες εἰς ὑπαδρεῖαν καταντοῦν, ἢ ὅποια εἶνε μυστήριον, καὶ ὡς μὴ πολυλογουῦν».

Μεταξὺ δὲ τῶν ἔργων, ἅτινα κατόπιν ἐξηκόντιζε πρὸ τοῦ ἔθνους, μεταξὺ τῶν βιβλίων του, τῶν χαρτῶν του, τῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν, ὅπως ἐξεγείρη τὸ φρόνημα τῶν δουλευόντων, ὑπῆρξαν καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ. Τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ κρίνωμεν σήμερον τελείως διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν καθαρὰ τὰ κείμενα αὐτῶν, δὲν ἔχομεν κριτικὴν ἐκδοσιν τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἐπιτροπεία, συστάσα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν χάριν ἀνεγέρσεως ἀνδριάντος τοῦ Ρήγα ἐν Βελεστίνῳ ἢ ἐν Βόλῳ, ἐπελάβετο μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ σκοποῦ νὰ δημοσιεύσῃ συλλογὴν τῶν ἀπάντων τοῦ Ρήγα πλήρη καὶ κριτικὴν. Δυστυχῶς ἡ ἐπιτροπεία ἐκείνη δὲν ἠδυνήθη νὰ προβῆ μέχρι τοῦδε εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Εἴμεθα λοιπὸν τόσον ὀπίσω εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὥστε μόλις κἂν ἤρχισε νὰ ἐπιρρίπτεται φῶς ἐπὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ταυτότητος τῶν ποιημάτων τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὸν Ρήγαν. Πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ φακέλου τῆς Βιέννης, αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ λεγομένου Θουρίου παρεδίδοτο ἐσφαλμένως. Καὶ δὴ σφαλερῶς ἐθεωρεῖτο ὡς Θούριος τὸ ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων». Ἄλλ' ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἀνακρίσεως γίνεται σαφές, ὅτι Θούριος εἶναι τὸ ποίημα τὸ ἤδη πρότερον ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ, τοῦ Γουδα καὶ ἄλλων οὕτω καλούμενον, ἦτοι τὸ ἀρχόμενον διὰ τῶν λέξεων «Ὡς πότε παλληκάρια», ἐκ τοῦ ὁποίου κυριώτατα εἶνε γνωστός. Οἱ χρόνοι παρέρχονται, νέοι ἄνδρες ἀναφαίνονται, νέοι ἀντιλήψεις, ἀλλὰ ἀξιώσεις κρατοῦσι σήμερον περὶ ποιήσεως, ἄλλων νέων ποιητῶν ὀνόματα πληροῦσι τὰς καρδίας σας καὶ συγκινοῦσι τὰ πλήθη, καὶ ἴσως ὑπάρχουσιν οἱ ἀγνοοῦντες τοὺς στίχους τοῦ Βελεστινλή. Ἐπιτρέψατε νὰ ἐπαναλάβω αὐτούς:

*Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμεν 'ς τὰ στενά
μονάχοι σὰν λιοντάρια, 'ς τες ράχες, 'ς τὰ βοννά ;
Σπηλιές νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά ;
Νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, πατρίδα καὶ γονεῖς,
τοὺς φίλους, τὰ παιδιά μας κι ὄλους τοὺς συγγενεῖς ;
Κάλλιό 'ναι μίας ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιά καὶ φυλακή.
Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης καὶ εἶσαι 'ς τὴ σκλαβιά ;
Στοχάσου πὼς σὲ ψήρουν καθ' ὥραν 'ς τὴ φωτιά.*

*Ἐλάτε μ' ἕναν ζῆλον, 'ς ἐτοῦτον τὸν καιρόν,
νὰ κάμωμεν τὸν θεκὸν ἐπάνω 'ς τὸν Σταυρόν.
Συμβούλους προκομμένους μὲ πατριωτισμὸν
νὰ βάλωμεν εἰς ὄλους νὰ δίδουν ὀρισμὸν.
Οἱ νόμοι νᾶν' ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὁδηγός*

καὶ τῆς Πατρίδος ἕνας νὰ γένη ἀρχηγός,
γιατὶ κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά·
νὰ ζοῦμε σὰ θηρία εἰν' πλιὸ σκληρῆ φωτιά.
Καὶ τότε μὲ τὰ χέρια ψηλὰ ἔς τὸν Οὐρανόν,
ὡς ποῦμ' ἀπ' τὴν καρδιά μας ἐτοῦτα ἔς τὸν Θεόν.

Ὅρκος κατὰ τῆς τυραννίας καὶ ἀναρχίας.

ὦ βασιλεῦ τοῦ κόσμου, ὀρκίζομαι ἔς ἐσέ
ἔς τὴν γνώμην τῶν τυράννων νὰ μὴν ἔλθῳ ποτέ,
μήτε νὰ τοὺς δουλεύσω, μήτε νὰ πλανηθῶ
εἰς τὰ ταξίματά τους γιὰ νὰ παραδοθῶ.
Ἐν ὄσῳ ζῶ ἔς τὸν κόσμον, ὁ μόνος μου σκοπὸς
γιὰ νὰ τοὺς ἀφανίσω θεὸ νᾶναι σταθερός.
Πιστὸς εἰς τὴν Πατρίδα συντρίβω τὸν ζυγόν,
ἀχώριστος γιὰ νᾶμαι ὑπὸ τὸν στρατηγόν.
Κι ἂν παραβῶ τὸν ὄρκον, ν' ἀστράφη ὁ Οὐρανός,
καὶ νὰ μὲ κατακάψη νὰ γίνω σὰν καπνός¹.

Ἐκεῖνο ὅπερ ἔλεγον πρότερον, ὅτι δὲν ἔχομεν καθαρὸν τὸ κείμενον τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ τετάρτου διστίχου, τὸ ὅποιον σᾶς ἀνέγνωσα, ὅπερ δημοσιεύεται συνήθως, ὑπὸ τὸν τύπον:

*Καλλήτερα μᾶς ὄρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνοι (ἢ χρόνων) σκλαβιά καὶ φυλακή.*

Ἄλλ' ἐκ παλαιοῦ ἐντύπου, τὸ ὅποιον κέκτηται ἐν Κερκύρᾳ ὁ δικηγόρος κ. Ἰδρωμένος, ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶναι:

*Κάλλιό ἔναι μᾶς ὄρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιά καὶ φυλακή.*

Καὶ πολλαὶ ἄλλαι διαφοραὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ διατύπωσει, ἣν μᾶς παρουσιάζει τὸ ποίημα ἐν τῷ ἐντύπῳ τοῦ κ. Ἰδρωμένου. Σταματῶ ἀκόμη εἰς τοὺς πρώτους αὐτοὺς στίχους, πρὶν κρίνωμεν καθ' ὅλου τὴν ποιητικὴν ἀξίαν τοῦ Ρήγα. Εἶναι φανερὰ ἡ ἀναλογία τῶν στίχων ἐκείνων τοῦ Θεσσαλοῦ ποιητοῦ τῶν παριστανόντων τὰ δεινὰ τοῦ τουρκοκρατουμένου γένους πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Τιβερίου Γράκχου, παρασκευάζοντος τὴν διὰ τοῦ ἀγροτι-

1. Ἴδε τὴν διατύπωσιν κατὰ τὸ παρὰ τῷ ἐν Κερκύρᾳ δικηγόρῳ κ. Ἀνδρέᾳ Ἰδρωμένῳ ἐντύπον τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τυπογραφίας τοῦ γένους ἀνευ ἔτους ἐν ταῖς ἡμῶν Μικταῖς σελίσιν. Ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 641 κ.έ.

κοῦ νόμου ἀπαλλαγὴν τῶν πενομένων τάξεων τοῦ ρωμαϊκοῦ δήμου ἀπὸ τῶν ὑπερβασιῶν τῶν πλουσίων. Καὶ ἄκοντες ἀναμνησκόμεθα τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Ρωμαίου δημάρχου, καθ' οὓς «τὰ μὲν θηρία τὰ τὴν Ἰταλίαν νεμόμενα καὶ φωλεὸν ἔχει καὶ κοιταῖόν ἐστιν αὐτῶν ἐκάστῳ καὶ καταδύσεις, τοῖς δ' ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας μαχομένους καὶ ἀποθνήσκουσιν ἀέρος καὶ φωτός, ἄλλου δὲ οὐδενὸς μέτεστιν, ἀλλ' ἄσικοι καὶ ἀνίδρυτοι μετὰ τέκνων πλανῶνται καὶ γυναικῶν». Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Ρήγας ἦτο λόγιος ἀναντιρρήτως καὶ γνώστης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας. Ἄλλὰ δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι διανοήθη νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἀπηχῆσῃ τοὺς λόγους τοῦ Τιβερίου Γράκχου. Τὰ δεινὰ, ἅτινα διατραγοῦει ἐν τῷ Θουρίῳ, εἶνε δεινὰ ἅτινα ἠσθάνετο αὐτός, ἅτινα ἐβλεπε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ὑφιστάμενον τὸ δοῦλον ἔθνος, εἶναι εἰκῶν ἐξ αὐτοψίας.

Καὶ ἐξακολουθεῖ ἔπειτα ὁ Ρήγας καλῶν εἰς βοήθειαν, προτρέπων εἰς συμμαχίαν, παροτρύνων εἰς ἐξέγερσιν ἀπὸ τοῦ τυράννου τοὺς Σέρβους — ἡ Σερβία ἦτο ἀκόμη ὑποδεδουλωμένη —, τοὺς Βουλγάρους, παρ' οἷς μόλις ὑπῆρχεν ἡδὴ ἐθνικὴ συνειδήσις, αὐτὰ τὰ λείψανα τῶν Μελιταίων ἰπποτῶν, πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως ἐν τοῖς Βαλκανίοις, πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ χάριν καταπολεμήσεως τοῦ Τούρκου. Ὁ ποιητής, παρασκευάζων τὴν ἐπανάστασιν τοῦ γένους, γίνεται πλέον πολιτικός, ἀναδεικνύεται ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς βαλκανικῆς δημοσπονδίας.

Τίς ἢ κρίσις ἡμῶν περὶ τοῦ ποιητικοῦ τούτου ἔργου τοῦ Ρήγα; Ἄν θελήσωμεν νὰ παραβάλωμεν αὐτὸ πρὸς ἄλλα ποιήματα πατριωτικά, πρὸς αὐτὴν τὴν Μασσαλιῶτιν, πρὸς τὰ ποιήματα τῶν Γερμανῶν τὰ συνταχθέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων γερμανικῶν νικῶν τοῦ 1813, θὰ εὐρωμεν, ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ὑστερεῖ τῶν μεγάλων πατριωτῶν ποιητῶν ξένων ἔθνῶν. Ἄλλ' εἶναι ἀκατάσκευος ὁ στίχος του, εἶναι ἄτεχνος βεβαίως. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γλῶσσαν; Ἡ γλῶσσα τοῦ Ρήγα, ἡ γλῶσσα τοῦ Βηλαρᾶ, ἡ γλῶσσα τοῦ Χριστοπούλου εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὀρθότατα εἰς τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Βηλαρᾶ λέγει: «Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσάν του εἶναι ὑποκείμενον διὰ τὸ ὅποιον δύναται τις νὰ εἴπῃ ἢ παρὰ πολὺ ὀλίγα ἢ παρὰ πολὺ πολλὰ».

Καὶ αὐτὸ τὸ ζήτημα γεννᾶται τὴν σήμερον πρῶτον ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ διαλέξει, ἀλλ' εἶναι ζήτημα μέλλον βεβαίως νὰ ἐπανεέλθῃ πολλάκις κατὰ τὴν σειρὰν τῶν διαλέξεων τούτων. Οἱ ὀμιληταί, στρατολογηθέντες ἐκ πασῶν τῶν τάξεων τῶν λογίων καὶ ἔχοντες διαφόρους γνώμας, διαφόρους ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ οὐδετέρου τούτου ἐδάφους τοῦ Παρνασσοῦ, κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δὲν θελήσωσι νὰ λύσωσι, θάναγκασθῶσι νὰ θίξωσι τὸ λεγόμενον γλωσσικὸν ζήτημα. Ἄς ἐλπίσωμεν, ὅτι τὸ λεγόμενον τοῦτο γλωσσικὸν ζήτημα οὐ μόνον θὰ συζητηθῇ, ἀλλὰ καὶ θὰ προαχθῇ διὰ τῶν διαλέξεων τούτων καὶ θὰ φωτισθῇ κατὰ μέγα μέρος. Ἄλλ' οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπάρξῃ ἡ κρίσις, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἀποβῇ τὸ πόρισμα, οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ κακίσῃ τὸν Ρή-

γαν, τὸν Βηλαρᾶν, τὸν Χριστόπουλον, ὅτι μετεχειρίσθησαν τὴν γλῶσσαν τὴν λαϊκὴν. Ὁ Ρήγας, διηγείται ὁ Περραιβός, κακιζόμενος ὑπὸ τινος νέου Ἑλληνοῦ ἐν Βιέννῃ διὰ τί προτιμᾷ νὰ συντάσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ ἐν τῇ δημῳδῇ γλῶσσῃ, ἀπήντησεν: «Ἐν ὄσῳ, φίλε μου, ὁ Χασάνης καὶ ὁ Μεχμέτης τυμπανίζουσι διὰ τῆς σιδηρᾶς ράβδου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑλληνοῦ, οὗτος οὔτε καιρὸν, οὔτε νοῦν ἔχει νὰ διδαχθῆ τὴν γλῶσσάν του ἢ νὰ διορθώσῃ τὴν παροῦσαν· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τοὺς λαλοῦντας ὑπὲρ τῶν συμφερόντων του, εἰμὴ ὅταν τῷ λαλῶσιν εἰς τὴν συνήθη αὐτῷ ἐκ βρέφους διάλεκτον· ἀπ' οὗ ὅμως φωτισθῆ διὰ τῆς καθομιλουμένης γλῶσσης περὶ τῶν συμφερόντων του, δράξῃ τὰ ὄπλα καὶ καταδαμάσῃ δι' αὐτῶν τὸν Χασάνην καὶ Μεχμέτην, τότε ἐλεύθερος ὢν δύναται νὰ μάθῃ νὰ ὀμιλῆ καὶ πρὸς Ὀμήρου καὶ Θουκυδίδας, τότε δὲν ἔχει χρεῖαν πλέον ἄλλων συμβούλων περὶ τῆς διαγωγῆς του τότε, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς τυραννίας, δύναται νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν βαρβαρωθεῖσαν διάλεκτόν μας»¹.

Βεβαίως ἐν τῇ γλῶσσῃ ταύτῃ καὶ μόνον ὁ Ρήγας ἠδύνατο νὰ ἐννοηθῆ, μόνον ἐν τῇ γλῶσσῃ ταύτῃ γράφοντες ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Χριστόπουλος ἠδύναντο νὰ γίνωσι καταληπτοί, νάνακουφίσωσι τὰ δεινὰ τοῦ δουλεύοντος γένους.

Ἐὰν δὲ παραβάλωμεν τὸν Ρήγαν πρὸς τὸν Rouget de Lisle, τὸν ποιητὴν τῆς Μασσαλιώτιδος, τὸν λοχαγὸν ἐκεῖνον τοῦ 1792, ὅστις ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ δημάρχου τοῦ Στρασβούργου, γαλλικοῦ ὄντος τότε, ἐν μέσῳ χαρᾶς πατριωτικῆς μετὰ συμπόσιον αἴφνης ἐμπνευσθεὶς ἔγραψε τοὺς στίχους καὶ ἐτόνισε τὸ μέλος ἐκεῖνο, ὅπερ, κυρίως χρησιμεῖον εἰς τοὺς Μασσαλιωτικοὺς λόχους, ἐδημοσιεῦθη μὲν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἄσμα τῆς στρατιᾶς τοῦ Ρήνου» (*Chant de l'armée du Rhin*), ὀνομάσθη δὲ διὰ τοῦτο κατ' ἀρχὰς Ἕμνος τῶν Μασσαλιωτῶν, ἔπειτα δὲ τέλος ἀπέκτησε τὸ ὄνομα, ὅφ' ὃ εἶνε γνωστὸν ὡς στιχοῦργημα καὶ ὡς μέλος ἐν τῷ κόσμῳ, *La Marseillaise*, ἐὰν παραβάλωμεν τὸ ποίημα τοῦ Ρήγα πρὸς τὴν Μασσαλιωτίν ταύτην, θὰ ἴδωμεν, ὅτι δὲν εἶναι ὑποδεέστερον αὐτῆς. Καὶ ἡ Μασσαλιώτις, ἂν ἀφήσητε κατὰ μέρος τὸ μέλος, ἂν θελήσητε νὰ ἐξετάσητε αὐτὴν κριτικῶς ὑπὸ καθαρῶς αἰσθητικῆν ἔποσιν, ἂν ἀποβάλητε τὴν ἔννοιαν τὴν πατριωτικὴν, ἂν δὲν εἰσέλθητε εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἐγεννήθη, τῆς ὥρας, καθ' ἣν τὰ τέκνα τῆς πατρίδος καλοῦνται εἰς ἀγῶνας, καθ' ἣν φρονηματίζεται τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ὡς ἐπ' Ἰσης καὶ τὰ ποιήματα τῶν Γερμανῶν μεγάλων πατριωτῶν τοῦ 1813, τοῦ Ἐρνέστου Μαυρικίου Arndt, τὰ ἐπιγραφόμενα «Τίς ἡ πατρίς τοῦ Γερμανοῦ;», «Τὸν σίδηρον παρήγαγεν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ πλάσις», τὸ ἄλλο ἐκεῖνο «Αἰ σάλπιγγες ἠχοῦσιν, ὀρμήσατε,

1. Χριστοφόρου Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰοδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεαταλοῦ, ἐν Ἀθήναις 1860, σ. 35.

Ούσσάροι», ὡς καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Körner τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Λύρα καὶ σπάθη», καὶ ἂν χωρίσητε, οὕτως εἶπεῖν, ἐξ αὐτῶν τὴν ἔννοιαν τῆς γερμανικῆς φιλοπατρίας, τότε θὰ ἴδητε, ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν εἶναι ἀνώτερα τοῦ ποιήματος τοῦ Ρήγα. Ἡ μεγάλη ἔννοια, ἡ μεγάλη μορφή τοῦ ποιήματος τούτου, κρινομένου κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν καλαισθητικὰς ἀντιλήψεις, μεταβάλλεται ἐνιαχοῦ εἰς κοινὸν δημοσιογραφικὸν ἄρθρον. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ καὶ φράσεις ἔχουσαι τὴν ἀξίαν στίχων Τυρταίου, ὡς ὁ ἤδη ἀναγνωσθεὶς ἐκεῖνος στίχος

γιατὶ κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά

καὶ τὸ πολυθρόλητον ἐκεῖνο δίστιχον

*Κάλλιο γιὰ τὴν Πατρίδα κανένας νὰ χαθῆ,
ἢ νὰ κρεμάσῃ φούντα γιὰ ξένον ἔς τὸ σπαθί.*

Αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις, προερχόμεναι ἐξ ὀρμῆς φιλοπατρίας, περιβεβλημένης ὅλην τὴν στοργὴν πρὸς τὴν πατρίδα, εἶναι ἀντάξια μεγάλου ποιητοῦ. Ὅταν δ' ἐπειτα ἀναλογισθῶμεν, ὅτι τὸ ποίημα ἐκεῖνο ἐμελοποιήθη καὶ ἐψάλλετο ἐν ὧρα πατριωτικῆς παραφορᾶς, ὅτι ἐν Βιέννῃ εὕρισκόμενος ὁ Ρήγας τὸ ἐτύπωσε κρυφίως καὶ περιφερόμενος εἰς τὰ καφενεῖα, εἰς ἃ ἐσύχναζον οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐξάγων αὐτὸ ἐκ τῶν βαθέων θυλάκων τοῦ θεσσαλικοῦ του τσουμπὲ τὸ διένεμε μυστικά, ἐξεγείρων τὸ φρόνημα τῶν ὁμοφύλων ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν δύναμιν τὴν ὁποῖαν δίδει καὶ γεννᾷ ἡ ἰδέα τοῦ κινδύνου τῆς ἀνακοινώσεως, καὶ ἴδωμεν τὸ ποίημα ἐκεῖνο διαδεδομένον ἀπὸ τῆς Βιέννης διὰ τῶν ἐκεῖ σπουδαζόντων νέων καὶ διὰ τῶν ἐμπόρων εἰς τὸ Σαμλῖνον, εἰς τὴν Τεργέστην, εἰς τὴν Ἑπτάνησον, εἰς σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὅταν ἀκούωμεν παρὰ περιηγητῶν Εὐρωπαίων, ὅτι τὸ εἶδρον ὀλίγον χρόνον κατόπιν φυλασσόμενον ἀνὰ τὰ βουνὰ παρὰ χωρικῶν καὶ βοσκῶν ἀγραμμάτων, οἵτινες ἔκρυπτον αὐτὸ περιτετυλιγμένον δίκην ἐγκολπίου εἰς τὰ περιὰπτά των, ἀναμένοντες, οἱ ἀμαθεῖς ἐκεῖνοι, νὰ συναντήσωσιν ἐγγράμματόν τινα ἢ τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου των, ἵν' ἀναγνώσῃ αὐτὸ εἰς αὐτοὺς καὶ ἐνθουσιασθῶσι καὶ δακρύσωσι μὲ πατριωτικὴν συγκίνησιν ὅταν μάθωμεν, ὅτι Τοῦρκοι ἀκόμη πασσάδες ἐν Κωνσταντινουπόλει, χωρὶς νὰ νοῶσι τὴν ἔννοιαν τῶν στίχων, ἐπεθύμουν νὰκούωσι τὸ μέλος αὐτοῦ ὅταν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς ἀνακρίσεως, ἴδωμεν μνημονεύμενον, ὅτι ὁ Ρήγας ἐν μυστικαῖς συνελεύσεσιν ἐν τῷ δωματίῳ αὐτοῦ ἐκάλει τοὺς φίλους καὶ τοὺς ὁμόφρονας καὶ παίζων αὐτὸς τὸν αὐλὸν τοὺς ἤκουεν ἄδοντας τοὺς ἐνθουσιαστικoὺς ἐκεῖνους στίχους, τότε δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ ποιήματος τούτου τοῦ ἐμπνευσμένου Θεσσαλοῦ πατριώτου. Πρέπει νὰ μετατεθῶμεν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ δούλου, πρέπει νὰ καταμετρήσωμεν τὰς ἐλπίδας τῶν ἀναλαμβανόντων τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πατρίου

φρονήματος, διὰ τὰ γεννηθῆ ἢ ἔκτακτος ἐκείνη ἐν τῇ ψυχῇ μας δύναμις, ἥτις θὰ μᾶς κάμῃ τὰ κατανοήσωμεν ὀρθῶς τὸ μέγα αὐτὸ ποίημα τῆς προσδοκωμένης ἀναστάσεως τοῦ γένους. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ψυχολογία τῆς πατριωτικῆς ποιήσεως εἶναι τις ὅλως ἰδιάζουσα καὶ ἀπαιτεῖ ἀτμόσφαιραν ἐξαιρετικὴν.

Ὁ Ρήγας ἐστραγγαλίσθη, καὶ τὰ γλαυκὰ ὕδατα τοῦ Ἰστροῦ ἀπέπνιξαν τῆς λύρας αὐτοῦ τὴν ἠχῶν· ἀλλὰ δὲν συνεξέλιπεν ἡ ἀνάμνησις τοῦ μεγάλου μάρτυρος, καὶ δὲν ἔπαυσε ζῶσα ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἔσματος του. Ἐκεῖνο ὅπερ μᾶς λέγει ὁ Περραιβός, ὅτι εἶπε θνήσκων, «ἀρκετὸν σπόρον ἔσπειρα, ἐλεύσεται ἡ ὥρα ὅτε θέλει βλαστήσει, καὶ τὸ γένος μου θέλει συνάξει τὸν γλυκὺν καρπὸν», καὶ ἂν δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐλέχθη πράγματι, ὑπῆρξεν ὁμως ἀληθές. Τὸ γένος ἀναστὰν δὲν ἐλησμόνησε τὸν πρωτομάρτυρα, καὶ δὲν δικαιούται τὰ λησμονήσῃ τὸν Ρήγαν καὶ ὡς ποιητὴν.

Τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος 1797, καθ' ὃ ἀνεκρίνετο ὁ πρωτομάρτυς, πρὶν ἢ παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰς τοὺς Τούρκους, ἐκινδύνευεν οὐχὶ παρὰ τῆς Αὐστρίας, ἀλλὰ παρὰ τῆς Ἰταλίας, παρὰ τῆς Βενετίας ἄλλος ποιητὴς καὶ πατριώτης, ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς. Ἔως πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγινώσκομεν τὸν Βηλαρᾶν μόνον ὡς τὸν φιλοσκώμμουνα ποιητὴν, ὡς τὸν γλυκὺν χειριστὴν τῆς λύρας. Εὐτυχῆς ἀνακάλυψις μὲ ἤγαγεν εἰς τὸ νάνευρω ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας ὀλόκληρον τὸν φάκελον τῶν ἀνακρίσεων τοῦ Βηλαρᾶ. Εἶναι τὸ ἀντίστοιχον τοῦ φακέλου τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Ρήγα ἐν Βιέννῃ. Τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα τῆς ἀνακρίσεως, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ἀπὸ τινῶν ἐτῶν¹, δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν Βηλαρᾶν ἐξαλλον, ἐνθουν, ὅπως ὁ Ρήγας, ὑπὸ τῶν κηρυγμάτων τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως, ἀφαρπαζόμενον ὑπὸ τῶν νικῶν τοῦ Ναπολέοντος ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ νικηφόρος προέλασις τῶν ναπολεοντείων στρατευμάτων εἶχεν ἐξάρει τὴν ψυχὴν τοῦ Βηλαρᾶ, καὶ τὰ κηρύγματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ μεγάλου Κορσικανοῦ παρεῖχον ἐλπίδας εἰς τὸν Ἰωαννίτην νεανίαν, ὅστις, εἴκοσι καὶ ἕξ μόνον ἐτῶν ἡλικίαν ἔχων, ἀπὸ τριετίας καὶ πλέον εὐρίσκετο τῷ 1797 ἐν Ἰταλίᾳ, σπουδάζων ἐν Παταύῳ τὴν ἰατρικὴν. Ὡς ὁ Ρήγας ἐφοῖτα ἐν Βιέννῃ εἰς τὸ καφενεῖον ὅπου ἐσύχναζον οἱ Ἕλληνες καὶ μετὰ τῶν ὁμοφρόνων ἐσχεδίαζε τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος, οὕτως ἐν καφενεῖον ἐχρησίμευεν ἐν Βενετίᾳ, ὡς ἐντευκτήριον τῶν περὶ τῶν Βηλαρᾶν πατριωτῶν. Οἱ συμπατριῶται αὐτοῦ, οἱ φίλοι, οἱ ὁμόφρονες, οἱ συνεπαναστάται, οὕτως εἰπεῖν, ἦσαν κυρίως Ἑπτανήσιοι, τούτων δὲ πάντων διεκρίνετο ὁ Κεφαλλῆν Ἰωάννης Κρασσᾶς. Τὸ καφενεῖον,

1. «Ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Κρασσᾶς ἐν Βενετίᾳ», ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημονί, τόμ. Η', 1911, σ. 315 κ.έ.

ἐν ᾧ κυρίως ἐγίνοντο ἐλευθερωτικαὶ σκέψεις, τὸ Ζαχαράτειον, ὅπου κατεστρώνοντο στρατηγικὰ σχέδια κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἦτο τὸ γνωστὸν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τῆς Βενετίας ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἀρχαῖον καφενεῖον Florian, τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ιδρύσαντος αὐτὸ Κεφαλλῆνος Φλωριά. Ἄλλὰ πλὴν τοῦ καφενεῖου ἐκείνου, ἐπιζητοῦντες νὰ εἶναι μᾶλλον κεκρυμμένοι, συνήρχοντο οἱ ἐλευθερόφρονες ἐκεῖνοι καὶ ὁ Ἰωαννῆτης φοιτητῆς τῆς ἰατρικῆς, ἐν τινι ἄλλῳ καφενεῖῳ «Ὁ αὐτοκράτωρ», κειμένῳ εἰς ἀπόστασιν πέντε λεπτῶν ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ. L'imperator! Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ καφενεῖου ἐκείνου δεικνύει, ὅτι τὰ πνεύματα ἐν Βενετίᾳ ἦσαν ἐξημμένα. Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν παρέμενεν ἐν Βενετίᾳ ὁ σπουδαστῆς τοῦ Παταλίου κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, μὴ παρακολουθῶν τὰ πανεπιστημιακὰ του μαθήματα, ἦτο τακτοποιήσις ὑποθέσεών του χρηματικῶν ἕνεκα καθυστερήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς στελλομένων χρημάτων, ἦν ἤλθε νὰ ἐνεργήσῃ ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ ἐν Βενετίᾳ διαμένοντος Ἰωαννίτου ἐμπόρου Ἀλεξάνδρου Γεροπάνου. Καὶ ἡ μὲν διαρρῦθμις τῆς χρηματικῆς ἐκείνης ὑποθέσεως ἦτο τὸ κύριον ἐλατήριον τῆς ἐν Βενετίᾳ διατριβῆς τοῦ Βηλαρᾶ· ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι καὶ ἄλλοι λόγοι ἦγον αὐτὸν εἰς τὸ νὰ παρατείνῃ τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν δογῶν διαμονήν. Τούλάχιστον τὴν μεσημβρίαν τακτικά, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀνάκρισις, συνεισιτιάτο μετὰ τοῦ Γεροπάνου, οὗτος δὲ εἶχε θυγατέρα. Τὰ πρωτόκολλα τῆς ἀνακρίσεως δὲν μαρτυροῦσιν, ἂν ἦτο ὠραία ἡ κόρη, ἀλλ' ὁ ὑπολογισμὸς τῶν εἰκοσιεπτά ἐτῶν τοῦ Βηλαρᾶ θὰ ἦγεν ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι μετὰ τῆς κόρης τοῦ Γεροπάνου καὶ τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ εἶχεν ἀναπτυχθῆ αἴσθημά τι, καὶ τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας ἐκείνης ἐν τῷ φακέλῳ τῆς ἀνακρίσεως, καθ' ἣν ἐλέγετο ζητήσας εἰς γάμον τὴν κόρην.

Πρὶν ἰδῶμεν τὸν πατριώτην καὶ ἐνθουσιώδη φίλον τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν, θάναγνώσω ἐν ποίημα τοῦ Βηλαρᾶ, ὅπερ μοί φαίνεται ὅτι δύναται νὰ ὑποτεθῇ γραφὲν ἐν Παταλίῳ καὶ ἐμπνευσθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἀπούσης Ἠπειρώτιδος κόρης. Εἶναι τὸ γνωστότατον τῶν ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ:

*Πουλὰκι ξένο,
ξενιτεμένο,
πουλὶ χαμένο,
ποῦ νὰ σταθῶ ;
Ποῦ νὰ καθήσω
νὰ ξενυχτίσω,
νὰ μὴ χαθῶ ;
Βραδείας ἡ μέρα,
σκοτάδι πέραει*

καὶ δίχως ταίρι
ποῦ νὰ σταθῶ ;

Ποῦ νὰ φωλιάσω
σὲ ξένο δάσο,
νὰ μὴ χαθῶ ;

Ἡ μέρα φεύγει,
ἡ νύχτα βιάζει
νὰ ἡσυχάζῃ
κάθε πουλί,

Ἐγὼ στενάζω,
τὸ ταίρι κρᾶζω,
ξένο πουλί.

Κοιτάζω τᾶλλα
πουλιὰ ζευγάρι
αὐτὴν τὴν χάρι
δὲν ἔχω πλιά.

Νύχτα μὲ δέρει
μὲ δίχως ταίρι,
δίχως φωλιά.

Γυρίζω ναῦρω
ποῦ νὰ καθήσω
νὰ ξενητρίσω
κἂν μοναχό.

Κάθε κλαράκι
βαστάει πουλάκι
ζευγαρωτό.

Δὲν μὲ γνωρίζουν,
κ' ἐδῶ μὲ διώχουν
κ' ἐκεῖ μ' ἀμπώχουν.

Ποῦ νὰ σταθῶ ;

Ἄχ, πῶς νὰ γένω,
ποῦ νὰ πηγαίνω,
νὰ μὴ χαθῶ ;

Λυγὰν οἱ κλάδοι,
τὰ φύλλα σειοῦνται,
γλυκοτσιμπιοῦνται
τᾶλλα πουλιά.

Κ' ἐγὼ τὸ ξένο,
τὸ πικραμμένο
χωρὶς φωλιά,

Ἐπὶ ἄλλο
πετάω δένδρακι,
νὰ βρω κλαδάκι
γιὰ νὰ σταθῶ.
Γιὰ νὰ κουμπήσω
νὰ ξενοχτήσω
νὰ μὴ χαθῶ.
Ἀπορημμένο
σὲ ἄγρ' ἀγκάθια,
πικρά μου πάθια
καὶ ξετιτιές.
Θρηῶντας μένω
κ' ἐκεῖ διαβαίνω
κακὲς νυκτιές.

Ἡ πατριωτικὴ ἔξαρσις τοῦ Βηλαρᾶ ἐξεδηλοῦτο, ὡς ἐνδεικνύεται ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς ἀνακρίσεως, ἐν ταῖς συνομιλίαις αὐτοῦ, ἐν ταῖς ἐνεργεταῖς αὐτοῦ. Πᾶσα νίκη τοῦ Ναπολέοντος, ἡ ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου Γ' παράδοσις τῆς Βονωνίας εἰς τοὺς Γάλλους, κρατοῦσιν ἀνάστατα τὰ πνεύματα τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Κρασσᾶ. Ἡ ἀνάκρισις μᾶς δεικνύει φωρῶμενον καὶ μονοноῦ κινδυνεύοντα τὸν Βηλαρᾶν· ἀλλ' αἰφνης ὁμοῦ παύουσι τὰ ἐγγραφα. Ἡ ἀνάκρισις σταματᾷ τῇ 24 Ἰανουαρίου 1797. Τί ἔγινεν ὁ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς βενετικῆς ἀστυνομίας Ἰωαννίτης φοιτητής; Ἐπέστρεψεν εἰς Παταύιον; Ὑπάρχει ἄλλος τις λόγος, δι' ὃν ἀνεχώρησεν ἐκ Βενετίας; Βλέπομεν αὐτὸν ὡς τὸν Ρήγαν τυχὸν ὁμολογοῦντα τὴν στοργὴν τοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως; Οὐχί. Ἐως ἐκεῖ δὲν προβαίνει ὁ Βηλαρᾶς, καὶ τοῦτο διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀνάκρισις διακόπτεται, καὶ τὰ ἴχνη τοῦ Βηλαρᾶ χάνονται. Οὐδὲν ἄλλο μανθάνομεν περὶ αὐτοῦ, καὶ βλέπομεν μόνον τὸν Κρασσᾶν ἀνακρινόμενον περαιτέρω μέχρι τῆς 27 Μαρτίου. Ἡ ἀνάκρισις δὲν παρουσιάζει πλέον εἰς ἡμᾶς ἄλλα στοιχεῖα, ἄλλο πρωτόκολλον μετὰ τὴν ἐξέτασιν ἐκείνην. Εὐλόγως. Ἡ Βενετία ἦτο ἀνάστατος· αἱ νῆκαι τοῦ Ναπολέοντος εἶχον προχωρήσει ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεμένετο ἡ πτώσις αὐτῆς τῆς Βενετίας, καὶ φυσικὰ δὲν ἦτο καιρὸς νάνακρῖνωνται οἱ ὑπονομεύοντες τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας χάριν τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν. Τὴν 5 Μαΐου 1797 εἰσῆρχετο ὁ Ναπολέων εἰς τὴν Βενετῖαν καὶ ἀπήγετο εἰς Παρισίους ὁ πτερωτὸς λέων τοῦ ἀγίου Μάρκου.

Μετὰ τέσσαρα ἔτη μανθάνομεν, ὅτι ὁ Βηλαρᾶς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἡπειρον, τυχὸν ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἱατρικοῦ πτυχίου. Εἶναι αἱ ἡμέραι τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ. Προσκολλᾶται εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου ὡς ἱατρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, τοῦ Βελῆ πασσᾶ. Τὸν συνοδεύει εἰς τὰς στρατείας του, εἰς

τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὸ Ρουχτσούκιον, εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Τῷ 1814 βλέπομεν ἐκδιδομένην ἐν Κερκύρᾳ τὴν πρώτην συλλογὴν τοῦ Βηλαρᾶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἡ ρομηκεῖ γλῶσσα*. Ἐν αὐτῇ περιέχεται δημώδης μετάφρασις τοῦ Κρίτωνος τοῦ Πλάτωνος καὶ μέρους τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ Θουκυδίδου, εἰς ἃ προσετέθη κατόπιν καὶ ἡ κακῶς εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδιδομένη Βατραχομουμαχία. Τῆς μεταφράσεως τοῦ Κρίτωνος καὶ τοῦ Θουκυδίδου προτάσσεται ἡ «Μηκερὸν ὀρημνία γιὰ τὰ γράμματα κε ὀρθογραφεῖα τῆς ρομηκεῖ γλῶσσας» μετ' ἀφιερώσεως «Πρὸς τὸ σοφολογιότατο κυρ Ἀθανασιον Ψαλιδα ἀρχηδασκαλον κε ἐπιστημονα του ἐλληνικοῦ σχολιοῦ τον Γιανηνον». Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ταύτῃ ἐκτίθενται οἱ παράδοξοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες, οὓς ἀκολουθεῖ ἐν τῇ γραφῇ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ὁ Βηλαρᾶς. Ἡ ἐλληνικὴ ἢ μᾶλλον κατ' αὐτὸν ἡ *Ρομηκεῖ γλῶσσα* ἔχει εἴκοσι καὶ τρία ψηφία, καταργουμένων μὲν τοῦ υ καὶ τοῦ ω ὡς περιττῶν, προστιθεμένου δὲ τοῦ υ = ου. Παρίσταται δέ, ὡς ἐκθέτει, καὶ ἀνάγκη πέντε ἄλλων φωνῶν πρὸς ἔκφρασιν ξένων φθόγγων ἕνεκα τῆς ἀναμιξέως ξένων λέξεων. Ἴδου τί λέγει περὶ τούτου ὁ Βηλαρᾶς: «Ἡ γλῶσσά μας ἔς τὸ ἀνακάτωμά της μὲ ξένες γλῶσσες ἐπῆρε καὶ ξένες φωνές, τές ὁποῖες γιὰ νὰ τές γράψωμε ἀναγκαζόμεστε νὰ ἀνταμόνωμε δύο ἢ τρία ψηφία ἀπὸ τὸ ἀλφάβητό μας κ' ἔτσι ἐσνηθίσασμεν νὰ τές παρασταίνομε. Αὐτές εἶναι πέντε· ντ, γγ, μπ, τζ, ντζ, καθὼς ἔς τές λέξεις μπάλα, μπαροῦτι, ὄντας, τζητάω, γγιώνης, ντζινάω». Περιττὸν νὰ δηλώσω ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο μετέγραψα εἰς τὴν συνήθη γραφὴν ὡς καὶ τὰ λοιπὰ κείμενα αὐτοῦ, ὅσα παραθέτω ἐνταῦθα. Ἄν ἔγραφον αὐτὰ κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ Βηλαρᾶ, πᾶς τις θὰ ἐδυσκολευέτο νὰναγνώσῃ αὐτὰ ἢ μᾶλλον θὰ ἐξαλιζέτο ἕνεκα καὶ τῆς προσθέτου ἐλλείψεως τῶν τόνων καὶ πνευμάτων, ἅτινα κατήργει τελείως ὁ Βηλαρᾶς. Δείγμα δὲ τῆς συγχύσεως, ἣν προκαλεῖ ἡ τοιαύτη γραφή, ἔστω ἡ ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ λέξις ὄντας, ἣτις, γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Βηλαρᾶ ὄντας, ἠδύνατο νὰναγνωσθῇ καὶ ὄντας (= ὄν) καὶ ὄντας (= ὄτε).

Κατὰ τὸν Π. Πετρίδην, τὸν γράψαντα τὸν πρόλογον τῆς ὑπὸ Ἀθανασίου Πολίτου πρώτης ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1827 πλήρους ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ, ὁ Βηλαρᾶς φαίνεται μεταβαλὼν γνώμην πρὸς τὸ ὀρθογραφικὸν ἐκεῖνο σύστημα «ἐπειδὴ ἰδιόχειρά του ἀντίγραφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐτυπώθη τὸ παρόν, εἶναι γραμμένα ἀπαράλλακτα καθὼς φαίνονται ἐδῶ τυπωμένα· εἰς τὰ ὁποῖα μολοντοῦτο δείχνει ὅτι εἶχε κάποιαις ἰδιοτροπίας περὶ τοῦ τρόπου τοῦ ὀρθογράφειν». Ἄλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν συμπίπτει πρὸς ἄλλα τεκμήρια, ἀποδεικνύοντα, ὅτι ὁ Βηλαρᾶς ἐξηκολούθησεν ἐμμένων εἰς τὰς ὀρθογραφικὰς γνώμας, ὡς τὸ πρῶτον εἶχεν ἐκφράσει. Καὶ δὴ βλέπομεν αὐτὸν γράφοντα τὴν γλῶσσαν καθ' ὃν τρόπον ἐν τῇ *Ρομηκεῖ γλῶσσα* ἀκόμη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822, ἥτοι δύο σχεδὸν μόλις ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ αὐτοῦ.

Ἐχομεν δὲ τοῦ Ὀνομαστικοῦ τούτου τὸ αὐτόγραφον τοῦ συγγραφέως σφζόμενον παρὰ τῆ Ἱστορικῆ καὶ ἔθνολογικῆ ἑταιρείᾳ¹, καὶ εἶναι ἄξιον λόγου οὐ μόνον ὡς μνημεῖον γλωσσικόν, πλείστας δσας ἔχον ἀποτεθησαυρισμένας λέξεις ἐκ τῶν ἐπιχωριαζουσῶν μάλιστα ἐν Ἠπειρῷ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχον παιδαγωγικὴν τινα ἀξίαν, αἶτε ἔχον κατατεταγμένον τὸ ὕλικόν κατὰ τὴν σήμερον κρατοῦσαν μέθοδον τῆς πραγματογνωσίας ἅμα καὶ πατριδογραφίας. Ἡ δὲ τοιαύτη κατὰταξις δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸν συγγραφέα νὰ μεταδώσῃ εἰς ἡμᾶς καὶ οὐκ ὀλίγας ἀξίας εὐρυτέρας μελέτης εἰδήσεις χρησίμους διὰ τὴν γνῶσιν τῶν κατὰ τὸν βίον τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, περὶ τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀγορᾶς, τῶν ρουφετιῶν ἢ ἰσναφίων ὡς ἐκαλοῦντο ἀλλαχοῦ, πιθανώτατα κατὰ τὸν κρατοῦντα ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἰωαννίνοις, περὶ σκευῶν, κήπων, μέτρων σιτηρῶν. Οὐχ ἦττον δὲ ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἢ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν πλουσιῶν ὄψεων τῆς ἡπειρωτικῆς τραπέζης μνεῖα τῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γνωστῶν ὕδνων (*ητανα*) ὡς καὶ τῶν γεωμήλων (*γεομηλα*), ὧν ἡ καλλιέργεια, ὡς γνωστόν, μόλις ὀλίγα ἔτη ἀργότερον διεδόθη ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ Καποδιστρίου.

Καὶ τοιοῦτο μὲν, οἷον ἐξέθηκ' ἀνωτέρω, τὸ ὀρθογραφικόν ἢ μᾶλλον γραφικόν σύστημα τοῦ Ἰωαννίτου λογίου, οὐ ἐποιεῖτο χρῆσιν καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, σύστημα νεκροφανές ὅσον καὶ τὰ νεώτερα συστήματα τοῦ Ἰ. Ἰσιδωρίδου Σκυλίτση καὶ τοῦ Νικολάου Φαρδῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ Βηλαρᾶ παρατηρητέον, ὅτι αὕτη ἦτο πιστὴ ἀπήχησις τῆς πατρίου ἡπειρωτικῆς διαλέκτου, ἦν χειρίζεται ἐδκόλως καὶ μετὰ χάριτος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τέχνης τοιαύτης, ὥστε μετὰ προσθήκης ὀλίγων μόνον εὐνοήτων λέξεων τῆς καθαρευούσης νὰ ἐπαρκῆ αὕτη καὶ εἰς μετάφρασιν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλως δ' ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀνάμικτος μετ' ἀπροσδιονύσων τύπων καὶ λέξεων ἐκ τῆς ἀρχαίας, οὔτε μετ' ἀκατανοήτων κατασκευασμάτων ἐξ ἐπιζητήσεως, ἀλλὰ γνησίως δημοτικῆ. Ἄν τινα δὲ ἄλλοθεν παραλαμβάνῃ λέξιν ἢ καὶ αὐτὸς πρῶτος πλάττῃ, αὕτη εὐαρμοστεῖ πρὸς τὸ ἰδίωμα, οὐ ποιεῖται χρῆσιν. Ὅποια δὲ ἡ στάσις αὐτοῦ ἐν τῷ γλωσσικῷ ζητήματι ἐδήλωσεν αὐτὸς ἐκεῖνος ἐν τῷ πεζογραφῆματι «Ὁ λογιώτατος ταξιδιώτης» διὰ τῶν ἐξῆς: «Ὅποιος ἀμελᾷ τὸ στολισμὸν τῆς γλώσσας του ἀπὸ τὰ μέρη ποῦ ἔχει ἢ ἴδια γιὰ νὰ δείξῃ τὲς χάρες της, καὶ δανεῖζεται ξένα καὶ ἀσυνήθιστα στολίδια, ὅπου δὲν τῆς ταιριάζουν, ἀντὶ νὰ τὴν ἐμορφαίνῃ τὴν ἀσκημαίνει σὲ τρόπον, ποῦ τὴν κατασταίνει σιχαμερὸ

1. Ἄρ. κώδικος 119. Ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα, τόμ. Ζ', 1910, σ. 472. Παρὰ τῆ αὐτῆ ἑταιρείᾳ σφζονται ὑπ' ἄρ. 113 καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Βηλαρᾶ, γεγραμμέναι ἐκ Λαρίσης τῷ 1815 ἐν τῇ δημόδει γλῶσση μετὰ τῆς αὐτῆς ὀρθογραφίας, ἀξίαι ἐκδόσεως. Ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα, τόμ. Ζ', σ. 470. Τὸ δὲ Ὀνομαστικὸν ἐξέδωκα ἐν τῷ τοῦ Γ ε ω ρ γ ἰ ο υ Γ ἄ γ α ρ η, Ἡμερολογίῳ Δαδώνης, ἔτος Α', 1895, σ. 35 κ.έ.

τέρας, κι ὁποῦ μὲ ὄσα φτιασίδια κι ἂν τὴν ἀλείφῃ, κανενὸς δὲν ἀρέγει. Ἡ ἀπλῆ μας γλώσσα, λογιώτατε, ἔχει ἀστέρευτους θησαυροὺς ἀπὸ χάρες καὶ νοστιμάδες, μόνε ἢ πρόληψις, ὁποῦ κυριεῦει τὸν νοῦν ἐκείνων, ὁποῦ ἔπρεπε νὰ ξεθάφτουν αὐτὰ τὰ πλούτη, τοὺς ἔκαμε νὰ τὴν ἀμελήσουν καὶ νὰ τὴν καταφρονέσουν, δίχως κανένα δίκαιον ἔς τὸν κόσμον».

Διακρίνεται δὲ ὁ Βηλαρᾶς, τοιαύτην μεταχειριζόμενος γλώσσαν, καὶ διὰ τὴν ἁρμονίαν τοῦ στίχου καὶ τὴν συναίσθησιν τοῦ ρυθμοῦ. Καθ' ὄλου δὲ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν ποίησιν αὐτοῦ αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκεῖνος ἔλεγε περὶ τῆς μουσικῆς ἐν τῷ «Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας» προλόγῳ τῆς «Ρομηκῆς γλωσσας» πὼς ἢ *γλυκάδα τῆς μουσικῆς δὲν κρέμεται μῆτε ἀπὸ κανόνες, μῆτε ἀπὸ τέχνη, μόνε πὼς ἢ γλυκὴ καὶ ἁρμονικὴ μουσικὴ γένεται κανόνας καὶ τέχνη τῆς ἴδιας.*

Συνήθως ὁ Βηλαρᾶς παριστάνεται ὡς λυρικός, καὶ προστίθεται ὅτι ἔγραψε καὶ σατιρικά. Ἄλλὰ θὰ ἐπιτρέψῃτε νὰνατρέψω τοὺς ὅρους. Ὁ Βηλαρᾶς εἶναι κατ' ἐμὲ κυρίως σατιρικὸς ποιητής, ἀλλ' ἔγραψε καὶ λυρικά ποιήματα, ἅτινα ἄλλως καὶ κατ' ἀριθμὸν εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα τῶν σατιρικῶν. Ἄν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν αὐτὸν ὀρθῶς, πρέπει νὰ προσέξωμεν πρῶτον εἰς τὴν σατιρικὴν αὐτοῦ φύσιν. Ἐγραψε δὲ καὶ μύθους. Θὰ εἴπητε· μύθους ἔγραψαν τόσοι καὶ τόσοι. Οἱ λεγόμενοι Αἰσώπειοι μῦθοι ἔσχον πολλοὺς μιμητάς. Ἀρκεῖ νὰ σᾶς ὑπομνήσω ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν μυθογραφησάντων τὸν Γεώργιον Αἰτωλὸν τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος καὶ νὰ καταβῶμεν ἀπ' αὐτοῦ μέχρι τοῦ Παναγιώτου Φέρμπου. Καὶ ἐν τοῦτοις οἱ αὐτοὶ μῦθοι, γραφόμενοι ὑπὸ νέον πνεῦμα, ἀφίνουσιν εἰς τὸν μυθογράφον ἀνοικτὸν τὸ στάδιον τῆς πρωτοβουλίας καὶ ἀρκετὴν ἐλευθερίαν, ὅπως δεῖξῃ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ πνεύματός του, ἐξασκήσῃ τὴν εἰρωνείαν του, ἀναπτύξῃ τὴν παρατηρητικότητά καὶ τὴν δύναμίν του τὴν σαρκαστικὴν. Τὰς ἀρετὰς δὲ ταύτας εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς μύθοις τοῦ Βηλαρᾶ, ὅστις διὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς εἰρωνείας τοῦ μύθου ἐπιδιώκει νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἐπίδειξιν τῆς ὑποκρυπτομένης ἀληθείας. Διὸ ὁ Πρόλογος τῆς συλλογῆς τῶν μύθων του, οἷτινες ἀνέρχονται εἰς εἴκοσι καὶ ἓνα, τελευτᾷ διὰ τῶν στίχων:

*Κι ἀφόντης ἀνταμώθηκα τὸ Ψέμα κ' ἢ Ἀλήθεια
ἔς τῆ γῆς τῆ σφαῖρα ἐπλήθυνα τὰ τόσα παραμύθια.
Τὰ παραμύθια ἐξιστορῶ, τοὺς μύθους ξεδιαλέγω
στολῶ τὸ ψέμα ὅσο μπορῶ καὶ τὴν ἀλήθεια λέγω.*

Κατὰ ταῦτα καὶ αὐτοὶ οἱ μῦθοι τοῦ Βηλαρᾶ δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν σατιρικὴν του ἰδιοφυίαν, ἥτις ἐμφαίνεται μάλιστα ἐν τοῖς κατ' ἐξοχὴν σατιρικοῖς αὐτοῦ ποιήμασιν. «Ὁ ἀμύστικος», ἥτοι ὁ μὴ δυνάμενος νὰ κρατήσῃ μυστικόν, «Ὁ φθονερός», «Ὁ ἀνοστανάλατος», «Ὁ φιλάργυρος», «Ὁ στολιδάρης», ἥτοι ὁ καινουργῆ στολὴν φορῶν, «Ὁ Ὑποθεσιάρης»,

ἦτοι ὁ ἐκ τῶν ὑποθέσεων πολυάσχολος, καὶ ἡ «Γιατρικὴ παρηγορία» εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν ἐξαιρέτων σατιρικῶν ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ, καὶ δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν αὐτὰ τῶν λοιπῶν ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν πᾶσιν ἐξεικονίζονται σαφέστατα, διαυγέστατα, μετὰ πολλῆς ζωηρότητος οἱ τύποι, οὓς ἐπεχείρησε νὰ σατιρίσῃ. Τὴν ἐνάργειαν δὲ ταύτην παρέχει ἡ μελέτη ὀρισμένων ζώντων προτύπων, ἅτινα ἐμελέτησεν ὁ Βηλαρᾶς. Πρέπει δηλαδὴ νὰ παραδεχθῶμεν καὶ περὶ τοῦ Βηλαρᾶ ὅ,τι ὁμολογεῖ περὶ τῶν Χαρακτήρων αὐτοῦ ὁ ἀρχαῖος Θεόφραστος, ὅτι ἔγραψεν αὐτοὺς τοῦτο μὲν συνθεωρήσας ἐκ πολλοῦ χρόνου τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τοῦτο δὲ ὠμίληκώς πολλαῖς τε καὶ παντοδαπαῖς φύσεσι καὶ παρατεθεάμενος ἐξ ἀκριβείας πολλῆς τούς τε ἀγαθοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς φαύλους. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴμεθα σχεδὸν βέβαιοι, ὅτι ὀπισθεν ἐνίων τῶν σατιρῶν τοῦ Βηλαρᾶ διαβλέπονται ὀρισμένα ἄτομα τῆς μικρᾶς κοινωνίας τῶν Ἰωαννίνων, ὅτε μετὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἐπιστροφὴν ἐξήσκει τὴν ἰατρικὴν ἐν τῇ πατρίῳ πόλει. Δὲν λείπουνσι δὲ μεταξὺ τῶν σατιριζομένων καὶ ὁμοτέχνοι, μὴ ἀποκλειομένης ἰσως καὶ ἐπαγγελματικῆς ἀντιζηλίας. Οὕτως ὁ αὐτοδίδακτος ἰατρός Μαρτσούκας εἶνε ἰσως ἱστορικὸν πρόσωπον ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς ἐν Ζακύνθῳ ὁ ἰατρός Ροΐδης, ὁ προκαλέσας τὴν σάτιραν τοῦ Σολωμοῦ, καὶ μόνῃ διαφορὰ εἶναι, ὅτι περὶ μὲν τῶν κατὰ τὸν Σολωμὸν καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ κοινωνίαν τῆς Ζακύνθου ἔχομεν πλείστας ὄσας εἰδήσεις, τὰ δὲ κατὰ τὸν Βηλαρᾶν καὶ τοὺς συγχρόνους αὐτῷ Ἰωαννίνας εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄγνωστα.

*Ἄριστα δὲ τῶν σατιρικῶν ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ θεωρῶ δύο, τὰ ἐπιγραφόμενα «Παράπονο» καὶ «Σύγκρισις», ἅτινα καὶ παραθέτω:

Παράπονο

**Ἔτσι εἶναι, ναῖσκε, τὸν καιρὸ
ποῦ χαίροσουν βαθμὸ λαμπρό,
γιατὶ πλουτοῦσες,
σὲ ὄλα ἦσον θαυμαστός,
παντοῦ καὶ πάντοτε γνωστός
καὶ φημισμένος.
Καὶ ἀφ' οὗ ἡ τύχη σου ἡ σκληρῆ
τὴν σήμερο σὲ ὕστερεῖ
τὰ πρῶτα δῶρα,
μικροὶ μεγάλοι ἀρχωνᾶν
τελείως νὰ σ' ἀλησμονᾶν,
νὰ μὴ σὲ ξέρονν.
Σὲ τοῦτο ὡς πρῶμα φανερὸ*

νά εἰπῶ τὸ ὄχι δὲ μπορῶ·
μόνε σοῦ λέγω,
πῶς ἔχεις ἄδικο πολὺ
νά δείχνης κάκητας χολή
κατὰ τοῦ κόσμου.
Καλοστοχάσου το, κ' εὐθὺς
σωστὰ θὰ πληροφορηθῆς,
πὺς ὄχ τὴν τόχη
νά παραπονεθῆς μπορεῖς,
δοῦν σὲ ἄφημε χωρὶς
χρυσὸ σαμάρι.

Σύγκρισις.

Πές μου, Μῶκο, 'ς τὴ ζωὴ σου
πῶς τὸ νοιάθεις τὸ κορμί σου ;
ζωντανὸ κανένα πρᾶμα
ἢ τῆς τέχνης εἶσαι θυᾶμα ;
'Αγαποῦσα νὰ τὸ ξεύρω,
μόνε πῶς νὰ σοῦ τὸ εὔρω ;
Δέ μου λείς τὴν ἀπορία ;
Φίλος εἶμαι τί ἔχεις, χρεῖα ;
Πέτρα εἶσαι ; Λές, κινέσαι.
Μὴ εἶσαι δέντρο ; Μόνε ξυέσαι.
'Ορσιό τάχα ; Θὰ πετοῦσες.
Μαῖμοῦ ; Δέ θὰ μιλοῦσες.
'Ερπετό ; Δὲν περπατοῦσες.
Κῆτος ; Θελὰ κολυμποῦσες.
Κτῆρος ; Μόν' ὀρθοποδίξεις.
Μέταλλο ; 'Αμ' δὲν ἀχρηζεις.
Μὲ κανένα δὲν ταιριάζεις,
καὶ ἀπ' ὄλα προσομοιάξεις.
Πόθον εἶχα, καὶ μεγάλο,
σὲ μὰ τάξι νὰ σε βάλω.
Πές μου, Μῶκο, στὰ σωστὰ σου,
μὴ εἶσαι τάχα . . . ; Στάσου, στάσου.
Τρῶς, μονγκρῶς, κοιμᾶσαι, πίνεις.
'Υποψία δὲν ἀφίνεις.
Ζῶο εἶσαι δίχως ἄλλο.
Σοῦ τὸ πίνυχα δὲν σφάλω.

*Ἄμ' τί ζῶον εἶδος εἶσαι,
δὲ μᾶς λές; τὸ προσποιεῖσαι;
Ὅ,τι εἶπα νὰ εἶσαι σώνει,
καὶ ἀπὸ ποιά δὲ μᾶς ζημιώνει.*

Ἄλλὰ πῶς ὁ οὕτω διακριθεὶς ὡς σατιρικός ἐπέτυχε συγχρόνως καὶ ὡς λυρικός, εἰ καὶ μικρὰ εἶναι ἡ λυρική αὐτοῦ παραγωγή; Τοιοῦτο φαινόμενον συνδυασμοῦ τῆς σατίρας καὶ τῆς λύρας δὲν εἶναι σπάνιον. Μὴ ὁ μέγιστος τῶν κωμικῶν τῆς ἀρχαιότητος Ἀριστοφάνης δὲν ἐξαίρεται ἐνίοτε εἰς σπάνιον λυρικὸν ὕψος; Τίς περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν καὶ ποίησιν ἐντριβῆς δύναται νὰ λησμονήσῃ τοὺς στίχους αὐτοῦ ἐκείνους, δι' ὧν ἔψαλε τὴν ἀνδρείαν τῶν περὶ τὸν Λεωνίδα ἐν αὐτῇ τῇ Λυσιστράτῃ, τῇ μάλιστα ἀνειμένη τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ;

*Ἄμὲ δ' αὖ Λεωνίδας
ἔγεν ἤπερ τὼς κάπρως
θάγοντας, οἷῳ τὸν ὀδόντα·
πολὸς ἄμφι τὰς γέννας ἄφρὸς ἦρσει,
πολὸς δ' ἁμᾶ καττῶν σκελῶν [ἄφρὸς] ἴετο·
ἦν γὰρ τῶνδρες οὐκ ἐλάσσως
τὰς ψάμμας, τοὶ Πέρσαι.*

Καὶ μὴ ὁ νεώτερος παρ' ἡμῖν πατήρ τοῦ γέλωτος, ὁ Λασκαράτος, δὲν ἦτο ὑπέροχος ἐν τοῖς ὀλίγοις τοῦ λυρικοῦ στίχοις; Ἀρκεῖ ἡ ὑπόμνησις τοῦ ποιηματίου αὐτοῦ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς συζύγου, ἣν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἀποδημήσας εἰς Λονδῖνον καὶ ἣν προσβλέπων ἐν μέσῳ τῶν θαυμασιῶν καὶ τῶν πολλῶν πειρασμῶν τῆς κοσμοπόλεως ἐκείνης, προσφωνεῖ διὰ τοῦ ὄραίου στίχου

καὶ φύλαέ με ἀπὸ τῆς πείραξες τοῦ κόσμου.

Καὶ χρειαζόμεθα ἄλλο προχειρότερον παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Σουρή, ὅστις εἶναι λυρικότατος, ὅταν θέλῃ καὶ πολλάκις ἐν ἐπιθανατίοις ψδαῖς ἢ ἐν ἡμέραις ἔθνικων συγκινήσεων ἐξήρθη εἰς μέγιστον ὕψος λυρισμοῦ;

Οὕτω καὶ ὁ Βηλαρᾶς παρουσιάζεται δίμορφος, σατιρικός ἅμα καὶ λυρικός. Εἶναι δὲ τῶν ὀλίγων αὐτοῦ λυρικῶν ποιημάτων τὰ πλεῖστα ἐρωτικῆς ὕλης, καὶ ἔχει ὡς λυρικός ποιητὴς τὴν ἀρετὴν, ὅτι σπανίως ἐπαναλαμβάνει ἑαυτόν, τοῦθ' ὅπερ εἶδομεν γενόμενον ἐν τῷ ἤδη παρατεθέντι *Πουλάκι ξένο*.

Πρὶν ἢ προβῶ εἰς σύντομον λόγον περὶ τῶν λυρικῶν ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ, πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι μεγάλη ἐπικρατεῖ σύγχυσις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τίνα καὶ πόσα εἶναι ταῦτα. Ἡ *Ρομενηκη γλωσσα* τοῦ 1814 περιλαμβάνει ἕξ καὶ μόνον, ὧν μεταξὺ τὸ *Πουλάκι ξένο* καὶ δύο μεταφράσεις ἐκ τοῦ Ἀνακρέοντος. Ταῦτα δὲ καὶ μόνον ἐπαναλαμβάνει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Μηκρη

ορμηγία για τα γράμματα κε ορθογραφία της ρομενικής γλώσσας», ή δευτέρα έκδοσις ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1857, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ «Ἡ Ζάκυνθος» τοῦ Κωνσταντίνου Ρωσσολίμου. Ἄλλ' ἐν τῇ ὑπὸ Ἀθανασίου Πολίτου ἐκδόσει τοῦ 1827, ἣν ἀνετύπωσε τῷ 1871 ἐν Ζακύνθῳ ὁ Σέργιος Ραφτάνης, παραλείπονται μὲν τὰ δύο ἀνακρεόντια, περιλαμβάνονται δὲ πλὴν τῶν τεσσάρων λοιπῶν τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἕτερα εἴκοσι δύο. Τούτων δὲ πάντων πάλιν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκδόσει τῆς Λογοτεχνικῆς Βιβλιοθήκης Φέξη ὁ κ. Ἰωάννης Ζερβὸς ἐξέδωκεν ἑννέα καὶ μόνα. Τὴν τοιαύτην δὲ σύγχυσιν ἔτι μᾶλλον ἐπαυξάνει ἡ ἐν παραρτήματι τῆς προμνημονευθείσης δευτέρας ἐκδόσεως τῆς *Ρομενικῆς γλώσσας* συμπερίληψις ἑνδεκα ποιημάτων ἐχόντων τὴν ἐπιγραφὴν «Διάφορα ποιήματα εἰς ἀπλήν γλῶσσαν» καὶ φερόντων ἰδίαν σελίδωσιν. Καὶ οὐδεὶς μὲν τῶν ἐκδοτῶν σαφηνίζει τὴν προέλευσιν τῶν ἐκδιδομένων ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ, ἀλλ' ἐνδεικνύεται ὁμως, ὅτι ἡ ἐν Κερκύρᾳ ἐκδοσις τοῦ 1827 ἐβασίσθη ἐπὶ αὐτογράφων τοῦ ποιητοῦ καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς γνήσια τοῦ Βηλαρᾶ λυρικά ποιήματα πάντα τὰ ἐν αὐτῇ περιλαμβανόμενα καὶ ἐν τῇ ζακυνθιακῇ ἐκδόσει τοῦ 1871 ἐπαναληφθέντα, ὧν τὰ πλεῖστα ἄνευ τινὸς δικαιολογίας ἀπεκλείσθησαν ἐν τῇ Λογοτεχνικῇ βιβλιοθήκῃ Φέξη. Ἄφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἑνδεκα ποιήματα τοῦ παραρτήματος τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς «Ρομενικῆς γλώσσας» ἔχουσιν ἄλλον πατέρα. Εἶναι μὲν ἅπαντα ὠραῖα καὶ φέρουσι τὴν σφραγίδα τῶν Μουσῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁμως ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ. Ἀνευρίσκομεν δὲ τὰ τότε ἀνωδύμως ἐκδοθέντα ἐκεῖνα ποιήματα μεταξὺ τῶν ἀργότερον τῷ 1881 δημοσιευθέντων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλισαβετίου Μαρτινέγκου¹, πλὴν ἑνὸς τετραστίχου ἐπιταφίου, δηλουμένου ὡς μεταφράσεως, καὶ ἑνὸς ποιήματος φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν «Περιγραφή» καὶ ἀναφερομένου εἰς πικράς ἀντιθέσεις ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα, καθ' ἃ ὑποσημειοῦνται, καὶ ἔχοντος ὧδε:

*Τῇ μιᾷ μεριᾷ τὰ μνήματα, καθένα μὲ σταυρό,
τὴν ἄλλῃ νιοὶ ποῦ χαιροῦνται καὶ κάνουνε χορό,
καὶ εἰς τὸ χορὸ γυρίζουνε
τὰ μάτια καὶ ἀντικρύζουνε
τῶν τάφων τὰ λιθάρια
τῆς γῆς μέσ' ᾗς τὰ χορτάρια.*

*Ἄς μὴν ἀργῇ τὸ πόδι μας ᾗς τοῦ κόσμου τῆ χαρά.
Τραγοῦδία ἐδῶ, ἀναγάλλιασι, κ' ἐκεῖ θανάτου ἐρμιά.
Μουγοκποφουσῶνε οἱ ἄνεμοι. Ἡ μέρα πάει ᾗς τῆ δύσι*

1. Ἡ μήτηρ μου. Αὐτοβιογραφία τῆς κυρίας Ἐλισάβετ Μουτζᾶν Μαρτινέγκου ἐκδιδομένη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ἐλισαβετίου Μαρτινέγκου, μετὰ διαφόρων αὐτοῦ ποιήσεων, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Κορίννης, 1881.

σταυρός και κοπαρίσσι

συνομιλοῦν κρυφά.

Μακριὰ ἀπ' τὸ κοιμητήριον σκορπιωδῶνται οἱ χορευτάδες
καὶ εἰς τὸν αἰθέρα χάνονται τοῦ τραγουδιοῦ οἱ γλυκάδες.

Μόν' ἓνας μνέσκει δλόλυπος, δλόλυπος κοιτάζει,
μὲ πόθο ἀναστενάζει

᾿ς τὰ μνήματα ἔμπροστά.

Στόλος ὀρθὸς καὶ ἀκίνητος μνέσκει εἰς τὸ μαῦρον χῶμα.

Ἄστρο ψηλὰ ἐφανίστηκε, κ' ἦτανε ὀρθὸς ἀκόμα.

Ποῦ λὲς μέσα ᾿ς τὰ μνήματα ἐν' ἄλλο μνήμα ἐγίνη.

Χαρά ᾿ς τοιε ποῦ τὴν ψυχὴ εἰς τέτοια μέρη ἀφίνει.

Τὸ ποίημα τοῦτο μὲ τὰς δύο χαρακτηριστικῶς ἀντιθέτους εἰκόνας μ' ἐνθυμίζει ἐν ἀνάλογόν πως ποίημα τοῦ δημοτικωτάτου τῶν νέων λυρικῶν ποιητῶν τῆς Ὀλλάνδίας Χενέστει (Genestet), γεννηθέντος τῷ 1829, ἦτοι ἕξ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βηλαρᾶ. Ὁμᾶς παιδῶν παίξει καὶ ὑπερπηδᾷ νεοσκαφῇ λάκκον. Ὁ λάκκος ἐκεῖνος εἶνε τάφος, διότι οἱ παῖδες ἐκεῖνοι εὐρίσκονται ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ χωρίου. Παίζουσι, γελῶσιν, ὅτε αἴφνης νεκροπομποὶ φέρουσιν εἰς τὸν τάφον ἐν φέρετρον. Οἱ παῖδες παύουσιν αἴφνης τὰς παιδιὰς, καὶ ἀποκαλύπτονται ἀφαιροῦντες τοὺς σκούφους τῆς κεφαλῆς τῶν.

Τίνος εἶνε τὸ ὄραϊον τοῦτο ἀδέσποτον ποίημα, ὅπερ βλέπομεν ἐκδεδομένον ἐν παραρτήματι ποιήσεων τοῦ Βηλαρᾶ, μὴ περιλαμβανόμενον δ' ἐν τῇ τότε ἀνεκδότῳ συλλογῇ τοῦ Μαρτινέγκου, ἕξ ἧς ἐλήφθησαν τὰ λοιπὰ εἰς τὴν ἔκδοσιν ἐκείνην συμπεριληφθέντα ; Καὶ ἐκ μὲν τῆς γλώσσης εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ διαφορὰ ἀπὸ τῶν ποιημάτων τοῦ Βηλαρᾶ, ἀλλὰ παραβαλλόμενον πρὸς τὰ γνήσια αὐτοῦ λοιπὰ λυρικά ποιήματα, δὲν φαίνεται εὐαρμωστοῦν πρὸς αὐτά. Ὁ Βηλαρᾶς δὲν ἔχει συνειθίσει ἡμᾶς εἰς οὕτω ζωηρὰς καὶ συγκινητικὰς ἀντιθέσεις, καίτοι ἄλλως εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν στερεῖται δυνάμεως περιγραφικῆς. Ἴδου ἐν τῶν ποιημάτων, ἕξ ὧν ἀποδεικνύεται αὕτη:

Ἄστρο βασιλεύει, τὸ σκότο ἀρχινᾷ,
καὶ τὸ λαμπρὸ τῆς θώρας ἢ μέρα ἀποσκολινᾷ.

Ἄστρο μαῦρον φορεμένη, ᾿ς τὴν ὄψιν μελανή,
σιωπηλῇ διαβαίνει ἢ νύχτα σιγανή,
καὶ τὸ χλωμὸ φεγγάρι μὲ φῶς σκοταδερό
στὸ ἀργυρὸ του ἀμάξι κινεῖται ὀκνηρό.

Ἄστρομαρῶν τὰ ζῶα, κορυφάζουν τὰ πουλιά,
πᾶς ἄνθρωπος τραβιέται καὶ παύει ἀπὸ δουλειᾶ.
Νυστάζει ἀποσταμένη ἢ φύσι ζωντανή,

τὰ μέλη της συνάξει ἔς ἀνάπασι κοινή.
Ὁ ὕπνος τάλαιφρά του φτερά κρυφοχτυπάει,
μὲ ἀφανισμένα χέρια τὰ βλέφαρα ζιουπάει.
Ἐν τῇ μέσῃ ἀπὸ τὸ δρόμο καὶ νύχτα περπατάει
σὲ βάθος ἡσυχίας, καὶ σιωπῇ πατάει.
Καθόλου δὲ γροικιέται φωνὴ οὐδὲ καμμιὰ,
τὰ πάντα ἡσυχάζουν, μεγάλη ἐρημιὰ.
Κρυφὰ κι ἀργὸς διαβαίνει ἀδιάκοπ' ὁ καιρὸς,
καὶ μόν' τὸν συνοδεύει ὄνειρων ὁ χορὸς.
Ἐν τῷ μέγα τοῦτο βάθος ὁ Ἔρωτος ἀντηχάει
ὁ Ἐρωτᾶς μου μόνον καθόλου δὲ σιγάει.
Κ' ἐγὼ μαζί μὲ τοῦτον ἀκοίμητος πονῶ,
βογγῶ, μαζί του κλαίω, ἀνήσυχος θρηνηῶ.
Ἄχ! Ἐρωτᾶ δὲ φθάνουν τῆς μέρας οἱ καημοὶ
τὰ βάσανα κ' οἱ πόνοι καὶ οἱ ἀναστεναγμοί ;
Τὴν νύχτα δὲ μὲ ἀφίνεις κἂν δίχως ταραχῇ
τὴν νύχτα χάρισέ μου μικρὴ ἀνακωχῇ.
Ὡ Ἀφροδίτης γέννα, παντοῦ ὑπερβολὴ
κ' ἡ εἶνοια κ' ἡ ὀργὴ σου ὀρμὴ παραπολλή.

Οὐδὲ εἶνε ὀλιγώτερον ἐπιτυχῆς ἢ περιγραφῇ ἀνοιξέως, τοῦ μετὰ τοῦ ποιήματος Πουλὰκι ξένο γνωστοτάτου τῶν λυρικῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ ἀρχομένου διὰ τῶν στίχων

*Ἡ γλυκντάτη ἀνοιξι
μὲ τᾶνθια στολισμένη
ροδοστεφανωμένη
τῇ γῆ γλυκοτηράει.*

Περατοῦται δὲ τὸ ποίημα τοῦτο ὡδε:

*Κάθε ψυχὴ εὐφραίνεται
τὴν ἀνοιξι γιορτάζει
ὁ Θύρσις σκυθρωπάζει
ἔς τῇ γενικῇ χαρᾷ.
Ὡραία Δάφνη, πρόβαλε
τὰ τὴν ἀποστολίσης
καὶ τότες εἶναι ὁ Θύρσις
ὁ πλέον εὐτυχῆς.*

Οὕτως οὔτε τῆς νυκτὸς τὴν ἡρεμίαν οὔτε τῆς ἀνοιξέως τὰ κάλλη φαντάζεται ὁ Βηλαρᾶς ἀνευ τοῦ ἔρωτος, καὶ κατ' αὐτὸν

*Τοῦ ἔρωτος ἡ φλόγα εἶνε παντοῦ χυμένη
κ' ἡ φύσι ἐρωτεμένη
τὸν ἔρωτα ἀντηχάει.*

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἐπικεφαλίδι τῆς συλλογῆς τῶν ἐρωτικῶν αὐτοῦ ποιημάτων, ἅτινα δὲν εἶναι ὀλίγα, ἐκφωνεῖ

*Σ' ἐμένα ὁ ἔρωτος εἶνε τὸ αἷμα κ' ἡ ψυχὴ,
γιατὶ 'ναι τῆς καρδιάς μου τὸ τέλος κ' ἡ ἀρχή.*

Ἄλλὰ, καθ' ἡ ἀπαραίτητος ἐν τῇ ἐρωτικῇ αὐτοῦ στιχοπλοκίᾳ εἶναι ἡ ἐμφάνις καὶ ἡ μνεσία τοῦ Θύρσιδος καὶ τῆς Δάφνης, τοῦ Δάφνιδος καὶ τῆς Φυλλίδος, οὕτως ὡς φανταστὴ δέσποινα τῆς καρδιάς του, ὡς Κυρά του, παρουσιάζεται ὡς τὸ πλεῖστον ἡ Χλόη. Ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ βλέπομεν πολὺ μᾶλλον τὸν Ἔρωτα ἢ τὸν ἔρωτα, ἀναμνήσεις κλασσικὰς μᾶλλον ἢ κραδασμοὺς καρδιάς ἰσχυρῶς συγκλονουμένης ὑπὸ πάθους ἐρωτικοῦ. Παριστάμεθα πρὸ ψυχρῶν ἀναπλάσεων ποιμενικῶν ἐρώτων κατὰ τοὺς ζηλωτὰς τῆς σχολῆς τῆς ἀναζητοῦσης τὰ πρότυπα αὐτῆς ἐν τινι φανταστικῇ Ἀρκαδίᾳ. Ἐπιτυχέστερα δὲ εἶναι τὰ ἄλλως μακρότερα αὐτοῦ ἐκεῖνα ἐρωτικὰ ποιήματα, τὰ συνιστάμενα ἐκ διστιχῶν ἐνθυμιζόντων τὰ κοινῶς λεγόμενα *λιανοτράγουδα* ἢ τὰς *μαντιάδας* τῶν Κρητῶν. Ὡς ἐν τοῖς πολλάκις περιπαθεστάτοις ἐκεῖνοις δημοτικῶς διστιχοῖς, οὕτω καὶ ἐν τοῖς τοῦ Βηλαρᾶ ἡ κυριαρχοῦσα ἰδέα παρουσιάζεται ὑπὸ πολλὰς μορφὰς καὶ μέ τι νέον πάντοτε. Κέκτηται δ' ἀληθῶς ὁ Βηλαρᾶς τὴν χαρακτηριστικὴν ταύτην ἀρετὴν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἥτις δὲν πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἑαυτὴν, ἀλλὰ νὰ προβαίῃ πραιτέρῳ ἐν ἐκάστη στροφῇ καὶ νὰ παρουσιάσῃ νέας ἰδέας, νέας εἰκόνας. Εἶναι δ' αὕτη ἀρετὴ, ἥς ἀμοιροῦσιν οὐκ ὀλίγοι ποιηταί, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος, προσοχθίζων ἐνίοτε διὰ τῶν ἐπαναλήψεων, ἐφ' οἷς καὶ ἐσατιρίσθη πικρῶς. Τὸ λυρικὸν δὲ τοῦτο προσὸν μετὰ τῆς ἀρμονίας τοῦ στίχου καὶ τῆς συναισθήσεως τοῦ ρυθμοῦ εἶναι τὰ κυριώτερα δῶρα τῶν ἐρωτικῶν τοῦ Βηλαρᾶ ποιημάτων.

Οὕτως ὁ Βηλαρᾶς ἔχει φύσιν Πρωτέως. Ἰατρὸς ὢν ἄριστος, βοτανικὸς πολὺπειρος ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ βοτανικὴ ἦτο πολὺ μᾶλλον ἢ σήμερον ἀναγκαία εἰς τοὺς ἰατροὺς, μετερχομένους τότε ἅμα καὶ τὸν φαρμακοποιόν, μελετητῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἀγαπῶν τὸν Ἑλληνα λόγον μετὰ φιλοπατρίας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἐπὶ τῶν φιαλῶν τῶν φαρμάκων ἐν τῷ ἰδίῳ φαρμακείῳ νὰ θέτῃ ἐπιγραφὰς ἑλληνικὰς καὶ τὰ συνταγὰς ἑλληνιστὶ νὰ γράφῃ, συμπαραζευγνύει ὡς ποιητῆς, καθ' ἡ εἶδομεν, τὴν σάτιραν καὶ τὴν λύραν, θύει εἰς τὸν Ἔρωτα ἅμα καὶ τὸν Μῶμον. Οὕτω διὰ μὲν τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ θεραπεύει τὰ σώματα, τῆς δὲ ποιητικῆς ἐμπνεύσεως ποιεῖται χρῆσιν, ὅπως φαιδρύνῃ τὰς ψυχὰς ἐν ἡμέραις πονηραῖς, καὶ διὰ τοῦ

ἀξιώματος αὐτοῦ παρὰ τῷ Βελῆ πασσᾶ ἐχρησίμεισε βεβαίως πολλάκις ὅπως γεφυρώνη τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ σατράπου τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τυραννουμενῶν, οἵτινες ἤξιουν αὐτὸν καὶ ὡς ἱατρὸν καὶ ὡς ποιητὴν καὶ ὡς Ἑλληνα μεγίστης τιμῆς. Οὐδ' ἠδύνατο νὰ λειψῇ ἢ τοιαύτη πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησις τῶν συμπολιτῶν ὅτε καὶ ἀλλογενεῖς ἐξῆρον τὴν πολυμάθειαν ἅμα καὶ τὸ ἦθος αὐτοῦ.

Ὅτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἠκούσθη τὸ κήρυγμα τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, καὶ εἶχον ἅμα ἤδη ἀρχίσει οἱ κίνδυνοι τοῦ Ἄλῃ. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι τὴν ψυχὴν τοῦ ἱατροφιλοσόφου ἐδόνησαν τότε οἱ πατριωτικοὶ παλμοί, οἱ ἐλευθερωτικοὶ ἐκεῖνοι πόθοι, οὓς εἶδομεν αὐτὸν αἰσθανθέντα νεαρὸν ἔτι ἐν Βενετία. Ἄλλ' ὡς τότε εἶτ' ἐκ τῶν περιστάσεων εἶτ' ἐκ κατασκευῆς δὲν ἐξήρθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν διακινδυνεύσαντος Ρήγα, οὕτω καὶ τώρα τὰ κατ' αὐτὸν δὲν ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς αὐτὸν νὰ ριφθῇ εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνα. Σύζυγος ὦν καὶ πατὴρ τέκνων, ἀτυχήσας δὲ νὰ ἴδῃ ἀποτεφρωθεῖσαν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων τῷ 1820 καὶ καταστραφείσαν τὴν οἰκίαν, πρὸς δ' ἐπὶ τούτοις κινδυνεύων ἔνεκα τῆς ἐν τῇ σατραπικῇ αὐτῇ θέσεως αὐτοῦ, μόλις διεσώθη, καταφυγὼν μετὰ τῶν οἰκογενῶν εἰς τὸ Τζεπέλοβον τοῦ Ζαγορίου. Ἐκεῖ δὲ καὶ ἀπέθανε πένης τῇ 28 Δεκεμβρίου 1823.

Ὁ Βηλαρᾶς θνήσκων κατέλιπε δύο υἱοὺς πλὴν τῆς χήρας. Ἄλλὰ τίς ὑπῆρξεν ἢ σύζυγος αὐτοῦ; Ὁ βιογράφησας τὰ κατ' αὐτὸν Π. Πετρίδης, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Κερκύρας τῷ 1827, οὐδὲν λέγει περὶ αὐτῆς, καγῶ δὲ οὐτ' ἐν Ἀθήναις, οὐτ' ἐν Ἰωαννίνοις ἠδυνήθην νὰ μάθω τι περὶ τῆς συζύγου τοῦ ποιητοῦ. Ἄλλ' ὅμως ἐνδεικνύεται, ὅτι αὕτη ὑπῆρξε πιθανῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Γεροπάνου ἐκεῖνου, ὅστις παντὶ τρόπῳ προσεπάθει νὰ σώσῃ αὐτὸν κατὰ τὰς ἀνακρίσεις ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ διωγμοῦ καὶ παρ' ᾧ εἶδομεν αὐτὸν προγευματίζοντα καθ' ἐκάστην ἐν Βενετία κατὰ τὰ ἔγγραφα τοῦ βενετικοῦ ἀρχεῖου, ἐν οἷς ρητῶς λέγεται, καθ' ἃ εἶδομεν, ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ εἶχε ζητηθῆ εἰς γάμον ὑπὸ τοῦ Βηλαρᾶ.

Ὅτως ἡ κόρη ἢ ἐν εὐμαρείᾳ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ πόλει τῶν δογῶν ἔμεινε μετὰ τῶν δύο τέκνων ἐστερημένη τῶν πάντων ὡς χήρα ἐν τινὶ γωνίᾳ τῆς Ἡπείρου, εἰ μὴ μετηνάστευσεν εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου ὁ Πολίτης, ἐκδίδων τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ, δὲν ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὡς ποιητοῦ καὶ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν «διὰ νὰ δοθῇ κάποια βοήθεια εἰς τὴν χήραν γυναῖκά του, ἢ ὅποια διὰ τὰ φρικτὰ τῆς πατρίδος δυστυχήματα ἔμεινεν ὑστερημένη τῶν πάντων καὶ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ δοθοῦν ὅλα τὰ χρήματα ὅπου συναχθοῦν ἀπὸ τὴν παροῦσαν ἐκδοσιν, ἀφ' οὗ ἔβγουν τὰ ἀναγκαῖα τῆς ἐκδόσεως ἔξοδα».

Δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 γέννησιν τοῦ Βηλαρά, θανόντος ἐν ἡλικίᾳ πενήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, ἐγεννᾶτο ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας ἐκ πατρὸς ἱερῶς ὁ Ἄθανάσιος Χριστοπούλος, ὅστις ἐν Βουκουρεστίῳ, ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ πατήρ, φεύγων τὰς διώξεις τῶν Τούρκων, ἐδιδάχθη τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρὰ Νεοφύτῳ τῷ Κausοκαλυβίτῃ. Καὶ αὐτὸς ἐσπούδασε κατόπιν τὴν ἰατρικὴν ἐν τε Παταύῳ, ὡς ὁ Βηλαράς, καὶ ἐν Βούδα τῇ ἐν τῇ ἐνώσει αὐτῆς μετὰ τῆς Πέστης ἀποτελούσῃ σήμερον τὴν Βουδαπέστην. Ἐπειδὴ δὲ διέτριψε καὶ περὶ τὴν φιλολογίαν, δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν καὶ αὐτὸν ἰατροφιλόσοφον. Ἄλλ' εἶναι καὶ τι πλεον, ἅτε σπουδάσας καὶ τὴν νομικὴν καὶ χρηματίσας μὲν δικαστῆς, συντελέσας δ' εἰς νομοθετικὰ ἔργα, γράψας δὲ καὶ πολιτικὰς συγγραφάς. Εἶναι κατὰ ταῦτα καὶ αὐτοῦ τοῦ Βηλαρά πολυτροπώτερος.

Ὁ βίος τοῦ Χριστοπούλου ὑπῆρξε διάφορος τοῦ τοῦ Βηλαρά, καὶ μόνην ὁμοίότητα ἔχει ὅτι ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ἀλλικός, οὐχὶ δ' ὅμως ὡς ἰατρός, ἀλλ' ὡς οἰκοδιδάσκαλος, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἰατρικὴν, παρὰ τῷ ἡγεμόνι τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρῳ Μουρούζῃ, ὅστις καὶ καμινάρην, ἦτοι δικαστὴν, διώρισεν αὐτὸν ἐν τινὶ τῶν πρώτων δικαστηρίων τοῦ Ἰασίου. Τοῦτον δὲ, πεσόντα εἰς δυσμένειαν, ἠκολούθησεν, ἀποχωρήσαντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῶν σουλτάνων διέτριψεν ἔτη τινά, μεθ' ἃ μετέβη εἰς Μολδαβίαν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Καρατζᾶ ὡς πρόεδρος τῆς *λογοθεσίας τῶν ξένων ὑποθέσεων*, ὡς ἐκλήθη τὸ ἀρτισύστατον δικαστήριον τῶν διαφορῶν τῶν ἀναφυομένων μεταξὺ τῶν αὐτοχθόνων καὶ τῶν ὑπηκόων τῶν ξένων δυνάμεων· προήχθη δὲ καὶ εἰς μέγαν λογοθέτην, ἀναδειχθεὶς σύμβουλος τοῦ Καρατζᾶ καὶ συντελέσας, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ σύνταξιν τῆς νέας μολδαβικῆς νομοθεσίας.

Αἱ ἀπαρχαὶ τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας τοῦ Χριστοπούλου συνδέονται πρὸς τὰς γλωσσικὰς αὐτοῦ μελέτας. Πρῶτον ἔργον αὐτοῦ, δημοσιευθὲν τῷ 1805 ἐν Βιέννῃ, ὑπῆρξεν ἡ «Γραμματικὴ τῆς αἰολοδωρικῆς, ἦτοι τῆς ὁμιλουμένης τορινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης». Ἐν τούτῳ ἠγωνίσθη νὰ παραστήσῃ τὴν νεοελληνικὴν προερχομένην ἐκ διαλέκτου αἰολικῆς ἀναμειγμένης μετὰ δωρικῶν στοιχείων, καὶ διὰ τοῦτο ἐβάπτισεν αὐτὴν αἰολοδωρικὴν. Περιττὸν νὰ εἴπω, ὅτι ἡ θεωρία αὐτοῦ ἀντιστρατεύεται σήμερον πρὸς τὰς προόδους τῆς γλωσσολογίας, καὶ προκαλεῖ τὴν θυμηδίαν τοῦλάχιστον εἰ μὴ τὸν γέλωτα. Τὸ οὐσιώδες εἶναι, ὅτι ἐτράπη ἐπὶ τὴν μελέτην τῆς δημώδους γλώσσης, ἐν ἣ διεγίνωσκε ζωτικότητα καὶ χάριν καὶ ἐν ἣ ἐμελλε νὰ γράψῃ κατόπιν τὰ ποιήματα αὐτοῦ. Εὐρέθη δ' οὕτως ἐν τῇ γλωσσικῇ πάλῃ τοῦ ἀρχομένου δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἀντιμέτωπος τῶν γνωμῶν τοῦ Κοραῆ καὶ μάλιστα τοῦ Νεοφύτου Δούκα. Ἄλλ' ὁ ἐκδότης τῆς ἐν Κερκύρα τῷ 1814 τυπωθείσης δευτέρας ἐκδόσεως τῶν Λυρικῶν τοῦ Χριστοπούλου Α. Ζ. Κ. ὡς ἐξῆς ἐξεφράζετο προλογίζων πρὸς τοὺς ἀναγνώστας ἐν τῇ ἐκδόσει ἐκείνῃ:

«Περήφανοι διὰ μίαν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἐφантаζόμεσθαι πολυμαθεῖς, δταν τὴν ἐσπουδάσαμεν σ' ὄλην μας τὴν ζωὴν, διὰ νὰ μὴν ἤξεύρωμεν περισσό-
τερον ἀπὸ κακὰ γραμματικά, καὶ ἀμελούσαμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ
μας, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπρεπε νὰ ἐπαινούμεσθε· διότι εἶνε δεκτικὴ καὶ χάρης
καὶ γλυκάδας εἰς τὸ λογογραφικόν, καὶ ἁρμονίας καὶ πλοῦτου εἰς τὸ ποιη-
τικόν. Ἡ ἀμαθία, ὁποῦ μᾶς ἐθάμπωνε τὸν νοῦν, μᾶς ἐμπόδιζε νὰ ξανοί-
ξωμεν, πῶς τὸ μονοπάτι ὁποῦ ἔχομεν πιάση, δὲν ἦτον ὁ δρόμος ὁποῦ φέρνει
εἰς τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν»¹. Καὶ τῆς συντάξεως δὲ Ἑλληνικοῦ λεξι-
κοῦ ἐπελάβετο, ἥτις μόνον μέχρι τινὸς προεχώρησε, καὶ περὶ τὸ ζήτημα
τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης φαίνεται ἀσχοληθεῖς,
καὶ τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος δημῶδη μετάφρασιν ἐπεχείρησεν ἐν στίχοις ἀνομοιο-
τελεύτοις ὡς καὶ ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡροδότου καὶ ᾠδῶν τῆς Σαπφούς,
καὶ Πολιτικά παράλληλα, ἐκδοθέντα ἐν Παρισίοις τῷ 1833, καὶ ἀρχαιο-
λογικὰς διατριβάς, δημοσιευθεῖσας μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τῷ 1853 ἐν
Ἀθήναις, συνέγραψε καὶ ἄλλας πραγματείας, ἐτόνισε δὲ καὶ τινα ἑαυτοῦ
ῥήματα ὡς καὶ ἐκκλησιαστικοῦς ὕμνους. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν θὰ ἐξετάσωμεν
ἐνταῦθα τὸν Χριστόπουλον οὔτε ὡς πολιτικὸν συγγραφέα, οὔτε ὡς ἀρχαιο-
λόγον, οὔτε ὡς μεταφραστὴν ἀρχαίων κειμένων, οὔτε ὡς μουσικόν. Θὰ
περιορισθῶμεν δὲ μόνον εἰς τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα.

Ὡς ποιητῆς ἐνεφανίσθη ὁ Χριστόπουλος εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον
τὸ πρῶτον ἐννέα ὄλα ἔτη πρὸ τοῦ Βηλαρᾶ, καὶ δὴ κατ' ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖ-
νον τρόπον. Ὡς δὴλα δὴ ὁ Βηλαρᾶς τὰ πρῶτα αὐτοῦ ποιήματα συνεξέδωκε
τῷ 1814 μετὰ τῆς «Ρομεϊκῆς γλώσσας», οὕτως ὁ Μακεδῶν ποιητῆς ἐδημοσίευσε
τὸ δρᾶμα «Ἀχιλλεὺς» ἐν Βιέννῃ τῷ 1805 μετὰ τῆς Γραμματικῆς. Καὶ ἡ μὲν
νεάζουσα ἑλληνικὴ σκηνὴ ἐδράξατο τοῦ δράματος ἐκείνου διὰ τὸ νεοφα-
νὲς τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἶδους, ἀργήσαντος παρὰ τοῖς νέοις Ἑλλησι
μακρότατον χρόνον μετὰ τὴν Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτζη, μόλις δ' ἐπ' ἐσχά-
των τότε πάλιν ἀναβιώσαντος διὰ τῶν μεταφράσεων τῶν δραμάτων τοῦ
Μεταστασίου, τῶν κωμωδιῶν τοῦ Γολδόνη καὶ δύο δραμάτων τοῦ Κοτζε-
βοῦ, καὶ διὰ τὸν πατριωτικὸν χαρακτῆρα τῆς ὑποθέσεως πολὺ μᾶλλον ἢ

1. Τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ 1814 ἐν Κερκύρα οὔτε ὁ Σάθας (Νεοελληνικὴ
Φιλολογία, σ. 177), οὔτε ὁ Rudolf Nicolai (Geschichte der neugriechischen Lit-
teratur, ἐν Λειψία, 1876, σ. 165), οὔτε τὸ Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Μ π ἄ ρ τ - Χ ἰ ρ σ τ,
τόμ. 6, σ. 898, ποιεῖται μνεῖαν. Μνημονεύσι δ' αὐτῆς ὁ ἐμὸς πατήρ Παύλος Ἀμπροσ
ἐν τῇ «Ἱστορικῇ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι
μέχρι τοῦ 1821» ἐν τῇ «Χρυσσαλλίδι», τόμ. Δ', 1886, σ. 624, ὅθεν παρελήφθη ὁ τίτλος καὶ
ἐν τῇ τοῦ Legrand-Pernot, Bibliographie Ionienne, ἐν Παρισίοις 1910, τόμ.
Α', σ. 240, ἀρ. 863. Παρὰ τε τῷ ἐμῷ πατρὶ καὶ παρὰ Legrant-Pernot γραπτέον Χρηστο-
πούλου ἀντὶ Χριστοπούλου καὶ σελ. 4θ' ἀντὶ 100, ὡς βλέπω ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἐμῇ βιβλιοθήκῃ
σπανιωτάτου ἀντιτύπου τῆς ἐκδόσεως ταύτης.

διὰ τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ ἀξίαν. Καὶ παρεστάθη λοιπὸν ὁ Ἀχιλλεὺς πλεόν ἢ ἅπαξ ὑπὸ ἔρασιτεχνῶν, ἀλλὰ ταχέως ἐλησημονήθη, παρευδοκιμηθεὶς ὑπὸ τῶν λυρικῶν ποιήσεων τοῦ Χριστοπούλου.

Πράγματι ὁ Χριστόπουλος διὰ τῶν λυρικῶν αὐτοῦ ποιημάτων ἐγνώσθη, καὶ χάριν αὐτῶν ἠγαπήθη καὶ ἐπωνομάσθη ὑπὸ Ἑλλήνων τε καὶ ξένων νέος Ἑλλήν Ἀνακρέων, καθ' ἃ τὸν Βηλαρᾶν τινὲς μὲν ὡς σατιρικὸν εἶχον παρομοιάσει πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἱαμβογράφον Ἀρχίλοχον, ὁ δὲ Αὐγουστος Boltz εἶχε παραβάσει διὰ τὰ λυρικά αὐτοῦ ποιήματα πρὸς τὸν Πέρσην ποιητὴν Mirza Schaffy.

Ἄλλ' ἐξετάσωμεν πρῶτον τί ἦτο ὁ Ἀνακρέων, διὰ νὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον ἐδόθη ὀρθῶς εἰς τὸ τέκνον τῆς μακεδονικῆς Καστορίας, τὸ ἐπώνυμον τοῦτο. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνακρέοντος, τοῦ χαριτωμένου ἐκείνου ποιητοῦ τῆς ἰωνικῆς Τέω, τοῦ ζήσαντος τὸν ἕκτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, σφύζονται διάφορα ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ἔρωτα καὶ τὸν Βάκχον. Ἄλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβηλος ἡ γνησιότης τῶν ποιημάτων τούτων, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων ἀνακρεοντεῶν δὲν εἶναι πράγματι ἔργα τοῦ Ἴωνος ποιητοῦ. Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ κριτικὴ ἀπέδειξε περιτράνως, ὅτι τὰ ἀνακρεόντεια ταῦτα εἶναι κατασκευάσματα μεταγενεστέρων χρόνων ἐν ταῖς ἡμέραις μάλιστα τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας. Παντοῖοι Βυζαντινοὶ στιχοπλόκοι, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ καλόγηροι, διότι δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ὄραϊον ἡμῖς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ πρὸς τὸν γλυκὺν ὄπὸν τῆς σταφυλῆς παρὰ τοῖς φοροῦσι τὸ ράσον, ἐμμήθησαν τὰ μέτρα ἢ ἠκολούθησαν τὰ ἴχνη τοῦ Τηίου ποιητοῦ. Ἦδη κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἡ Ἀνθολογία ἢ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Κεφαλαῖν περιέχει πολλὰ ἀνακρεόντεια. Ὡς δὲ τοιαῦτα ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Βυζαντίου εἶχον γράψει Λατῖνοι ποιηταί, ὁ Κάτουλλος καὶ ὁ Ὀράτιος, οὕτω δὲν ἔπαυσαν στιχοπλοκοῦντες ὡς μιμηταί τοῦ Ἀνακρέοντος οὐ μόνον μεταγενεστεροὶ Βυζαντινοὶ, ἀλλὰ καὶ Ἑσπέριοι ποιηταί, παρὰ μὲν τοῖς Γάλλοις ὁ Κλήμης Marot, ὁ Ronsard, ὁ Du Bellay, ὁ Remy Belleau, ὁ Bertin, ὁ Parny, παρὰ δὲ τοῖς Ἰταλοῖς ὁ Γουαρίνης καὶ παρὰ τοῖς Ἰσπανοῖς πολλοὶ ἀπὸ τοῦ Castillejo μέχρι τοῦ Νικολάου Φερδινάνδου de Moratin ¹.

Ἄλλ' ὅποια εἶναι τὰ μιμήματα, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ σφζόμενα ὀλίγα γνήσια ἀποσπάσματα τοῦ Ἴωνος λυρικοῦ; Ὁ Ἔρωσ ἐκείνου εἶνε βαρὺς δυνάστης. Ὁ ποιητὴς παριστάνει τὸν θεὸν πλῆξαντα ἑαυτὸν δίκην χαλκῆος διὰ μεγάλου πελέκεως καὶ λούσαντα ἐν χειμερῖα χαράδρα ². Οἶνον

1. Antonio Rubio y Lluich, Estudio critico - bibliografico sobre Anacreonte y la Collection Anacreontica y su influencia en la literatura antigua y moderna, ἐν Βαρκελώνῃ 1879, σ. 136 κ.έ.

2. Bergk, Poetae lyrici graeci, ἐκδ. γ', ἐν Λειψίᾳ 1867, τόμ. Γ', σ. 1023, ἀπόσπ. 48.

δ' ἐξέπιον κάδον, μάς λέγει ἐν ἄλλῳ ἀποσπάσματι ¹. Τοιοῦτος καὶ τοσοῦτος οἶνος τὸν ζαλίζει, τὸν μεθύσκει, τὸν ἄγει εἰς τὸ νάποβάλη μέρος αὐτῆς τῆς περιβολῆς του. Τοιοῦτον παριστάνει αὐτὸν ἀρχαῖον ἄγαλμα, ἐστημένον ποτὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου πιθανῶς ἀπείκασμα εἶναι ἄγαλμα σφζόμενον σήμερον ἐν τῇ Villa Borghese τῆς Ρώμης. Βλέπομεν ἐκεῖ τὸν ποιητὴν εὐσαρκον καλοκαθήμενον ἐπὶ ἐδράνου καὶ κρούοντα τὴν λύραν μ' ἔκφρασιν πάθους ἐν τῷ προσώπῳ ὀλίγον ἀπέχουσαν κρασοκατανύξεως καὶ μ' ἐσταυρωμένους τοὺς πόδας, ὧν ὁ ἕτερος στερεῖται σανδαλίου, ἀποβληθέντος ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ οἴνου. Ἄλλ' οἱ μιμηταὶ τοῦ Ἀνακρέοντος δὲν ἔχουσι τὸν ἔρωτα ὁμοίως βαρύν, οὐδ' ἡ πόσις αὐτῶν ἔχει φθάσει εἰς μέθην. Τὰ πλήγματα τοῦ πτερωτοῦ θεοῦ εἶναι δι' αὐτοὺς ἀνώτερα μὲν πάντως κεντήματος μελίσης, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅμοια πρὸς κτυπήματα τοῦ πελέκεως χαλκέως, καὶ ἡ ἐκ τοῦ οἴνου ζάλη αὐτῶν εἶναι μόλις αἰσθητή. Παίξουσι μὲ τὸν Ἔρωτα, διότι ὁ Ἔρως αὐτῶν εἶναι ἀπλῶς φιλοπαίγμων, ὡς τὰ πῆλινα ταναγραῖα εἰδώλια Ἐρωτιδέων. Εἶναι πολὺ μᾶλλον νικηταὶ οἱ ποιηταὶ ἢ ὁ τοξοφόρος υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ἐνθυμίζουσιν ἡμᾶς τὴν τοιχογραφίαν ἐκείνην τῆς Πομπηίας, ἐν ἣ βλέπομεν γηραιὸν πωλητὴν ἔχοντα ἐγκεκλεισμένους ἐντὸς κλωβοῦ ἀκάκους Ἐρωτιδεῖς, τοιχογραφίαν ἐξ ἧς ἐνεπνεύσθη ὁ Γκαῖτε γράψας τὸ ποίημα αὐτοῦ *Wer kauft Liebesgötter?*

Κατέβημεν λοιπὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ἐρωτικῆς καὶ βακχικῆς περιπαθείας τοῦ Ἀνακρέοντος ἰκανὰς βαθμίδας ἐν τοῖς ἀνακρεοντείσι τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων καὶ ἐδρῖσκόμεθα *μεσόσκαλα*, ὡς λέγει ὁ λαός. Ἀλλὰ παρὰ τῷ νέῳ Ἀνακρέοντι, τῷ Χριστοπούλῳ, καταβαίνομεν ἐτι κατωτέρω τὴν κλίμακα. Μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι εἶναι μιμητῆς τῶν μιμητῶν. Μὴ λησμονήσωμεν τὰ τοῦ βίου αὐτοῦ, ὅτι ἔζησεν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μουρούζη, ὅτι ἔπειτα συνδιέτριπεν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου καὶ συνέταξε τὰ πλεῖστα τῶν λυρικῶν αὐτοῦ ποιημάτων. Ἐζησεν, εἶπον, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Φαναριώτου ἡγεμόνος. Ἄλλ' οἱ παρίστριοι ἐκεῖνοι Ἕλληνες ἡγεμόνες, οἱ τόσῃν προαγωγὴν εἰς λόγον νομοθεσίας, παιδείας, εὐμαρείας, πολιτισμοῦ δωρήσαντες εἰς τὰς ἡγεμονίας, προαγωγὴν, ἣν δὲν ἀναγνωρίζουσι πάντοτ' εὐγνωμόνως οἱ φίλοι Ρωμᾶνοι τῆς σήμερον, ἦσαν μὲν ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτῶν πρὸς πᾶν ὅτι ἑλληνικὸν θερμοὶ προστάται τῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἦσαν ὀπωσδήποτε ἡγεμόνες, ὧν ἡ αὐλή, ἀκριβῶς διότι ἦτο μικρὰ καὶ ἐπικυριαρχουμένης ἡγεμονίας αὐλή, εἶχε καὶ περισσότερα ἐλαττώματα. Αἱ *δόμναι* ἐπρώτεον πολλάκις ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς ἐκείνοις οἴκοις, οὐ σπανίως οὐσαι πεπαιδευμένοι, ἐνίοτε καὶ αὐταὶ γράφουσαι, ἀλλ' ἡγάπων τὴν περιποίησιν καὶ δὲν ἀπέστεργον τὴν κολακείαν. Ἐγεννήθη οὕτω, ἀτμόσφαιρά τις ἐθιμοταξίας, ἐφ' ἣ διεκρίνοντο οἱ Φαναριῶται, ἐπίπλα-

1. Αὐτόθι, σ. 1017, ἀπόσπ. 17.

στόν τι περιβάλλον, προσήλωσις τις εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς μᾶλλον τύπους, ἐπιφασίς τις ἀπόγου στάσεως, ἐπίδειξις χαριεντισμῶν καὶ δαιτυλῶν αἰσθημάτων, ἅτινα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ εἶναι καὶ πραγματικά, φλοιὸς ἐνίοτε ὄρατος μὴ ἐγκλείων ἐντεριώνην. Ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἐκείνῃ ζῶντα φανταζόμεθα τὸν Χριστόπουλον, ἀσπαζόμενον εὐλαβῶς τὴν χεῖρα τῶν δεσποινῶν, χαρίεντα, διαχυτικόν, ἠδυλόγον, εὐεπίφορον εἰς φιλοφροσύνην πρὸς τὰς δόμνας, πρόθυμον νὰ θέτῃ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀλλῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τὴν Μοῦσαν. Οὕτω καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ὁ Χριστόπουλος, ψάλλων τὸν Ἔρωτα καὶ τὸν Βάκχον, περιορίζεται τρόπον τινὰ εἰς ἄψογον στάσιν, ἐπιδεικνύει ἦν πρὸς τὰς δόμνας καὶ τοὺς ἀλλικούς φιλοφροσύνην καὶ ἠδυλογίαν. Ἀλλὰ δὲν διαπνέεται ὑπὸ βαθέος αἰσθήματος πρὸς τὸν υἱὸν τῆς Κύπριδος καὶ τὸν θεὸν τοῦ οἴνου. Ὅ,τι ψάλλει εἶναι ἀπλοῦς χαριεντισμός. Δὲν θὰ ἤρμοζεν εἰς τὸν δικαστὴν, τὸν ἰατρόν, τὸν οἰκοδιδάσκαλον νὰ ἐμφανισθῇ μὲ ἀληθῶς αἰμάσσουσαν καρδίαν καὶ μονοσάνδαλος ὡς Ἀνακρέων τῆς Villa Borghese. Ἀπ' ἐναντίας σφζόμεναι εἰκόνες αὐτοῦ δεικνύουσιν αὐτὸν ἄμειπτον τὴν περιβολὴν μὲ τὸν λαιμοδέτην ἐν τάξει.

Ἐπίδειξις λοιπὸν αἰσθήματος, ἐρωτοτροπία μᾶλλον ἢ ἔρωσ καὶ προσποίησης ἀγάπης πρὸς τὸν οἶνον εἶναι τὰ χαρακτηρίζοντα τὸν Χριστόπουλον. Τοιαύτη εἶναι ἡ αἴσθησις, ἦν ἐμποιεῖ εἰς τὸν μελετητὴν ἢ ποιήσιν αὐτοῦ, ἦτις θέλει νὰ εἶναι ἀνακρεόντειος, παραλληλιζομένη πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀνακρέοντος καὶ τῶν Ἀνακρεοντείων. Καὶ δὲν δύναται νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τοὺς ὑπεράγαν θαυμάσαντας τὸν Χριστόπουλον ὡς ποιητὴν, ἐν οἷς καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, ὅστις ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Μαρίας Δοξαπατρῆ τάσσει τὰ λυρικά τοῦ Χριστοπούλου μετὰ τινῶν τῶν ἔργων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ καὶ τῶν ἀδελφῶν Σούτσων ὡς καὶ τὸν Στράτιν Καλοπίχειρον τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη εἰς τὰ μέχρι τῶν χρόνων καθ' ὅσους ἔγραφε σχετικῶς ἄριστα τῶν προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης ἐθεώρει τὸν Χριστόπουλον μετὰ τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βηλαρᾶ ἀνωτέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Ζαλοκώστα.

Ἀλλὰ, παρ' ὅσα ἐξέθηκ' ἀνωτέρω, τὰ ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου, ἤρσαν διὰ τὴν χάριν αὐτῶν, ἦν οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ, τὴν ἐπιτυχήν χρῆσιν τῆς δημῶδους γλώσσης, τὴν ἁρμονίαν τοῦ ρυθμοῦ, τὸ εὐτράπελον τοῦ ποιητοῦ, προσποιουμένου τὸν ἐρωτευμένον καὶ τὸν βεβακχευμένον. Τὸ ἔθνος, ἐν ὅσῳ μάλιστα ἐταλαιπώρει αὐτὸ ἡ δουλεία, προσέβλεπε μετ' ἀνακουφίσεως τὸν αἰμύλον Μακεδόνα χαριεντιζόμενον μετὰ τοῦ Ἔρωτος καὶ τοῦ Βάκχου καὶ δεχόμενον κατὰ τοὺς στίχους του καὶ λαμβάνοντα τόσους ἀσπασμούς, ὅσους θὰ ὑπεθέτομεν, ὅτι δὲν ἔδωκε καὶ δὲν ἔλαβε κανεὶς ἐν τῷ κόσμῳ. Καὶ πέραν δὲ τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος τὰ λυρικά αὐτοῦ ἔτυγον ἐν τῇ ξένῃ καὶ θαυμαστῶν καὶ μεταφραστῶν.

Ἴδοῦ τινὰ τῶν καλυτέρων αὐτοῦ τούτων ποιημάτων:

Ψάλτης

Τὴν ἀνοίξει μιὰ μέρα
ἐκεῖ πὸν τραγουδοῦσα
ψηλὰ ᾽πὸ τὸν αἰθέρα
κατέβηκεν ἡ Μοῦσα,
ἡ ψάλτρα Ἐρατώ.
Καὶ λέγ᾽: «Ἡ Ἀφροδίτη
ὄπου τὸν κόσμ' ὀρίζει
πιστὸν της σὲ κηρύττει
καὶ ψάλτην σὲ ψηφίζει
᾽ς τὴν γῆν ὄπου πατῶ.
Καὶ θέλει ὅσο ζήσης
νὰ ζῆς ᾽ς τὸν ὄρισμό της
κ' εἰς τὸ ἐξῆς νὰρχίσης
αὐτὴν καὶ τὸ μωρὸ της
γλυκὰ νὰ τραγουθῆς·
Καὶ δι' αὐτὴ τὴ χάρι
σὲ τάξει, λέγει, ἄλλη,
νὰ ἔρθῃς σὰν ᾽ς τὸν Πάρι
μὲ δλα της τὰ κάλλη
γυμνὴ νὰ τὴν ἰδῆς.»
Ἔτσ' εἶπε, καὶ κινῶντας
μ' ἀγκάλιασε τὸ σῶμα,
καὶ πρόσχαρα γελῶντας
μ' ἐφίλησε ᾽ς τὸ στόμα
καὶ πέταξ' ὕψηλά.
Κ' εὐθὺς καθὼς ἐγεύθη
τὸ στόμα μ' τὸ φίλῖ της,
ἀμέσως ἐμαγεύθη
ἀπὸ τὴ μουσικὴ της
᾽ς τὸ ψάλσιμο λωλά.
Καὶ δταν τῶρ' ἀρχίσῃ
τὰ χεῖλη του νὰνοίξῃ
καὶ τύχῃ νὰ λαλήσῃ
ἢ ἔλαφρὰ νὰγγίξῃ
τὴ γλῶσσα μοναχί,
Εὐθὺς τὸ μαγεμένο
χωρὶς ποτε νὰ σφάλῃ,

ὡσάν ὀρηγεμένο
τὴν Ἐφροδίτη ψάλλει,
τὸν Ἔρωτ' ἀντηχεῖ.

Ἄγκυδοφόρος

Εἰς ἓνα λειβαδάκι
προχθὲς ἓνα παιδάκι
περήφανο πολλά,
μὲ ἐφώναξε κοντά του
νὰ κρίνω τᾶρματά του
ἂν τάχα εἶν' καλά.
Λοιπὸν μὴν ἀγκυδίτσα
μὲ δείχνει σὺν καρφίτσα,
καὶ λέγει σοβαρά:
«Εἶδες κοντάρι ἄλλο
ὡσάν αὐτὸ μεγάλο
ἔς τὴ γῆ καμμιὰ φορὰ ;»
Τὸν λέγω: «Εἶς' ἀκόμη
παιδάκι δίχως γνώμη,
δὲν ξέρεις τί λαλεῖς,
καὶ σὺν λωλό καυχᾶσαι,
χωρὶς νὰ συλλογᾶσαι
τὸ πῶς παραλαλεῖς.»
— «Ἐγὼ λωλό ;» φωνάζει,
καὶ τὴν ἀγκυδὸν ἀρπάζει
κ' εἰς μιὰ ματιοῦ ροπή
ἔς τὸ στῆθος μου τὴν ἄγγιζει
καὶ μὲ καταφλογίζει
παντοῦ σὺν ἀστραπή.
Καὶ λέγ': «Ἴδὲ καὶ πείσῃ
καὶ πλέον συλλογίσῃ
καὶ κοίταξε καλὰ
νὰ μὴν ἀθαδιάξῃς
καὶ νὰ παραπειράξῃς
τὸν Ἔρωτα πολλά.»
— «Ἔω Ἔρωτα, φωνάζω,
τὸ ἄρμα σου τρομάζω,
τὸν λόγον μὲ ἀθετῶ,
τὴν δυνάμιν σου φρίττω,

’ς τὸν κόσμον τὴν κηρύττω,
καὶ ἔλσος ζητῶ.»
’Εκεῖ πού τὸν λαλοῦσα
καὶ τὸν παρακαλοῦσα
γιὰ νὰ με σπλαγχνισθῆ,
ἐπέταξ’ ἀπ’ ὀμπρός μου
ὁ τύραννος τοῦ κόσμου
χωρὶς νὰ συγχυσθῆ.
Κ’ ἐγὼ ἀτελπισμένος
ἀπόμειν’ ὁ καημένος
μὲ τέτοιαν πληγὴν
χωρὶς ποσῶς νὰ φταίγω
δλάκερος νὰ καίγω,
ἀτέλειωτα ’ς τὴν γῆν.

Χάρες

Μιὰν ὥραϊαν ἀγαποῦσα
καὶ τὸ νεῦμά της ζητοῦσα
ν’ μ’ ἀφήσῃ νὰ τολμήσω
μιὰ φορὰ νὰ τὴν φιλήσω.
Χαμογέλασεν ἐκείνη,
καὶ τὴν ἄδειαν μὲ δίνει.
Καὶ φιλῶντάς τὴν ’ς τὸ στόμα,
«Μιὰ φορὰ, τῆς λέγ’, ἀκόμα».
Καταπεῖθεται καὶ κλίνει
καὶ τὴ δεύτερη μ’ ἀφίνει,
καὶ ’ς τὸ φίλημά μ’ ἀπάνω
ἄλλη τρίτη τὴν προβάνω.
«Νά, μὲ λέγει, καὶ τὴν τρίτη
δμως, μὲ τὴν Ἐφροδίτη,
εἰν’ αὐθάδεια τὸ θάρρος
τὸ πολὺ, καὶ μὴ πρὸς βάρος.»
— «Φῶς μου, λέγω, μὴ τὰ βάρη,
καὶ τὴν τετάρτη σου χάρι
δόσε μὲ τὴν, καὶ σὲ τάζω
πλέον δὲν αὐθαδιάζω.»
Τότ’ ἡ πονηρὴ γελῶντας
καὶ τὰ χεῖλη μου τσιπῶντας

«Τρεῖς, μὲ λέγ', οἱ Χάρες εἶναι
κι ὡς αὐτοῦ, χρυσέ μου, μεῖνε».

Πόθος

"Ἄς γένουμον καθρέφτης, νὰ βλέπεσαι ᾽ς ἐμένα
κ' ἐγὼ νὰ βλέπω πάντα τὸ κάλλος σου κ' ἐσένα.
"Ἄς γένουμον χτενάκι, σιγὰ σιγὰ νὰρχίζω
νὰ σχίζω τὰ μαλλιά σου, νὰ τα συγροχτενίζω.
"Ἄς ἤμον ἀεράκι, καὶ ὄλος νὰ κινήσω
᾽ς τὰ στήθη σου νὰ πέσω, γλυκὰ νὰ τ' ἀερίσω.
"Ἄς ἤμον τέλος ἔπρος, νὰ ἐρχωμαι τὸ βράδυ,
νὰ δένω τὰ γλυκὰ σου ματάκια ᾽ς τὸ σκοτάδι.

Θέλῃσις.

Πλοῦτον δὲν θέλω,
δόξαν δὲν θέλω,
οὔτ' ἐξουσίαν
ποτὲ καμμίαν.
Δὲν θέλω γνῶσιν
οὔτε κἂν τόσην
ὅσ' εἶν' τοῦ φύλλου
κι ὅσ' εἶν' τοῦ ξύλου.
Τοῦτες οἱ κρύες
οἱ φαντασίες
ὅσο εὐφραίνουν
τόσο πικραίνουν.
Θέλω εἰρήνην,
ψυχῆς γαλήνην,
χοροὺς Ἑρώτων,
τρέλες καὶ κρότον.
Θέλω τραγοῦδια,
κήπους, λουλούδια
καὶ χωρατάδες
᾽ς τὲς πρασινάδες.
Τοῦτα λατρεύω,
τοῦτα ζηλεύω
κ' εἰς τοῦτ' ἀπάνω
θέλ' ν' ἀποθάνω.

Ὅποσον δίκαιον εἶχον ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Χριστοπούλου δὲν ἀπορρέει ἐξ ἀληθοῦς αἰσθήματος, ἀλλ' ἐκ συμβατικῆς, οὕτως εἰπεῖν ἀναγνωρίσεως τοῦ ἔρωτος, τοῦ οἴνου, τῆς ἐκ τῶν ἀσπασμῶν ἡδονῆς καὶ τῆς ἐπιδόσεως εἰς τὴν ἀπόλαυσιν καὶ τὴν χαρὰν, ἀποδεικνύει ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ ποιήματι ψευδεπικουρείου προγράμματος τοῦ Χριστοπούλου πρὸς τὸ πραγματικὸν πρόγραμμα τοῦ βίου αὐτοῦ. Εἶδομεν αὐτὸν σοβαρῶς, ἔστω καὶ ἀνεπιτυχῶς, διατρίβοντα περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν φιλολογίαν, ἐπιλαμβανόμενον τῆς συντάξεως νομοθετημάτων, ἀνερχόμενον εἰς ὑψηλὸν δικαστικὸν ἀξίωμα ἤδη πρὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔδραξαν τὰ ὄπλα ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῆς τυραννουμένης πατρίδος. Καὶ δὲν μετέσχε μὲν τῆς πατριωτικῆς ταύτης δράσεως ὁ λόγιος Μακεδῶν, ὅστις μάλιστα καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἰδρυτῶν τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας ἐτόξευσεν ἀνευλαβεῖς ἐκφράσεις, καίπερ ἐργασθεὶς ὑπὲρ αὐτῆς ἐν ταῖς Ἰονίσις νήσοις, ἀλλ' ἐκρίθη ὅμως ἄξιος νὰ συμπεριληφθῆ εἰς τοὺς πολιτικοὺς συμβούλους τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ βραχεῖα ὑπῆρξεν ἡ διαμονὴ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγωνιζομένῃ Ἑλλάδι, ἐξ ἧς ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῇ 29 Ἰανουαρίου 1847.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ Ρήγας, ὁ Βηλαρᾶς, ὁ Χριστόπουλος. Ὁ Ρήγας συνεδόνησε τὸ ἔθνος δουλεῖον, ἰδίως διὰ τοῦ Θουρίου αὐτοῦ. Ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Χριστόπουλος ἐφαίδρυναν τὰς πικρὰς αὐτοῦ ἡμέρας καὶ τὰς μακρὰς νύκτας χωρὶς μὲν νὰ ἐπιληφθῶσι τῆς ἀνυψώσεως καὶ παραθαρρύνσεως τῶν δεδουλωμένων, ἀλλὰ ριπτοντες τοῦλάχιστον μίαν ἀκτίνα ἐλπίδος, μίαν ριπὴν χαρᾶς, ἕως ἔλθῃ ἡ πραγματικὴ χαρὰ τῆς ἀπολυτρώσεως. Ἀλλ' οὔτε τοῦ Βηλαρᾶ οὔτε τοῦ Χριστοπούλου τὰ ποιήματα ἠδύναντο νὰ φρονηματίσωσι τὴν φυλὴν, παρασκευαζομένην πρὸς τὸν μέγαν ἀγῶνα. Ἐχρειαζοντο ἄλλα ἄνθη ποιητικά, οἷον βλαστάνοντα ἐπὶ τῶν χειλέων ἡφαιστείου, οἷον ἀναπηδήσαντα ἀπὸ τῶν μυχιαιτάτων ψυχῆς πυρπολουμένης ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος. Τὰ ἄνθη ἐκεῖνα ἀνέφυσεν ἡ ἀνοσβριθὴς Ζάκυνθος. Ἀνδρέας Κάλβος, Διονύσιος Σολωμὸς εἶναι οἱ δύο μεγάλοι ποιηταὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Διάφοροι ἀλλήλων τὴν ἔμπνευσιν, τὴν γλώσσαν, τὴν στιχουργίαν εἶναι οὐχ ἦττον οἱ δύο Ἡρακλεῖς τοῦ Βασιλείου στέμματος τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Πλησιάζει νὰ παρέλθῃ αἰὼν ὄλος ἀπὸ τῶν ἡμερῶν, καθ' ὅς ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τῶν, καθ' ἣν ἐδωροφόρησαν εἰς τὸ ἔθνος μεταξὺ μαχόμενον τὰς ἔμπνευσμένας φῶδας τῶν, καὶ ὁ ἑλληνισμὸς, πανηγυρίζων μετ' οὐ πολλὰ ἔτη τὴν ἑκατοστὴν ἀμφιετηρίδα τῆς καλιγγενεσίας, θαναγράφῃ δικαίως καὶ αὐτῶν τὰ ὀνόματα μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀνδρῶν ὁστίνας διὰ τοῦ ὄπλου ἐδημιούργησαν πατρίδα ἐλευθέραν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι

δίκαιον νὰ λησμονήσῃ ὁ Ἕλλην πανηγυριστὴς τῆς ἀμφιετηρίδος ἐκείνης τοὺς ἀτέχνους, ἔστω, ἀλλὰ μεστοὺς πατριωτικοῦ μένους θουρίου τοῦ Θεσσαλοῦ πρωτομάρτυρος, οὐδὲ τοὺς χαριτωμένους στίχους, δι' ὧν οἱ δύο ἐξ Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας ἰατροφιλόσοφοι ἠγωνίσθησαν νὰναβιβάσωσι τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς καὶ τὸ μειδίωμα τῆς χαρᾶς ἐπὶ τὰ ὠχρὰ χεῖλη τῶν ὑπὸ τὴν δουλείαν στενόντων. Καὶ ἄς ἀναγραφῶσι καὶ αὐτῶν τὰ ὀνόματα ἐπὶ τῶν ἀψίδων, ἃς θὰ κοσμήσῃ ἡ μνεῖα ἐνδόξων ὀνομάτων, ἀναμνησκόντων τὰς νίκας τῆ 1821 καὶ τὰ πρόσφατα τρόπαια δύο νικηφόρων πολέμων ἐπὶ τῶν ἀψίδων, δι' ὧν ἐν μέσῳ τῶν στροφῶν τοῦ ἔθνικοῦ ὕμνου τοῦ Ζακυνθίου βάρδου, προκαλοῦντος ὑπὸ τὸ πληκτρον τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Κερκυραίου μελωδοῦ ρίγη ἔθνικῆς συγκινήσεως, θὰ διέλθῃ εὐφημούμενος ὑπὸ τοῦ Πανελληνίου, ὁ ἔστεμμένος στρατηλάτης, περιβεβλημένος νωπὰς ἀκόμη τὰς δάφνας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τοῦ Κιλκίς.

ΕΚΑΤΗ Η ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΡΙΑ *

Ἐκ τοῦ Ἥλιου ἐγένοντο ὁ Αἰήτης καὶ ὁ Πέρσης, ὧν ὁ πρῶτος ἐβασίλευσε τῆς Κολχίδος καὶ ὁ ἕτερος τῆς Ταυρικῆς, ὅστις, ὁ τελευταῖος, ἔσχε θυγατέρα τὴν Ἐκάτην¹. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, ὁ μὲν Αἰήτης ἦτο υἱὸς τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδος καὶ ἀδελφὸς τῆς Κίρκης καὶ τῆς Πασιφάης, συζύγου τοῦ Μίνωος², ὁ δὲ Πέρσης, καίτοι φέρεται ὡς ἀδελφὸς τοῦ Αἰήτου³, ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μυθογράφου καὶ ὡς υἱὸς τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἄνδρομέδας⁴ ἢ δ' Ἐκάτη θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου θυγάτηρ τοῦ Πέρσου καὶ τῆς Ἀστερίας⁵. Κατ' ἀρχὴν, ἡ Ἐκάτη, θεότης σεληνιακῆ τοῦ βορρᾶ, ἐκ ματαναστεύσεων τῶν Θρακῶν ἐλατρεύετο εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, μὴ λαβοῦσα θέσιν ὀρισμένην ἐν τῷ συστήματι τῆς δημῶδους τῶν Ἑλλήνων θρησκείας. Τρίμορφος κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν φαντασίαν, θεὰ γῆς, θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ τῶν Ὀρφικῶν, προΐστατο τῆς μαγείας καὶ πασῶν τῶν συνηθειῶν αὐτῆς⁶, ἐξ οὗ καὶ ἡ παράδοσις τῆς τοιαύτης ἐπωνυμίας εἰς τὴν πρώτην ἐπιτηδεῖαν τῆς τέχνης ταύτης⁷. Κατὰ Διόδωρον Σικελιώτην, ὁ Αἰήτης καὶ ὁ Πέρσης διεκρίνοντο ἐπὶ ξενοκτονίᾳ· ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκάτη

* Ὑπὸ τὸν τίτλον «Γυναῖκες Ἴατροὶ τῶν Ἡρωϊκῶν Χρόνων» συγγράφεται μακρὰ μελέτη, τῆς ὁποίας μέρος εἶναι ἡ περὶ Ἐκάτης ἐνταῦθα δημοσιευομένη.

1. Διόδωρος Σικελιώτης, Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης Δ', 45, 1. Oldfather. Ed. Harvard University Press, 1961.

2. Ἀπολλόδωρος, Βιβλιοθήκης Α', 9, 1. Ed. Teubneri, Lipsiae 1875.

3. Ἀπολλόδωρος, Ἐνθ' ἀνωτ., Α', 9, 28.

4. Ἀπολλόδωρος, Ἐνθ' ἀνωτ., Β', 4, 5.

5. Ἀπολλόδωρος, Ἐνθ' ἀνωτ., Α', 2, 4.

6. P. Decharme, Μυθολογία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, σσ. 154-156. Ἐκδ. Ζηκάκη, Ἀθήναι, 1925. (Μετάφρ. I. Οἰκονομίδου). Περὶ τῆς τριπλῆς ἰδιότητος τῆς Ἐκάτης ὁ Ἡσίοδος ἐν Θεογονίᾳ (Κ. Σίττλ, Ἀθήναι 1889) γράφει

*μοῖραν ἔχειν γαίης τε καὶ ἀργυρέτιο θαλάσσης
ἢ δὲ καὶ ἀστερόεντος ἀπ' οὐρανοῦ ἔμμορε τιμῆς*

(στ. 413-414).

7. P. Grimal, Dictionnaire de la Mythologie Grecque et Romaine, p. 176. Ed. Presses Universitaires de France, Paris 1963.

προείχε του πατρός επί τόλμη, ὠμότητι καὶ παρανομίᾳ. Ὑπῆρξε φιλοκύννηγος, ἐν ἀποτυχίᾳ κατατοξέουσα ἀνθρώπους ἀντι θηρίων, καὶ τεχνίτις εἰς τὰς συνθέσεις τῶν δηλητηριωδῶν φαρμάκων. Ἔχουσα δ' ἐμπειρίαν τῆς δυνάμεως ἐκάστου, ἐμείγνυε μετὰ τῶν διδομένων τροφῶν εἰς τοὺς ξένους· καί, ἀφ' οὗ ἐδηλητηρίασε τὸν πατέρα της, ἵνα διαδεχθῆ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον, Ἰδρυσεν ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοὺς καταπλέοντας ξένους ἐθυσίαζεν εἰς τὴν θεάν. Κατόπιν συνεζεύχθη τὸν θεῖον της Αἰήτην καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐγέννησε τὴν Κίρκην, τὴν Μήδειαν καὶ τὸν Αἰγιαλέα¹.

Ἡ βάρβαρος, ἀγρία καὶ ἐγκληματίας Ἐκάτη πρώτη, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἐμελέτησε τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀκονίτου. Αὐτοῦ τὸ ἐν εἶδος, τοῦ ὁποίου τὰ φύλλα εἶναι ὅμοια κυκλαμίνῳ καὶ ἡ ρίζα ὅμοια σκορπίου οὐρᾶ, ἀποκαλεῖται θηλωφόνον², μυοκτόνον καὶ θηροφόνον. Τοῦτου τὴν ρίζαν «προσαχθεῖσαν σκορπίῳ παραλύειν αὐτόν, διεγερθέντα δὲ πάλιν, ἐλλεβόρου προστεθέντος· μείγνυται δὲ καὶ ὀφθαλμικαῖς ἀνωδύνοις δυνάμεσι κτείνει δὲ καὶ παρδάλεις καὶ σῆς καὶ λύκους καὶ πᾶν θηρίον, κρεαδίσις (εἰς τεμάχια κρέατος) ἐντιθέμενον καὶ παραβαλλόμενον»³. Τὸ ἕτερον εἶδος, ἀποκαλούμενον κυνοκτόνον καὶ λυκοκτόνον, ἔχει φύλλα ὅμοια τοῖς τοῦ πλατάνου καὶ ρίζας μελαίνας βοστρυχοειδεῖς, χρησιμοποιουμένας «πρὸς τὰς λύκων θηράς, ἐντιθέντες κρέασιν ὁμοῖς· βρωθεῖσαι γὰρ ὑπὸ λύκων, ἀναιροῦσιν αὐτούς»⁴. Ἡ Ἐκάτη ἐγνώριζεν, ὅτι «πινόμενον οὐδεμίαν αἴσθησιν ποιεῖν οὐτ' ἐν οἴνῳ οὐτ' ἐν μελικράτῳ», καὶ ἐκάνονιζε τὴν δόσιν, ὥστε ὁ θάνατος νὰ ἐπέλθῃ ἀμέσως ἢ εἰς τακτὸν χρόνον· ἦτοι μετὰ δίμηνον, τρίμηνον, ἐξάμηνον, ἐνιαυτὸν καὶ δύο ἔτη⁵.

Τὸ γε νῦν, τὸ ἀλκαλοειδὲς τοῦ ἀκονίτου, ἢ ἀκονιτίνη, συνιστᾶται μόνον ὡς τοπικὸν φάρμακον ἐπὶ νευραλγιῶν, λόγῳ τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀπολήξεων τῶν αἰσθητικῶν νεύρων· τῆς ἐσωτερικῆς χρήσεώς του ἀντενδεικνυομένης, ἔνεκα τῆς μεγάλης τοξικότητός του, ἐφ' ὅσον ἡ ἐλαχίστη δόσις τῶν 0,2 τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ γραμμαρίου προκαλεῖ σαφῆ συμπτώματα δηλητηριάσεως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Μεγάλαι δόσεις ἀκονιτίνης δύνανται νὰ προκαλέσωσιν ἀκαριαῖον θάνατον, προφανῶς ἐκ συγχρόνου κάμψεως τῆς καρδίας καὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Αἱ μικρότεραι δόσεις

1. Διόδωρος Σικελιώτης, Ἐνθ' ἀνωτ., Δ', 45, 2-3.

2. Ὅτι, ἐὰν ἀψηται μορίον θήλεος, διαφθείρει τὸ ζῷον. (C. Kühn, Commentarius in Dioscoridem, cap. LXXVI, LXXVII, pp. 606 - 607. Medicorum Graecorum Opera, vol. XXVI. Ed. Cnoblochii, Lipsiae 1830).

3. Διοσκορίδης, Περὶ Ὑγῆς Ἱατρικῆς, Δ', σζ', Ed. Kühn, Cnoblochii, Lipsiae 1829. Οὗτος ἤκμασε φθίνοντος τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος.

4. Διοσκορίδης, Ἐνθ' ἀνωτ., Δ', ση'.

5. Θεόφραστος, Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας, Θ', 16, Ed. Wimmer, Teubneri Lipsiae 1854.

προκαλοῦσιν, ἀναλόγως τῆς ληφθείσης ποσότητος, μικροῦ ἢ μεγάλου βαθμοῦ αἰσθησιν πικρότητος οὐχὶ δυσαρέστου, ἀκολουθουμένην ὑπὸ θερμότητος εἰς τὸ στόμα καὶ τὸν φάρυγγα, μετὰ νυγμῶν καὶ πόνων εἰς τὸν στομάχον καὶ τὸ δέρμα, σιελorroϊας, ἐμέτου, βραδυσφυγμίας, ἀτονίας τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν, μυδριάσεως, θολώσεως τῆς διανοίας (εἰς βαρείας περιπτώσεις), σπασμῶν, κατερείψεως. Ἡ ἀτροπίνη, ὡς ἀντίδοτον εἰς δηλητηριάσεις ζώων, ἐβελτίωσεν ἢ καὶ ἐθεράπευσεν εἰς τινὰς περιπτώσεις (δηλητηριάσεως ἐξ ἀκονιτίνης)¹. Ἡ ὑπὸ τοῦ Νικάνδρου² περιγραφὴ τῶν συμπτωμάτων τῆς τοιαύτης δηλητηριάσεως εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς παρατηρητικότητός του. Πράγματι, ἀναφέρει εἰς ἕμμετρον λόγον περὶ πικρᾶς γεύσεως, πόνων τοῦ στήθους καὶ τοῦ στομάχου, δακρυorroϊας, γαστροorroϊας, κραιπάλης· καὶ συνιστᾷ τὸ κατάλληλον ἀντίδοτον μίγμα³, ὡς κατωτέρω :

*Ὀδᾶ θ' ὑποστύφει χολόεν ποτόν· ἀμφὶ δὲ πρώτοις
εἰλύεται στέροισι, κακῇ ἀλάλγγι βαρῶνον,
φῶτ' ἐπικαρδιώοντα. Δύη δ' ἐπιδάκνεται ἄκρον
νεαίρης, ἄκλειστον ἀνειρόμενον στόμα γαστρῶς.*

Αἰεὶ δ' ἐκ φαέων νοτέων ὑπολείβεται ἰδρῶς.

Ὡς.....

*Σιληνοὶ κεραιοῖο Διωνύσσοιο τιθηνοί,
πρώτον ἐπ' ἀφοίζοντι ποτῶ φρένα θωρηχθέντες.*

*Ἐὸν δὲ καὶ ἀβροτόνοιο ταμῶν ἀπὸ κανλέα θάμνον,
καὶ χλοεροῦ πρασίοιο, τὸ δὴ μελίφυλλον ὑδεῦσι,
καὶ τε σὺ ποιήεντος ἀειθαλέος χαμελαίης
βλάστην, πηγάνιον τε τίοις ἐνὶ βάμμασι σίμβλων.*

Τὸ μαγικὸν ποτόν τῆς Ἐκάτης, ἐκ συνδυασμοῦ δηλητηριωδῶν φαρμάκων ἀποτελούμενον, καὶ μὲ βάσιν τὸ ἀκόνιτον, ἐχορηγεῖτο εἰς τὸ ὑποψήφιον θυμᾶ τῆς ἐν οἴνῳ ἢ μελικράτῳ. Τούτου ἡ πικρὰ γεύσις ἦτο εὐχάριστος καὶ διήγειρε τὴν ὄρεξιν τοῦ τρώγειν. Καὶ τὰ σύγχρονα, ἄλλως τε, ὄρεκτικὰ συνίστανται ἐκ πικρῶν, μὴ δηλητηριωδῶν, βαμμάτων ἐντὸς ἀρωματικοῦ οἴνου. Ἀναλόγως δὲ τῆς λαμβανομένης ποσότητος τοῦ Ἐκατείου μίγματος, ἢ

1. A. C u s h n y, Pharmacology and Therapeutics, pp. 652 - 654. Ed. Lea & Febiger, Philadelphia 1947.

2. Νίκανδρος, Θηριακὰ καὶ Ἀλεξιφάρμακα. Ed. Mougkiana, Florentiae 1746. Οὗτος ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος.

3. Νίκανδρος, Ἀλεξιφάρμακα, στ. 16 - 20, 24, 31 - 32, 46 - 49.

ἄμεσος θάνατος ἐπήρχετο, ἢ φρενίτις προεκαλεῖτο, ἢ, ἐκ βραδείας σωματικῆς φθορᾶς, ἀπώλεια τῆς ζωῆς ἐλάμβανε χώραν.

Ὑπὸ τὸν πέπλον ὅμως τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ θρύλου καλύπτεται ἡ ἀλήθεια, καθ' ἣν ἡ Ἐκάτη, μὲ τὴν μελέτην τῶν θεραπευτικῶν καὶ τοξικῶν ἰδιοτήτων τῶν βοτανῶν ἀσχοληθεῖσα, δύναται νὰ καταλεχθῆ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων ριζοτόμων. Ριζοτομῶ σημαίνει κόπτω ἢ κλαδεύω τὰς ρίζας, ἢ κόπτω ἀπὸ τὴν ρίζαν, ἐκριζῶ ἰατρικῶς δέ, τέμνω καὶ συλλέγω ρίζας βοτανῶν πρὸς μελέτην τῶν θεραπευτικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν¹. Περὶ ριζοτομίας ὁμιλοῦσιν, ἀπὸ μὲν γεωργικῆς πλευρᾶς ὁ Θεόφραστος² καὶ ὁ Ἀθηναῖος³, ἀπὸ δὲ ἰατρικῆς, ὁ Διοσκορίδης, γράφων· «Κρατεῦας δὲ ὁ ριζοτόμος καὶ Ἀνδρέας ὁ ἰατρός, οὗτοι γὰρ δοκοῦσιν ἀκριβέστερον τῶν λοιπῶν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἀνεστράφθαι, πολλὰς ρίζας εὐχρηστοτάτας καὶ τινὰς βοτάνας ἀπαρασημειώτους εἶασαν» καὶ «χρῆ δὲ τὸν λευκὸν ἀσφόνδελον τέμνεσθαι κατὰ τὴν ἰσημερίαν ἐν ἔαρι, πρὸ τοῦ τὸν καρπὸν αὐξηθῆναι· τὴν δὲ ρίζαν πινομένην, ἀνορέκτους φασὶν ποιεῖν πρὸς ἀφροδίσιαν» καὶ «Κρατεῦας δὲ ὁ ριζοτομικὸς τὰ αὐτὰ εἶπε, καὶ ὅτι θεραπεύει ἡ ρίζα πινομένη μετ' οἴνου δραχμῇ μιᾷ ποδάγρας ἀλγύματα»⁴, καὶ ὁ Νικανδρος, ὡς κατωτέρω :

*Τῶν μὲν ἐγὼ θρόνα πάντα καὶ ἀθληστήρια νόσων,
φύλλα τε, ριζοτόμῳ τε διείσομαι ἀνδράσιν ὄρην*

*Πρώτην μὲν Χείρωνος ἐπαλθέα ρίζαν ἐλέσθαι
Κενταύρου Κρονίδαο φερώνυμον, ἦν ποτε Χείρων
Πηλῶ ἐν νιφέντι κυχῶν ἐφράσσατο δειροῆ⁵.*

Ὁ περὶ Ἐκάτης μῦθος (καὶ ὅλοι οἱ μῦθοι ἐκ τῆς ὄνειρικῆς ἐνεργητικότητος προῆλθον καὶ ὑπὸ συμβολικὴν μορφήν ἐκδηλοῦνται) παρουσιάζει τὴν μετουσίωσιν⁶ τῶν πρωτογόνων ἀντικοινωνικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγώ,

1. I. N. Δάμπασης, Ἱστορικαὶ Ἱατρικαὶ Μελέται, τόμ. Α', σ. 55 - 56. Ἐκδ. Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι 1966. Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων ριζοτόμων ἀναφέρεται καὶ ὁ Κρῆς Ἐπιμενίδης (Ζ' π.Χ. αἰών), εἰς τὴν τέχνην ταύτην ὑπὸ τῶν Κουρήτων μυθεῖς ἐν τῷ Ἰδαίῳ ἄντρῳ (I. N. Δάμπασης, Ἐπιμενίδης, ὁ Ποιητής, ὁ Χρησιμοδότης, ὁ Θεραπευτής. «Παρνασσός», 5 : 1, 1963).

2. Θεόφραστος, α) Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας, Σ', γ', 2. καὶ β) Περὶ Φυτῶν Αἰτίων, Α', ιζ', 10.

3. Ἀθηναῖος, Δειπνοσοφιστῶν, ΙΕ', 28, ε, ς, Dindorf. Ed. Weidmann, Lipsiae 1827.

4. Διοσκορίδης, Περὶ Ὑγῆς Ἱατρικῆς, Α', Προοίμιον σ. 2 καὶ Β', σσ. 313 - 314, τόμ. ΚΕ'.

5. Νικανδρος, Θηριακά, στ. 493 - 495, 500 - 503.

6. Μετουσίωσις, κατὰ τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν, σημαίνει τὴν κοινωνικοποίησιν

χάρις εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ ὑπὲρ - ἐγώ, τοῦ ἠθικοῦ τῆς προσωπικότητος. Οὕτω, παρὰ τὰ ἐγκλήματά της, οἱ Ὀρφικοὶ καὶ ὁ Ἡσίοδος λατρεύουσι καὶ ὕμνοῦσιν ὡς θεότητα γῆς, θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ καὶ τῆς μαγείας καθηγησαμένην. Παράδειγμα χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνελιξέως τῆς κακοποιοῦ εἰς ἀγαθοποιὸν δύναμιν. Καί, κατὰ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, θεωρεῖται ἢ διδάξασα πάντα τὰ περὶ μαγείας, ἢ ἀσκήσασα τὴν θεραπευτικὴν διὰ βοτανῶν καὶ ἐξορκισμῶν, ἢ ἐλέγχουσα τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, ἢ προφήτις καὶ χρησιμοδότις θεά ¹.

τῶν πρωτογόνων ἐνστικτῶν, τρεπομένων οὕτω πρὸς χρησίμους καὶ ἠθικὰς καταυθύνσεις (I. N. Δάμπασης, Ἡ Ψυχοσωματικὴ Γαστρο-εντερολογία, σ. 125. Ἔκδ. Φιλαδελφείας, Η.Π.Α., 1948). Ἐπ' αὐτοῦ, sublimation: derivation d'instincts et de tendances egoistes et matériels vers des buts altruistes et spirituels (H. Piéron, Vocabulaire de la Psychologie, p. 273. Ed. Presses Universitaires de France, Paris 1951).

1. W. J a y n e, The Healing Gods of Ancient Civilizations, p. 326. Ed. University Press, New York 1962.

ΙΩ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Άκαδημαϊκού - Καθηγητού Πανεπιστημίου

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ Φιλοσοφία δημιουργεῖ πάντοτε ἡ ἴδια τὸ περιεχόμενό της καὶ τὴν ἐννοιά της. Τοῦτο σημαίνει συνάμα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀνώτερο κριτήριο γιὰ νὰ κριθῆ καὶ νὰ ὀρισθῆ τί εἶναι φιλοσοφία. Μόνον τότε καταλαβαίνω τί εἶναι φιλοσοφία, ὅταν ζῶ ὁ ἴδιος μέσα σ' αὐτήν, δηλαδή ὅταν φιλοσοφῶ. Μὲ ἕναν ὁποιοδήποτε ὀρισμό, ὅσο τέλειος κι ἂν εἶναι αὐτός, δὲν καταλαβαίνω ποτὲ τί πράγματι εἶναι φιλοσοφία.

Ἄφ' ἧς στιγμῆς φθάσω σὲ ἕνα ὀρισμένο βαθμὸ αὐτοσυνειδησίας, ὁ νοῦς μου ἀρχίζει νὰ θέτῃ ὀρισμένα βασικά ἐρωτήματα, π.χ. τὸ ἐρώτημα τί εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος, τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ὁ κόσμος καὶ γενικῶς ὁ νοῦς μου ἐρωτᾷ, τί ὑπάρχει καὶ γιατί ὑπάρχει ὅ,τι ὑπάρχει. Ἐπίσης μπορεῖ νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα γιατί νὰ μὴν ὑπάρχῃ τίποτα. Ὁ νοῦς ζητεῖ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα γιὰ νὰ βεβαιωθῆ καὶ γιὰ τὴ θέσῃ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο, γιὰ τὴν τυχόν διαφορὰ του ἀπὸ τὸν κόσμο, γιὰ τὴν σχέση του μ' αὐτόν, καὶ τέλος γιὰ νὰ βεβαιωθῆ γιὰ τὸ εἶναι τοῦ κόσμου γενικῶς. Μιὰ βασικὴ ἀπορία, ἂν ὄχι καὶ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀγωνία, εἶναι ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων καὶ συγχρόνως ἡ σκέψη ὅτι, ἂν δὲν κατορθώσω ν' ἀπαντήσω σ' αὐτὰ τὰ βασικά ἐρωτήματα, θὰ χάσω ἴσως διὰ παντός κάτι πού εἶναι ἀναγκαῖον γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῶ ὡς ἄνθρωπος. Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὅμως μὲ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ζητῶ κάτι γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου, κάτι ἀτομικὸ, ἀλλὰ κάτι γενικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ. Γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφία εἶναι συνάμα ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ, ὀλοκληρώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀποσαφηνίζει τὸν κόσμο. Ὅσο ὅμως περισσότερο καταγίνομαι μὲ τὰ προβλήματα αὐτὰ, τόσο καὶ βεβαιώνομαι ὅτι ποτὲ δὲν φθάνω μὲ τὴ σκέψη μου σὲ τελικὴ γνώση οὔτε ὡς πρὸς τὸ τί εἶμαι ὁ ἴδιος, οὔτε ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι ὁ κόσμος πού μὲ περιβάλλει. Τοῦτο ὅμως ἀκριβῶς σημαίνει φιλοσοφῶ. Φιλοσοφῶ σημαίνει ὅτι ζητῶ πάντα τὴ γνώση, δίχως ποτὲ νὰ φθάσω σὲ τελικὴ γνώση. Ἡ φιλοσοφία εἶναι πορεία τοῦ νοῦ πρὸς τὴ γνώση. Τὸ μόνο πού ἀποκτῶ ἀπ' αὐτὴ τὴ θεωρήσῃ, τὴν θεωρία κατὰ τὴν πορεία, εἶναι ἕνας γενικὸς προσανατολισμὸς καὶ μιὰ ἀποσαφήνιση τῶν προβλημάτων πού ἔθεσα. Ἐτσι κατορθώνω νὰ σχηματίσω τὴν ἐννοια τοῦ εἶναι. Ὅταν ἐρωτῶ καὶ θέλω νὰ μάθω τί

είναι τὸ εἶναι, τί ὑπάρχει γενικῶς, παρατηρῶ ὅτι συναντῶ πολλὰ εἶδη τοῦ εἶναι. Καί πρῶτα πρῶτα ξεχωρίζω ὅ,τι ὑπάρχει γύρω μου, δηλαδή ὅ,τι ὑπάρχει ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, καὶ διαπιστώνω ὅτι τοῦτο εἶναι ξένο ἀπὸ μένα. Αὐτὴν τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητά τὴν διακρίνω ἔπειτα στὰ εἶδη τῆς, στὰ πράγματα, στὰ πρόσωπα, στὴ νεκρὴ ὕλη καὶ στὴ ζωὴ, ἔπειτα ἔρχομαι σὲ ὅσα δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος, στὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, στίς σκέψεις του, ἀκόμα καὶ σὲ ὅσα πλάθει μὲ τὴ φαντασία του, γιατί καὶ αὐτὰ τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του ὑπάρχουν. Ὅλα ὁμως αὐτά, παρὰ τίς διαφορὰς ποὺ τὰ χωρίζουν, ἔχουν ἓνα κοινὸ γνώρισμα, ὅτι δηλαδή εἶναι ὡς πρὸς ἐμὲ ἀντικείμενα. Κατατάσσω μάλιστα σ' αὐτὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα μου. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ὁμως εἶμαι κάτι ἄλλο ἀπ' ὅλα αὐτά. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ἐγὼ εἶμαι αὐτὸς ποὺ σκέπτεται καὶ ἐρωτᾷ, ἐνῶ ἐκεῖνα ὅλα σιωποῦν. Ὅ,τι καὶ νὰ κάμω, ὅσο κι ἂν προσπαθῆσω, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσω νὰ μεταβάλω τὸ εἶναι μου, δηλαδή νὰ γίνω καὶ ἐγὼ ἀντικείμενο. Τὸ εἶναι λοιπὸν ποὺ ἔχω ἀπέναντί μου εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ μου. Τὸ εἶναι τῶν ἀντικειμένων δὲν γνωρίζει οὔτε ὅτι εἶναι οὔτε ὅτι ὑπάρχω καὶ ἐγὼ, ἐνῶ ἐγὼ γνωρίζω καὶ ὅτι ὑπάρχω, δηλαδή γνωρίζω τὸ εἶναι μου, καὶ γνωρίζω καὶ τὸ εἶναι τῶν ἀντικειμένων. Ἐπίσης μπορῶ ἀκόμη νὰ χωρίσω τὸ εἶναι τῶν ἀντικειμένων μὲ τὸν νοῦ μου ὁλωσδιόλου ἀπὸ τὴ σχέση ποὺ ἔχω ἐγὼ μ' αὐτὰ καὶ νὰ τὰ σκεφθῶ ἐξ ὀλοκλήρου ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὴ τὴ σχέση, δηλαδή μπορῶ νὰ τὰ σκεφθῶ καθ' ἑαυτὰ, ἄσχετα ἀπὸ τὰ αἰσθήματα, τὰ συναίσθηματα, ἀπὸ τίς παραστάσεις, τίς κρίσεις καὶ τίς ἐννοίας ποὺ ἔχω ἢ σχηματίζω γι' αὐτά. Βέβαια πρέπει νὰ γνωρίζω ὅτι γι' αὐτὰ τὰ καθ' ἑαυτὰ ἀντικείμενα δὲν μπορῶ νὰ ἔχω καμμιά γνώμη ἢ γνώση, ὅτι μοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν γνωστικῶς ἀπρόσιτα, γιατί μόλις εἶπω κάτι γι' αὐτὰ ἀμέσως τὰ σχετίζω μὲ τὸν ἑαυτὸ μου. Ὅταν ὁμως χωρίζω τὸ εἶναι σὲ ἀντικείμενο, σὲ καθ' ἑαυτὸ εἶναι καὶ στὸν ἑαυτὸ μου δὲν πρέπει νὰ νομίζω ὅτι ἔχω τρία εἶδη τοῦ εἶναι τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο, ἀλλὰ ὅτι ἐπισημαίνω τρία κατ' οὐσίαν ἀχώριστα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο εἶδη τοῦ εἶναι καὶ ὅτι μέσα σ' αὐτὰ ὑπάρχω.

Τοῦτο εἶναι βασικὸ καὶ πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ τὸ καταλάβω, γιατί ἡ τάση νὰ ἀπομονώσω τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, οἰοδήποτε, καὶ νὰ τὸ θεωρήσω τὸ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ὑπάρχει πάντοτε μέσα μου. Καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν τάση ἔχουν τὴν καταγωγή τους τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα ἀπομονώνουν εἴτε τὸ ἓνα εἴτε τὸ ἄλλο εἶδος τοῦ εἶναι καὶ τὸ ἀνακηρύσσουν ἐξ ἀρχῆς ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν εἶναι. Κανένα ὁμως ἀπ' αὐτὰ τὰ τρία εἶδη τοῦ εἶναι δὲν νοεῖται δίχως τὸ ἄλλο, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ποὺ δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀπολυτοποιήσω ἓνα ὁποιοδήποτε ἀπ' αὐτά, ὁπότε καταλήγω στὸν μονισμό, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ δογματισμός. Δὲν ἔχει σημασία ποῖο ἀπὸ τὰ τρία εἶδη τοῦ εἶναι θὰ προτιμήσω νὰ ἀπολυτοποιήσω. Ἄν ἀπολυτοποιήσω π.χ. τὸ ἀντικειμενικὸ εἶναι, τότε χάνω τὴ σφαῖρα τοῦ

ἐαυτοῦ μου καὶ διαγράψω ἐπίσης καὶ τὴν σφαῖρα τοῦ ὑπερβατικοῦ εἶναι, δηλαδὴ τοῦ εἶναι καθ' ἑαυτό. Τὸ σημαντικό ἐστὶν νὰ καταλάβω ὅτι ποτὲ δὲν ἔχω τὸ σύνολο τοῦ εἶναι, γιὰτί ὅταν τυχόν ἀθροίσω τὰ τρία εἶδη τοῦ εἶναι, δὲν θὰ ἔχω κάτι τὸ ἐνιαῖο. Ὡς ἑτερογενῆ ποὺ εἶναι συναμεταξύ τους ἀποκροεῖ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος χρειάζεται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο γιὰ νὰ ὑφίσταται, δηλαδὴ νὰ εἶναι δεδομένο στὴ συνείδηση. Τὰ τρία αὐτὰ εἶδη τοῦ εἶναι φαίνονται ὡσάν νὰ πηγάζουν ἀπὸ μιὰ κοινὴ πηγὴ, γιὰτί ἂν καὶ ξένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲν νοεῖται τὸ ἓνα χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἄν ὅμως ἤθελε νὰ δώσῃ κανεὶς τὰ πρωτεῖα σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ, τὸ προτιμότερο θὰ ἦταν νὰ τὰ δώσῃ στὴ συνείδηση, στὸ ὑποκείμενο, γιὰτί τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ποὺ ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ τὰ διαπιστώνῃ καὶ νὰ τὰ ξεχωρίζῃ καὶ συνάμα τὴν ἰκανότητα τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ὅμως καὶ αὐτὴ ἢ προτίμησις θὰ ὡδηγοῦσε κατ' εὐθείαν στὸ δογματισμό. Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας βλέπομε ὅτι ἢ παλιὰ μεταφυσικὴ ἔδιδε τὰ πρωτεῖα στὸ καθ' ἑαυτό εἶναι, τὸ ὑπερβατικό. Τὸ εἶναι τοῦτο ἢ παλιὰ μεταφυσικὴ τὸ ἐποικιρίζει μὲ παραστάσεις καὶ ἐννοίαις, ποὺ μεταφέρει ἐκεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ ὑποκειμένου. Τοῦτο ὅμως, ὅπως ἔδειξε ὁ Kant, εἶναι δογματισμός, γιὰτί μεταβάλλει τὸ καθ' ἑαυτό εἶναι σὲ ἀντικείμενο, ἐνῶ αὐτὸ νοεῖται ὡς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν γνωστικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ «Κριτικὴ» τοῦ Kant ἔδειξε ἀκόμη ὅτι μόνον ἀντικείμενα μποροῦμε νὰ γνωρίσωμε. Καὶ πράγματι γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ γνῶσιν ὑπάρχει μόνον ἐκεῖνο ποὺ αὐτὴ γνωρίζει καὶ μόνον αὐτὸ ἔχει τὰ πρωτεῖα, ἐνῶ τὸ ὑποκείμενο, ποὺ ἔχει τὴ γνῶσιν, ὑποχωρεῖ καὶ εἶναι ὡσάν νὰ μὴν ὑπάρχῃ. Γιὰ τὴ φιλοσοφία ὅμως, ἢ ὁποῖα χύνει φῶς σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶναι, τὸ ὑποκείμενο ἔρχεται συχνὰ στὸ προσκῆνιο καὶ διεκδίδει τὰ πρωτεῖα. Τὸ εἶναι λοιπὸν νοεῖται πρῶτον ὡς ἀντικείμενον, τὸ ὅποσον ὀρίζεται μὲν ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ μὲ ἓνα σύστημα ἐννοιῶν, δεῦτερον νοεῖται ὡς ὑποκείμενον, δηλαδὴ ὡς αὐτοσυνειδησία τοῦ Ἐγὼ καὶ τρίτον ὡς καθ' ἑαυτό εἶναι, τὸ ὅποσον καμμιά ἐννοία δὲν τὸ συλλαμβάνει οὔτε τὸ ἐκφράζει.

Τὸ συνειδέσθαι δὲν εἶναι ὅπως τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὸ εἶναι τοῦ καὶ ἢ παρουσίας τοῦ ἀναφέρονται συνάμα καὶ στὰ ἀντικείμενα καὶ στὸν ἑαυτό του. Τὸ γεγονὸς αὐτό, τὴν διπλῆ αὐτὴ ἀναφορὰ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ὁποῖα εἶναι αὐτονόητη συνάμα ἀλλὰ καὶ θαυμαστὴ, τὴν ὠνόμασε ἢ σύγρονη φαινομενολογία ἐντασις ἢ ἐντατικότης. Μὲ τὸν ὄρον αὐτὸν θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ συνειδέσθαι δὲν συμπεριφέρεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα ὅπως αὐτὰ τὰ ἴδια μεταξύ των καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος μεταξύ τοῦ συνειδέσθαι καὶ τῶν ἀντικειμένων οὔτε καὶ σχέση μεταξύ δύο ὁμοίων πραγμάτων. Τὸ συνειδέσθαι ἀνοίγει μιὰ ἰδιότυπὴν σχέση μὲ τὰ πράγματα, τὰ μεταβάλλει ἀκριβῶς σὲ ἀντικείμενα. Καὶ εἴτε μὲ τὴν αἴσθησίν του εἴτε μὲ τὴν παράστασίν του εἴτε μὲ τὴ σκέψιν του σχετίζεται πρὸς αὐτὰ, πάντοτε

πρόκειται για μιὰ γνωστική και ὄχι ὕλική σχέση πρὸς αὐτά. Ἐπὶ τὸ ἄλλο μέρος τὸ συνειδέναι στρέφεται συνάμα καὶ πρὸς ἑαυτό, δηλαδή δὲν εἶναι μόνον συνειδέναι γιὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ καὶ αὐτοσυνειδέναι. Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀναφορὰ τοῦ συνειδέναι εἰς ἑαυτό εἶναι καὶ αὐτονόητη καὶ θαυμαστή συνάμα. Ὡς συνειδέναι δὲν ὑπάρχω μόνον ὅπως ὑπάρχουν τὰ πράγματα, ἀλλὰ εἶμαι συνάμα καὶ ἀντικείμενο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου, δίχως ὅμως ἐκεῖνο νὰ εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ μένα, ὅπως τοῦτο γίνεται μὲ τὰ πράγματα. Ἐκεῖνα εἶναι πάντοτε κάτι ἄλλο ἀπὸ μένα, ἐνῶ ὅταν ἐγὼ ὁ ἴδιος μὲ τὴν αὐτοσυνειδησία θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου καὶ ὡς ἀντικείμενο, τότε ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο συμπίπτουν, γίνονται καὶ τὰ δύο ἓνα πρᾶγμα ποῦ δὲν συμβαίνει ποτὲ μὲ τὰ πράγματα.

Τὸ γεγονός τοῦτο τοῦ συνειδέναι εἶναι πρωταρχικὸ καὶ δὲν ἀνάγεται σὲ κάτι ἄλλο. Συνειδέναι σημαίνει συνάμα συνείδηση γιὰ τὸ Ἐγὼ καὶ συνείδηση γιὰ τὰ ἀντικείμενα. Ὅσο καὶ ἂν χάνωμαι μέσα στὰ ἀντικείμενα καὶ συγχωνεύωμαι μ' αὐτά, πάντοτε διατηρῶ τὸ σημεῖο τοῦ Ἐγὼ ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτά καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὸ σχεδὸν ἀπρόσωπο, εἶναι τὰ ἄλλα ἀντικείμενα. Ἐξ ἄλλου δὲν μπορῶ ποτὲ νὰ ἀπομονώσω τὸ συνειδέναι τοῦ ἐγὼ ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἔχω τίποτε ἀπέναντί μου. Εἶμαι λοιπὸν πάντοτε μαζί μὲ κάτι ἄλλο, ποῦ ἔχω ἀπέναντί μου.

* *

Τὸ συνειδέναι εἶναι πάντοτε ἀτομικὸ, δηλαδή συνδέεται καὶ συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ μιὰ ἀτομικὴ ζωὴ καὶ ἔχει ἀρχὴ καὶ τέλος μέσα στὸν χρόνο, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ζωὴ ποῦ τὸ συνοδεύει. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, αὐτὰ εἶναι ποῦ παρουσιάζονται, φαίνονται καὶ κινῶνται μέσα του. Ἐκτὸς αὐτοῦ τὸ συνειδέναι ὡς πραγματικότης ἐν χρόνῳ ἐκφράζεται καὶ ὡς ἀκατάπαυστη ἐπιθυμία καὶ ὀρμὴ, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι τυφλή, ἀλλὰ ἔχει πάντοτε τὴν δυνατότητα τῆς ἐκλογῆς. Μὲ τὴν γνώση μάλιστα ἡ ἐκλογὴ γίνεται πάντοτε ἀσφαλέστερη. Τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ συνειδέναι, ποῦ τὸ συνοδεύει πάντοτε ἡ ζωὴ ἔχει ἐνώπιόν του διαρκῶς τὸν θάνατο καὶ αὐτὸν ζητεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀποφύγη. Τὸ μόνο ποῦ κατορθώνει εἶναι νὰ τὸν ἀναβάλλη ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη, ὥσπου νὰ φθάσῃ τὸ τέλος του. Ἡ ἀπεριόριστη ἐπιθυμία τῆς ζωῆς καὶ τὰ κυριαρχικὰ ἔνστικτα ποῦ τὴν συνοδεύουν ζητοῦν τὴν ἱκανοποίησίν των τόσο ἐντονα, ὥστε νὰ νομίζη κανεὶς ὅτι μόνο μ' αὐτὰ ἀποκτᾷ ἡ ζωὴ τὴν αὐτοσυνειδησίαν της. Ἐξ ἄλλου τίποτε δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν ζωὴ ἀπολύτως καὶ ὀλοένα προχωρεῖ πρὸς πέρα, δίχως ποτὲ νὰ φθάνη στὸ ποθοῦμενο, φθάνει ὅμως κάποτε στὸ τέρμα της καὶ παύει νὰ ὑπάρχη μὲ τὸν θάνατο. Αὐτὴ περίπου εἶναι ἡ εἰκόνα ποῦ ἔχω γιὰ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐμπειρικῶ ἐγὼ, τοῦ ἐμπειρικῶ συνει-

δέναι, δηλαδή τοῦ ἐγὼ ποῦ εἶναι συνδεδεμένο πάντοτε μὲ τὴ ζωὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσω τὸ ἐγὼ, τὸ συνειδέσθαι χωριστὰ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ὁρμῶν, ἐπιθυμιῶν, τάσεων καὶ ὄλων τῶν ζωικῶν ἐπιδιώξεων ὡς ἔννοια καθαρῶς λογικῆ, ὡς τὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ ἑαυτοῦ μου, ποῦ ἀναφέρεται λογικῶς μόνο εἰς ἑαυτὸ καὶ στὰ ἀντικείμενα καὶ ποῦ διαχωρίζει τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ὡς ἐκεῖνο ποῦ μέσα σὲ ὅλα τὰλλα ποῦ ἀλλάζουν διατηρεῖ τὴν λογικὴν του ἐνότητα καὶ ταυτότητα. Τὸ ἐγὼ αὐτὸ εἶναι δυνατόν ν' ἀντιπροσωπευθῇ λογικῶς ἀπὸ ἓνα ἄλλο, δίχως ὅμως νὰ συμπίπτει ἀριθμητικῶς μὲ αὐτό. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ τοῦ ἐγὼ ἀπομονώνω τὴν λογικότητά του. Μὲ τὸ πρῶτο, τὸ ἐμπειρικὸ ἐγὼ, καταγίνεται ἡ ψυχολογία, ἐνῶ μὲ τὸ δεύτερο καταγίνεται ἡ λογικὴ. Τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου, τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγὼ τοῦ κάθε ἀνθρώπου, εἶναι ἀτομικόν, ἐνῶ τὸ περιεχόμενο τοῦ λογικοῦ ἐγὼ, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Καντ, τῆς ἐννοίας τοῦ συνειδέσθαι γενικῶς, εἶναι λογικὸν καὶ γενικόν. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἐγὼ εἶναι ποῦ ἐνδιαφέρει τὴν φιλοσοφία, γιατί αὐτὸ εἶναι γι' αὐτὴν ἡ λογικὴ πρωταρχή, ἐνῶ τὸ ἐμπειρικὸ ἐγὼ μὲ τις διάφορες τάσεις, ὁρμῆς καὶ ἐπιθυμίες του ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας. Τὸ λογικὸ ἐγὼ ἔχει γιὰ τὴν φιλοσοφία πάντοτε τὰ πρωτεῖα, γιατί αὐτὸ εἶναι ἡ γενικὴ προϋπόθεση γιὰ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶναι καὶ γενικῶς γιὰ τὸν κόσμον ὡς ἀντικείμενο τῆς γνώσεως. Τὸ ἐγὼ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀπλῶς, ὅπως ἡ ζωὴ, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀντικείμενά του. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπιχειρήσω νὰ «σκεφθῶ» ὅτι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴν ὑπάρχω, καὶ τότε χωρὶς νὰ τὸ θέλω ἢ καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνω, προϋποθέτω τὸ λογικὸ ἐγὼ, ποῦ μένει πάντοτε καὶ χωρὶς ἐμένα καὶ ἀκριβῶς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸ ὑπάρχει ὁ κόσμος. Ἐπίσης καὶ ὅταν ἐπιχειρήσω νὰ «σκεφθῶ» ὅτι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴν ὑπάρχη τίποτε, νὰ μὴν ὑπάρχη ὁ κόσμος, καὶ τότε ἀκόμη σκέπτομαι ὡς ἐγὼ, δηλαδή σὰν νὰ διήρχα ἐγὼ καὶ ὄχι ὁ κόσμος. Πάντοτε λοιπὸν μένει τὸ λογικὸ ἐγὼ στὴ θέση του καί, ὅταν δοκιμάσω μὲ τὸν νοῦ μου νὰ παραμερίσω ὅλα τὰ ἄλλα. Τὸ εἶναι τοῦ λογικοῦ ἐγὼ εἶναι συνεπῶς λογικὸν πρὶν ἀπ' ὅλα τὰλλα. Τοῦτο εἶναι τὸ βαθὺ νόημα τοῦ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος».

Ἐπίτηδες ἀπέφυγα ὡς τώρα νὰ δώσω ὄρισμό τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπροτίμησα ἑμμεσα νὰ δεῖξω στὸν ἀναγνώστη μου τί εἶναι φιλοσοφία, δηλαδή νὰ ἀρχίσω νὰ φιλοσοφῶ μαζί του. Ἄλλωστε αὐτὸ εἶναι ποῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ μάθῃ ἀπὸ τὴν φιλοσοφία, δηλαδή νὰ μάθῃ νὰ φιλοσοφῇ. Ἐπίσης μπορεῖ κανεὶς νὰ μάθῃ, νὰ σπουδάσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή τὰ διάφορα συστήματα τῆς φιλοσοφίας, π.χ. τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη ἢ τοῦ Καντ καὶ τοῦ Ἐγγέλου. Φιλοσοφία ὅμως γενικῶς ὡς καθολικὴ ἔννοια θὰ ἦταν τὸ σύστημα ὅλης τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Τὸ σύστημα ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῇ οὔτε μὲ ἓνα οἰοδήποτε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα συστήματα οὔτε

μέ ὄλα μαζί, ἀλλά ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο, τὸ αἰώνιο ἰδανικό, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουν ὄλα. Τὰ ὑπάρχοντα συστήματα εἶναι πολλὰ καὶ διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο μέσα στὴν ἱστορία. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία ὡς γενικὸ σύστημα εἶναι ἡ ἰδέα μιᾶς καθολικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ποτὲ δὲν ὑπῆρξε in concreto, ἀλλὰ τὴν ὁποῖαν πλησιάζει κανεὶς μετὰ τὴν προσπάθεια νὰ φιλοσοφήσῃ, ἢ ἔστω καὶ μετὰ τὴν προσπάθεια νὰ γνωρίσῃ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα. Δὲν ἀπομένει λοιπὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μάθῃ κανεὶς νὰ φιλοσοφῇ καὶ τοῦτο σημαίνει νὰ ἀσκήσῃ τὸν νοῦ του σύμφωνα μετὰ τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῆς λογικῆς. Ὁ νοῦς ὅμως ἐπιφυλάσσει τὸ δικαίωμα στὸν ἑαυτὸ του νὰ ἐξετάξῃ πάντοτε τὶς ἀρχὲς αὐτὲς ὡς πρὸς τὶς πηγὰς τους, νὰ τὶς ἐπιβεβαιώσῃ ἢ ἀκόμη καὶ νὰ τὶς ἀπορρίπτῃ, ἐφ' ὅσον ἀνακαλύπτει ὅτι δὲν εἶναι σύμφωνες μετὰ τὴν λογικὴ του.

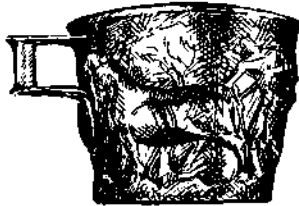
Ἐπειτα ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη ἐπαφῇ τοῦ ἀναγνώστου μετὰ τὴν φιλοσοφία, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ αὐτὸς περισσότερα πράγματα γι' αὐτὴν. Ἄν ἀνατρέξωμε στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν πρόθεσιν νὰ μάθωμε ἀπὸ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ τοὺς δημιουργοὺς των τί εἶναι φιλοσοφία, τότε θὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ ἀπάντησις ποῦ θὰ λάβωμε δὲν θὰ εἶναι μονοσήμαντη, δηλαδὴ δὲν θὰ μᾶς εἶναι δυνατόν νὰ περιλάβωμε σὲ μιὰ ἔννοια ὅλη τὴν ποικιλίαν τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων ποῦ φέρουν τὸ ὄνομα φιλοσοφία. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἐμπόδισε τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας νὰ παραβλέγουν τὶς διαφορὰς ἀποχρώσεις ποῦ χαρακτηρίζουν τὰ συστήματα καὶ νὰ κρατήσουν μόνον τὰ κοινὰ σημεῖα κ' ἔτσι νὰ δώσουν ἓνα τυπικὸ ὄρισμό τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλὰ καὶ πάλι δὲν κατέληξαν σὲ μονοσήμαντο ὄρισμό, ἀλλὰ ὅλοι ὥρισαν τὴν φιλοσοφίαν ὡς αὐτογνωσία, ἄλλοι ὡς κοσμοθεωρία, ἄλλοι ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν καὶ ἄλλοι τέλος ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀπολύτου. Ἔτσι ὅμως ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ὁρισμοὺς φαίνεται νὰ εἶναι στενώτερος ἢ εὐρύτερος ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔπρεπε, ὁπότε μένουν ἔξω ἀπὸ τὸν ὄρισμό ὠρισμένα ἱστορικὰ πνευματικὰ δημιουργήματα, ποῦ διεκδικοῦν καὶ αὐτὰ τὸν τίτλον τῆς φιλοσοφίας.

Ἄν τώρα καταφύγωμε εἰς τὴν λογικὴν, γιὰ νὰ μάθωμε τί σημαίνει ὄρισμός, τότε θὰ λάβωμε ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν ὅτι κάθε ὄρισμός πρέπει νὰ διαχωρίζῃ τὸ εἶδος ἀπὸ τὸ γένος, δηλαδὴ πρέπει νὰ ὀρίξῃ ποία εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ γένους καὶ μάλιστα ἡ ἀμέσως ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ εἴδους, ὅπου ἀνήκει τὸ ἀντικείμενον, ποῦ θέλωμε νὰ ὀρίσωμε. Μετὰ ἄλλα λόγια, ἂν εἶναι νὰ ὀρίσωμε τί εἶναι φιλοσοφία, πρέπει νὰ δείξωμε ποία εἶναι ἡ ἀμέσως ἀνώτερη ἔννοια, ὅπου μετὰ τὸν ὄρισμό μας θὰ ἀναγάγωμε τὴν φιλοσοφίαν. Ὅριζω σημαίνει πάντοτε δύο πράγματα : χωρίζω τὸ εἶδος ἀπὸ τὸ γένος καὶ ἀπομονώνω τὴν εἰδοποιὴν διαφορὰν καὶ συνάμα ἀνάγω τὸ εἶδος ἢ ὑπάγω τὸ εἶδος εἰς τὸ γένος. Ἔτσι εἶπαν πολλοὶ ὅτι ἡ ἀνώτερη ἔννοια, ὅπου πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἡ φιλοσοφία γιὰ νὰ ὀρισθῇ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης. Ἡ

ἐπιστήμη εἶναι ἡ γενικὴ ἔννοια, ὁπότε ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ εἶδος τοῦ γένους τῆς ἐπιστήμης. Ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τόσο ἀπλό ὅσο φαίνεται, γιατί τότε ὀρισμένα θέματα καὶ μάλιστα μεγάλα τῆς φιλοσοφίας θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὸν στενὸ ὄρισμὸ τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἂν δεχθοῦμε τὴν ἄποψη τοῦ Kant, ἢ, ὅπως ὁ ἴδιος πιστεύει, τὴν ἀπόδειξη ποὺ φέρει ἡ «Κριτικὴ» του, ὅτι δηλαδὴ ἡ μεταφυσικὴ, ὅπως παρουσιάζεται μέχρι τῆς ἐποχῆς του, δὲν ἦταν ἐπιστήμη, τότε ἕνας μεγάλος κλάδος καὶ ἴσως ὁ σημαντικώτερος τῆς φιλοσοφίας μένει ἔξω ἀπὸ τὸν ὄρισμὸν αὐτόν. Ἔτσι τὰ κορυφώματα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς μὴ φιλοσοφικά. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει μόνο μὲ τὴν μεταφυσικὴ, ἀλλὰ κάποτε καὶ μὲ τὴν ὅλη φιλοσοφία. Ἔτσι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζουν τὴν φιλοσοφία ὄχι τόσο ὡς ἐπιστήμη ὅσον ὡς τέχνη τοῦ βίου. Καὶ πράγματι ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν δὲν ἐπιδιώκει τὴν γνώση γιὰ τὴν γνώση, δὲν εἶναι δηλαδὴ καθαρὰ θεωρία, ἀλλὰ εἶναι περισσότερο πράξις. Ἄλλα καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, ποὺ δέχονται ὅτι φιλοσοφία εἶναι μόνον γνώση, δὲν ταυτίζουν τὴν γνώση αὐτὴν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, οὔτε δέχονται ὅτι τὰ σπουδαιότερα νοήματα τῆς φιλοσοφίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθοῦν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Ἔτσι ἄλλα ἀπὸ τὰ φιλοσοφικά συστήματα θεωροῦν ὡς ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τὴν συνείδηση μὲ τὰ ἠθικά της αἰτήματα, ἄλλα τὸν νοῦν, ἄλλα πάλιν θεωροῦν τὴν τέχνη ὡς ὄργανο τῆς φιλοσοφίας καὶ, τέλος, ἄλλα στηρίζονται στὴ διαίσθηση, ὅπως τὸ σύστημα τοῦ Bergson. Ἀκόμη καὶ ὁ Σοπενχάουερ, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία του δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς μεθοδικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μιᾶς ἐποπτείας, ἡ ὁποία ἐρμηνεύει τὴν ἐπιστήμη καὶ τὰ ἄλλα φαινόμενα τοῦ πνεύματος.

Ὡστε δὲν εἶναι τόσο εὐκόλο νὰ ὑποτάξῃ κανεὶς τὴν φιλοσοφία στὴ γενικὴ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, δίχως νὰ παραγνωρίσῃ ἢ νὰ παραμερίσῃ ὀρισμένα φιλοσοφικά συστήματα, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀντλοῦν τις ἀρχές τους εἴτε ἀπὸ ὅλες τις δυνάμεις τοῦ πνεύματος, εἴτε ἀπὸ μερικὲς μόνον, τις ὁποῖες ἀπομονώνουν καὶ ἀναδεικνύουν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι γεγονός ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος ὡς σήμερα ὑπάρχουν οἱ ἀντίθετες τάσεις καὶ προσπάθειες, οἱ ὁποῖες ἀγωνίζονται νὰ ὑψώσουν τὴν φιλοσοφία ὄχι ἀπλῶς σὲ ἐπιστήμη, ἀλλὰ στὴν κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη. Ἡ πάλῃ μάλιστα μεταξύ ἐπιστημονικῆς καὶ μὴ ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας εἶναι μόνιμη μέσα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτάσσουν τὴν φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη ἀπέναντι στὴ σοφιστικὴ, τὴν ὁποῖαν χαρακτηρίζουν ὡς ἀπλῆ δόξα, δοξασία δηλαδὴ λογικῶς ἀθεμελίωτη γνώμη. Ἐπίσης στὴν ἐποχὴ μας ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ σχετικισμὸς

αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία, ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ νέα μορφή τῆς σοφιστικῆς. Γενικῶς ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει πολυειδῆ καὶ πολυσήμαντα συστήματα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποταχθῶν χωρὶς ἄλλο στὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅλα τὰ φιλοσοφικά συστήματα εἶναι καὶ ἐπιστήμη ἢ καλύτερα ἔχουν μέσα τους καὶ κλάδους καθαρῶς ἐπιστημονικούς.

ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ, M.D.

ΔΥΟ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

Παρ' ὄλο πού ὁ νομομαθῆς Κύπριος Νικόλαος Ι. Σαρίπολος ζοῦσε στὴν Ἀθήνα, δὲν διέκοψε τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν πατρικὴ γῆ του, τὸ νησί τῆς Κύπρου. Βεβαιώνουν αὐτὸ δυὸ ἐπιστολές του, πού βρήκα στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ζήωνα Δ. Πιερίδη, ἀνδρὸς μὲ μεγάλη κοινωνικὴ δράσι καὶ ἐνθερμον ὑποστηρικτὴ τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν¹. Διαβάζοντας τελευταίως τὸ βιβλίο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μιχ. Δ. Στασινοπούλου «Προσωπικὸν Ἀρχεῖον Νικολάου Ι. Σαριπόλου»², ὅπου δημοσιεύονται ἔγγραφα, ἐπιστολές κλπ. ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Κυπρίου αὐτοῦ νομομαθοῦς, δὲ συνάντησα ἰδιωτικῆς φύσεως ἀλληλογραφία του, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ νεανικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ θεῖο του³. Μερικὰ ἄλλα ἔγγραφα του, πού ἀφοροῦν τὴν Κύπρο καὶ δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν Μιχ. Δ. Στασινόπουλο, πρέπει νὰ θεωροῦνται μᾶλλον ἐπίσημα ἔγγραφα παρὰ ἰδιωτικῆς ἐπιστολές. Ὁ Σαρίπολος στὰ αὐτοβιογραφικά του γιὰ τὴ γέννησί του στὶς 13 Μαρτίου 1817 στὴ Λάρνακα (Κύπρος), δὲν ἀναφέρει νεώτερη ἐπίσκεψί του στὸ νησί. Ἔτσι οἱ δυὸ ἐπιστολές, πού δημοσιεύω πληροφοροῦν σχετικὰ, ἐνῶ ταυτοχρόνως δίνουν καὶ τὸ ὕφος τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἀνδρός.

Ὁ Σαρίπολος χρησιμοποιεῖ τὶς βαρεῖες καὶ τοποθετεῖ τὸ πνεῦμα μετὰ τὸ κεφαλαῖο γράμμα.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ :

Ἀθήνησι τῇ 11 Μαΐου 1865

Φίλιτάτε μοι,

Καὶ αὐτῶν τῶν χαρακτήρων σας προσφιλέστερόν τι ἐκόμισέ μοι τὸ χθὲς ἀφιχθέν, ἔτι δὲ τῶν χαρακτήρων τῆς προσφιλοῦς μου εἰκόνης σας ὁ χάριτης.

1. Γιὰ τὸν Ζ. Δ. Πιερίδη κοίτα : «Πνευματικὴ Κύπρος», τόμ. Η', 1968, τεύχος 90-91, εἰδικὰ ἀφιερωμένο σ' αὐτόν.

2. Μ. Δ. Στασινοπούλου, Προσωπικὸν Ἀρχεῖον Νικολάου Ι. Σαριπόλου, Ἀθήναι 1963.

3. Μ. Δ. Στασινοπούλου, Προσωπικὸν Ἀρχεῖον Νικολάου Ι. Σαριπόλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 33.

*Απουσίαζον εις τόν "Αρειον Πάγον ὅτε ὁ ταχυδρόμος ἔφερε μοι ἐν οἴκῳ τὰς ἐπιστολάς, ἡ δ' Ἄριάδην ἠρέφξεν αὐτάς, ὅτε δ' ἦλθον ἐγὼ περιχαρῆς μοι λέγει, ἰδοὺ ἀντὶ ἐπιστολῆς εἰκὼν προσφιλοῦς σας βεβαίως φίλου, διότι σὲ κάμνει *surprises* καὶ δὲν συνώδενσε τὴν φωτογραφίαν δι' ἐπιστολῆς του' ὡς εἶδον ἐγὼ αὐτήν, εἶναι ὁ Πιερίδης, ἐφώνησα, καὶ τὴν ἠσπάσθην.

Εἰς ἀντάλλαγμα λάβε ἐν φυλλάδιον περὶ τοῦ κατωτέρου Κλήρου καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως, ὅπως ἀναγινώσκων αὐτὸ πλείονα διέληθης μετὰ τοῦ φίλου σου Σαρίπολου ὄρον.

Μετὰ τῶν ἐμῶν καὶ τοὺς πάντας ἐγκαρδίως ἀσπάζομαι

Ὁ ἀείποτε φίλος σου

N. I. Σαρίπολος (ὑπογρ.)

Κυρίῳ Δημητρ. Πιερίδῃ

Εἰς Κύπρον

Ἡ δευτέρα ἐπιστολή :

Ἀθήνησι τῇ 14/26 Ὀκτωβρίου 1887

Προσφιλέστατε ἀρχαῖε φίλε,

Κόριε Δημήτρη Πιερίδῃ.

Ἡ ἀπὸ 20/2 ἐνεστῶτος μηνὸς ἀδελφικὴ ἐπιστολή σας ἐνέπλησέ με χαρᾶς διὰ τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἐν αὐτῇ δεικνύετε ὑπὲρ τῆς ὑγείας μου. Καὶ ἀληθῶς μὲν ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἐκδρομὴ μου ἐπαισθητὴν ἐπήνεγκέν μοι βελτίωσιν, δυστυχῶς ὅμως οὐχὶ τοιαύτην ὥστε νὰ ἐκλείψωσι πᾶσαι αἱ τῆς καταράτου ἀσθενείας συνέπειαι, διότι οἱ πόνοι τῆς ὀσφύος, ἂν καὶ μετριώτεροι, ἐξακολουθοῦσιν ὅμως.

Παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως καὶ εἰς τὸ μέλλον μοι γράφετε συχνά, διότι εὐρισκόμενος ἐν ἡλικίᾳ, καθ' ἣν νέους δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν φίλους, εὐχαριστοτέρα ἀποβαίνει ἡ μετὰ τῶν ἀρχαίων ὀμιλία.

Ἡ οἰκογένειά μου πᾶσα σὺν ἐμοὶ ἀντιπροσαγορεύει ὑμᾶς καὶ τὰ τέκνα, ἐγὼ δ' ἐκ μέσης καρδίας κατασπάζομαι ὑμᾶς. Ὁ ἀρχαῖος φίλος σας.

N. I. Σαρίπολος (ὑπογρ.)

Οἱ ἐπιστολὰς ἀποστέλλονται πρὸς τὸν παλιὸ φίλο τοῦ Σαρίπολου («ἀρχαῖον φίλον», ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος) Δημητράκη Πιερίδῃ. Ὁ Δημητράκης Πιερίδης ὑπήρξε σημαῖνον πρόσωπο στὴ Λάρνακα. Ἀπὸ τῆ δευτέρῃ ἐπιστολῇ τοῦ 1887 βεβαιώνεται ἡ κάθοδος τοῦ Σαρίπολου στὸ γενέθλιο τόπο του τῇ Λάρνακα (Κύπρος)· τοῦτο δὲν ἀναφέρεται στὰ αὐτοβιογραφικά του¹. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολῇ μαθαίνουμε γιὰ τὴ νόσο ποὺ ἀνάγκασε τὸ

1. Κοίτα : Μιχ. Στασινοπούλου, Προσωπικὸν Ἀρχεῖον Νικολάου I. Σαρίπολου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 19.

Σαρίπολο στά τελευταία του χρόνια νά μένη κλειστός σπίτι, δηλ. τοὺς δυνατοὺς πόνους στήν ὄσφυ (ὄσφυαλγία). Ἀριάδνη εἶναι ἡ σύζυγος τοῦ Σαρίπολου.

Ἄς σημειωθῆ, τέλος, πὼς ἡ οἰκογένεια τοῦ Σαρίπολου ξενητεύτηκε, ὅταν αὐτὸς ἦταν πολὺ μικρός, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τῆ σφαγῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1821). Στὶς σφαγές τότε τοῦ 1821 θανατώθηκε καὶ ὁ πρόγονος τῆς οἰκογένειας Πιερίδη¹.

1. Εὐχαριστῶ τὴν οἰκογένεια Ζήνωνα Δ. Πιερίδη ποὺ μοῦ παραχώρησε τὸ δικαίωμα νά δημοσιεύσω τίς δυὸ ἐπιστολές τοῦ Σαρίπολου.

ΘΗΣΕΩΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΕΙΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΗΓΑΣ*

Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἐλληνική. Ἡ ἰδέα αὕτη μαζί μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος, ἰδίᾳ ἔναντι τοῦ νόμου, ἀποτελοῦν τὸ βασικὸν περιεχόμενον μιᾶς ἄλλης ἰδέας, τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἐπίσης ἐλληνική. Καὶ εἶναι παλαιότατη. Τὰ πρῶτα ἀναπτύγματα αὐτῆς τῆς ἰδέας δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν ἤδη εἰς τὸν Ἡσίοδον, τὸν πατέρα τοῦ διδακτικοῦ ἔπους καὶ πρῶτον διδάσκαλον τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα σπέρματά τῆς εὐρίσκονται ἴσως ἀκόμη παλαιότερον ἐκεῖ, ὅπου εὐρίσκονται αἱ καταβολαὶ νεοπλασματος, κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικοῦ τῆς φύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ τῆς ἰδιοσυστασίας τοῦ Ἑλληνος κατοικοῦ τοῦ χώρου τούτου. Τὸ νεόπλασμα τοῦτο, δημιουργημα καὶ αὐτὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι ἡ πόλις - κράτος, τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν σχῆμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον τελειωθὲν, ἡ Ἑλλάς τῆς ἀρχαιότητος ἐλάμπρυνε τὴν ἀνθρωπότητα.

Προδήλωσ, καὶ αἱ ἰδέαι αἱ ἀνωτέρω καὶ ἡ σὰρξ, τὴν ὁποίαν ἔλαβον αὐταὶ κατ' ἀρχάς, πρὶν φθάσουν εἰς ποθουμένην τελείωσιν, δὲν ἀνήκουν οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον εἰς ξένους. Ἡ Ἑλληνικὴ Φυλὴ δὲν ἀντέγραψεν ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐδημιούργησεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πρωτοτύπως. Καλύπτεται δὲ τὸ ἐνταῦθα τοῦτο ἀπὸ τὴν ἀνεπτυγμένην ἐκείνην ὁμαδικὴν συμβίωσιν, ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν δίδει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν φυσιογνωμίαν ὑπεροχῆς ἔναντι ὄχι μόνον τῶν ἀλόγων ζώων τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπολιτίστων συνανθρώπων, οἱ ὅποιοι δὲν ἐστάθησαν ποτὲ ἱκανοὶ νὰ προβιβάσουν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τὴν ἀγέλην.

Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ ἄς ἔλθωμεν εἰς τὰς πηγὰς ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Θὰ ἀποφύγωμεν, ὅσον μᾶς εἶναι δυνατόν,

* Ἐπεξεργασία ὁμιλίας, γενομένης κατ' Ἰανουάριον τρέχοντος ἔτους εἰς τὴν Ἐταιρείαν τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Εἰς τὸ κείμενον προσετέθησαν ἐλάχισται παραπομπαὶ ἢ σημειώσεις. Ἐκτενῆ τμήματα τῆς ὁμιλίας ταύτης ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως εἰς τρεῖς ἐπιφυλλίδας τῆς ἐφημ. «Ἐλεύθερος Κόσμος» (21, 22 καὶ 30 Αὐγ. 1968, σελ. β').

τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, τὰ ψηφίσματα, τὰς συνθήκας, τὰς διακηρύξεις ἐν ὀνόματι κρατῶν καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα σχηματοποιημένα κείμενα, τὰ ὁποῖα συχνὰ μὲ ὀλίγον ἢ πολλὸν ρητορισμὸν ἐκφράζουσι περισσότερον τὴν πολιτικὴν τῶν κρατῶν παρά τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐνδεχομένως ὑπερετοῦν μᾶλλον τὴν πολιτικὴν προπαγάνδαν παρά τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀλήθειαν. Ἀντιθέτως, θὰ προσέξωμεν, ὅσον δυνάμεθα περισσότερον, κείμενα κοινῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ ἀξιωματοῦχων, ποῦ ἐκφράζονται μᾶλλον ὡς ἄνθρωποι παρά ὡς ὑπεύθυνα πρόσωπα. Αὐτὰ τὰ κείμενα, χωρὶς ἀμφιβολίας, εἶναι πολὺ περισσότερον πηγαῖα καὶ αὐθόρμητα καὶ μᾶς εἰσάγουσι καλῦτερον εἰς τὸ πραγματικὸν νόημα τῶν ὄσων σπουδάζονται ἐνταῦθα.

Ὅπως εἶπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἡ ἐλευθερία ἀνήκει εἰς τοὺς Ἕλληνας. Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ δεσποτισμὸς ἀνήκει εἰς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀνατολῆς. Δὲν ὀμιλοῦμεν διὰ τὴν Δύσιν κατὰ τοὺς πρῶτους ἐκείνους χρόνους, διότι τότε κατ' οὐσίαν οἱ βάρβαροι τῆς Δύσεως δὲν εἶχον ἀκόμη δημιουργήσει ἱστορίαν καὶ δὲν ἀπετέλουν κράτη. Μία παρένθεσις ἔχει ἴσως ἐνταῦθα τὸν τόπον τῆς. Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρέλαβον ὀρισμένα, σπουδαῖα δέ, στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὅμως σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἀπλούστατα, διότι σχεδὸν τίποτε δὲν ὑπῆρχε νὰ παραλάβουν. Ἀπεναντίας, ἔδωσαν εἰς αὐτὴν ὄχι ὀλίγα μὲ τὰς ἀποικίας των καὶ τὰς ἐξερευνήσεις των εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῆς. Καὶ ἤδη πάλιν εἰς τὸ θέμα μας. Οἱ Ἕλληνες εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην πάλιν εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι ἡ ἐλευθερία διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ δεσποτισμὸς διὰ τοὺς βαρβάρους. Τὰ δύο ταῦτα εἰς ἰδιαίχους ἐκμυστήρευσις προβάλλονται εἰς τὸ στόμα Πέρσου αὐλικοῦ ἀπὸ τὸν ἐκ Χαιρωνείας φιλόσοφον καὶ βιογράφον, τὸν ἐξαιρετὸν στοχαστὴν καὶ ἀληθῆ ἄνθρωπον, τὸν Πλούταρχον, εἰς τὸν βίον τοῦ Θεμιστοκλέους. Ὁ σαλαμινομάχος φεύγων τὰς διώξεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα εἶχε φθάσει εἰς Σοῦσα, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, ὅπως ὀνομάζετο τότε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν.

Ἐκεῖ εἰς τὰ ἀνάκτορα συναντᾶται μὲ τὸν Ἀρτάβανον, τὸν «*χιλιάρχον*», τὸν ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἀκρόσεις τοῦ βασιλέως αὐλικὸν καὶ τοῦ λέγει ἀπλῶς ὅτι εἶναι Ἕλλην, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὄνομά του, καὶ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς ἀκρόσιν παρά τοῦ Βασιλέως¹ καὶ νὰ ὀμιλήσῃ εἰς αὐτὸν²

1. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐγεννήθη ζήτημα ποῖος ἐβασίλευε τότε εἰς τὴν Περσίαν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Πλουτάρχου (Θεμ. ΚΖ', 1 κ.ἐξ.), οἱ ὀλιγώτεροι συγγραφεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτος ὁ Θουκυδίδης, ἐδέχοντο ὅτι ἡ ἀκρόσις ἐγένετο παρά τῷ υἱῷ τοῦ Ξέρξου, ἦτοι τῷ Ἀρταξέρξει, οἱ περισσότεροι δέ, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Ἐφορος, ἀντιθέτως παρ' αὐτῷ τῷ Ξέρξει, ὁ ὁποῖος ἔζη ἀκόμη. Ὁ Πλούταρχος, εἰ καὶ μετὰ τίνος δισταγμοῦ, συντάσσεται μετὰ τοῦ Θουκυδίδου, ἐπίσης δὲ ἀλλ' ἀδιστακτικῶς ἢ νεωτέρα ἔρευνα.

2. Πλουτ., Θεμ. ΚΖ', 2 (Ziegler³).

«περὶ πραγμάτων μεγάλων καὶ πρὸς ἃ τυγχάνει μάλιστα σπονδάων ἐκεί-
νος», διὰ θέματα μεγάλης σημασίας καὶ σχετικῶς μὲ ὅσα ὁ Βασιλεὺς
ὄλως ἰδιαιτέρως ἀσχολεῖται. Ὁ Πέρσης ἀξιοματοῦχος φαίνεται ὅτι δὲν
ἀπορρίπτει τὴν σοβαρότητα τῆς αἰτουμένης ἀκροάσεως. Ὅμως ἔχει ἓνα
ἀπαρέγκλιτον ὄρον. Ὁ ἄγνωστος ἄλλ' ἐπιφανῆς, προδήλως, Ἕλληνας ἐκεῖνος
ὀφείλει νὰ προσκυνήσῃ σιωπηλῶς τὸν βασιλέα καὶ ἔπειτα νὰ ὁμιλήσῃ
πρὸς αὐτόν. Ὁ Πέρσης, προδήλως ἐπίσης, κρίνει ὡς ἄκρως δυσεκπλήρωτον
δι' Ἕλληνας τὸν ὄρον αὐτόν, διὸ καὶ εἰσάγει τὸν ὄρον εἰς τὴν ἀνωτέρω
ἐκμυστήρευσιν μὲ πολλοὺς καὶ χαρακτηριστικῶς θεμελιονδτας αὐτὸν λό-
γους¹: «ὦ ξένε, νόμοι διαφέρουσιν ἀνθρώπων· ἄλλα δ' ἄλλοις καλὰ· καλὸν
δὲ πᾶσι τὰ οἰκεία κοσμεῖν καὶ σφῆζειν. ὑμᾶς μὲν οὖν ἐλευθερίαν μάλι-
στα θαυμάζειν καὶ ἰσότητα λόγος· ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων
κάλλιστος οὗτός ἐστι, τιμᾶν βασιλέα καὶ προσκυνεῖν ὡς εἰκόνα θεοῦ τοῦ
τὰ πάντα σφῆζοντος». Ὁ ξένε, τοῦ λέγει, αἱ συνήθειαι τῶν ἀνθρώπων δια-
φέρουν μεταξύ των. Ἄλλα ἄλλοι εὐρίσκουν τιμητικά. Ἄλλ' ὄλοι εὐρί-
σκουν τιμητικὸν νὰ προβάλλουν λαμπρῶς καὶ νὰ κρατοῦν ἀκέραια ὅσα
ἰδιαιτέρως τοὺς ἀνήκουν. Λοιπὸν ἐσεῖς μὲν λέγεται ὅτι τὴν ἐλευθερίαν
θαυμάζετε κατ' ἐξοχὴν καὶ τὴν ἰσότητα. Ἡμεῖς δὲ ἔχομεν πολλὰς συνη-
θείας καὶ λαμπράς, ἀλλὰ λαμπροτέραν ἀπὸ κάθε ἄλλην συνήθειαν ἔχομεν
αὐτήν, νὰ τιμῶμεν τὸν βασιλέα καὶ νὰ προσκυνοῦμεν αὐτὸν ὡς εἰκόνα θεοῦ,
ὁ ὁποῖος κρατεῖ ἀκέραια τὰ πάντα. Εἰς τοὺς λόγους αὐτοὺς τοῦ Πέρσου
ἀξιοματοῦχου πολλὰ θὰ ἠδύνατο κανεῖς ἰδιαζόντως νὰ προσέξῃ, οὐχ ἦττον
δὲ τὸ «καλὸν πᾶσι τὰ οἰκεία κοσμεῖν καὶ σφῆζειν», τὴν διαπίστωσιν ὅτι
τιμητικὸν εἰς κάθε ἄνθρωπον εἶναι καὶ εἰς κάθε φυλὴν νὰ διατηροῦν λαμπρὰ
καὶ ἀνέπαφα ὅσα ἰδιαιτέρως τοὺς ἀνήκουν, ἢ διαπίστωσις δὲ αὕτη ἀπηχεῖ εἰς
τινα μάλιστα, θὰ ἔλεγε κανεῖς, κοσμοπολιτικὴν ἔκτασιν τὸ εὐλογον νόημα
τῆς παραδόσεως, ὄχι τοῦ σωβινισμοῦ, διὰ τὸν καθένα μας. Ἄλλ' ἡμεῖς θὰ
προσέξωμεν εἰς τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐκεῖνο, ποῦ ἐνδιαφέρει περισσότερο
εἰς τὰ ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς ἐνταῦθα πράγματα. Διὰ τοὺς Ἕλληνας κατ'
ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικά ἰδανικά εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότης. Διὰ
τοὺς Πέρσας παράλληλον πρὸς αὐτὰ ἰδανικὸν φέρεται τὸ προσκύνημα, ἢ
τυφλὴ ὑπακοὴ εἰς τὸν θεοκρατικῆς μάλιστα προελεύσεως βασιλέα, τὸν
δεσπότην.

Τὴν τελευταίαν αὐτὴν λέξιν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἀνωτέρω κείμενον
τοῦ Πλουτάρχου. Τὴν εὐρίσκομεν ὅμως εἰς κείμενον τοῦ Ξενοφῶντος,
τοῦ ἀθηναίου ἐκείνου στρατιώτου διανοητοῦ μὲ τὰ ἀπιθάνως πολλὰ καὶ
ποικίλα ἐνδιαφέροντα, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε τόσον πολὺ ἐκ τοῦ σύγγεγυς
τοῦ Πέρσας. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά τοῦ Ξενοφῶντος.

1. Πλουτ., ἐνθ' ἀνωτ., 3 κ.ἐξ.

Ἡ σκηνὴ ἐνταῦθα εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν ἀνωτέρω. Ἐν τούτοις, αἱ πολλαὶ καὶ ἑναρμονίως πρὸς τὸ ὄλον ἐκλεγείσαι λεπτομέρειαι διευρύνουν αὐτὴν εἰς σύνθεσιν ἀντιπροσωπευτικὴν κατὰ θεωρίαν καὶ πρᾶξιν δύο κόσμων. Τὰ ἀσήμαντα καθ' ἑαυτά, τοποθετημένα, ὡς τοποθετοῦνται εἰς αὐτὴν, γίνονται σημαντικά, καθ' ὅσον συντελοῦν εἰς πειστικὴν ἔρμηνείαν τοῦ ὄλου, τοῦ πράγματι μεγάλου. Τὰ ἀσήμαντα ταῦτα προσφέρονται μὲ ἀντιστοίχως ἀσήμαντα ἐκφραστικά μέσα, ταῦτα δὲ συντονίζονται λαμπρῶς πρὸς τὴν ἐν γένει μέχρι τοῦ ἀφελοῦς λεπτότητα τῆς ἀφηγήσεως. Ἔτσι, ἡ σύνθεσις, χωρὶς νὰ χάνῃ εἰς βάθος, κερδίζει εἰς γραφικότητα. Ὁ Ἀγησίλαος, ὁ χολῶς καὶ ἰσχνόσωμος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, τὴν δυναμικότητα τοῦ ὁποίου οὐδὲ κἂν νὰ ὑποπτεύσῃ ἠδυνήθη ἡ δαιμονία ἐκείνη ἀλώπηξ, ὁ Λύσανδρος, ἔχει εἰσβάλει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπὶ κεφαλῆς ἔθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος, ἔχει δὲ τώρα εἰσδύσει εἰς τὴν σατραπείαν τοῦ Φαρναβάζου. Οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὁ Ἀγησίλαος καὶ ὁ Φαρνάβαζος, μὲ τὴν μεσολάβησιν κοινοῦ των φίλου, τοῦ ἐκ Κυζικίου Ἑλληνοῦ Ἀπολλοφάνους, προσέρχονται εἰς συνάντησιν, διὰ νὰ διαπραγματευθοῦν συμφωνίαν «περὶ φιλίας», ὅπως λέγει χαρακτηριστικῶς ἐνταῦθα ὁ Ξενοφῶν¹.

Πρῶτος ἔρχεται ὁ Ἀγησίλαος συνοδευόμενος ἀπὸ τριάκοντα συμπολίτας του εἰς τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον συναντήσεως καὶ ἐξαπλώνουν ὅλοι μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητά κάτω εἰς τὴν «πρασινάδα» τοῦ ἐδάφους ἀναμένοντες τὸν ἀντίπαλον. Ἐπειτα ἔρχεται ὁ Φαρνάβαζος. Ὅμως ὄχι μὲ τὴν λιτότητα στρατιώτου εἰς ὄραν μάλιστα πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλ', ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν², «ἔχων στολὴν πολλοῦ χρυσοῦ ἀξίαν». Βεβαίως, τοῦτο κατὰ τὴν περσικὴν συνήθειαν, τὴν τόσον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ πρὸς παντὸς τὴν σπαρτιατικὴν. Τὸ ἀσήμαντον καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα ἔχει συνέχειαν, ἡ ὁποία φέρει εἰς σπουδαίας ἐξελίξεις. Ἴδου ἡ συνέχεια αὕτη εἰς τὸν Ξενοφῶντα³ : «Υποτιθέντων δὲ αὐτῷ τῶν θεραπόντων ἑσπτά, ἐφ' ὧν καθίζουσιν οἱ Πέρσαι μαλακῶς, ἠσχύνθη ἐντροφεῖσθαι, ὁρῶν τοῦ Ἀγησιλάου τὴν φανυλότητα κατεκλίθη οὖν καὶ αὐτὸς ὥσπερ εἶχε χαμαί». Οἱ ὑπηρέται τοῦ Πέρσου σατράπου τὸν ἐπλησίασαν ἀφιππεύοντα καὶ ἔστρωναν πολυτελεῆ μικρὰ στρώματα, ἐπάνω εἰς τὰ ὁποῖα καθίζουν οἱ Πέρσαι μὲ μαλθακότητα, προδήλως διὰ νὰ καθίσῃ ὁ κύριός των, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπὸ ἐντροπὴν ἀπέφυγε νὰ δεχθῇ αὐτὴν τὴν ἀπόλαυσιν. Διατί δέ; Ὅχι διότι δὲν ἦτο τοῦτο καὶ ἰδική του συνήθεια, ἀλλὰ διότι παρετήρησε τὴν λιτότητα τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ τὸ θετικὸν ἀποτέλεσμα : ἐξήπλωσε καὶ αὐτὸς ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως ἦτο, κάτω εἰς τὸ ἔδαφος. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐν

1. Ξενοφ. Ἑλλ. Δ', 1, 29.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., 30.

3. Ἐνθ' ἀνωτ.

πολέμῳ ἔδωσαν ἔδῳ, χωρὶς ἴσως νὰ τὸ ὑποπτεύσουν, μάχην εἰρηνικὴν, ποῦ εἰς τὸ βάθος ἦτο μάχην τῶν δύο κόσμων, ποῦ αὐτοὶ κατὰ τὴν ὄραν ἐκείνην ἐξεπροσώπων. Ἡττημένος ἦτο ὁ κόσμος ὁ βαρβαρικός, ὅπως ὄχι μὲ λόγους ἀλλ' εἰς τὴν πράξιν ἐφάνη νὰ ὁμολογῇ ὁ Φαρναβάζος. Ἡ ὁμολογία αὕτη ἐσήμαινεν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων, εἰς κάτι σπουδαῖον βεβαίως, ἀλλὰ περιγεγραμμένον, δηλαδὴ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς. Ἀμέσως ἔπειτα ἡ ὁμολογία αὕτη ἀκολουθεῖται, ὡς φαίνεται, ἀπὸ ἄλλην. Διότι μᾶς λέγει ὁ Ξενοφῶν¹: *«καὶ πρῶτα μὲν ἀλλήλους χαίρειν προσεῖπαν, ἔπειτα τὴν δεξιᾶν προτείναντος τοῦ Φαρναβάζου ἀντιπρούτεινε καὶ ὁ Ἀγησίλαος»*. Οἱ δύο ἄνδρες ἀπύθυναν ἀμοιβαίως χαιρετισμόν. Ἐπειτα ὁ Φαρναβάζος ἐπρότεινε τὴν χεῖρα εἰς χειραψίαν, ἐπρότεινε δὲ τότε τὴν ἰδικὴν του καὶ ὁ Ἀγησίλαος. Ἡ πρωτοβουλία αὕτη τοῦ Φαρναβάζου εἰς χειραψίαν δὲν φαίνεται τυπικὴ ἐκδήλωσις φιλοφροσύνης τοῦ δευτέρου ἐλθόντος, καὶ δι' ἄλλα καὶ διότι τότε ὁ Ξενοφῶν δὲν θά τὴν ἀνέφερεν. Φαίνεται αὕτη κάτι περισσότερον, φαίνεται ἐν τινι μέτρῳ δευτέρα, εἰς τὴν πράξιν ἐπίσης, ὁμολογία τοῦ Φαρναβάζου. Ἡ ὁμολογία αὕτη θά ἐπεβεβαίωνεν, ἀλλὰ καὶ θά ἐξέτεινε τὴν πρώτην. Θά ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τοῦ βαρβάρου ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων γενικωτέραν.

Ἀκολουθεῖ συζήτησις δι' ἐπὶ μέρους προβλήματα. Ταῦτα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀτμόσφαιρα, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συναντήσεως εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸν Ἀγησίλαον, χωρὶς μάλιστα οὗτος νὰ εἶπῃ μίαν λέξιν. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὕτη δεσπάζει τῆς συναντήσεως. Δίδεται δὲ ἡ εὐκαιρία εἰς τὸν Ἀγησίλαον νὰ ὁμιλήσῃ μὲ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἐμφάνισιν του ἀπλότῃτα ὕφους καὶ νὰ παρουσιάσῃ μὲ ἐνάμιλλον καθαρότητα σκέψεως μερικὰς ἀξίας τῶν Ἑλλήνων, ποῦ καὶ τότε καὶ σήμερον εὐρίσκονται εἰς τὴν κορυφὴν διὰ κάθε πράγματι καὶ ὑγιᾶς ἀνεπτυγμένον λαόν. Αἱ ἀξίαι αὗται εἶναι δύο: ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ ἐλευθερία. Ἡ φιλοπατρία, ἡ ὁποία τοποθετεῖται τόσον ὑψηλότερον τῆς φιλίας ἀτόμων πρὸς ἄτομα — μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ συνάντησις ἦτο περὶ φιλίας — ὥστε φέρει τοὺς Ἕλληνας ἐνίστε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εἶναι ἀντίπαλοι εἰς τὴν μάχην πρὸς τοὺς φίλους των ἐκ φιλοξενίας, τοὺς καλύτερον ἴσως δοκιμασμένους φίλους των, καὶ νὰ φονεύουν αὐτούς. Ἡ ἐλευθερία. Ἀλλὰ λόγος περὶ ἐλευθερίας πρὸς ἓνα Πέρσην δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀσύνδετος πρὸς τὸν δεσποτισμόν. Καὶ ὁ Ἀγησίλαος λέγει²: *«εἰ μὲν ἀλλάξασθαί σε ἔδει ἀπὸ δεσπότην βασιλέως ἡμᾶς δεσπότης, οὐκ ἂν ἔγωγέ σοι συνεβούλευον· νῦν δὲ ἐξέστί σοι μεθ' ἡμῶν γενομένῳ μηδένα προσκυνῶντα μηδὲ δεσπότην ἔχοντα ζῆν καρπούμενον τὰ σαυτοῦ»*. Νὰ ἀλλάξῃς δεσπότην καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως

1. Ἐνθ' ἀνωτ., 31.

2. Ξενοφ., ἐνθ' ἀνωτ., 35.

νά έχης ἡμᾶς δεσπότης δὲν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡ συμβουλή μου. Ἡ συμβουλή μου αὐτήν τήν ὥραν εἶναι ἄλλη : νά ἔλθης μαζί μας καί χωρίς προσκυνήματα καί χωρίς δεσπότης νά ζῆς καρπούμενος τὰ ἀγαθά σου. Ὅμως κάτι ἄλλο ἔχει ἀκόμη νά εἶπῃ ὁ Ἀγησίλαος. Κάρπωσης ἀγαθῶν μὲ ἀξιοπρέπειαν εἶναι βεβαίως εἰς τήν ζωὴν κάτι μέγα, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέγιστον διὰ τὸν σπαρτιάτην βασιλέα. Διὸ καί ἐπάγεται οὗτος ¹: *καίτοι ἐλεύθερον εἶναι ἐγὼ μὲν οἶμαι ἀντάξιον εἶναι τῶν πάντων χρημάτων*. Ἐν τούτοις, νά εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος ἀξίζει, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅσον ὅλα τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν ἐπιστέφει τὴν ἀξιοπρέπειαν καί εἶναι τὸ μέγιστον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Ἀγησίλαον.

Ἡ συνάντησις ἐτελείωσεν ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον. Ἐπιδοκιμασίαι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τούτοις δὲν ἀναγράφονται ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα, διότι, ὡς ὑποθέτομεν, δὲν φαίνονται νά σημαίνουν κάτι τὸ ἰδιάζον δι' αὐτόν. Τοιαῦται ἰδέαι ἦσαν, τρόπον τινά, ζυωμέναι μὲ τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων, διὸ καί δὲν ἤξιζεν οἰαδήποτε ἰδιαιτέρα μνεῖα ἐνταῦθα ἀπὸ τὸν συγγραφεά. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς μᾶς προσφέρει μὲ τὸν χαριτωμένον του τρόπον ἐκδήλωσιν ἑνὸς Πέρσου, ὅχι δὲ τοῦ τυχόντος. Ὁ Φαρνάβαζος ἵππευσε καί ἀπήλθεν. Ὅμως ὁ υἱὸς του παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον καί, ὡς λέγει ὁ Ξενοφῶν ², *προσδραμῶν ἔξενον σε, ἔφη, ὃ Ἀγησίλαε, ποιῶμαι*. Ἔσπευσε δρομαίως πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καί τοῦ εἶπεν : φίλον ἐκ φιλοξενίας σὲ κάμνω, Ἀγησίλαε. Ὁ βάρβαρος πατὴρ εἶχεν, ὡς εἶδομεν ὀλίγον προηγουμένως, ἠττηθῆ, ἀλλ' ὁ υἱὸς του ἔχει τώρα κατακτηθῆ ἀπὸ τὸν Ἕλληνα. Αὐτὴ δὲ ἡ κατάκτησις δὲν ἦτο ἄσχετος μὲ τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι ἀξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Ἕλληνας, πού ὠμίλησεν ἔτσι περὶ ἐλευθερίας καί μὲ τὴν ὅλην στάσιν του ἐπεβεβαίωσεν ὅτι ἐξ ἑλεύθερος, ἦτο ὅχι Ἀθηναῖος ἀλλὰ Σπαρτιάτης. Ἦτο ἀκριβέστερον βασιλεύς, τύπος δὲ πολίτου εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου οἱ πολῖται διὰ βίου ἀνήκον εἰς τὴν πατρίδα, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πόλεως - κράτους, πού ἐλάμβανεν ὑπόστασιν εἰς τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν. Ἡ ἀσφάλεια καί ἡ εὐδαιμονία τῆς πατρίδος ἦτο τὸ μόνον μέλημα τοῦ πολίτου. Κάθε θυσία δι' αὐτὴν δὲν ἦτο ποτὲ ἀρκετὴ. Καί ἡ θυσία τῆς ζωῆς, ὁ θάνατος εἰς τὸ πεδῖον τῆς τιμῆς, ἀντιμετωπιζέτο μὲ ἡρεμον εὐφροσύνην ἀπὸ τὸν ἀγωνιστὴν καί ἔφερον ὅχι λύπην ἀλλὰ χαρὰν εἰς τοὺς οἰκείους του. Στρατοκρατία καί δεσποτισμὸς εἰς τὴν Σπάρτην εἶναι μῦθος.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν βαρβάρων ἢ ἀκριβέστερον ἔναντι τοῦ δεσποτισμοῦ τῶν βαρβάρων.

Τώρα ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἔναντι τῆς τυραν-

1. Ξενοφ., ἐνθ' ἄνωγ.

2. Ἐνθ' ἄνωγ., 39.

νίδος. Θά αναχθῶμεν εἰς τὴν πρώϊμον ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων. Ὁ Σόλων ἔναντι τοῦ Πεισιστράτου, ὁ ὄνομαστὸς νομοθέτης ἔναντι τοῦ ὄνομαστοῦ ἐπίσης τυράννου τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Σπουδάζομεν τὰ περιστατικὰ εἰς τὸν Πλούταρχον, εἰς τὸν φερώνυμον τοῦ ἀθηναίου νομοθέτου βίον του, τὸν Σόλωνα¹. Ὁ Πεισίστρατος εἶχεν πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ χαρίσματα, ποὺ δημιουργοῦν τὴν δημοτικότητα μέσα εἰς τὴν μᾶζαν. Ὁ προσηγῆς λόγος, ἡ πηγαία, ὡς ἐφαίνεται, διάθεσις νὰ βοηθῆ τοὺς πτωχοὺς, ἡ σταθερὰ τάσις νὰ μὴ ἐξωθῆ τὴν ἐχθρότητα εἰς τὰ ἄκρα ἦσαν φυσικὰ του προτερήματα, κατὰ τὸν Πλούταρχον. Ἀλλ' ὑπεράνω ὄλων ἦτο ἡ τέχνη του νὰ ὑποκρίνεται. Ἔτσι παρίστανε τὸν σεμνὸν καὶ ἀφωσιωμένον εἰς τὸ καθεστῶς ἄνδρα καὶ τὸν μὴ δεχόμενον συμβιβασμοὺς ἐραστήν τῆς ἰσότητος μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Τὰ προσόντα ταῦτα, τὰ φυσικὰ καὶ τὰ κατ' ἐπίφασιν, ἔτρεφον τὴν φιλοπρωτίαν καὶ τὴν ἀδιάλλακτον ροπὴν του πρὸς τὴν τυραννίδα. Τοῦτο ταχέως καὶ πρώτος κατείδεν ὁ Σόλων καὶ ἀντετάχθη μὲ τὴν ἰδίαν ἀπαύστως πείσμονα σταθερότητα. Εἰς τὴν ἀρχὴν προσεπάθησε νὰ πρᾶνῃ τὸν Πεισίστρατον καὶ νὰ τοῦ θεραπεύσῃ τὴν ροπὴν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν τυραννίδα. Εἰς μάτην. Μετ' ὀλίγον αὐτοτραυματισθεὶς ὁ Πεισίστρατος καὶ παριστῶν ἑαυτὸν ὡς θῦμα ἐπιβουλῆς τῶν ἐχθρῶν του ἐπεδίωκε μὲ κάθε ζέσιν ἄδειαν συγκροτήσεως σώματος ἐκ πεντήκοντα σωματοφυλάκων. Ὁ Σόλων ἀντέδρασε μὲ ὄλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του μέσα εἰς τὴν παντοδύναμον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, διὰ νὰ μὴ ἐγκριθῆ ἡ σχετικὴ πρότασις. Πάλιν εἰς μάτην. Ἡ πρότασις ἐνεκρίθη. Ὁ Πεισίστρατος ἔλαβε τὴν σωματοφυλακὴν καὶ μετ' ὀλίγον κατέλαβε τὴν ἀκρόπολιν. Ἡ πόλις συνεταράχθη, οἱ δὲ Ἀλκμεωνίδαι ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν. Ὁ Σόλων εἶχεν ἀπομείνει μόνος εἰς τὸν ἀγῶνα ἔναντι τῆς τυραννίδος. Ὅμως δὲν ἀπεθαρρύνθη παρὰ τὴν ἡλικίαν του. Ἦλθεν εἰς τὴν ἀγορὰν, τὸν τόπον συγκεντρώσεως καὶ ἀναψυχῆς τῶν πολιτῶν. Ὡμίλησεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἄλλα λέγων καί, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου², «*παροξύνων ἔτι καὶ παρακαλῶν μὴ προέσθαι τὴν ἐλευθερίαν*» διεγείρων εἰσέτι αὐτοὺς καὶ παρακινῶν νὰ μὴ ἐγκαταλείψουν εἰς τὴν τύχην τῆς τὴν ἐλευθερίαν. Τότε εἶπε καὶ τὸ «*μνημονεύομενον*», κατὰ τὴν φράσιν τοῦ βιογράφου³, «*ὡς πρόβην μὲν ἦν αὐτοῖς εὐμαρτέτερον τὸ κωλύσαι τὴν τυραννίδα συνισταμένην, νῦν δὲ μείζον ἔστι καὶ λαμπρότερον ἐκκόπαι καὶ ἀνελεῖν συνεστῶσαν ἤδη καὶ πεφυκυῖαν*». Εἶπεν ὅτι ἐνωρίτερα τοὺς «ἐβόλευε καλύτερα» νὰ ἐμποδίσουν τὴν σύστασιν τῆς τυραννίδος, ἀλλὰ τώρα εἶναι μεγαλύτερον καὶ λαμπρότερον ἔργον νὰ τὴν ἀποκόψουν καὶ νὰ τὴν ἀνατρέψουν, ποὺ ἔχει συσταθῆ πλέον καὶ ἔχει ἀναπτυχθῆ.

1. Εἰδικώτερον βλ. Πλουτ., Σόλ. ΚΘ' κ.εξ.

2. Πλουτ., Σόλ. Α', 6.

3. Πλουτ., ἐνθ' ἄνωγ.

Αὐτὰ ἔλεγεν ὁ Σόλων, ἀλλ', ὡς παρατηρεῖ ὁ βιογράφος του, κανεὶς δὲν τοῦ ἔδιδε σημασίαν. Ὁ λόγος δὲν ἦτο ἡ ἔλλειψις προθυμίας τῶν πολιτῶν νὰ συνταχθοῦν μὲ τὸ μέρος του πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἡ φοβία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶχον καταληφθῆ πάντες. Ὁ Σόλων δὲν ἐχρειάζετο ἄλλα, διὰ νὰ ἀντιληφθῆ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων, κοί προέβη εἰς χειρονομίαν ἐντυπωσιακὴν, ἡ ὁποία ἐδείκνυεν, τρόπον τινά, συμβολικῶς ὅτι ἐγκατέλειπε κατ' ἀνάγκην κάθε κίνησιν ἐνόπλου ἀντιστάσεως ἔχων ἡρεμον τὴν συνειδησιν ὅτι δὲν ἀπέστη τοῦ καθήκοντός του. Ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν ἀγορὰν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἔλαβε τὰ ὄπλα του καὶ τὰ ἔβαλεν ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν θύραν του εἰς τὸν στενὸν δρόμον καὶ εἶπεν ¹: «*ἐμοὶ μὲν ὡς δυνατόν ἦν βεβοήθηται τῇ πατρίδι καὶ τοῖς νόμοις*». Ἐγὼ ἔκαμα πᾶν ὅ,τι ἠδυνάμην, διὰ νὰ βοηθήσω τὴν πατρίδα μου καὶ τοὺς νόμους της. Ἐκτοτε ἐτίμησε τὸν βαρυσήμαντον αὐτὸν λόγον, ἀλλ' ἄς μὴ νομισθῆ ὅτι ἔμεινε πλέον καθ' οἰονδήποτε ἄλλον τρόπον ἀδρανῆς. Ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας ἦτο πάντοτε ἀκοίμητος. Καὶ ὁ Σόλων, ἂν δὲν εἶχε πλέον τὸ ὄπλον, εἶχε τὸν κάλαμον εἰς τὰς χεῖράς του. Ἐγραφε ποιήματα καί, ὡς λέγει ὁ βιογράφος του πάλιν, «*ἀνείδιζε τοῖς Ἀθηναίοις*» ², ἤλεγχε μὲ πικρίαν καὶ σαρκασμὸν τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ παρατιθέμενοι ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐνταῦθα τέσσαρες στίχοι ³ ἐπιβεβαιώνουν τὸ πρᾶγμα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωσαν τὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἐγκαθιδρυθῆ ἡ τυραννίς, καὶ διὰ τοῦτο «*κακὴν ἔσχον δουλοσύνην*», περιῆλθον εἰς δουλείαν, πού τοὺς ἔφερε καταισχύνην. Ὁ Σόλων τὴν τυραννίδα αὐτήν, πού ἐσήμαιεν ἀπεριόριστον καὶ αὐθαίρετον ἐξουσίαν ἑνὸς ἀτόμου καὶ δὲν ἐξεπροσώπει οἰονδήποτε ἰδανικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐθεράπευε τὴν ἀλόγιστον ἀρχομανίαν αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου, τὴν ὀνομάζει ἀπεριφράστως δουλείαν. Ὅπως εἶναι εὐνόητον, τοιαύτη παρρησία ἐσήμαινε θανάσιμον κίνδυνον. Ἐσθάνοντο τοῦτο πολλοὶ πολῖται, τὸ ἠσθάνετο καὶ ὁ ἴδιος. Ἀλλ' ἠρνεῖτο νὰ ζητήσῃ σωτηρίαν διὰ τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸ πάτριον ἔδαφος ἔχων ἐμπιστοσύνην, διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τοιαύτας ἀπονενομημένας ἐνεργείας, ὡς ἔλεγεν, «*τῷ γῆρα*» ⁴, εἰς τὰ γηρατεῖά του. Τόση ζωτικότης καὶ τόσον θάρρος εἰς ἓνα γέροντα. Κίνητρον εἰς τὸ βάθος ἓνα καὶ μόνον: τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄραμα. Ἄς προστεθῆ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ὅτι ὁ Σόλων δὲν ἔμεινεν εἰς στείραν ἄρνησιν ἔναντι τοῦ Πεισιστράτου. Καὶ ἐδέχθη νὰ δώσῃ συμβουλὰς εἰς αὐτὸν καὶ ἐπήνεσε πολλὰς ἀπὸ τὰς πράξεις του. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐπεδοκίμασε τὴν τυραννίδα. Ἐδειξε πολιτικότητα καὶ γενναιοφροσύνην ἔναντι τῶν ἀναγκῶν τῆς ὥρας ἐκείνης, ἀλλὰ δὲν ἀπέστειρε

1. Πλουτ., ἐνθ' ἄνωτ., 7.

2. Πλουτ., Σόλ. Α', 8.

3. Πλουτ., ἐνθ' ἄνωτ.

4. Πλουτ., ἐνθ' ἄνωτ., ΛΑ', 1.

τὰς ἀρχὰς του καὶ μάλιστα τὴν ἐλευθερίαν τώρα, ποὺ εἶχε καταλυθῆ ἀπὸ ἓνα ἄλλον, ὅπως δὲν ἀπέστερξεν αὐτὴν παλαιότερον καὶ ἀπέφυγε νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὴν τυραννίδα, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐνεπιστεύθησαν τὰ πάντα.

Δὲν ἦτο δὲ ὁ Σόλων κοινὸς ἄνθρωπος. Ἦτο εἰς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὴν σοφίαν ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς ζωῆς ἐπλούτισε καὶ προήγαγε θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς μὲ ὅσα ἐμελέτησεν ἰδίᾳ εἰς τὰς περιηγήσεις κατὰ τοὺς πρῶτους ἴσως, ὅπως δὴποτε δὲ τοὺς ἔπειτα χρόνους τοῦ βίου του εἰς λαοὺς κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἀνατολῆς. Εἶχε καταστῆ φυσιογνωμία πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ μὲ λάμπιν ἀνὰ τὸ πανελλήνιον καὶ πέραν αὐτοῦ, ἢ λάμπις δὲ αὐτὴ δὲν ἔσβησε μὲ τὸν θάνατόν του. Διτηρήθη ἐπὶ μακρὸν ὅσον τοῦλάχιστον διτηρήθησαν καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐλεύθεραι. Εὐρίσκομεν τὴν λάμπιν αὐτὴν νὰ ἐξαίρεται ὡς δύναμις ἐμπνεύσεως καὶ φρονηματισμοῦ περὶ τὸ λυκόφως ἤδη τῆς ἀθηναϊκῆς ἐλευθερίας, μετὰ τὸ ἔργον τῆς Χαιρωνείας, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἐλευθερία τῶν Ἀθηνῶν πορεύεται πλέον ὀριστικῶς πρὸς τὴν δύσιν τῆς. Τὴν εὐρίσκομεν νὰ ἐξαίρεται εἰς τὸ στόμα δύο ἀντιπάλων πρωταγωνιστῶν τότε εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ ἓνας εἶναι ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ ἄλλος ὁ Αἰσχίνης. Ἄβυσσος χωρίζει τοὺς δύο ρήτορας ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τοποθέτησιν, ὅμως τοὺς ἐνώνει ἡ προσήλωσις πρὸς σεπτὰς μορφὰς τῆς πόλεως, ὡς εἶναι ὁ νομοθέτης αὐτῆς Σόλων¹.

Ἡ λάμπις αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ Σόλωνος συμπορεύεται μὲ τὴν λάμπιν τῆς αἰγλης τῆς ἐλευθέρας πόλεως ἐπὶ ἔτη. Τὰ ἔτη ταῦτα εἶναι μακρά. Δύο αἰῶνες. Μὲ μικρὰν παρεμβολήν, τὴν ὀλιγοχρόνιον ἀρχὴν τῶν Τριάκοντα τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τῆς νικητρίας Σπάρτης μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, τῷ 404 π.Χ., καὶ ταχέως καταλυθεῖσαν, τῷ 403 π.Χ. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἡ ἐλευθερία ἐπροστατεῦθη ἔναντι τῆς τυραννίδος εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἄπειρα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τὰ ὅποια εὐρίσκομεν λαμπρυνόμενα εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Οὔτε νὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα ἐνταῦθα. Θὰ σταθῶμεν μόνον εἰς ὀλίγους λόγους τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ φιλοσόφου ἱστορικοῦ. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι ἐγκώμιον ἔργων τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἐγκώμιον τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, οὐσιαστικώτερον τοῦ ὁποίου ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζομεν ἄλλο. Οἱ λόγοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὴν σπουδαιότεραν προσωπικότητα τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὸν σπουδαιότερον λόγον του, εἰς τὸν Περικλέα καὶ τὸν ἐπιτάφιον²: «ἐλευθέρας

1. Βλ. Δ η μ., Περὶ τ. Στεφ. 6: «ὡςπερ οἱ νόμοι κελεύουσιν, οὗς ὁ τιθεὶς ἐξ ἀρχῆς Σόλων, εἶνους ὧν ἡμῖν καὶ δημοτικῶς...». Βλ. ἐπίσης Αἰ σ χ ί ν., Κτ. Κτησ. 2, 175, ἰδίᾳ δὲ 108: «Σόλωνος... ἀνδρὸς καὶ νομοθετῆσαι δυνατοῦ καὶ περὶ ποιῆσιν καὶ φιλοσοφίαν διατετριφότεος» καὶ 257: «Σόλωνα μὲν τὸν καλλίστοις νόμοις κοσμήσαντα τὴν δημοκρατίαν, ἄνδρα φιλόσοφον καὶ νομοθέτην ἀγαθόν».

2. Θ ο υ κ., Β', 37, 2.

δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐδὲ ὄργῃς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δοῦναι, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηράς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι». Καὶ ὄχι μόνον εἰς τὸν δημόσιόν μας βίον, παραφράζει ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος¹, πολιτευόμεθα μὲ πνεῦμα ἐλευθέριον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀναμεταξύ μας καθημερινὴν ἐπικοινωνίαν εἴμεθα ἐλεύθεροι καχυποψίας, διότι δὲν ἀγανακτοῦμεν ἐναντίον τῶν ἄλλων δι' ὅσα πράττουν χάριν τῆς εὐχαριστήσεώς των οὔτε προσλαμβάνομεν ἀπέναντί των φυσιογνωμίαν σκυθρωπῆς ἀποδοκιμασίας, ἢ ὅποια δὲν ζημιώνει ἀληθῶς, πληγώνει ὁμως.

Τὸ ὄλον νόημα εὐρίσκομεν μαζί μὲ τὸν ἐξοχον νεώτερον σχολιαστήν τοῦ Θουκυδίδου, τὸν ἄγγλον Gomme² εἰς τὴν βεβαίωσιν ἀπὸ στόματος τοῦ Περικλέους ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἐφυλάσσετε αὕτη ἡ ἀρχή: Ἰσχυρὸς νὰ εἶναι πάντοτε ὁ νόμος τῆς πλειονοψηφίας ἀλλ' ἐκ τῆς πλειονοψηφίας ταύτης νὰ μὴ ἐπιβάλλεται τυραννίς ἐπὶ τοῦ ἀτόμου εἴτε εἰς τὸν δημόσιον εἴτε εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου εἰς ἀγαστὸν συγκεκριασμὸν μὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συνόλου, ὅπου τὸ σύνολον ἔχει κατὰ κανόνα τὸ προβάδισμα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξουθενῶναι τὸ ἄτομον.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐπροστατεύθη εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἐλευθερία ἐναντι τῆς τυραννίδος. Ἡ τραφεῖσα ἀπὸ τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν ἐκάστοτε πρόσφατον μὲ τοὺς ἐναντίον τῶν βαρβάρων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας κοινὴ συνείδησις τῶν πολιτῶν ἀπετέλει θώρακα, μᾶλλον ἢ ἥτιον ἰσχυρόν, εἰς προστασίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς πόλεως ἐναντι ὄχι τόσο ἐξωτερικῆς ἀπειλῆς ὅσον ἐσωτερικῆς ἐπιβουλής κατὰ τοῦ πολιτεύματος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκρίνεται, ὡς φαίνεται, ἐπαρκῆς κατὰ τὰ προῖμότερα τοῦλάχιστον τῶν ἀνωτέρω ἐτῶν. Εἶναι ταῦτα τὰ ἔτη, κατὰ τὰ ὅποια ἡ ἀνάμνησις τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶναι περισσότερον νωπή, ἢ δὲ δημοκρατία εἶναι ἢ μᾶλλον ἄκρατος καὶ καθαρὰ ἀπὸ οἰανδήποτε φαυλότητα. Καὶ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα, εὐρίσκομεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν ἰσχυρῷ θεσμῶν, ὁ ὁποῖος καὶ παράλογος καὶ ἄδικος ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ὁ θεσμὸς αὐτὸς εἶναι ὁ ὀστρακισμὸς, ἢ ἐπὶ δεκαετίαν ἐξορία ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνέλθει εἰς ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως λαϊκὴν δύναμιν. Ἄν ὁ θεσμὸς οὗτος εἰσῆχθη ἐνωρίτερον, ἦτοι ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους περὶ τὸ 507 π.Χ., ἢ βραδύτερον ὑπὸ τινος ἄλλου ἀγνώστου πολιτικοῦ πρὸ 488, δὲν εἶναι βέβαιον. Τὸ δευτερον, ὡς παρατηρεῖ ὁ N. G. L. Hammond εἰς ὄλωσ πρόσφατον βιβλίον του³, στηρίζεται εἰς περισσότερον ἀξιολόγους πηγὰς καὶ προσφέ-

1. Βλ. Θουκυδίδου, Ἱστορία, μετάφρασις Ἐ. Κ. Βενιζέλου, ἐπιμελεία Στ. Ι. Στεφάνου-Κ. Δ. Στεργιοπούλου, σελ. 97.

2. Βλ. A. W. Gomme, A Historical Commentary on Thucydides, τόμ. Β', Ὁξφόρδῃ, 1956, διωρθ. ἀνατ. 1962, σελ. 111.

3. A History of Greece to 322 B.C., Ὁξφόρδῃ, 1959, διωρθ. ἀνατ. 1963, σελ. 221.

ρεται καλύτερον πρὸς τὰς συνθήκας τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς του. Πάντως, δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ ὅτι ὁ φόβος νέας τυραννίδος ἔφερε τὸν θεσμόν αὐτὸν καὶ τὸν συνετήρησεν ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας μέχρι τοῦ 417, ὅτε ἡ χρῆσις αὐτοῦ εἰς βάρος δευτερεύοντος δημαγωγοῦ, τοῦ Ὑπερβόλου, καὶ ἄδικος καὶ ἄσκοπος ὄλωσ, γενομένη δὲ μὲ τρόπον ἀπατηλόν, ᾠδήγησεν σιωπηρῶς εἰς τὴν ἔπειτα ἀχρηστίαν του.

Ὁ θεσμός, ὡς εἶπομεν ὀλίγον ἀνωτέρω, καὶ παράλογος καὶ ἄδικος ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ πρώτη αὐτῆ ἐντύπωσις ἐνισχύεται, ὅταν ληφθοῦν ὀψ' ὄψιν τὰ γενόμενα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του, καθ' ἣν καὶ ἄνδρες, σεμνώματα πράγματι τῆς πόλεως, ὡς ὁ Ἄριστειδης καὶ ὁ Κίμων, ὄστρακίσθησαν. Σφάλμα θὰ ἦτο, ἂν ἀνεζητοῦμεν ἐνταῦθα ἀπλῶς ἀνθρωπίνης ταπεινότητος, ὅπως εἶναι ὁ φθόνος καὶ ἡ ἀχαριστία. Τοῦτο δὲ μάλιστα προκειμένου διὰ τὴν ὅλην μᾶζαν κοινωνίας, ὅπως ἡ ἀθηναϊκὴ τῶν προῖμων χρόνων, τῆς ὁποίας ἡ ὑγεία ὑπὸ ἔποψιν ἦθους εἶχεν ἤδη κατὰ τοὺς ἔπειτα ἀρχαίους χρόνους ἀναγνωρισθῆ ὡς λίαν ὑψηλῆς στάθμης. Πῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τῶν Περσικῶν Πολέμων, οἱ ὅποιοι, ἐκκενοῦντες τὴν πόλιν κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου, μὲ τόσῃν δυσκολίαν ἀπεχωρίζοντο ἀπὸ τοὺς ἀφωσιωμένους σκύλλους των, θὰ ἀπεχωρίζοντο ἀνευ ἰδιαιτέρως ἀποχρῶντων ἐν γένει λόγων ἀπὸ τοιοῦτους ἄνδρας πρωταθλητὰς τῆς ἐλευθερίας των; Ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεσμόν τοῦτον ἀναγκαῖα εἶναι ἡ κατανόησις. Καὶ αὕτη ἐπιτυγχάνεται, ὅταν τὰ πράγματα μελετηθοῦν βαθύτερον. Ἡ κατανόησις ὀδηγεῖ εἰς ποιόν τινα ἐξαγνισμόν ὡς πρὸς τὸ κίνητρον καὶ τὴν σκοπιμότητα τοῦ θεσμοῦ. Ἄνδρες, ὡς οἱ δύο ἀνωτέρω, παρέσχον πολλὰς καὶ σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Μία ἐξ αὐτῶν ἐγένετο, ὅτε ὑπεβάλλοντο ἀγογγύστως εἰς τὸν ὄστρακισμόν. Θετικαὶ ἦσαν ἄλλαι ὑπηρεσίαι των. Ἡ τελευταία ἦτο ἀρνητικὴ. Ἄλλ' αὕτη προσφέρεται ὄχι ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων εἰς τὴν ἐκτίμησίν μας. Θύματα καὶ θῦται ἴσως ἠδύναντο νὰ βλέπουν εἰς τὸν ὄστρακισμόν αὐτὸν νέαν θυσίαν, ἐπιβαλλομένην διὰ τὸ αὐτὸ ἰδεῶδες. Βεβαίως, οἱ ἄλλοι ὄστρακισθέντες δὲν ἦσαν τῆς αὐτῆς μὲ τοὺς δύο ἀνωτέρω ἄνδρας κλάσεως. Οὔτε τὰ κίνητρα καὶ οἱ σκοποὶ ἦσαν ὁμοίως πάντοτε καθαρὰ, λαμβανομένης μάλιστα ὀψ' ὄψιν τῆς διαμάχης τῶν πολιτικῶν μερίδων, ἡ ὁποία ἔτεινε νὰ ὑπείσέλθῃ εἰς τὸν θεσμόν αὐτὸν μετὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ὅμως εἰς πᾶσαν περίπτωσιν θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα ἡ ἀποκόλλησις τοῦ θεσμοῦ τούτου ἀπὸ στόχον ὡς κύριον προβαλλόμενον πάντοτε, τὴν προᾠσπισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν. Ὁ θεσμός οὗτος ἔζησε καθ' ὅλας τὰς μακρὰς δεκαετηρίδας τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μας, τὴν ἐν τῇ πράξει ἐπιβεβαίωσιν τῆς χρησιμότητός του.

Ὅπως εἶπομεν, ἔπειτα ὁ θεσμός οὗτος περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν. Καὶ

πολλοὶ ἄλλοι, σχεδὸν ὅλοι, οἱ θεσμοὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν βραδύτερον ἔπαυσαν ὑφιστάμενοι ἢ τοῦλάχιστον ὑγιῶς χρησιμοποιούμενοι. Ἡ δημοκρατία εἰς τὰς Ἀθήνας κατήντησεν ἐκπτώσις ἢ καλύτερον ἐκφωλισμὸς τῆς δημοκρατίας. Καμμία δύναμις δὲν ἦτο πλέον ἱκανὴ νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὸν ἐκφωλισμὸν αὐτόν. Οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς εἶχον τελειώσει καὶ ἡ ἔνδοξος πόλις περιτήρχετο ὀριστικῶς εἰς παρακμὴν.

Ὅλιγα σύντομα κείμενα ἀσχηματοποίητα, ὅπως τὰ ἠθελήσαμεν εἰς τὴν ἀρχήν, ὠρισμένοι σποράδην εἰδήσεις ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐνταῦθα. Ταῦτα ἦσαν αἱ πηγαὶ μας, τρόπον τινά, πρώτης χειρός, εἰς τὴν προσπάθειάν μας νὰ γνωρίσωμεν ἀπ' εὐθείας τὸ νόημα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Αἱ πηγαὶ μας αὗται ἀνάγονται εἰς τὴν περίοδον ἀκμῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἀναφέρονται, οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε εἰς τὴν μίαν εἴτε εἰς τὴν ἄλλην ἀπὸ τὰς δύο πρώτας ἐν Ἑλλάδι πόλεις τῆς περιόδου ἐκείνης, εἴτε εἰς τὰς Ἀθήνας εἴτε εἰς τὴν Σπάρτην. Περίοδος ἀκμῆς ἦτο ἐκείνη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐλευθερία ὑγιῆς ἦτο ἡ ἐλευθερία τῆς. Ἀκμὴ πολιτείας καὶ ὑγεία ἐλευθερίας, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν ἐγνώρισεν ἄλλοτε ἡ Ἑλλάς οὔτε ἴσως ὁ κόσμος.

ΚΟΜΜΗΤΑ ΠΡΟΣ ΔΟΥΚΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΝΤΙΚΟΡΑΪΚΗ¹

Ἡ κατωτέρω ἐκδιδόμενη ἐπιστολή ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ταλανίσαντας τὸ πανελλήνιον γλωσσικούς ἀγῶνας, παρουσιάζει δὲ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν αὐτῇ ἀναπτυσσομένας γνώμας.

Σφάζεται ἐν τῷ κώδικι ὑπ' ἀρ. 29 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπ. Λάμπρου, περιέχοντι λόγους καὶ ἐπιστολάς αὐτογράφους, ἐν πολλοῖς δὲ ἀγνώστους καὶ ἀνεκδότους τοῦ Κομμητᾶ¹.

Ἀποστολεὺς εἶναι ὁ ἱερομόναχος Στέφανος Κομμητᾶς, λόγιος Θεσσαλός, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1770 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1830. Ἀφοσιωθείς ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν ἑλληνοπαίδων, ἐδίδαξε πρῶτον μὲν εἰς σχολεῖα τῆς γενετέρας Κωφῶν, βραδύτερον δὲ τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Βουκουρεστίου. Καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του εἰργάσθη μετὰ φανατισμοῦ ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς ἰδρύσεως καταλλήλων σχο-

1. Περὶ τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ βλ. καὶ τὰς ἐξῆς μελέτας μου : 1) Ἀνεκδότης ἐπιστολῆ τοῦ Κομμητᾶ πρὸς τὸν Θεΐριον, Σύμμεκτα, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΓ', 1965-1966, σελ. 606-610, 2) Στεφάνου Κομμητᾶ, Ἐπιστολὴ περὶ τῆς γλώσσης, Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 32, Ἀθήναι 1967, 3) Ὁ Κομμητᾶς καὶ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Βουκουρεστίου, Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 35, Ἀθήναι 1967, 4) Τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικὸν θέατρον καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Στ. Κομμητᾶ, Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 40, Ἀθήναι 1967, 5) Ἄγνωστος ἐπιστολὴ Κομμητᾶ πρὸς Κούμαν περὶ Γλώσσης, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, τόμ. XIV, 1967, σελ. 49-70, 6) Ὁ Στέφανος Κομμητᾶς καὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 43, Ἀθήναι 1968, 7) Στεφάνου Κομμητᾶ, «Εἰδὼλλιον» εἰς Ἀλέξανδρον Μουρούζη, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, τόμ. XV, 1968.

2. Περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. ἐν Γ. Θ. Ζώρα-Φ. Μπουμπουλίδου, Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1964, σελ. 73 ἐκ.

λείων πρὸς μόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας. Ἐξέδωκεν εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν παιδαγωγικὰ ἔργα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἑξῆς: «Παιδαγωγὸς ἢ Πρακτικὴ Γραμματικὴ», «Ἑλληνικὴ Μυθολογία», «Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», «Παλαιὰ Γεωγραφία, περιέχουσα τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ πόλεων». Διεκρίθη διὰ τὸν ἔνθερον πατριωτισμὸν του καὶ ὑπῆρξε μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας¹.

Παραλήπτης εἶναι ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ μέγας τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλος καὶ εὐεργέτης, γεννηθεὶς εἰς Ἄνω Σουδενὰ (τῆς Ἠπείρου) τὸ 1760 καὶ ἀποθανὼν εἰς Ἀθήνας τὸ 1845. Δωδεκαετῆς ἐκάρη μοναχός, εἰς ἡλικίαν δὲ μόλις δεκαοκτῶ ἐτῶν χειροτονήθη ἱερεύς. Ἀφοῦ ἐφοίτησε μετὰ πολλὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας εἰς σχολεῖα τοῦ Μετσόβου, μετέβη εἰς Βουκουρέστιον, ἔνθα παρηκολούθησε συστηματικῶς μαθήματα εἰς τὴν ὑπὸ τὸν μέγαν διδάσκαλον Λάμπρον Φωτιάδην ἀκμάζουσαν ἐκεῖ Αὐθεντικὴν σχολήν. Τὸ 1803 προσελήφθη ὡς ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Βενετίας, ἐν τῇ πόλει δὲ ταύτῃ παρέμεινεν ἐπὶ δωδεκαετίαν, διδάσκων καὶ συγγράφων. Ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Φωτιάδου, ὁ Δούκας ἐκλήθη τὸ 1815 ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς τοῦ Βουκουρεστίου, διετήρησε δὲ ταύτην ἐπὶ διετίαν, ἐπιτυχὼν νὰ ἀναπτύξῃ μεγάλην δρᾶσιν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ σχολεῖον εἰς ἐπίζηλον θέσιν². Ἀποσυρθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς ἰδιωτικὴν ζωὴν, ἔζη παραδίδων μαθήματα κατ' οἶκον. Ἐπὶ Καποδιστρίου, μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, κατήλθεν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὸ ὄρφανοτροφεῖον καὶ τὸ σχολεῖον Αἰγίνης. Βραδύτερον κληθεὶς εἰς Ἀθήνας, συνέβαλεν εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τῆς ὁποίας καὶ διωρίσθη διευθυντής³.

1. Δὲν ὑπάρχει μέχρι σήμερον πλήρης καὶ συστηματικὴ μελέτη περὶ τῆς ζωῆς, τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Κομνητῆ. Γενικαί μόνον πληροφορίες περιέχονται ἐν Κ. Σάθα, Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Παράρτημα, Ἀθήναι 1870, σελ. 274 ἐπ., Τρυφ. Εὐαγγελίδου, Οἱ ἐπισημότεροι τῶν Ἑλλήνων λογίων ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι σήμερον, Πανελληνιον Λεόκομα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος 1821 - 1930, Ἀθήναι, τόμ. Ε', 1930, σελ. 239, Κ. Δημαρᾶ, Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ ἐποχὴ του, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 9, Ἀθήναι 1953.

2. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ Κομνητῆς καὶ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Βουκουρεστίου, ἐνθ' ἄν. Τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς ὁ Δούκας ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ, κατόπιν δολοφονικῆς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἀσπεύρας ἐναντίον του, ἐκ τῆς ὁποίας μόνον μετὰ ὀλόκληρον τριετίαν ἐθεραπεύθη πλήρως.

3. Περὶ τοῦ Νεοφύτου Δούκα δὲν ὑπάρχει συστηματικὴ μελέτη οὔτε λεπτομερῆς βιβλιογραφία. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων μελετῶν μνημονεύομεν κατωτέρω τὰς ἑξῆς: Α. Γ. Ὀύδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. Α', Ἀθήναι 1869, σελ. 268 ἐπ., Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήναι 1868, σελ. 702 - 706, Σ. Λάλη, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα, Νέα Ἰόρκη 1949, Τ. Ὀ. Ὑ. Νεόφυτος Δούκας, Μυτιλήνη 1951, Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ ἐποχὴ του, ἐνθ' ἄν., Ἰω. Καλιτσουνάκη, Ἡ

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἡ ἐπιστολὴ ἀνήκει εἰς τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναφύσεως μεταξύ τῶν Ἑλλήνων λογίων γλωσσικῆς διενέξεως, ἥτις κατὰ τὴν δευτέραν ἰδίᾳ δεκαετηρίδα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος εἶχε προσλάβει δραματικὰς διαστάσεις.

Ὡς γνωστόν, οἱ λόγοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον χωρισθῆ ὡς πρὸς τὰς γλωσσικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις εἰς τρεῖς ομάδας, ἥτοι τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν δημοτικὴν (χυδαῖσται), τοὺς κηρυχθέντας ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν (σχολαστικοὶ ἢ μακαρονισταὶ) καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας ἐνδιάμεσον λύσιν (κοραῖσται ἢ τρακαρισταὶ). Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς τελευταίας ταύτης τάσεως εὐρίσκεται ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἐνῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀρχαϊζόντων εὐρίσκονται ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς.

Αἱ δύο τελευταῖαι αὗται ἀντίπαλοι παρατάξεις (κοραῖσται καὶ ἀντικοραῖσται) προσπαθοῦν νὰ προσεταιρισθοῦν τοὺς ἀξιολογωτέρους συγχρόνους λογίους, ἡ δὲ μεταξύ αὐτῶν διαμάχη διὰ συκοφαντικῶν φημῶν, ψευδῶν καὶ ἀσυστόλων κατηγοριῶν, προσωπικῶν ἐπιθέσεων, ὡς καὶ ἐπωνύμων ἢ ψευδωνύμων λιβέλλων εἶχεν ὑπερβάλει πᾶν ὄριον εὐπρεπειᾶς¹.

Ὁ Στέφανος Κομμητᾶς ἐτάχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ Δούκα, κατέκρινε δὲ μετὰ ἀήθους σφοδρότητος τὰς θεωρίας καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Κοραῆ, τὸν ὁποῖον δὲν ἐδίστασε νὰ χαρακτηρίσῃ προδότην τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὀλετήρα τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας².

Ὁ Κοραῆς ἐξ ἄλλου, θεωρῶν μόνην ὀρθὴν τὴν ἰδικὴν του θέσιν, κατηγορεῖ τοὺς πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἄλλας κατευθύνσεις ἀντιπάλους του ὡς

ἀναβίωσις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμ. Η', 1957 - 1958, σελ. 354 - 355, Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ὁ Μισοπόνθηρος, Ἐρᾶνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν, Ἀθήνα 1955, σελ. 193 - 208, Τῆς αὐτῆς, Βιβλιογραφικὰ ἀπὸ τὴν διαμάχη Κοραῆ - Δούκα, Ὁ Ἐρανιστῆς, τόμ. Α', 1963, σελ. 61 - 62, Ἀ. π. Δασκαλάκη, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ Ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήναι 1965, σελ. 253 ἐπ. Ἐπίσης Α. Παπαδοπούλου - Βρεττοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, μέρος Β', 1857, σελ. 262, Π. Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἰωάννινα 1960, σελ. 57, ὡς καὶ Χ. Παμπούκη, Οἱ σφῶζόμενοι λόγοι μετὰ προλεγομένων περὶ συνθέσεως, Ἐν Ἀθήναις 1852 (Ἐ Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ αἰοιδίμου Νεοφύτου Δούκα ἐκφωνηθεὶς ἐν Ναυπλίῳ τὴν 9 Μαρτίου 1846, σελ. 171 - 186).

1. Ἡ περὶ τὰς γλωσσικὰς ἐριδας τῆς περιόδου ταύτης βιβλιογραφία εἶναι πλουσιωτάτη. Περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω τὴν πρόσφατον ἐκτενῆ μελέτην Ἀ. π. Δασκαλάκη, Κοραῆς καὶ Κοδρικᾶς. Ἡ μεγάλη φιλολογικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων 1815 - 1821. Ἐν παραρτήματι τὰ κείμενα τῆς διαμάχης, Ἀθήναι 1966.

2. Περὶ τῶν γλωσσικῶν θεωριῶν τοῦ Στ. Κομμητᾶ καὶ τῆς κατὰ τοῦ Κοραῆ ἀντιθέσεως του βλ. ἰδιαιτέρως Β. Σκουβαρά, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, Ἐρᾶνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν, Ἀθήναι 1965, σελ. 259 - 358.

καταστροφείς τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους : «Τὸ κακὸν εἶναι — γράφει πρὸς τὸν φίλον του Βασιλείου — ὅτι μόλις ἄρχισε νὰ κινήται τὸ ἔθνος εἰς μὲν ἄλλοις τῆς ψυχῆς του καὶ ἀνεβλάστησαν δύο φατρίαί, ἢ μία κλίνουσα εἰς τὸ ὀχλοκρατικὸν καὶ ἢ ἄλλη εἰς τὸ ὀλιγαρχικόν. Τὸ σύστημα τῶν ὀχλοκρατικῶν εἶναι ἀπλούστατον, ἐπειδὴ εἰς ἓνα μόνον σκοπὸν ἀποβλέπει, ὡς καὶ εἰς τὰς κακὰς πολιτείας, τὴν ὑπερίσχυσιν τοῦ ὄχλου. Τὸ ὀλιγαρχικὸν ἔξ ἐναντίας εἶναι πολυκέφαλος ὕδρα. Ἔχει τὴν ὀλιγαρχικὴν του φατρίαν ὁ Παπαδοῦκας (οὗτω ὁ Κοραῆς ἀποκαλεῖ τὸν ἱερωμένον Νεοφύτον Δούκαν), ζητεῖ νὰ συγκροτήσῃ ἄλλην ὁ Ἑρμογράφος (δηλ. ὁ ἐκδότης τοῦ γνωστοῦ ἐν Βιέννῃ ἐκδιδόμενου περιοδικοῦ Λόγιος Ἑρμῆς, ἐπίσης ἱερωμένος Ἄνθιμος Γαζῆς) συμπεραίνω ἀπὸ γραφόμενά τινα ὅτι καὶ ἡ Βουκουρεστιανὴ Ἀκαδημία δυσχυρίζεται καὶ αὐτὴ νὰ δώσῃ νόμους εἰς τὴν γλῶσσαν»¹.

Ἰδιαιτέρως ὀξεῖα ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀρχηγῶν πολεμικὴ. Ὁ Δούκας ἤλεγξε μετὰ βιαιότητος τὰς γλωσσικὰς θεωρίας τοῦ Κοραῆ, ὡς καὶ τοὺς παρ' αὐτοῦ χρησιμοποιουμένους ἀνελληνιστοὺς γραμματικοὺς καὶ συντακτικοὺς τύπους, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει «αἰρεσιν», «αἰρετικόν» δὲ τὸν ὑποστηρικτὴν αὐτῶν. Ὁ Κοραῆς μὲ τὴν σειρὰν του ἀντεπετέθη ἔτι δριμύτερος κατὰ τοῦ «Παπα-Νεοφύτου», τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ «σχολαστικὸν καὶ ἀντιφιλόσοφον»².

Εἰς σειρὰν δημοσιευμάτων ἐξετοξεύθησαν ἑκατέρωθεν παντοῖαι ὕβρεις καὶ κατηγορίαι, ἢ δὲ διαμάχη ἀπεκορυφώθη κατὰ τὰ ἔτη 1814 καὶ 1815. Ἀκριβῶς τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1814 ὁ Δούκας ἐδημοσίευσεν εἰς αὐτοτελὲς φυλλάδιον μελέτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», περιληφθεῖσαν καὶ ἐν τῇ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκδοθέντι ἔργῳ του «Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ διάλογοι τρεῖς»³, ἦτις ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς φιλογενεῖς Ἑλληνας καὶ τοὺς ξένους φιλέλληνας καὶ περιεῖχεν ἀνάπτυξιν τῶν γλωσσικῶν θεωριῶν του⁴.

1. Βλ. ἐπιστολὴν Κοραῆ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου ὑπὸ ἡμερομηνίαν τῆς 17 Ἀγούστου 1811 (Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ βουλῆ μὲν καὶ δαπάνη τῆς ἐν Μασσαλίᾳ Κεντρικῆς ἐπιτροπῆς Κοραῆ, ἐπιμελεῖα δὲ Νικολάου Μ. Δαμαλά ἐκδιδόμεναι, Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Β', 1885, σελ. 224).

2. Πλὴν ἄλλων, ὁ Κοραῆς χρησιμοποιεῖ τοὺς ἀκολούθους χαρακτηρισμοὺς περὶ τοῦ Δούκα : «λευτῆς τερατολόγος», «λογοκάπηλος», «πένταθλος ἀγωνιστὴς βαρβαρότητος», «τοιαύτας κάκκας, ἀπὸ τὰς ὁποίας γέμουσι καὶ τοῦ Παπαδοῦκα τὰ κατηλικὰ διφθέρια καὶ ὄχι βιβλία», καὶ «αὐτὰ τοῦ Δούκα τὰ αὐτιά, ἂν δὲν ἦσαν παντάπασιν ἀναίσθητα», «σκατοποῖός», «βαμολόχος - κτηνώδης», «ἀνάισχυντος ληστής» κ.ά. (Β. Σ κ ο υ β α ρ ἃ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 346).

3. Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ, Διάλογοι τρεῖς, ἐπεξεργασθέντες καὶ ἐκδοθέντες ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα, οἷς καὶ ἔτερ' ἄττα, τῆς αὐτῆς ιδέας τοῦ λόγου ἐχόμενα, ὑπ' αὐτοῦ συγγραφήντα, προστέθενται, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰωάν. Βαρθ. Τζβεκίου πρῶην Βενδότου 1814.

4. Βλ. Αἰ κ. Κ ο υ μ α ρ ι α ν ο ῦ, Ὁ Μισοπὸνῆρος, ἐνθ' ἄν., σελ. 197.

Εἰς ἀπάντησιν ἐδημοσιεύθη μετ' ὀλίγον, κατὰ μῆνα Νοέμβριον 1814, ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς, αὐτοτελὲς φυλλάδιον, ἀνατυπωθὲν καὶ ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῆ, φέρον ὡς ὑπογραφήν τὸ παράδοξον γερμανικὸν ψευδώνυμον «G. Narrenhassern von Vernunftstadt» (ἦτοι Γ. Μισοπόνηρος ἐκ Φρενουπόλεως¹, ἢ, ὡς ὁ συντάκτης τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἐρμηνεύει, Μισόμωρος ἐκ Λογικουπόλεως, δηλ. ὁ μισῶν τοὺς μωροὺς ἐκ τῆς πόλεως ἐνθα κατοικοῦν ἄνθρωποι ἐχέφρονες). Τὸ φυλλάδιον τοῦτο, ὁ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον συντάκτης τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ Κοραῆς², ἀποτελεῖ πραγματικὸν λίβελλον κατὰ τοῦ Δούκα καὶ τῶν θεωριῶν του.

Ἡ ἐπίθεσις προεκάλεσεν ἄμεσον ἀντίδρασιν τοῦ θιγομένου, ὅστις, κατὰ Φεβρουάριον ἢ Μάρτιον τοῦ 1815, ἐδημοσίευσεν «Ἀπάντησιν εἰς τὸν ἐπαγγελλόμενον Μισοπόνηρον», δι' ἧς ζητεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὰς κατηγορίας τοῦ λιβελλογράφου καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῶν ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεισῶν ἰδεῶν³.

Ἄλλ' ὁ λίβελλος τοῦ «Μισοπόνηρου» ὑπῆρξεν αἰτία νὰ παρέμβουν εἰς τὴν διαμάχην καὶ ἄλλοι ὁμοιδεᾶται τοῦ Δούκα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Κομμητᾶς, ὅστις συνέταξεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀπάντησιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγος στηλιτευτικὸς κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν», ἀσυνήθους βιαϊότητος, διὰ τῆς ὁποίας καταφέρεται κατὰ τῶν θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν χρησιμοποιουμένων μεθόδων δράσεως ὑπὸ τοῦ Κοραῆ (τὸν ὁποῖον ταυτίζει ἀνευ δισταγμοῦ πρὸς τὸν κρυπτόμενον ὑπὸ τὸ γερμανικὸν ψευδώνυμον λιβελλογράφον) καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ. Εἶτε ὅμως ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Δούκα ὁ Κομμητᾶς ἐθεώρησε τὴν ἰδικήν του ἀπάντησιν περιττήν, εἶτε δι' ἄλλους λόγους ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, τὸ κείμενον παρέμεινεν ἀνέκδοτον καὶ μόνον προσφάτως ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σκουβαρά⁴.

Ὅμως καὶ πρὶν ἢ ἴδῃ τὸ φῶς ὁ λίβελλος τοῦ «Μισοπόνηρου», ὁ Κομμητᾶς, μὴ ἀνεχόμενος τὰς καὶ προηγουμένως διατυπωθείσας συνεχεῖς κατὰ τοῦ Δούκα κατηγορίας ἐκ μέρους τῶν κοραϊστῶν, ἐσκέπτετο ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἀποστομωτικὴ ἀπάντησις κατὰ τῶν γλωσσικῶν ἀντιπάλων. Λαβῶν, λοιπόν, ἀφορμὴν ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ Δούκα, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ τελευταῖος ἐξέθετε τὴν ἀντίδρασιν του κατὰ τῶν παντοίων συκοφαντιῶν καὶ καταδιώξεων τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν περὶ αὐτόν, τοῦ ἀπευθύνει τὴν κατωτέρω ἐκδιδό-

1. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ὁ Μισοπόνηρος, ἐνθ' ἄν., σελ. 197 ἐπ., τῆς αὐτῆς, Βιβλιογραφικὰ ἀπὸ τὴν διαμάχην Κοραῆ - Δούκα, ἐνθ' ἄν., σελ. 61 - 62.

2. Β. Σκουβαρά, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 350 - 351, Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ὁ Μισοπόνηρος, ἐνθ' ἄν., σελ. 201 ἐπ.

3. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ὁ Μισοπόνηρος, ἐνθ' ἄν., σελ. 197 ἐπ.

4. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Βιβλιογραφικὰ ἀπὸ τὴν διαμάχην Κοραῆ - Δούκα, ἐνθ' ἄν., σελ. 62, Β. Σκουβαρά, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 276 ἐπ. καὶ 342 ἐπ.

μένην ἐπιστολήν. Δι' αὐτῆς ὁ Κομμητᾶς ὑποδεικνύει σειράν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὅποια ὁ Νεόφυτος Δούκας δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ, ἵνα ἀντικρούσῃ τὰς ἀδίκους καὶ ἀβασίμους κατηγορίας. Συνίστανται δὲ ταῦτα εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν σύγκρισιν μεταξὺ τῆς ὅλης πολιτείας τῶν δύο ἀνδρῶν, ἰδίᾳ δὲ μεταξὺ τῶν ὑπ' ἀμφοτέρων ἐκδοθέντων κατὰ καιροῦς συγγραμμάτων.

Οὕτως ὁ Δούκας ἀντιπαραβάλλει κατ' ἀντιστοιχίαν τὰ ἐξῆς ἔργα : α) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Βεκκαρίου, Περί ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν (1802) καὶ Δ ο ῦ κ α, Ἡ κατ' ἐπιτομήν Γραμματικὴ Τερψιθέα (1804), β) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα (1804) καὶ Δ ο ῦ κ α, Θουκυδίδου, Περί τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου βιβλία ὀκτώ (1805 - 1806), γ) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, περιέχων Κλαυδίου Αἰλιανοῦ τὴν Ποικίλην ἱστορίαν κλπ. (1805) καὶ Δ ο ῦ κ α, Εὐτροπίου, Ἐπιτομὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βιβλία δέκα (1807), δ) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τόμος πρῶτος. Ἴσοκράτους, Λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ (1807), καὶ Δ ο ῦ κ α, Ἀρβιανοῦ, Τὰ Σφζόμενα (1809), ε) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Παρέργων Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τόμος πρῶτος : Πολυαίνου, Στρατηγήματα (1809), τόμος δεύτερος : Μύθων Αἰσώπου συναγωγή (1810) καὶ Δ ο ῦ κ α, Μαξίμου Τυρίου, Λόγοι τεσσαράκοντα καὶ εἰς (1810), Δίωνος Χρυσσοστόμου τόμοι τρεῖς (1810), Ἀπολλοδώρου Βιβλιοθήκη ἢ περὶ θεῶν βιβλία γ' (1811), ς) Κ ο ρ α ῖ ἡ, Πλουτάρχου τόμοι πέντε (1913) καὶ Δ ο ῦ κ α, Ἀττικῶν ρητόρων τόμοι δέκα (1812 - 1813).

Ἐκτὸς τῶν συγγραμμάτων τούτων ὁ Κομμητᾶς προτείνει ἐπίσης τὴν σύγκρισιν τῶν Αὐτοσχεδίων στοχασμῶν τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν Προλόγων τοῦ Δούκα, ὡς καὶ ἄλλων κρίσεων, διδασκαλιῶν καὶ νουθεσιῶν ἀμφοτέρων, ἵνα οὕτω καταφανῆ σαφῶς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Δούκα, οὗτινος τὰ ἔργα μεγάλας προσήνεγκον πρὸς τὸ Γένος ἀφελείας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ τοῦ Κοραῖ, τὰ ὅποια, οὐχὶ μόνον δὲν ἀφέλησαν, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ἐζημίωσαν.

Τὸ χειρόγραφον τῆς ἐκδιδομένης κατωτέρω ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ τὸ πρόχειρον τοῦ ἀποσταλέντος τελικῶς κειμένου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φέρει τὴν ἔνδειξιν τοῦ τόπου καὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἀποστολῆς κατὰ τὸ συνήθως ἀκολουθοῦμενον ὑπὸ τοῦ Κομμητᾶ σύστημα Ὀλυμπιάδων, ὡς ἀκολούθως : «Ἐν Βιέννῃ. Ὀλυμπ(ιάδος) χμζ'. ἔτει γ'. Θαρρηλιῶνος δ'. Ἰσταμένου». Ἐπομένως ἐστάλη τὸ 1814 ἐκ Βιέννης, ἐνθα διέμενε τότε ὁ ἀποστολεύς. Κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον, ὁ Κομμητᾶς, καίτοι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν ἐπιχειρηματολογίαν πρὸς τὸ σχέδιον, ὅμως ἐπέφερε σημαντικὰς ἀλλαγὰς καὶ μετέβαλεν αἰσθητῶς τὴν διατύπωσιν, εἰς τρόπον ὥστε πρόκειται περὶ πλήρους μᾶλλον ἀναπλάσεως ἢ ἀπλῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀρχικοῦ δοκιμίου. Ὁ Δούκας φαίνεται ὅτι ἐξετίμησε τὴν διάθεσιν καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ φίλου ὁμοῖδαίτου, διὸ καὶ περιέλαβε τὸ πρὸς αὐτὸν

ἀποσταλὲν κείμενον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ»¹.

Τὸ χειρόγραφον διατηρεῖται ἐν καλῇ καταστάσει καὶ εἶναι εὐανάγνωστον, φέρει ὅμως πολλὰς διορθώσεις καὶ προσθήκας, γενομένας μεταγενεστέρως ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Κομμητᾶ. Προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ἐν τῷ κειμένῳ παρεισέφρησαν ἀβλεψίαι τινὲς καὶ ἀνορθογραφίαι, ἡ δὲ στίξις ἔχει τεθῆ πλημμελῶς. Τὰ σφάλματα ταῦτα διορθώσαμεν σιωπηρῶς².

1. Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ, Διάλογοι τρεῖς, ἐπεξεργασθέντες καὶ ἐκδοθέντες ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα, οἷς καὶ ἕτερ' ἄττα, τῆς αὐτῆς ἰδέας τοῦ λόγου ἐχόμενα, ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα, προστέθινται, ἐνθ' ἂν., σελ. 203 - 209.

2. Σημειοῦμεν τὰ κυριώτερα σφάλματα: στ. 44: καταγνότω, στ. 59: Βεκαρίου, στ. 91: Ἄριανου, στ. 98: Δίονα, στ. 144: ἐπίβολος, στ. 155 ἀκερίμαν, στ. 164: ἦττον, στ. 181: Ἡροδιανός, στ. 186: κρίνον, στ. 208: δαπανόντων (κατωτέρω ὅμως, στ. 210: δαπανώντων), στ. 216: αὐτόν.

[Περὶ γλώσσης Πατρίδος]¹

f. 50^r

Στέφανος Κομμητᾶς Νεοφύτῳ Δούκᾳ χαίρειν.

Ἄσμενος τὰ παρὰ σοῦ κομισάμενος γράμματα, ἦσθην κατὰ τὸ εἰκός· ἐν γὰρ πολλῇ φροντίδι ἦν περὶ σοῦ τοσοῦτον χρόνον μὴ γράφαντος². Τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς ἀναλεξάμενος, ἔγνω γενναίως σε κατὰ τῶν τοῖς ἀφηρημένοις τῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων χρωμένων³ καὶ λοῖδορον γλώσσαν ἐπιφερόντων, 5 εἴ τις αὐτῶν τὰ Αὐτοσχέδια μελετήματα⁴ ἀνατρέψειεν ἀγωνισάμενον· καὶ τῶν μὲν τεθνεώτων ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν ῥήσεων ὑπεραπολογούμενον, οὐχ ὡς οἱ διαστρέφοντες αὐτῶν τὸν νοῦν, ἀλλ' ὡς ἂν εἴποι ἀνὴρ καὶ μικρὰν βραδίδα αἵματος ἑλληνικοῦ σφῶζων ἔτι ἐν ταῖς φλεψὶν αὐτοῦ, σεαυτοῦ δὲ καὶ τῶν σεαυτοῦ ὑπεραπολογούμενον, μὴ πᾶσαν τὴν δημοσθένειον ῥῆσιν μετενεγκόντα ἐξόν, 10 ἀλλὰ μέρη αὐτῆς τὰ κριωτάτα καὶ ἀναγκαϊότατα, τὰ λοιπὰ παριδόντα.

Ἄλλ' οὕτω μὲν, φίλων ἄριστε, τοῖς γενικοῖς καὶ ἀφηρημένοις ἕκαστος χρώμενος, εὐχερῶς ἔχει ἐπιτιμῶν, κατὰ προσαρμογὴν δὲ τοῖς πράγμασι δυσχερῆς ἐστὶν ἢ ἀπόδειξις. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ σοὶ καὶ τῶν κατὰ σέ φρονούντων ἀντίπαλοι⁵ ἐπὶ τὰ γενικὰ καὶ ἀφηρημένα καταφεύγουσιν, ὡς εὐχερῆς 15 τοῦτ' ὄν, τὴν δὲ τοῖς πράγμασι προσαρμογὴν, ὡς ἢ γραῦς τὴν δᾶδα, ἀποφεύγουσιν, δεδιότες, οἶμαι, μὴ αὐτοὶ ὑφ' ἑαυτῶν τῆς αὐτῶν δόξης ἐκπέσωσιν καὶ διὰ ταῦτα, ὡς οὐκ ἀσφαλὲς ὄν αὐτοῖς, οὐδὲ ὑπτονται πραγμάτων. Εἴεν!

1 διὰ χρόνον δεξάμενος cancellavit et κομισάμενος s.l. scripsit cod. 4 χρωμένων καὶ s.l. addidit cod. 5 αὐτοσχέδια in marg. addidit cod. 8 post αὐτοῦ cancellavit σοῦ δὲ cod. post σεαυτοῦ addidi δὲ ego post τῶν cancellavit σοῦ et σεαυτοῦ s.l. scripsit cod. 9 δημοσθένειον ex corr. μετενεγκότας ex corr. 10 τὰ λοιπὰ παριδόντα s.l. 12 χρώμενος s.l. ante τοῖς cancellavit ἐν cod. 15 τοῦτ' ὄν s.l. ante τοῖς cancellavit ἐν cod. 16 ὑφ' ex corr. αὐτῶν ex αὐτῶν 17 ὄν ex ὄντα

1. «Περὶ γλώσσης Πατρίδος». Προσθήκη διὰ χειρὸς τοῦ παλαιότερου ἰδιοκτῆτου τοῦ χειρογράφου Κ. Σάθα, εἰς τὸ ἄνω μέρος δεξιὰ τοῦ φύλλ. 50^r.

2. Ὁ Κομμητᾶς ἐκφράζει τὴν χαρὰν του, διότι ἔλαβεν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Δούκα, μετὰ μακρὰν περίοδον σιωπῆς, ἣτις τὸν εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀνησυχίας.

3. Ὁ Κομμητᾶς κατακρίνει τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἀκολουθουμένην μέθοδον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ Δούκα, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ μόνην ὀρθήν, ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων. Ἐπὶ τοῦ θέματος ἐπανέρχεται διεξοδικώτερον κατωτέρω, ἀναπτύσσων τὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις του. Βλ. στίχ. 98 ἐπ.

4. Ὁ Κομμητᾶς ὑπονοεῖ κυρίως τὰ ἔργα τοῦ Κοραῆ.

5. Ὁ Κομμητᾶς ὑπονοεῖ τὸν Κοραῆν καὶ τοὺς κοραϊστάς, οἵτινες διεξήγον σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Νεοφύτου Δούκα καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν ὁμόφρονούντων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Κομμητᾶς.

Σὺ δὲ οὐ κατὰ τούτους φιλοσοφῶν, ἀλλ' ἐν πράγμασι ἀναστρεφόμενος, ἐπειδὴ σε προκαλεῖται πρὸς σεαυτὸν, καὶ ἄλλον εἴ τινα βούλει τῶν ταῦτά σοι προηρημένων καὶ ζώντων, παραβαλεῖν αὐτὸν ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ἀνήρ¹, χαρίζεσθαι αὐτῷ ὄφειλες καὶ τὴν παράθεσιν εὐκρινῆ ποιήσασθαι.

Ὡσπερ γὰρ Δημοσθένης, οὐ τὴν ῥῆσιν πρὸς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ ἐπεσπάσατο, παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς Αἰσχίνην τὸν ἐνστησάμενον αὐτῷ τὸν ἀγῶνα, οὕτω καὶ σὺ σεαυτὸν καὶ εἴ τινα βούλει [τῶν τὰ σὰ προηρημένων καὶ ζώντων παρα-
25 βαλεῖν τῷ τὸν ἀγῶνα τοῦτόν σοι ἐνστησαμένῳ². Οὕτω γὰρ πάντες, καὶ ὁ
f. 50^v προκαλούμενος αὐτός, ὄφονται || ἐν πράγμασι ψηλαφητοῖς σὲ μὲν πολλὰ
τὸ ἑλληνικὸν ὠφελήσαντα καὶ τῶν τὰ σὰ προηρημένων ἕκαστον, ἐκεῖνον δὲ
καὶ βλάψαντα δι' ἰδίαν φιλοδοξίαν.

Ἄ δὲ καὶ εἰπεῖν πρὸς αὐτὸν³ εἶχες⁴, ἐμοὶ δοκεῖν τοιαῦτα ἂν εἶεν :

30 Ἐπειδὴ, ὦ σοφώτατε ἄνερ, σὺ μὲν εἰς τουτοῦ προδικάσει τὸν ἀγῶνα, μηδὲν δυσχερὲς πάθης εἴ γε κατὰ τὸ ἀληθὲς ὁ λόγος βαδίζων, καὶ τι μὴ καταθύμιον ὑποδείξειν τοῖς σοῖς γὰρ ὑπακούσας λόγοις, καὶ σοὶ μάλιστα χαριζόμενος, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπέστην. Καὶ μοι, πρὸς Διὸς καὶ θεῶν, μηδεμίαν ψυχρότητα καταγνώτω μηδεὶς, εἶγε ὑπὸ τούτου εἰς τοιοῦτους λόγους ἐμπίπτειν
35 ἀναγκάζομαι, οἷς ἐκ τῶν ἐόντων, ὡς ἂν δύνωμαι, μετριώτατα χρῆσομαι· δίκαιος γὰρ ἐστὶ τὴν αἰτίαν ἔχειν ὁ τοιοῦτον ἀγῶνα ἐνστησάμενος περὶ ὅτου ἂν τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἀναγκάζῃ λέγειν.

Ἐξετάσωμεν τοίνυν, παράλληλα θέντες⁵ κατὰ τὸν σὸν λόγον, τὰ σοὶ κάμοι ὑπὲρ ὠφελείας τοῦ ἡμετέρου Ἑλληνικοῦ λόγους τε καὶ ἔργοις πεπρα-
40 γμένα, πρῶτως γέ μὴν καὶ μὴ πικρῶς, φιλοσόφων ἄριστε. Ὅσα μὲν οὖν πρότερον ἐμοὶ καὶ σοὶ βεβίωται ὡς ἐν διαφόροις βίοις, τῷ μὲν ἐμπορευομένῳ⁶,

22 τὴν s.l. 25 ante πάντες cancellavit καὶ cod. 32 ὑπέβησας cancellavit et ὑπακούσας s.l. scripsit cod. 34 καταγνώτω ex καταγνώ 36 ante δίκαιος cancellavit αἰθῆς γὰρ cod. γὰρ s.l. 38 θέντες s.l. 39 ante ἡμετέρου cancellavit γένους cod. 40 γέ μὴ s.l.

1. Σοφὸν ἄνδρα ὁ Κομητᾶς ὀνομάζει εἰρωνικῶς τὸν ἀντίπαλόν του Ἄδαμντιον Κοραῖν.

2. Ὁ Κομητᾶς ἐπιρρίπτει εἰς τὸν Κοραῖν τὴν κατηγορίαν ὅτι προεκάλεσεν εἰς ἀγῶνα τὸν Δούκα, ὅστις ἔχει καθήκον νὰ ἀποδεχθῆ τὴν πρόκλησιν καὶ νὰ ἀμυνθῆ καταλλήλως. Βλ. καὶ κατωτέρω : «καὶ σοὶ μάλιστα χαριζόμενος, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπέστην».

3. Δηλ. τὸν Κοραῖν.

4. Ὁ Κομητᾶς, ἀναλαμβάνων τρόπον τινὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ἀδίκως ὑποστάντος σφοδρὰν ἐπίθεσιν τῶν κοραϊστῶν Δούκα, παρέχει πρὸς αὐτὸν σειράν ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν κατ' αὐτοῦ συκοφαντιῶν.

5. Ὁ Κομητᾶς, ὡς ἐλέχθη, προτείνει εἶδος διαγωνισμοῦ, διὰ τῆς ἀντιπαράταξως τῶν παρ' ἑκάστου τῶν πρὸς τὸ Γένος προσγενομένων ἐκδουλεύσεων.

6. Ὁ Κομητᾶς ἀναφέρεται ἐμμέσως εἰς τὴν κυκλοφορηθεῖσαν φήμην ὅτι ὁ Κοραῖς,

τῷ δὲ διδάσκοντι τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν¹, ἐκὼν παραλείψω' ὅσα δὲ λόγῳ
καὶ ἔργῳ ἐν τῷ ἐκδιδόναι τοὺς παλαιοὺς ἐνδόξους συγγραφεῖς περὶ τῆς Ἑλ-
λάδος προιθυμήθη ἑκάτερος ἡμῶν πονῆσαι, ταῦτα κατὰ παράθεσιν κείσθω
45 ἐνταῦθα, ἔνθεν ἀρξαμένῳ μοι :

Σὺ μὲν οὖν, ἄνερ σοφώτατε, τύποις ἐξέδωκας μεταφράσας τὸ Περὶ
ποιῶν καὶ ἁμαρτημάτων Βεκκαρίον², ἀναγκαῖον μὲν τοῖς ἐπὶ τοῖς πράγμασι,
δυσκατάληπτον δὲ διὰ τῶν νοημάτων τὸ ὕψηλόν καὶ τῶν πεπαιδευμένων
πολλοῖς. Ἐγὼ δὲ Γραμματικὴν διδασκαλίαν ἐπίτομον³ κατὰ τὸ ἐνὸν πρὸς
50 εὐχέρειαν τῶν τὴν Ἑλληνίδα φωνὴν⁴ μαθεῖν ἐφιεμένων, ἐξ ἧς τὰ εἰκότα

43 ἐκδιδόντων cancellavit et ἐν τῷ ἐκδιδόναι s.l. scripsit cod.

ἐπιδοθεὶς κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ εἰς τὸ ἐμπόριον, ἐχρεωκόπησε δολίως, ἵνα κατασπα-
ταλήσῃ βραδύτερον ἐν Παρισίοις τὰ οὕτω πως ἀποκομισθέντα σημαντικὰ κέρδη εἰς δια-
σκεδάσεις καὶ χυδαιότητας. Τὰς κατηγορίας ταύτας ὁ Κομμητᾶς διετύπωσε κατὰ τρόπον
σαφῆ καὶ αὐστηρὸν εἰς τὸν «Λόγον στηλιτευτικὸν κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»,
γράφων, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰ ἐξῆς: «Εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς αἰρέ-
σεως (δηλ. ὁ Κοραΐης), μετερχόμενος τὸν ἐμπορικὸν βίον, ἐκὼν παρέστησεν ἑαυτὸν χρεωκο-
πήσαντα, καὶ ἀρπάσας τὰ χρήματα τῶν ἄλλων, κατεδαπάνησε καὶ καταδαπανᾷ ταῦτα
εἰς τὸ Παρίσιον, συνὼν ταῖς ἐταίραις καὶ μὴδέποτε πανόμενος ἀπὸ τοῦ νὰ συγχάξῃ ἔνθα
τὸ πλῆθος οἰκοῦσι τῶν ἐταιρῶν, καθὼς ὁμολογοῦσι πάντες οἱ ἐκεῖθεν ἐρχόμενοι, καὶ τὸν
τρόπον αὐτοῦ τοῦ ζῆν ἀκριβῶς γινώσκοντες, καὶ ἀπροσωπολήπτως κηρύττοντες. Καὶ διὰ
τοῦτο, ἂν καλὰ καὶ ἔβαλεν ὄλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις, ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκαταταχθῆ
εἰς μίαν τῶν φιλολογικῶν ἐταιρειῶν εἰς τὸ Παρίσιον. Καὶ μῆτε τὰ χρήματα ἴσχυσαν εἰς
τοῦτο, μῆτε οἱ βοηθήσαντες φίλον διότι τὰ μέλη τῆς ἐταιρείας ἐκεῖνης δὲν ἠθέλησαν νὰ
μετάσχωσι τῆς ἀτιμίας τούτου τοῦ χρεωκόπου γεροντίου. Τοσοῦτον εἶναι ἄτιμον παρὰ πᾶσι
τοῖς ἔθνεσι τὸ χρεωκοπεῖν! Οὕτω καὶ ὁ αἰρεσιάρχης χρεωκοπήσας κατερῆτύπωσεν ἑαυτὸν
μὲ τὸν βορβορώδη ἄσπον τῆς ἀτιμίας» (Β. Σ κ ο υ β α ρ ᾶ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κεί-
μενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 280). Ἀμφοτέραι αἱ κατηγορίαι αὗται ἀνηρέθησαν βραδύτερον ὡς
ὄλας ἀνυπόστατοι καὶ συκοφαντικαὶ (βλ. Β. Σ κ ο υ β α ρ ᾶ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κεί-
μενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 346).

1. Ὁ Κομμητᾶς ὑπονοεῖ τὸν Δούκαν, ὅστις πᾶσαν τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἶχεν ἀφιερῶσει
εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλληνοπαίδων.

2. Περὶ ἁμαρτημάτων καὶ ποιῶν, πολιτικῶς θεωρουμένων. Σύγγραμμα Καίσαρος
Βεκκαρίου, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ διὰ σημειώσεων ἐξηγηθὲν ὑπὸ
Δ. Κ ο ρ α ῖ, ἱατροῦ καὶ μέλους τῆς ἐν Παρισίοις Ἑταιρείας τῶν Ἀνθρωποποιητῶν,
Ἐν Παρισίοις 1802, de l'imprimerie de Baudelot et Eherhart.

3. Ἡ κατ' ἐπιτομὴν Γραμματικὴ Τερψιθέα ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα, ἀρχιμανδρίτου
τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐκδοσις πρώτη, Ἐν Οὐνιδοβόνα κατὰ τὸ αἰὸς^δ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ.
Βεντώττη. Ἐκδοσις δευτέρα ἐπιδιωρθωμένη, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας
Γεωργίου Βενδάτου 1808. Ἐκδοσις τρίτη ἐπιδιωρθωμένη, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ
τῆς τυπογραφίας Σχράεμβλ 1812. Τετάρτη ἐκδοσις ἐγένετο τῷ 1820, πέμπτη τῷ 1832,
ἕκτη τῷ 1833.

4. Ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ, διὰ τῶν ὄρων Ἑλλάς φωνή, Ἑλληνίς φωνή, Ἑλλην
λόγος ὁ Κομμητᾶς ὀνομάζει τὴν γλῶσσαν τῆς ἀττικῆς παραδόσεως.

ὠφελήθησαν πολλοί, καὶ δῆλον ἐκείθεν: τρεῖς γὰρ κατὰ δισχιλίας τόμοις ἐκδόος, πάσας διενειμάμη¹.

f. 51^r Καὶ σὺ μὲν μετ' ἐκείνων, τὰ Ἑρωτικά εἶλον ἐκδοῦναι τοῦ Ἡλιοδώρου, ἐν δυοῖ τόμοις², ὡς ἂν ἐκείθεν πολλὴν ἀρύσαιτο || τὴν ὠφέλειαν ἢ τῆς 55 Ἑλλάδος νεολαία. Ἐγὼ δὲ τὸν δεινότατον πάντων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων³ διασαφῆσαι παραφράσει καὶ ὑποσημειώσεσι, καὶ εὐπόριστον ἅμα καὶ εὐχρηστον ποιῆσαι τοῖς Ἑλλήσιν αὐτόν, ἐξ οὗ πολλή τις τοῖς νέοις τῶν Ἑλλήνων παισὶ γίνεται ἢ ἐπίδοσις, ἐν τε Ἑλληνισμῶ, ἱστορίᾳ, καὶ πράγμασι πολιτικοῖς.

60 Καὶ σὺ μὲν τὴν Αἰλιανοῦ Ποικίλην ἱστορίαν μονότομον⁴, μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν, ὡς Πρόδρομον τῆς ἐκδοθησομένης σοὶ Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, ἀφελὼν αὐτοῦ τὸ φρασιολογικὸν λεξικόν, ἵνα μὴ τινα φράσιν ἐκείθεν οἱ Ἑλλήνων παῖδες μαθόντες, ἐν ἀνάγκῃ γενόμενοι, ἀπολέσωσι τὸ φιλόσοφον κατὰ σὲ φρόνημα. Ἐγὼ δὲ Εἰτροπίου τὴν Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν⁵, μηδὲν ἀφελὼν

54 post ἀρύσαιτο cancellavit αὐτο cod. 56 ὑποσημειώσεσι ex σημειώσεσι 57 αὐτὸν ex τὸν post αὐτόν cancellavit ἄριστον cod. post οὗ cancellavit τὴν γνώσιν cod. 63 παῖδες μαθόντες ex παῖς μαθὼν ἀπολέσωσι ex ἀπόλεση

1. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Δούκας, ἐκδίδων κατὰ χιλιάδας ἀντιτύπων τὴν Γραμματικὴν του, διένεμε ταῦτα δωρεάν πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς.

2. Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα, ἃ χάριν Ἑλλήνων ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων, προσθεῖς καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ Ἀμιότου συλλεγείσας, τῶς δὲ ἀνεκδότους διαφόρους γραφάς, προτροπὴ καὶ δαπάνη Ἀλεξάνδρου Βασιλείου, ὁ Δ. Κ ο ρ α ῖ ς. — Μέρος Α', περιέχον τὸ τοῦ Ἡλιοδώρου κείμενον. — Μέρος Β', περιέχον τὰς εἰς τὸν Ἡλιοδώρου σημειώσεις, Ἐν Παρισίοις, παρὰ I. M. Ἐβεράρτῳ τῷ τυπογράφῳ ΑΩΔ'.

3. ... τὸν δεινότατον πάντων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, δηλ. τὸν Θεουκιδίην. Βλ. τὴν ἐκδοσιν: Θεουκιδίου Ὀλόρου, Περί τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, βιβλία ὀκτώ, μεταφρασθέντα, σχολιασθέντα τε καὶ ἐκδοθέντα τύποις παρὰ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δέκα. — Τόμος πρῶτος, Ἐν Βιέννῃ παρὰ Ἰωάννα Σχραιμβλ 1805. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐξεδόθησαν καὶ οἱ τόμοι δεῦτερος, τρίτος, τέταρτος, πέμπτος, ἕκτος. — Τόμος ἕβδομος, Ἐν Βιέννῃ παρὰ Γεωργίῳ Βενδώτῃ 1806. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐξεδόθησαν καὶ οἱ τόμοι ὄγδοος, ἕνατος καὶ δέκατος.

4. Πρόδρομος Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, περιέχων Κλαυδίου Αἰλιανοῦ τὴν Ποικίλην ἱστορίαν, Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ, Νικολάου τοῦ Δαμασκηνοῦ τὰ Σφζόμενα, οἱς προστέθησαν καὶ βραχεῖαι σημειώσεις καὶ στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης. Φιλοτιμῶ δαπάνη τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνὴν διδασκομένων Ἑλλήνων, Ἐν Παρισίοις ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίμου Διδότου, ΑΩΕ'.

5. Εἰτροπίου Ἐπιτομὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας εἰς βιβλία δέκα, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα παρὰ Παναίου, κἀντεῦθεν αἰθὶς εἰς τὴν συνήθως ὀμιλουμένην παρὰ Νεοφύτου Δούκα παρ' οὗ καὶ ἐξεδόθη εἰς τόμους δύο. Τόμος πρῶτος ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδώτου, 1807. Λεξικόν τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Εἰτροπίου συναρτισθὲν κατὰ τόποις ἐκδοθὲν παρὰ Νεοφύτου Δούκα, τόμος δεῦτερος, Βιέννῃ 1807, παρὰ Ἰωάννα Σχραιμβλ.

65 τῶν χρησίμων, ἀλλὰ μάλιστα καὶ παραφράσας, ἵνα πολλοῖς χρησίμος γένηται εἰς ἱστορίας Ῥωμαϊκῆς γνῶσιν, καὶ Λεξικὸν προσθεῖς τῶν ἐνδόξων ὅσοι ἐν αὐτῷ εἰσὶ μνημονεύμενοι· περὶ δὲ τῶν γεωγραφικῶν λεξικῶν καὶ πινάκων ἐν ἅπασιν τοῖς ἱστορικοῖς οὐδὲν λέγω.

Καὶ σὺ μὲν ἐξέδωκας ἐν δυοῖν τόμοις Ἰσοκράτην τῶν Ἀττικῶν δητόρων 70 τὸν ἄριστον¹, ἀλλὰ καὶ τούτου τὸ φρασιολογικὸν λεξικὸν ἀφελὼν, ἵνα μὴ τις καὶ τούτου τῶν φράσεων νέος βλάβηται, διορθώσας ἐν πολλοῖς αὐτὸν κατὰ τῶν τῆς γραμματικῆς κανόνων, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πλείω διαφθείρας ἢ διορθώσας, ὡς δῆλον ἐξ ὧν ἐν Ἀργοῖ² παρατετήρηται, ἐν δυοῖν λόγοις, εἴ τις ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ τ' ἄλλα τεκμήρασθαι βουλευθεῖη. Ἐγὼ δὲ Ἀῤῥιανοῦ τὰ Σφζόμενα³ 75 μενα³, ἐν ἑπτὰ τόμοις, καὶ παράφρασιν ἐν ἱστορία προσθεῖς εἰς γνῶσιν ἱστορίας καὶ τοῖς πολλοῖς, μηδὲν ἀφελὼν, ἀλλὰ καὶ προσθεῖς τὰ δυνατά, οὐ μεταδιώκων κενὸν δοξάριον, ἀλλὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν πᾶσι ζητῶν.

Καὶ σὺ μὲν Πολυαῖνον τὰ Στρατηγήματα⁴ καὶ Αἰσώπου τοὺς Μύθους, ὡς πάρεργα⁵. Ἐγὼ δὲ ὡς ἔργα Μάξιμον Τύριον⁶, Δίωνα Χρυσόστο-

66 προσθεῖς ex προσθέμενος (προσθείσας) 67 περὶ δὲ... λέγω in marg. addidit cod. 70 ἀλλὰ s.l. 71 τῶν φράσεων ex ταῖς φράσεσι 72 ἢ μᾶλλον... διορθώσας in marg. addidit cod. 73 post δῆλον cancellavit ἐγένετο cod. post ὧν cancellavit εἴρηται μοι cod. post ἐν cancellavit τῇ cod. Ἀργοῖ ex corr. παρατετήρηται... βουλευθεῖη s.l. 74-75 post σφζόμενα cancellavit καὶ Ἐπικτήτου cod. 76 post δυνατά cancellavit οὐ τὸ ἐμὸν cod.

1. Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, τόμος πρῶτος. Ἰσοκράτους Λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ μετὰ σχολίων παλαιῶν, οἷς προσετέθησαν σημειώσεις καὶ τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης ἀκολουθία. Φιλοτιμῶ δαπάνη τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνῆν διδασκομένων Ἑλλήνων. — Μέρος πρῶτον, Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, ἈΩΖ'. Μέρος δεύτερον, ἈΩΖ'.

2. Ἀργῶ δημοσιεύεται ἐν τῇ ἐκδόσει «Ἡρωδιανός», περὶ ἧς βλ. σελ. 401, σημ. 3.

3. Ἀῤῥιανοῦ Τὰ Σφζόμενα, ἦτοι περὶ ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου βιβλία ἑπτὰ· ἢ Ἰνδική· οἱ περίπλοι τοῦ τε Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς· ὁ Κυνηγετικός· τὰ Τακτικά, ἐν οἷς προσετέθησαν καὶ τὰ τοῦ Αἰλιανοῦ· Ἐκταξίς κατὰ Ἀλάνων· τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου· Ὀμιλῖαι ἢ διατριβαὶ Ἐπικτήτου βιβλία τέσσαρα, καὶ ἄλλα τινὰ ἀποσπασθέντα ἀποσπασμάτια. Ἐπεξεργασθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους πέντε (γρ. ἑπτὰ). Τόμος πρῶτος, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ἐκ τῆς τυπογραφίας Γεωργίου Βενδῶτου, 1809. Τῷ αὐτῷ ἔτει, τόμος δεύτερος, τόμος τρίτος, τόμος τέταρτος, τόμος πέμπτος τόμος ἕκτος, τόμος ἑβδομος.

4. Παρέργων Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τόμος πρῶτος. Πολυαῖνου Στρατηγημάτων βιβλίον ὀκτώ. Φιλοτιμῶ δαπάνη τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνῆν διδασκομένων Ἑλλήνων, Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας I. M. Ἐβεράρδου, ἈΩΘ'.

5. Παρέργων Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τόμος δεύτερος. Μύθων Αἰσώπου συναγωγῆ. Φιλοτιμῶ δαπάνη ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνῆν διδασκομένων Ἑλλήνων, Ἐν Παρισίοις, ..., ἈΩΓ'.

6. Μαξίμου Τυρίου Λόγοι τεσσαράκοντα καὶ εἰς, ἐπεξεργασθέντες καὶ ἐκδοθέντες

80 μον¹, ἐν τρισὶ τόμοις, Ἀπολλοδώρου² μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν τῆς αὐτῆς ἔχομένων ἰδέας.

Καὶ σὺ μὲν Πλουτάρχου τόμους πέντε³. Ἐγὼ δὲ τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων τόμους δέκα⁴, τὰ ἀναγκαῖα πάντα ἔχοντας καὶ μάλιστα τὰ φρασιολογικὰ λεξικά, διὰ τοὺς θέλοντας τὸν Ἕλληνα ἐξασκεῖσθαι λόγον καὶ χρῆσθαι φράσεσι
85 τούτων τῶν ἀνδρῶν.

f. 51^v Καὶ σὺ μὲν || τὰ ὑπὸ σοῦ σημειωθέντα φιλολογικὰ ἐποίησας⁵, ἐξετάζοντα ἕως ἐν ἐκάστη ἐκδόσει ἕκαστον ἔχει γραφῆς ἢ ἄλλης τινὸς μορφῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ τόμου ἔθηκας, ἵνα φυλλολογοῦντες

80 πολλῶν s.l.

παρὰ Νεοφύτου Δούκα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Γεωργίου Βενδότου, 1810. Ἐν τῷ προλόγῳ : Λόγος περὶ καταστάσεως Σχολείου Μετσόβου.

1. Δίωνος Χρυσστόμου Λόγοι ὀγδοήκοντα ἐπεξεργασθέντες καὶ ἐκδοθέντες παρὰ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους τρεῖς. Τόμος πρῶτος, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Γ. Βενδότου, 1810. Τῷ αὐτῷ ἔτει : Τόμος δεύτερος καὶ τόμος τρίτος.

2. Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου γραμματικοῦ Βιβλιοθήκη ἢ περὶ θεῶν βιβλία γ', ἐν οἷς προσετέθησαν καὶ οἱ τοὺς μύθους εἰς τὰ πράγματα μεθαρμόσαντες· οἷον Παλαίφατος, Ἡράκλειτος, Ἀνόνημος, Φουρνοῦτος, Σαλλούσιος, πρὸς οἷς καὶ Γνώμαί τινες Δημοφίλου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰω. Βαρθολ. τοῦ Σβηκίου, πρῶην Γ. Βενδότου 1811. Ἐκδότης ὁ Νεόφυτος Δούκας.

3. Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τόμοι Γ' - Ζ'. Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι, οἷς προσετέθησαν σημειώσεις καὶ τῶν Ἀυτοσχεδίων στοχασμῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης ἀκολουθία. Φιλοτιμῶ δαπάνη τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνῆν διδασκομένων Ἑλλήνων, Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας I. M. Ἐβεράρτου : Μέρους Α' 1809, Μέρους Β' 1810, Μέρους Γ' 1811, Μέρους Δ' 1812, Μέρους Ε' 1813. Τὸ Μέρος ΣΤ' ἐξεδόθη τὸ 1814.

4. Λόγοι τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, ἐν οἷς προσετέθησαν καὶ ἡ Ἑρμηνεία τοῦ Οὐλπιανοῦ εἰς Δημοσθένην καὶ Ἀρποκρατίωνος τὸ Λεξικόν, ἐπεξεργασθέντες δὲ καὶ ἐκδοθέντες ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δέκα. Δημοσθένης, τόμος πρῶτος, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας (sic), ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰωαν. Βαρθ. Σβηκίου, πρῶην Βενδότου 1812. Τῷ αὐτῷ ἔτει : Δημοσθένης, τόμος δεύτερος, Δημοσθένης, τόμος τρίτος, Δημοσθένης, τόμος τέταρτος, Οὐλπιανός, τόμος πέμπτος. — Δημοσθένους Λεξικόν, τόμος ἕκτος, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀντωνίου Χαϊκούλ, 1813. Τῷ αὐτῷ ἔτει : Αἰσχίνης, τόμος ἕβδομος, Λυσίας, τόμος ὄγδοος, Δείναρχος, Λυκοῦργος, Ἀνδοκίδης, Δειμάδης καὶ Ἀρποκρατίων, τόμος ἕνατος, Ἰσαῖος, Ἀντιφῶν, Λεσβῶνας Ἡρόδης (sic), Ἀντισθένης, Ἀλκιδάμας, Γοργίας, τόμος δέκατος.

5. Ὁ Κομμητᾶς, προβαίων εἰς σύγκρισιν τῶν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Δούκα γενομένων κατὰ καιροῦς ἐκδόσεων τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, παρατηρεῖ ὅτι ὁ μὲν πρῶτος περιορίσθη εἰς ξηρὰς καὶ καθαρῶς διορθωτικὰς παρατηρήσεις, χρησίμους μόνον εἰς τοὺς εἰδικούς, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἐφρόντισε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ ἀσαφῆ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ κείμενα, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ ἀφελῶνται πάντες οἱ μελετώντες αὐτά.

οἱ φιλόλογοι εὐρίσκωσιν. Ἐγὼ δὲ γραμματικὰ ἐποησάμην σημειώματα ¹
90 πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἀσαφῶν ἀφορῶντα, ἵν' οἱ μελετῶντες
καὶ ὠφελείσθαι βουλόμενοι, τοῦ ποθομένου τυγχάνωσιν ὅθεν δι' εὐχέρειαν
ὑπὸ τὸ κείμενόν μοι τέθεινται· οὕτω γὰρ εὐθὺς τὴν ἀπορίαν εὐρίσκειν ἔχουσιν
οἱ ἐν τισιν ἀποροῦντες.

Εἰ δέ τι καὶ φυλλάδιον ἀναιροῦν ἀνδρὸς γνώμας ἐν πράγμασιν ὄντος καὶ
95 γινώσκοντος τὸ πρὸς τὸ παρὸν συμφέρον τοῦ ἔθνους σοὶ ἐκπεπώνηται, κάμοι
συγγέγραπται ἕτερον περὶ διαθέσεως σχολείων τὴν Ἑλληνικὴν διδασκόντων
παιδείαν ².

Εἰ δ' αὖ πάλιν καὶ Αὐτοσχεδίους στοχασμοὺς ³ προβάλλειν ἡμῖν προθυ-
μηθεῖς τοὺς ὑπὸ σοῦ πονηθέντας μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας καὶ σκέψεως,
100 χ' ἡμεῖς ἀντιτάξομεν τὰς εἰς τούτους ἀντιδρῶσεις ⁴, οὐκ ἀφρημένας (οὐ γὰρ
ἡμεῖς δεδοίκαμεν τοσοῦτον, ὥστε μὴ συγκαταβῆναι πρὸς τὰ πράγματα),
ἀλλ' αὐτοῖς ἐφαρμοζούσας τοῖς πράγμασιν. Οἶον : Σὺ μὲν εἰς τὸν τῆς Ἑλλη-
νικῆς Προόδρου βιβλιοθήκης προέταξας, ὡς φῆς, Αὐτοσχεδιάσματα ⁵, πολλήν
καταφορὰν ἔχοντα τῶν γραμματικῶν, τοῦ ἄνθους δηλονότι τοῦ ἔθνους ⁶, ὡς

89 εὐρωσιν cancellavit et εὐρίσκωσιν s.l. scripsit cod. post σημειώματα cancellavit
verba qua non leguntur cod. 90 δυσερῶν cancellavit et ἀσαφῶν s.l. scripsit cod.
95 πεποιήται cancellavit et ἐκπεπώνηται s.l. addidit cod. post κάμοι cancellavit ἄλλο
cod. ἕτερον s.l. 98-99 προθυμηθεῖς ex corr. 102 ante αὐτοῖς cancellavit ἐν cod.
ἐφαρμοζούσας ex corr.

1. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «φιλολογικά» τοῦ Κοραῖ, ὁ Κομμητᾶς ἀναφέρεται εἰς τὰ
γραμματικά καὶ ἐπεξηγηματικά σχόλια τοῦ Δούκα, ἅτινα βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν
τῶν κειμένων καὶ ἐπομένως παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον διὰ πάντα ἀναγνώστην.

2. Βλ. Ἐγχειρίδιον περὶ διαθέσεως Σχολείου Ἑλληνικοῦ εἰς ὀκτὼ κεφάλαια παρὰ
Νεοφύτου Δούκα ἐν εἰδεί ἐπιστολῆς πρὸς φίλον αἰτήσαντα, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας,
ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη 1805.

3. Αὐτοσχεδίους στοχασμοὺς. Ὁ Κομμητᾶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Κοραῖ
εἰς τὰς ἐκδόσεις αὐτοῦ προτασσομένους ἐν γένει Αὐτοσχεδίους στοχασμοὺς, εἰς τοὺς
ὁποίους διατυπώνει συνήθως τὰς περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς παιδείας θεωρίας καὶ γνώμας
αὐτοῦ.

4. Ὁ Κομμητᾶς ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐν τοῖς Προλόγοις ἰδίᾳ τῶν ἔργων τοῦ Δούκα
διατυπωμένας ἀντιρρήσεις καὶ ἀνασκευὰς τῶν θεωριῶν τοῦ Κοραῖ.

5. Ἐννοεῖ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν σύγγραμμα «Πρόδρομος Ἑλληνικῆς βιβλιο-
θήκης κλπ.» (βλ. σελ. 393, σημ. 4). Τὰ αὐτὰ περίπου πρὸς τὰ ἀναφερόμενα ἐπανα-
λαμβάνει ὁ Κομμητᾶς καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ στηλιτευτικῷ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊ-
στῶν»: «Ἀρχεῖται λοιπὸν νὰ προδίδῃ αὐτοὺς παθήσῃα, καὶ νὰ λέγῃ εἰς τὰ αὐτοσχεδιάσματα
τοῦ ὀνομασθέντος παρ' αὐτοῦ Προδρόμου, ὅτι οἱ καλύτεροι γραμματικοὶ τοῦ ἔθνους εἶναι
εἰς τοσαύτην ἀμάθειαν, ὥστε δὲν διακρίνουσι μήτε τὰ μέρη τοῦ λόγου». (Β. Σ κ ο υ-
β α ρ ᾱ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 303).

6. τοῦ ἄνθους τοῦ ἔθνους. Ἄνθος τοῦ ἔθνους ὀνομάζει ὁ Κομμητᾶς τοὺς γραμματι-
κοὺς καὶ γενικώτερον τοὺς πεπαιδευμένους διδασκάλους τοῦ Γένους. Βλ. καὶ «Λόγος

- 105 οὐδὲν ἐπισταμένων ¹ καὶ ἀγνοούντων καὶ αὐτὸ τὸ Πού ὅτι οὐκ ἔστιν ἐπίρρημα, ἀλλὰ γενικὴ ἀρρήτου τινὸς ὀνομαστικῆς τῆς Πός, καὶ τὸ Μηδαμοῦ τῆς Μηδαμὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, [ἔτι δὲ ὅτι καὶ τὸ Τουτέστιν οὐκ ἔστιν ἐπίρρημα, ἀλλὰ Τοῦτ' ἔστιν καὶ ἄλλα τοιαῦτα ². Καὶ ἄλλην τινὰ πολλὴν ἀμαθίαν καταγνοῦς τῶν ὄλων τῶν βίον, ὡς εἰπεῖν, εἰς ταῦτα καταναλωσάντων, ὡς ἂν, μηδενὸς ἀπολο-
- 110 γηθέντος, ἔχῃς σὺ καὶ τὸ γένος ἅπαν ὡς ἀμαθὲς ἀποδείξας τοῖς τε νῦν ἐν Εὐρώπῃ (οὐ γὰρ εἴπομι' ἂν καὶ ἐν Ἑλλάδι· ἴσασι γὰρ ἐν αὐτῇ οἱ πεπαιδευμένοι ὅσοι εἰσὶν ἐν τῷ γένει παντὶ οἱ εὐ τὴν Ἑλληνίδα φωνὴν ἐπιστάμενοι καὶ χρώμενοι αὐτῇ ὁπότε ἀνάγκη) καὶ τοῖς ἔσομένοις τῶν Ἑλλήνων, ἀπειρίζας τὸν
- f. 52^r ἐλλληνικὸν κάλαμον τῷ σῶ λόγῳ, προφάσει τῆς ἐν τῷ γράφειν εὐχερείας. Ὁ
- 115 γὰρ ἂν τις ἀττικῶς, ἔφη, ἐν τρισὶν ἑνιαυτοῖς, τοῦτο χυδαῖκῶς ἐντὸς γράφει ἑνιαυτοῦ ³, ὡς ἀνάγκης οὐσης πολλῶν βιβλίων, ὅπως ἂν τύχη, ἐχόντων. Τὸ

109 καταναλωσάντων ex corr. ἵνα cancellavit et ὡς ἂν s.l. scripsit cod. 113 καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα cancellavit et τῶν Ἑλλήνων s.l. scripsit cod. 114 post προφάσει cancellavit μὲν cod. 115 φῆς cancellavit et ἔφη s.l. scripsit cod.

στηλιτευτικός κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»: «Πᾶς τις ὁμολογεῖ, ὅτι τὸ ἄθος ἐκάστον ἔθνος εἶναι οἱ πεπαιδευμένοι καὶ οἱ προύχοντες, καὶ εἰς τὴν παιδείαν τούτων ἐξετάζεται τὸ ἔθος ὄλων. Καὶ ὅσω πλείονας ἀποδεικνύει τις πεπαιδευμένους εἰς τὸ ἔθος του, τοσοῦτον ἐγκαυχᾶται εἰς αὐτό, καὶ τιμᾷ αὐτό· ὅσω δὲ ὀλιγωτέρους πάσχει νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτό καὶ τῶν ὄντων, τοσοῦτω πλέον φαίνεται ὅτι ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ αὐτό, καὶ ἀποδεικνύεται τοσοῦτω μεγαλύτερος ἐχθρὸς, ὅσω περισσότερον δεικνύει κατὰ τοῦ ἄθους αὐτοῦ τὴν λύσασαν του». (B. Σ κ ο υ β α ρ ῶ, Ἐνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἂν., σελ. 302 - 303). Καὶ κατωτέρω: «Διότι ὁ μὲν λέγει πλανωμένους τὰς πόλεις, ἔθθα κατοικεῖ τὸ ἄθος καὶ κεφάλαιον τοῦ ἔθους, ὁ δὲ λέγει αὐτοὺς Σκύθας, καὶ τοὺς ὑπερασπιζομένους τὴν δόξαν τοῦ ἔθους λογίους καὶ ἀληθῶς πεπαιδευμένους τοῦ ἔθους, φίλους καὶ ἀδελφοὺς αὐτῶν, τῶν ἀγίων λέγω ἱεραρχῶν, τοῦ ἄθους τοῦ ἔθους, οἵτινες διέσωσαν καὶ διεφύλαξαν τὸ ἔθος ὡς ἔθος, καθὼς δύναται νὰ τὸ καταλάβῃ πᾶς τις ὁ καὶ μικρὰν φρόνησιν ἔχων». (B. Σ κ ο υ β α ρ ῶ, Ἐνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἂν., σελ. 306).

1. Ἀνάλογα ἀναφέρει ὁ Κομμητᾶς εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Κοῦμαν: «Ἀντὶ ποίας, λοιπόν, ἄλλης ἀρετῆς ἀξιοῖς αὐτὸν Σωκράτην καλεῖσθαι; ἢ διότι ἐπειράθη παντοίως νὰ ἀποδείξῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, δι' αἰωνίαν αἰσχύνην τοῦ ἔθους, ὅτι ἐν τῇ Ἑλλάδι πάση δὲν εὐρίσκειται τις τῶν γραμματικῶν, ὅστις διακρίνει ὅτι τὸ τουτέστιν ἐστὶ τοῦτ' ἔστι; ἢ διότι ἐμποδίζει τὸν ἐλλληνικὸν κάλαμον ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας ἐπὶ προφάσει, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γράφωμεν ὡς ὁ Θουκυδίδης καὶ Πλάτων καὶ Δημοσθένης, καὶ ἔτι ὅτι πλείονα χρόνον δαπανήσομεν γράφοντες ἐλλληνιστὶ ἢ ὅν δαπανήσομεν τὸ ἡμέτερον ἰδίωμα μεταχειριζόμενοι;». (Γ. Θ. Ζ ὦ ρ α, Ἄγνωστος ἐπιστολὴ Κομμητᾶ πρὸς Κοῦμαν περὶ γλώσσης, ἐνθ' ἂν., σελ. 66).

2. Βλ. Προλεγόμενα εἰς τὸν Πρόδρομον Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης: Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης. Ὁ Κομμητᾶς εἰρωνεύεται τὰς μικροὺς λόγου ἀξίας γλωσσικὰς παρατηρήσεις τοῦ Κοραῆ, δι' ὧν οὗτος προσεπάθει νὰ ἀποδείξῃ ἀγρεμμάτους τοὺς ἀντιπάλους του.

3. Τὰ αὐτὰ ὁ Κομμητᾶς ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ στηλιτευτικῷ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»: «Ὁ μὲν τῶν αἰρεσιάρχῃς τῆς καταπτύστου ταύτης φατρίας

δ' ἦν ἴσως, ἵνα τὰ σὰ μείνωσι τοῖς ἔπειτα σημειώματα μόνα ἀττικῶς γεγραμμένα καὶ δόξης μόνος σὺ ἱκανὸς¹ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους γενέσθαι καὶ ἐπήβολος τῆς Ἀττικῆς φωνῆς καὶ ἐν τῷ γράφειν ἐγκρατής, ἄλλος δὲ οὐδεὶς ἦν Ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ σὲ μετέχων. Ἐγὼ δέ, συντάξας τῆς Τερψιθέας τὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει πρόλογον², ἐν καθ' ἐν καθελὼν τὰ σὰ εἰ τις τῶν Ἑλλήνων ἐξηπάτηται ἀπὸ ὁποιασθηποτῶν ἀπάτης, ἐξείλον αὐτὸν καὶ εἰς τὸν Ἑλληνα ἔστηριξάμην ἕκαστον λόγον. Ἀπὸ γὰρ τῶν σῶν λόγων πολλοί, εἴτε ὑπὸ ἑραστῶνης, εἴθ' ὑπὸ οἰασθηποτῶν αἰτίας ἄλλης, παρατεῖσθαι δυσκόλον πράγματος 125 ἤρξαντο, εὐχερεστέρου φανέντος αὐτοῖς τοῦ γράφειν κατὰ βούλησιν ὅ,τιτινεν

118 - 119 καὶ ἐπήβολος s.l. 121 post σὰ cancellavit τό τε γένος ἔδειξα τοῖς πᾶσιν ἔχον σοῦ πολλῶ κάβρωνας καὶ cod.

λέγει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γράφωμεν ἑλληνιστὶ κατὰ τὸ ἀττικὸν ἰδίωμα, καὶ διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ γράφωμεν ὡς ὁ Θουκυδίδης καὶ Πλάτων, καὶ διότι κατεξοδούμεν πολὺν καιρὸν εἰς τὸ νὰ συγγράφωμεν ἐν σύγγραμμα· ἐπειδὴ εἰς σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ συγγράφωμεν εἰς ἓν ἔτος, μεταχειριζόμενοι τὸ κοινὸν ἰδίωμα, θέλουσι μᾶς χρειασθῆ τοσάλαχιστον τρία, ἂν μεταχειρισθῶμεν τὸ ἀττικόν». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἂν., σελ. 296). Ὁ Κομμητᾶς κατηγορῶν διὰ τῶν ἀνωτέρω τὸν Κοραῖον, ἀναφέρεται εἰς διαφόρους κατὰ καιροὺς παρὰ τοῦ τελευταίου τοῦτου διατυπωθείσας γνώμας περὶ τῶν δυσχερειῶν χρησιμοποίησεως ὑπὸ τῶν νεωτέρων τοῦ ὀρθοῦ ἀττικοῦ ἰδιώματος. Βλ., σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰ ἐξῆς, ἀναγραφόμενα εἰς ἐπιστολὴν : « Ἦσο βέβαιος, ὅτι αἱ δεκαεξ' αὐτὰ γέμουσι σολοικισμῶν εἰς τὸ λεκτικόν, καὶ πολλῆς ἀλογίας εἰς τὸ πραγματικὸν σελίδες, ἔδαπάνησαν τοῦ ἀθλίου τοσάλαχιστον ἐνός ὀλοκλήρου μηνός καιρῶν. Ἄλλ' ἐπροτίμησε νὰ δαπανήσῃ ματαίως τὸν χρόνον, τοῦ ὁποίου ἴην τιμὴν ποτὲ δὲν ἐκατάλαβε, παρὰ νὰ γράφῃ εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν». (Ἐπιστ. Β', σελ. 745).

1. Τὴν αὐτὴν κατηγορίαν κατὰ τοῦ Κοραῖ, ὡς ἐπιθυμοῦντος δῆθεν νὰ θεωρηθῆται μόνος πεπαιδευμένος τῆς ἐποχῆς του, ἐπαναλαμβάνει ὁ Κομμητᾶς καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ σπηλιτευτικῷ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν» : « Ἄφ' οὗ λοιπὸν ταῦτα εἶναι ὁμολογούμενα, ποῖος εἶναι ἑκαῖνος, ὅς τις ἀμφιβάλλει ὅτι καὶ ὁ μισέλλην οὗτος αἰρεσιάρχης δὲν μετεχειρίσθη τὰ αὐτά, διὰ νὰ τυραννήσῃ, ἂν οὐκ εἰς ἄλλο, κἂν εἰς ὅλην τὴν φιλολογίαν τοῦ ἔθνους; Ἡ μεγίστη καταδρομὴ κατὰ τῶν πεπαιδευμένων τοῦ ἔθνους τί ἄλλο δηλοῖ, πληρὸν ὅτι αὐτὸς θέλει νὰ εἶναι ὁ μόνος καὶ πρῶτος, καὶ νὰ προστάξῃ τοὺς ἄλλους, νὰ μὴ μεταχειρίζωνται φρόνημα ἄλλο παρὰ ὅ,τι αὐτὸς προστάζει». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἂν., σελ. 308). Καὶ κατωτέρω : « Ὅταν ὁ αἰρεσιάρχης εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ αὐτοσχεδιάσματα κατέτρεξε μὲ τόσην ὠμότητα ὅλους τοὺς πεπαιδευμένους τοῦ ἔθνους, λέγων αὐτοὺς ἀβηδῶς ὅτι εἰσὶ τοσοῦτον ἀμαθέστατοι, ὥστε κἂν μῆτε τὰ μέρη τοῦ λόγου δὲν διακρίνουσιν, ἔρωτῶ ἕκαστον νὰ μοι εἰπῆ τίς ἦταν ὁ σκοπὸς του; Δὲν ἦταν νὰ καταβάλλῃ ὅλους τοὺς πεπαιδευμένους, οἵτινες εἶναι τὸ ἄνθος τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ τοὺς καταφρονήσῃ τὸ ἔθνος ὡς ἀμαθεῖς, καὶ νὰ λάβῃ μόνον εἰς ὑπόληψιν αὐτόν; Τοῦτο δὲ τί τὸν ἐκίνησε νὰ τὸ μηχανεύεται; Ἀρὰ γε δὲν ἦτον ὁ σκοπὸς αὐτοῦ νὰ προστάξῃ ἔπειτα καὶ τοὺς πεπαιδευμένους πᾶς νὰ φρονῶσι, καὶ τὸ ἔθνος νὰ κινή ὅπως θέλει; Ἄλλ' εἰς τοῦτο οὐδεὶς ἀμφιβάλλει». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, ἐνθ' ἂν., σελ. 309).

2. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς Γραμματικῆς τοῦ Δούκα, βλ. ἀνωτέρω, σελ. 392, σημ. 3.

ἐπ' ἀκαιρίμαν γλώτταν ἔλθοι, πρόφασιν ἔχοντες τὴν σὴν συμβουλὴν σοφωτά-
του ἀνδρός. Καὶ πολεμηθεὶς ἐπὶ τούτῳ κατέβαλον, οἶμαι, πάντας τοὺς ἐναντι-
ουμένους, πράγμασι χρησάμενος ψηλαφητοῖς, οὐ λόγοις ἀφηρημένοις, ὥσπερ
σύ καὶ οἱ τὰ σὰ προσηρημένοι ποιεῖτε, ὑποδειλιῶντες πρὸς τὰ πράγματα. Τὸ
130 γὰρ ἐν ἀφαιρέσει λέγειν ὅτι εἰς νοῦν ἔλθοι εὐχερές, τὸ δὲ τοῖς πράγμασι
ἐφαρμόζειν τὰ λεγόμενα, τοῦτο ἐλέγχει τὸ ἀληθὲς τῶν λεγομένων ἢ ἀπατηλόν·
καὶ τὸ μὲν ἀποφυγὴ ἐστὶ λόγου προφανὲς ἐν σχήματι μετριότητος, τὸ δὲ τοῦ
λόγου ἐξήγησις καὶ ἀλήθεια ψηλαφωμένη.

Εἰ δὲ κἄν τούτοις θείης ὅτι συνεβούλευσας τῷ γένοι πολλὰ κἀγαθά,
135 καὶ πρὸς ταῦτα οὐχ ἤττων σου φανήσομαι. Σὺ μὲν γὰρ συνεβούλευσας ¹ τὰ
πανταχόσε χειρόγραφα συναγαγεῖν ², ἐν' εὐχερῇ ὡσι τοῖς θέλουσιν ἀλλοφύλοις
ἢ ὠνήσασθαι χρήμασι ἢ δυνάμει τινὶ χρησαμένους ἀφελέσθαι καὶ ἀπανταχοῦ
τῆς Ἑλλάδος γῆς πέμψαι καὶ συναγαγεῖν τὰς τοῦ γένους συμφορὰς ³, λέξεις

126 ἐπ' ἀκαιρίμαν ex corr. ἔλθοι ex corr. 127 post ἀνδρός cancellavit καὶ τὸ τοῦ
γένους ὄφειν ὄφελος, ἐκ τοῦ εἰς τὴν μητρικὴν γράφειν φωνήν cod. ἐπὶ ex corr. κατέ-
βαλον ex κατέβαλλον οἶμαι s.l. 134 Εἰ ex corr. 135 post φανήσομαι cancellavit ἵνα
μὴ εἶπω καὶ κρείττων cod. 136 ἀλλοφύλοις s.l. 137 ἀφελέσθαι ex ἀφελεῖν

1. Ὁ Κομητᾶς ἀντιπαρβάλλει τὰς, κατ' αὐτόν, ἐπιβλαβεῖς ὑποδείξεις τοῦ Κοραῖ
περὶ συγκεντρώσεως ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ γλωσσариῶν τῆς χυδαίας πρὸς τὰς
ἀφελιματώτατας καὶ πατριωτικὰς ὑποδείξεις τοῦ Δούκα περὶ χρησιμοποίησεως τῆς μόνης
ὀρθῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

2. Τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, τῆς διασπορᾶς τῶν πολυτίμων χειρογράφων, ἐνίστα καὶ
πρὸς χρηματισμόν, ἐπαναλαμβάνει ὁ Κομητᾶς καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ στηλιτευτικῷ κατὰ τῆς
αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»: «Ἐπειτα ἀντὶ τὴν διδασκίαν ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀν' ἔχουσι τι
παλαιὸν καὶ λόγου ἄξιον τὸ κρύπτωσιν ὅσον δύνανται διὰ τὴν μὴ ἀρπαχθῆ ἀπὸ ἄλλου,
αὐτὸς μὲ τρόπον καταπροδίδει καὶ ταῦτα, διδάσκων τὴν ἐκτεθῶσιν εἰς εὐχερεστέραν διαρ-
παγὴν, καὶ εἰς μόνην τὴν βούλησιν ἐκάστου». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, Ἐνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ
κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 304). Καὶ κατωτέρω: «Συμβούλευσας τὸ ἔθνος τὴν συνάξην παντα-
χόθεν τὰ χειρόγραφα διὰ τὴν ἐκτέθειν εἰς ἐτοιμίαν ἀρπαγὴν τῶν ἐθελοντῶν». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, ἐνθ' ἄν., σελ. 310 - 311). Σχολιάζων τὴν κατηγορίαν ταύτην, ὁ Σκουβαρῆς παρατηρεῖ
τὰ ἑξῆς: «Μὲ αὐτὰ (ὁ Κομητᾶς) σχολιάζει τὴν πρότασιν τοῦ Κοραῖ καὶ τὴν ἐκκλησίαν του
στον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ποὺ καταχωρίστηκε στους προλογικοὺς Αὐτοσχεδίου
Στοχασμοὺς τῆς ἐκδοσεως τοῦ Ἰσοκράτη (1807), γιὰ περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων χειρογρά-
φων ἢ τὴν ἀντιγραφὴν τους, γιὰ τὴν μὴ διαρρέουν στὴ Δύση, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν ἀρχαιο-
λογικῶν λειψάνων, ποὺ ἀπ' αὐτὰ ἦταν κατὰσπαρτὴ ἢ ἑλληνικὴ γῆ». (Πρβλ. καὶ Λόγιον
Ἑρμῆν, 1812, σσ. 38 - 39 κ.ά.). (Bλ. B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, Ἐνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα,
ἐνθ' ἄν., σελ. 354).

3. Ἀνάλογα ἐπαναλαμβάνει ὁ Κομητᾶς καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ στηλιτευτικῷ κατὰ τῆς
αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»: «Ἀπ' οὐ καταπροδῶσιν μὲ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοῦτο, στέλ-
λει ἀνθρώπων πανταχοῦ διὰ τὴν συνάξωσιν ἀπανταχόθεν τὰς συμφορὰς τοῦ ἔθνους, διὰ τὴν
βαρβαρωθῆ μὲ τελειότητα, καὶ οὕτω τὴν φανῆ αὐτὸς μεγάλων ἐφευρημάτων ἀνθρώπου». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ, Ἐνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 304). Καὶ κατωτέρω:

- 139 δηλαδή τοιαύτας, ἄς, ὡς αἰσχύνῃν φερούσας τῷ γένει, εἰς τὸ τῆς λήθης βάραι-
t. 52^ν θρον διφθῆναι ἀξίας κρίνει πᾶς ὁ Ἑλληνικὰ φρονεῖν ἐπιστάλλμενος. Ἐγὼ δὲ
ἔχεσθαι τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου, χρήματος θειοτάτου, παρεκάλεσα ἕκαστον
τῶν Ἑλλήνων, ὡς πατροπαράδοτον κτήματος, καὶ γυμνάσια ἐγείρειν¹ καθ' ἕκα-
στον μέρος Ἑλλάδος γῆς καὶ διὰ τῶν πανερωτάτων ἱεραρχῶν τὸ τῆς Ἑλλάδος
καλὸν ἐπὶ πολὺ μέρος γῆς διαδοθῆναι ἐν γένει τε καὶ κατὰ μέρος παραινέσας,
145 ὡς δεικνύουσιν αἱ περὶ τούτων γραφεῖσαι μοι ἐπιστολαί, οἷον ἢ πρὸς Ζωσι-

140 post ἐπιστάμενος cancellavit ἰν' ἐκ τούτων τῆς φιλοσοφίας φῶς λάμψη cod.
142 τῶν s.l. Ἑλλήνων ex Ἑλληνα 144 διαδοθῆναι ex corr. 145 Ζωσιμάδας ex ζω-
σιμάδας

«Συνεβούλευσας τὸ ἔθνος νὰ στείλῃ πανταχοῦ ἀνθρώπους νὰ συνάξῃ τὰς συμφορὰς του, λέξεις βαρβαρικὰς καὶ ἀποσαρῶματα». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾶ, ἐνθ' ἄν., σελ. 310). Γράφει ὁ Σκουβαρῆς: «Ἀναφέρεται (ὁ Κομμητῆς) σ' ὅσα ὑποστήριξε ὁ Κοραῆς, σχετικὰ μὲ τὴ συντάξιν ἐνὸς Λεξικοῦ τῆ ἑλληνικῆς γλώσσης, ποῦ θὰ περιλαμβάνῃ σ' ἀντιπαράθεση καὶ τὸ λεξιλογικὸ πλοῦτο τῆς νέας ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἰδιωμάτων της: "Ἡ κοινή, τὴν ὁποῖαν λαλοῦμεν, ἂν καὶ μακροσμένη ἀπὸ τὴν μητέρα της τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν, τὸ διάστημα ὅμως μεταξὺ τῶν δύο δὲν εἶναι ὅσον ἤθελε τὸ φαντασθῆ ὅστις ἀναγνώσκει τοὺς Ἑλληνας ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς χωρὶς ἄλλην προπαρασκευὴν καὶ βοήθειαν, παρὰ τὰ καλὰ τῶν ἀντιφιλοσόφων γραμματικά. Πολλοὶ φράσεις τῆς παλαιᾶς, πολλοὶ λέξεων κύρια καὶ μεταφορικαὶ σημασίαι ἔμειναν σχεδὸν ἀπαραλλάκτως εἰς τὴν νέαν αἱ αὐταί".» (Προλεγόμενα εἰς τὸν Α' τόμον τῶν παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου, 1809) καὶ: «Ὅταν ἄρχισα εἰς τοὺς αὐτοσχεδίους τούτους στοχασμοὺς τὰς εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν παρατηρήσεις, σκοπὸν εἶχα νὰ τὰς ἀκολουθῆσω καθεξῆς· διότι (πάλιν τὸ λέγω) κρῖνον τὴν παράθεσιν καὶ σύγκρισιν τῶν δύο γλωσσῶν ἐπιτηδείαν καὶ τῆς παλαιᾶς τὴν μάθησιν νὰ εὐκολύνῃ, καὶ τὴν νέαν, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ διορθώσῃ». Τὴ συγκέντρωσιν λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ ἰδιωματικῆ καὶ διαλεκτολογικῆ πλοῦτου συμβούλευε σὲ κάθε εὐκαιρία ὁ Κοραῆς, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ γράμμα του στὸν Ἄλ. Βασιλείου: «Ἐνθυμῆσαι ὅτι ἐσυμβούλευσα πολλὰκις τὴν συλλογὴν τῶν Γραικικῶν λέξεων, λέγων ὅτι ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ σταθῶσι δύο νέοι, περιηγηταὶ τῆς Ἑλλάδος, νὰ συναθροίσωσι τὴν ὕλην τῆς γλώσσης. Δὲν εἶναι πλέον χρεῖα τούτου, εἰάν οἱ ἐκδῶται τοῦ Λογίου Ἐρμού προσκαλέσωσι τοὺς ἕ κ α σ τ α χ ο ῦ λογίους Γραικοὺς νὰ πέμπωσιν εἰς τὸν Λόγιον Ἐρμῆν ἕκαστος τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὴν πατρίδα του λέξεις ἢ φράσεις (. . .). Σὲ βεβαίονω καὶ τοὺς βεβαίονω, ὅτι τοιαύτη συλλογὴ ὄχι μόνον θέλει χορηγήσῃ μετ' ὀλίγου χρόνου ὕλην ἀρκετὴν εἰς σύνταξιν Λεξικοῦ, ἀλλὰ καὶ συνεργήσει πολὺ εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. . .». (Ἐπιστολαί, Β', σσ. 630 - 1). (Bλ. B. Σ κ ο υ β α ρ ᾶ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 354 - 355).

1. Ὁ Κομμητῆς ὑποστηρίζει ὅτι αἱ πρὸς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ σκουδῆν τῆς ἑλληνικῆς φωνῆς θεωρίαι τοῦ Δούκα εἶχον εἰρειαν ἀπήχησιν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ «Λόγῳ στηλιτευτικῷ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν κοραϊστῶν»: «Δὲν μεταπέμπουσι πανταχόθεν διδασκάλους, διὰ νὰ διδάξωσιν, ὅσα ἢ παρούσα χρεῖα καὶ ὁ καιρὸς ἀπαιτεῖ; Δὲν ἀνεγείρουσι παιτοῦ μετὰ ζήλου σχολεῖα; Δὲν ἀναγνώσκουσι μετὰ προθυμίας τὰ Νεοφύτων Δούκα φυλλάδια, τὰ ὅποια σοφώτατα καὶ ἀναλόγια τῷ καιρῷ διδάσκουσι περὶ βελτιώσεως τῆς Ἑλλάδος;». (B. Σ κ ο υ β α ρ ᾶ, Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 284 - 285).

μάδας, αἱ πρὸς τοὺς ἐν Βιέννῃ Ἕλληνας, ἢ πρὸς Θεσσαλονικεῖς, ἢ πρὸς Ἰγνάτιον τὸν πρῶτον Οὐγγροβλαχίας, ἢ πρὸς τοὺς ἀπανταχόσε ἱεράρχας, ἢ πρὸς τοὺς Βλαχομπογδάνους, ἢ πρὸς Μεσοβίτας, ἢ πρὸς τοὺς ἔμαντοῦ πατριώτας ¹. Ὁ δὲ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς Τερψιθέας πρόλογος ², ἢ δὲ εἰς Ἡρωδιανὸν ³ Ἄργω ⁴ τί ἄλλο εἰσὶν ἢ συμβουλαὶ πρὸς πάντας Ἕλληνας ὑπὲρ τοῦ πατρο-
150 παραδότου ἡμῶν κτήματος;

Καὶ ταῦτα πάντα, εἰ βούλει σὺ αὐτὸς καὶ τῶν τὰ σὰ προηρημένων ὁ βουλούμενος καὶ εἰ τις ἀδιαφόρως κρίνειν ἐπίσταται, θές παράλληλα, κρῖνον, ἀνάκρινον καὶ εὐρήσεις πότερος ἡμῶν ὠφελιμώτερα καὶ ἀληθέστερα συνεβού-
155 λευσε τῷ γένει παντὶ καὶ κατὰ μέρος ἐκάστῳ. Τὰ μὲν γὰρ σαντοῦ εὐρήσεις πάντως καταφορὰν ὄντα κατὰ τῶν γραμματικῶν, τῶν πεπαιδευμένων, λέγω, τοῦ ἔθνους καὶ πολὺ μὲν τὸ τῆς φιλοσοφίας ὄνομα ἔχοντα, μὴ ὄρισαντος δὲ μηδὲν εἶπι ποτὲ ἐννοεῖς καλὰ ἢ κακὰ γραμματικά, καὶ εἰ δεῖ τῆς γραμματικῆς ἔχεσθαι ἢ οὐ, οὐδὲ τίς ποτ' ἐστὶν ἦν ἐν πάσῃ σελίδι καὶ στίχῳ προσφέρεις
160 φιλοσοφίαν. Κακ τούτων ἐγένετο αἴτιος, ἢ ἄλλος μὲν κάκιστα γραμματικὰ καταβοᾷ, ἄλλος δὲ χάριν εἰδῆ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν γραμματικῶν ἔλευθερίαν, ἄλλος δ' εὐχεται ἐλευθερωθῆναι τὸ ἡμέτερον Ἑλληνικὸν ἀπὸ τῆς ἀττικῆς φωνῆς, τῆς τῶν θεῶν φωνῆς, ὡς κώλυμα γινομένης τῆς κατὰ φιλοσοφίας
f. 53^r ἐπιδόσεως. || Καὶ ταῦτα οὐ λόγοι φιλοί, ἀλλ' εὐρήσεις πολὺ πλείω τούτων
165 τὸν Λόγιον ἀναλεξάμενος Ἑρμῆν ⁴. Ἐγὼ δὲ καὶ τὰ καλὰ ὠρισάμην γραμματικά, καὶ ὅπως μετὰ τὴν τούτων ἀκριβεστέραν γνώσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ⁵,

147 Οὐγγροβλαχίας ex Οὐγγροβλαχίας cod. 148 ἐμοὺς cancellavit et ἔμαντοῦ in marg. scripsit cod. 154 εἰ τις cancellavit et πότερος s.l. scripsit cod. 155 σαντοῦ ex σὰ 157 μὲν s.l. δὲ s.l. 159 καὶ cancellavit et οὐδὲ s.l. scripsit cod. 161 εἰδῆ ex corr. 164 πολλὰ cancellavit et πολὺ πλείω τούτων s.l. scripsit cod.

1. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὡς ὁ Κοραῖς, οὕτω καὶ ὁ Δούκας ἀπέστειλε πολλὰς ἐπιστολάς (αὐταὶ ἀναβιβάζονται εἰς 1500 - 2000) πρὸς ὁμογενεῖς, παροτρύνων τούτους νὰ ἰδρῦσουν σχολεῖα καὶ γίνουιν ὁπαδοὶ τῆς πατροπαραδότου ἀττικῆς γλώσσης.

2. Περί τῶν ἐκδόσεων τῆς Γραμματικῆς τοῦ Δούκα βλ. ἀνωτέρω, σελ. 392, σημ. 3.

3. Ἡρωδιανὸς τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστοριῶν βιβλία ὀκτώ, ἐπεξεργασθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐν τῇ ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Ἰωάννου Σνίρερ 1813.

4. Λόγιος Ἑρμῆς. Τὸ γνωστὸν περιοδικόν, ἐκδοθὲν ἐν Βιέννῃ ἀπὸ τοῦ 1811 μέχρι τοῦ 1814 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, μετὰ τινα διακοπὴν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1816 μέχρι τοῦ 1818, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Κ. Κοκκινάκη καὶ Θ. Φαρμακίδου, ἀποχωρήσαντος δὲ τοῦ τελευταίου μέχρι τοῦ 1821 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν μόνον τοῦ πρώτου.

5. Ὁ Κομμητᾶς ὑποστηρίζει ἐπανειλημμένως καὶ εἰς τὰ ἔργα καὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ὅτι ἡ πλήρης γνώσις τῆς ἑλληνικῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ Κομμητᾶς καὶ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Βουκουρεστίου, ἐνθ' ἀν., σελ. 19.

ἦτις ἐστὶ γνῶσις τῶν ὄντων, ἢ ὄντα ἐστίν, εἰσελθόντας εὐχερῶς ἐπιδιώσουσιν οἱ ἐφιέμενοι.

- Καὶ ταῦτα πάντα σὺ μὲν ὑπόμισθος¹ καὶ ἄλλων βαλαντίῳ χρώμενος
 170 καλῶς ἢ ὡς ἐτέρως καὶ τρεφόμενος δαφιλῶς ἐκ τούτου καὶ ἐκδιδοῦς κατὰ
 βούλησιν, εἴτε ἐκ προλήψεως ἢ γενναίου φρονήματος τῶν διδόντων καὶ ἀβρό-
 τερον δαπανώντων, οἷς καὶ μᾶλλον εἰδέναί τὴν χάριν ὀφείλει πᾶν τὸ Ἑλλη-
 νικόν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑπομισθοῖς, ὥσπερ καὶ οὐ τοῖς ἄλλοις ἔργοις τῶν δαπα-
 νώντων εἶναι, φαιμέν, τὰ γινόμενα, οὐ τῶν μισθῶ ποιούντων. Ἐγὼ δὲ ἐξ ἰδίων
 175 μὲν τρεφόμενος² πόνων, ἐξ ἰδίων δὲ δαπανῶν εἰς ἔκδοσιν, στενοχωρούμενος,
 κακοχούμενος, ἵνα τὸ ἡμέτερον Ἑλληνικόν τὰ δυνατὰ ὠφελήσω, εὐποριστό-
 τερα ποιῶν μου τὰ φιλοπονήματα ἢ γὰρ δαπάνη ὑπερβαίνουσα τὸ δέον καὶ
 τὰ ἐκδιδόμενα πολλοῦ τιμηθῆναι ποιεῖ, περιεσταλμένη δέ, εὐπόριστα καὶ
 ἄξια τοῖς Ἕλλησιν ὠνεῖσθαι παρέχει.
 180 Οὕτως οὖν ἐγὼ παραβάλλον ἐμὲ αὐτὸν πρὸς σὲ αὐτόν, εὐρίσκω
 καὶ ὠφελιμώτερον γενόμενον τῷ γένει καὶ εὐποριστοτέραν τὴν ὠφέλειαν
 ποιήσαντα.

176 κακοχούμενος coggexi : κακοχούμενος cod. 180 παραβάλλον ex cogg.

1. Ὁ Κομητῆς καὶ οἱ λοιποὶ ἀντικοραῖσται ἐπανειλημμένως κατηγοροῦν τὸν Κοραῖν ὡς ἀποβλέποντα εἰς οἰκονομικὰ ὀφέλη καὶ ἐπωφελοῦμενον τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων πλουσιῶν ὁμογενῶν εὐεργετῶν πρὸς ἴδια συμφέροντα. Ἀνάλογα ἐπαναλαμβάνει ὁ Κομητῆς καὶ εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Κοῦμαν : «Πῶς, λοιπόν, — γράφει — φίλων ἄριστε, ἀποδίδεις ὄνομα ἔνδοξον αὐτῷ (δηλ. τῷ Κοραῖ) μηδὲν ποιήσαντι σωκρατικόν; ἢ νομίζεις ἱκανοὺς τοὺς Ἀντοσχεδίους στοχασμοῦς, οὗς καὶ αὐτοὺς ξένους ἀναλώμασιν ἀνέτως τρεφόμενος ἐξέδωκεν ὑπόμισθος, ἐν ᾧ σὺ, ὁ Δούκας καὶ ἄλλοι, σὺ, δ' εἰ βούλει, πρόσθε καὶ ἐμέ, μετὰ πολλῆς τῆς δυστυχίας καὶ στενοχωρίας ὑστερούμενοι, ἐξεδώκαμεν, πωήσαντες καὶ δυσχερῶς τρεφόμενοι, ὅσον ἀποζῆν, οὐχ ὑπὲρ κενοῦ τινοῦ δοξαρίῳ ἢ κερδαρίῳ, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ὠφελείας τῶν ὁμογενῶν καὶ μάρτυς τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου ὁ μεσίτης βληθεὶς Γαζῆς, ἢ ὑπάγω εἰς Ἰάσιον διδάσκαλος ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας μισθὸν καὶ πᾶσαν ἀνάπαυσιν ἔχω ἱκανήν καὶ ἐκεῖνα μὲν κατεφρόνησα, τὸ δὲ ποιεῖν καὶ ζῆν στενοχωρημένα προετίμησα, ἵνα φέρω εἰς ἔκδοσιν ὁ ἐπεχειρησάμην ἔργον, καίτοι πανταχόθεν κατατρεχόμενος». (Γ. Θ. Ζ ὁ ρ α, Ἄγνωστος ἐπιστολὴ Κομητῆ πρὸς Κοῦμαν περὶ γλώσσης, ἐνθ' ἀν., σελ. 65).

2. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Κοραῖν, ὁ Κομητῆς προβάλλει τὸ παράδειγμα τοῦ Δούκα, γνωστοῦ διὰ τὸ ἀφιλοκερδὲς καὶ ἀφιλοχρήματον αὐτοῦ. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Σάθας : «Ὀλίγους τῶν λογίων δύναται τις νὰ παραβάλῃ μὲ τὸν Νεόφυτον, ὅς πρὸς τὸ ἕκονον καὶ φιλόπονον αὐτοῦ εἰς τὸ γράφειν. Τὰ συγγράμματα τὰ ὅποια αὐτὸς ἐσχολίασε, παρέφρασεν ἢ συνέγραψεν ἀποτελοῦσι πλήρη βιβλιοθήκην, ὑπερβαίνοντα τοὺς ἐβδομήκοντα τόμους. Ἐδαπάνησεν εἰς ἔκδοσιν αὐτῶν δραχμᾶς ἑκατὸν πενήκοντα ἑξ χιλιάδας, καὶ τ' ἀντίτυπα πάντα δωρεὰν διένειμεν εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ δούλην Ἑλλάδα». (Κ. Σ ἄ θ α, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐνθ' ἀν., σελ. 706).

- Καὶ μὴ μοι λέγε τοῦ Θεοφράστου¹ τοὺς Χαρακτῆρας ἢ τοῦ Ἱπποκρά-
 τος τὴν ἔκδοσιν². ταῦτα γάρ σοι πεπόνηται δοξαρίον ἐνεκα ὑπὲρ ἀλλογενῶν.
- 185 Εἰ δὲ καὶ πρὸς τινα τῶν αὐτὰ ἐμοὶ προηρημένων ἐποιησάμην τὴν παράθεσιν,
 ὡς σὺ κελεύεις, εἶδρον κἀκείνων τινὰς πολλῶ σου ὠφελιμωτέρους τῷ γένει
 γενομένους, τῇ παραθέσει δηλονότι τῶν ἔργων δείξας· ἀλλ' οἶμαι ἐκείνων
 ἕκαστος αὐτὸς ἑαυτοῦ ὑπεραπολογήσασθαι ἰκανός, καὶ τὰ φιλοπονήματα αὐτῶν
 ἰκανοὶ μάρτυρες, καὶ οὐδὲν τῶν ἐμῶν δέονται λόγων.
- 190 Ἄλλ' ἰκανά μοι δοκεῖ ταῦτα πρὸς ὃν μοι ἐνεστήσω ἀγῶνα εἰς ἀπολο-
 γίαν, πρὸς ἐμὲ αὐτὸν παραβαλόντι, ὡς σὺ ἐκέλευσας, μετριώτατα, ὡς οἶόν
 f. 53^v τε, καὶ ἀπιθίστατα, κατὰ τὴν || ἐξ ἀρχῆς ὑπόσχεσιν. Παραθεῖς γὰρ καθ' ἑκα-
 στον ἐμὲ αὐτὸν πρὸς σεαυτὸν καὶ ἐξετάσας ἑκατέρων παραλλήλως τὰ φιλο-
 πονήματα, καθ' ἕκαστον ἔδειξα πλείονα τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῶν ἐμῶν οὔσαν, ὡς
 195 καὶ σὺ αὐτὸς ἐνδομύχως πρὸς σεαυτὸν ὁμολογήσεις, ὁρῶν τῶν λεγομένων
 τὴν ἀλήθειαν, κἂν ἀπὸ οἴηματος μὴ καὶ κηρύξαι τολμᾷς. Ὑφορῶν μάλιστα,
 καὶ ὅσον τὸ βλάβος ἐκ τῶν σῶν προέκυψεν ὥστε τό γε νῦν ἔχον δυσχερῶς
 εὐρεῖν ἔστιν ἐν Ἑλλάδι τὸν ἀκριβῶς ἐπιστάμενον διδάξαι τὸν Ἕλληνα λόγον
 μετ' ἐπικαρπίας, καὶ τούτου αἴτιον σεαυτὸν συνειδώς.
- 200 Ταῦτα οὖν καὶ ἄλλα πλείω εἶχες εἰπεῖν πρὸς τὸν ἐκκαλεσάμενόν σε πρὸς
 τὸν ἀγῶνα, ἄριστε, ὅσα καὶ ὁ χρόνος ἐφίει καὶ τὸ φρονεῖν ἐνεδίδον (σὺ γὰρ
 καὶ τὰ σὰ μᾶλλον ἐπίστασαι καὶ τἀκείνου οἶσθα, πολλάκις διεξελλθῶν· ἐγὼ
 δὲ διὰ τὴν ἀσχολίαν μου οὔτε τὰ σὰ ἀναλέξασθαι, οὔτε τἀκείνου ζητεῖν καιρὸν
 ἔχων, ὡς οἶσθα, τὸ ἐπελθὼν ἀπομνήμης ἐνταῦθά σοι γέγραφα, αὐτοσχεδιάσας,
 205 ἵν' ἀφορμὴν σοι δῶ, εἴποτε οἱ ἐναντίοι καὶ ἄκοντα καὶ τοῦτον σὲ καταβιά-
 σονται ὑποστῆναι τὸν ἀγῶνα).

183 Καὶ μὴ μοι... ἀλλογενῶν in marg. addidit cod. post ἀλλογενῶν cancellavit
 ὡς ἂν ἐκείνων χερζόντων τῆς σῆς βοηθείας, τοῦ δὲ ἡμετέρου γένους... 185 post τῶν
 cancellavit τὰ ἐμοὶ cod. ἐμοὶ s.l. 191 παραβαλόντι ex corr. 196 post κηρύξαι cancel-
 lavit... θυμῷ ἀνέχη cod. 198 εὐρεῖν ex corr. 199 post σεαυτὸν cancellavit κατανοῶν
 cod. 200 εἶχες εἰπεῖν... ἄριστε s.l.

1. Les Caractères de Théophraste d'après un manuscrit du Vatican contenant des additions qui n'ont pas encore parue en France. Traduction nouvelle avec le texte grec, de notes critiques et un discours préliminaire sur la vie et les écrits de Théophraste par Coray, A Paris chez J. J. Fuchs, 1799.

2. Ἱπποκράτους, Περί Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων. Traité d'Hippocrate des airs, des eaux et des lieux: Traduction nouvelle, avec le texte grec collationnée sur deux manuscrits, des notes critiques, historiques et médicales, un discours préliminaire, un tableau comparatif des vents anciens et modernes, une carte géographique, et les index nécessaires. Par Coray, docteur en Médecine de la ci-devant Faculté de Montpellier, Paris, l'an IX (1880), de l'imprimerie de Baudelot et Eberhart (τόμοι 2).

Νῦν δὲ καλῶς ποιήσας, οὐδὲν περὶ τούτου εἴρηκας· ἕκαστος γάρ, τῷ λόγῳ ἐπόμενος, αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν παράθεσιν ταύτην ποιήσασθαι ἔχει, καὶ γινώσεται ἐκ ταύτης τί μὲν τὸ σόν, τί δὲ τοὺς ὑπεναντίους τὸ κινῶν ἦν
210 διάφορον, καὶ ὅθεν ἡ ἀληθὴς τῷ Ἑλληνικῷ ἀφέλεια, καὶ τὸ ἐπιγινόμενον οἴησεται ἀξίως τὴν χάριν ἑκάστῳ, εἴ ἢ ὡς ἑτέρως ἔχουσιν.

Σὺ δέ μοι τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐκλεξάμενος, ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ, ἐπὶ τῶν μηρῶν σου τὴν ῥομφαίαν περιζωσάμενος, καὶ μηδὲν σοι τῶν ὀπισθεν καὶ περὶ ὧν οἱ μομοσκόποι λέγουσι μελέτω.

215 Καὶ ταῦτα μὲν σοι παρ' ἐμοῦ ὑποκλέψαντος τὸν καιρὸν, οὐ γὰρ ἐστὶ μοι πολὺς, ὡς οἴσθα, ἵνα τί σοι καὶ διεξοδικώτερον γράψω. Σὺ δέ μοι ἔρῶσο, ἀνδρῶν ἀριστε, προβαίνων καὶ εὐδοούμενος, σὺν εὐμενεῖ τῷ εὐοδίῳ, ἐφ' ἃ σκοπεῖς.

* * *

Ἡ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη ἐπιστολὴ τοῦ Κομμητᾶ πρὸς τὸν Δούκαν παρουσιάζει σημαντικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ πρώτου διατυπούμενας κρίσεις, διὰ τὴν κατὰ τοῦ Κοραῆ σταθερὰν ἀντίδρασιν αὐτοῦ καὶ γενικώτερον διὰ τὰς παρεχομένας πληροφορίας σχετικῶς μὲ τὴν γλωσσικὴν διαμάχην, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε προσλάβει ἰδιαίτερος δξὺν χαρακτηριστῆρα, καὶ τῆς ὁποίας ὁ Κομμητᾶς ὑπῆρξεν εἰς τῶν σημαντικωτέρων πρωταγωνιστῶν.

207 ante νῦν cancellavit καὶ εἰπεῖν εἶχεσ καὶ ἀποδεικνύοναι cod. 208 παράθεσιν ex corr. 211 οἴησεται ex εἴσεται 213 τῶν ὀπισθεν s.l. 217 καὶ εὐδοούμενος... εὐοδίῳ s.l.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

[Τὴν 5ην Αὐγούστου 1968 ἀπέθανεν ἡ γνωστὴ ποιήτρια Μυρτιώτισσα (ψευδώνυμον Θεῶνης Δρακοπούλου). Εἶχε γεννηθῆ εἰς προάστιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1881. Πολὺ ἔνωρις ὁ διπλωμάτης πατὴρ τῆς ἐγκατέλειπε τὴν Τουρκίαν καί, μετὰ βραχεῖαν παραμονὴν εἰς Κρήτην, ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας. Ἐπιθυμία τῆς ἦτο νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὸ θέατρον ὑποχωροῦσα ὁμῶς εἰς τὰς πιέσεις τῆς οἰκογενείας, ἐνομφεῦθη ἐξάδελφόν τῆς ἐγκατεστημένον εἰς Παρισίους, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέκτησε μοναδικὸν υἱὸν τὸν γνωστὸν ἠθοποιὸν Γιώργον Παπᾶν. Γνωστὸς εἶναι ὁ στενότετος δεσμὸς τῆς καὶ μετὰ τὸν ποιητὴν Λορέντσον Μαβίλην. Ἡ Μυρτιώτισσα πολὺ ἔνωρις ἤρχισε νὰ γράφῃ ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν εἰς σειρὰν τόμων. Τὸ 1965 τὰ ποιήματά τῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν τόμον «Μυρτιώτισσας Ἄπαντα». Ἡ ποιήτρια εἶχε τιμηθῆ μετὰ βραβεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ μετὰ Κρατικὸν βραβεῖον ποιήσεως].

Σ' ἀγαπῶ !

*Σ' ἀγαπῶ· δὲν μπορῶ
τίποτ' ἄλλο νὰ πῶ
πιὸ βαθύ, πιὸ ἀπλό,
πιὸ μεγάλο!*

*Μπρὸς στὰ πόδια σου ἐδῶ
μὲ λαχτάρα σκορπῶ
τὸν πολύφυλλο ἀνθὸ
τῆς ζωῆς μου.*

*Ὡ μελίσι μου, πιὲς
ἀπ' αὐτὸν τις γλυκὲς,
τις ἀγνὲς εὐωδιὲς
τῆς ψυχῆς μου !*

*Τὰ δύο χέρια μου, νά !
στὰ προσφέρω δετὰ
γιὰ νὰ γύρεις γλυκὰ
τὸ κεφάλι,*

κι ἡ καρδιά μου σκιωτᾶ
κι ὀλη ζήλεια ζητᾶ,
νά σοῦ γίνει ὡς αὐτὰ
προσπεφάλι !

Καὶ γιὰ στρῶμα, Καλέ,
πάρε με ὄλην ἐμέ,
σβῆσ' τὴ φλόγα σὲ μὲ
τῆς φωτιᾶς σου,

ἐνῶ δίπλα σου ἐγὼ
τὴ ζωὴ θ' ἀγρικῶ
νά κυλάει στὸ ρυθμὸ
τῆς καρδιᾶς σου...

Σ' ἀγαπῶ· τί μπορῶ,
Ἄκριβέ, νά σοῦ πῶ
πὸ βαθύ, πὸ ἀπλό,
πὸ μεγάλο;

Νά 'ταν ἡ Λησμονιά...

Νά 'ταν ἡ Λησμονιά νά 'ρθεῖ σιμά μου,
θὰ τέλειωναν μεμιᾶς τὰ βάσανά μου.

Οἱ ὀδόνες μου ὄλες κι οἱ ἔρωτές μου
θὰ 'ταν σὰ νὰ μὴ μ' ἄγγιξαν ποτές μου.

Θά 'μονε σὰ φυτό σὲ ὠραία γλάστρα,
τὸν ἥλιο θὰ χαιρόμουνα καὶ τ' ἄστρα.

Κι ἐκεῖνα πὸ ἴσως θὰ 'γραφα τραγοῦδια
θὲ νά 'ταν δροσερὰ σὰν τὰ λουλούδια.

Θά 'νωθα φίλη μ' ὄλους τοὺς ἀνθρώπους
καὶ δὲ θὰ νοσταλγοῦσα γι' ἄλλους τόπους.

«Εἰν' ὄλα ὠραῖα», θὰ 'λεγα, «ὀῶ πάνω»
καὶ δὲ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ πεθάνω.

Ξέγνοιαστα θά κοιμόμουνε τὸ βράδυ
κι ὅλα θά 'ταν γλυκὰ κι ὅλα σὰ χὰδι!
... Ἀπὸ τὸ βάρσαμό σου, Λησμονιά μου,
στάξε ἕναν κόμπο στὴ βαριά καρδιά μου...

Στὴ μοναξιά μου

Μηδ' ὁ πόνος μου δὲ σὲ κρατᾶ,
μηδὲ πιά τὰ δάκρυά μου,
κάθε μέρα φεύγεις μακριὰ
κι ὅλο πιὸ μακριὰ μου.

Τυλιγμένον μέσ' στὴ συγγενιά
καὶ στὴν καταχνιά, ἄλοιά μου,
δὲ σὲ ξεχωρίζει καθαρὰ
ἢ θαμπὴ ματιὰ μου.

Κι ἂν χαθεῖς γιὰ μὲ παντοτινά,
θλιβερὸ Ἔρωτά μου,
πάνε τῆς ψυχῆς μου τὰ φτερά,
πάει καὶ τὸ χρυσάφι τῆς καρδιάς μου...

Ἔ, μακροσμένη ὠραία ψυχὴ,
μέσα στὴν ἀπόλυτη γαλήνη ὅπου πλανᾶσαι,
ἀπὸ τὴν περασμένη μας ζωὴ
τίποτα δὲν ταιριάζει νὰ θυμᾶσαι.

Μὰ ἐγὼ πὸν καρτερῶ τὸ λυτρωμό,
κι ὁ λυτρωμὸς δὲν ἔρχεται γιὰ μένα,
τί θὰ γενόμενν δίχως νὰ πονῶ
καὶ δίχως νὰ θυμᾶμαι Ἐστέρα;

Voluptas

Ἐλάτε, ὁ κόσμος ὅλος εἶμαι ἐγώ.
Μέσ' ἀπ' τὰ χρυσοκόκκινα μαλλιά μου
ἀπ' τὴ ματιὰ κι ἀπὸ τὰ δάχτυλά μου

τῆς ἠδονῆς πετιέται τὸ στοιχειό.
Ἐλάτε, ὁ κόσμος ὅλος εἶμαι ἐγώ.

Μὲ ρόδα ἐνωδιασμένο ἔχω τὸ στρώμα
κι ἀπάνω του — μεθυστικό πιτό —
χυμένο τὸ ἀλαβάστρινό μου σῶμα.

Ὅμως ἀγάπη μὴ γυρεύετε ἀπὸ μένα,
δὲ θὰ μὲ ἰδῆτε ἐμπρὸς σας νὰ λογίσω
καὶ πᾶνε τὰ τραγοῦδια σας χαμένα.

Μέσα μου ἀγριες νιώθω ἐπιθυμίες,
καὶ τίς ἐρωτεμένες σας καρδιές
πῶς θάθελα νὰ μπόρεια νὰ μασήσω
μέσ' στὰ λευκά μου δόντια, τὰ γερά,
σὰ φρέσκα μυγδαλάκια τραγανὰ
καὶ τὸν αἱμάτινο χυμό τους νὰ ρουφήξω!

Δάκρυα δὲ θέλω· δὲ ζητῶ,
παρὰ φωτιά γιὰ τὴ φωτιά μου,
τὰ σαρκικά φιλιὰ μου
στόμα πὸν στάζει φλόγα νὰ γευτεῖ.

ὦ ! τί μὲ νοιάζει τότες κι ἂν κοπεῖ
τὸ νῆμα ἀπὸ τῆς Μοίρας μου τ' ἀδράχτι,
ἀφοῦ θὰ νιώθω πῶς θὰ σκορπιστεῖ
ἀπὸ ἠδονὴ τὸ εἶναι μου σὲ στάχτη.

Ἕπομολή

Σὰν ἦρθες στὸ κελί μου,
κυρά μου Ἕπομολή,
δίδαξες τὴν ψυχὴ μου
πῶς πρέπει νὰ πονεῖ.

Μοῦ ἔβαλες τὸ χέρι
ἀπάνω ἀπ' τὴν καρδιά
καὶ «Σώπα καὶ καρτέρει»
μοῦ εἶπες σιγανά.

Μονάχη δὲ σ' ἀφῆνω,
στάσου σὰν πρῶτα ὀρθή,
ἐγὼ θὰ σοῦ ἀπαλύνω
τὴν κάθε σου πληγή.

Σὰν τὸ γενναῖο στρατιώτη,
τὸν ἄξιο μαχητή,
ποὺ ἀπ' τῆ γραμμῆ τὴν πρώτη
τὰ βόλια θὰ δεχτεῖ,

ἔτσι κι ἐσὺ τὸν πόνο
σὰ δῶρο νὰ δεχτῆς
ἀσύγκρητο, τὸ μόνο
ἀνάξιο μιᾶς φυχῆς.

Σὰν ἦρθες στὸ κελί μου,
κυρὰ μου Ὑπομονή,
διδάχτηκε ἡ ψυχὴ μου
πῶς πρέπει νὰ ποιεῖ.

Ἐσήκωσε τ' ἀτσάλινο...

Ἐσήκωσε τ' ἀτσάλινο πελέκι πάλι ἡ Μοίρα
κι ἐτούτη τῆ στερνῆ χτυπιὰ κατάστηθα τὴν πῆρα.
Σπαράχτηκαν τὰ σπλάχνα μου κι ἐσείστηκ' ἡ καρδιά μου
κι ἴδρωσα αἶμα κι ἄγγιξαν τῆ γῆς τὰ γόνατά μου.

Σὰ σβούρα ἐντός μου ὁ λογισμὸς στριφογυρνᾷ, πεθαίνω
καὶ πάλι ζῶ τάχα γιατί; μὴ κι ἄλλα περιμένω;
Μένα ξεχύθη ποταμὸς καὶ πνίγει με ἡ πληγὴ μου
κι ὡς νὰ ἴπηξε, στὸ στῆθος μου μαζεύντηκε ἡ πνοή μου.

... Βλέπω τοὺς φίλους, τοὺς δικούς, ποθῶ νὰ τοὺς ζυγώσω,
τὰ χέρια μου σὲ στοργικὰ δυὸ χέρια νὰ τ' ἀπλώσω,
μὰ νὰ μὲ φτάσουν δὲν μποροῦν καὶ χάνονται μακριὰ μου...
—Βαθιὰ ποὺ μ' ἀνοιξε ἄβυσσο τριγύρω ἡ δυστυχία μου!

"Ερωτας τάχα...

"Ερωτας τάχα νά 'ν' αὐτὸ
ποὺ ἔτσι μὲ κάνει νὰ ποθῶ
τῆ συντροφιά σου,
ποὺ σὰ βραδιάζει, τριγυρνῶ
τὰ φωτισμένα γιὰ νὰ ἰδῶ
παράθυρά σου;

"Ερωτας νά 'ν' ἡ σιωπὴ
ποὺ ὅταν σὲ βλέπω, μοῦ τὸ κλεί
σφιχτὰ τὸ στόμα,
ποὺ κι ὅταν μείνω μοναχῆ,
στέκω βουβή κι ἐκστατικὴ
ῶρες ἀκόμα;

"Ερωτας νά 'ναι ἡ σφοδρά,
μὲ κάποιου ἀγγέλου τὰ φτερά
ποὺ ἔχει φορέσει,
κι ἔρχετ' ἀκόμα μιὰ φορὰ
μὲ τέτοια δῶρα τροφερὰ
νά μὲ πλανέσει;

Μὰ ὅτι καὶ νά 'ναι, τὸ ποθῶ,
καὶ καλῶς νά 'ρθεῖ τὸ κακὸ
ποὺ εἶν' ἀπὸ σένα
θὰ γίνεῖ ὑπέρτατο ἀγαθό,
στὰ πόδια σου ἂν θὰ σωριαστῶ
τ' ἀγαπημένα...

Μανούλα

Τρέμω, μανούλα! Τ' ἄρρωστό σου βῆμα,
μέρα τῆ μέρα πὺδ βαρὺ ἀγροικιέται
τῆς ἀγιασμένης σου ζωῆς τὸ νῆμα,
ᾠμένανε! ἀρχίζει καὶ μετριέται.

Μέσ' ἀπ' τὸ παραθύρι σου κοιτάζεις,
κι εἶν' ἡ ματιά σου τόσο ἀφαιρεμένη!
Μοῦ φαίνεται πὼς κρυφαστενάζεις...
Πῶς τρέμει ἀπόψε μου ἡ καρδιά, πῶς τρέμει!

Ἔλα κοντά μου, μίλησέ μου ἀγάλη
μὲ τὴν καλή, τὴν ἀπαλή μιλιὰ σου,
ξεκούρασέ μου τὸ βαρὸν κεφάλι
μέσ' στὴ ζεστή φωλιά τῆς ἀγκαλιᾶς σου!

Ἡ ζέστα σου! γλυκότερο τί ἄλλο
ἔχει ἡ ζωὴ στὸν ἄνθρωπο νὰ δώσει;
Λιμάνι μέσ' τῆς τρικυμιάς τὸ σάλο,
ἀπὸ νανάγια πόσα μ' ἔχεις σώσει!

Μ' ἀπόψε τί χλωμὰ ποὺ σβήνεται ἡ μέρα!
Κάποιος παραμονεύει ὀλόγυρά μας...
Μανούλα! νὰ 'ν' τὰ δάχτυλα τοῦ ἀγέρα
ποὺ φαχουλεύουν τὰ παράθυρά μας;

Δόσ' μου τὰ δυὸ σου χέρια... πῶς φοβᾶμαι...
Νὰ διπλομανταλώσουμε τὴ θύρα...
Σήκω, πιδ μέσα, πιδ βαθιὰ νὰ πᾶμε!
Ἄχ! νὰ σέ κρύψω θέλω ἀπὸ τὴ Μοίρα...

Κωμικοτραγικὴ συνέχεια

Ὅταν κατασιγᾶστηκε τὸ πάθος,
ἡ ἐρωτικὴ μας ἔληξε ἱστορία.
Ἀπ' τῆς ψυχῆς μου ξέφυγες τὸ βάθος
καὶ σοῦ ἔγινα μιὰ ξένη, μιὰ Κυρία.

Μὰ ἀπ' τῆς καρδιᾶς τὴν ἀκαταστασία
κι ἀπ' τ' ἀναστατωμένα τὰ μυαλά μου,
νιώθω πὼς — ὦ, ἡ αἰώνια τραγωδία! —
μ' ἐρήθμιζε μονάχα τὸ αἰσθημά μου.

Κι ὅμως γιὰ χρόνια ἴσως ὑπάρχει ἀκόμα
ἡ ξεχαρβαλωμένη ἡ μηχανή μου.
Μιὰ μαριονέτα· μὲ ξυλένιο στόμα,
γελᾷ ὅταν μοῦ τραβήξουν τὸ σκοινὶ μου.

Γράφω και στίχους τραγουδῶ τῇ Φύσῃ
ποῦ ἀπ' τὰ κλειστά μου τζάμια τὴν κοιτάζω,
αὐτὴν, ποῦ μ' εἶχε ἀπόλυτα μεθύσει,
ποῦ ἀκόμα ἀπ' τ' ἄρωμά της εὐωδιάζω !

Τῇ μόνωσῃ ἀποφεύγω ποῦ ποθοῦσα,
μὴν ἀνταμώσω ἐκεῖ τὸν ἑαυτό μου.
(Ἀλήθεια, πάντα ὡστόσο ἀγωνιοῦσα
γι' αὐτὸν τὸν ἀκατάλυτον ὄχτρο μου).

Τῶν σαλονιῶν ρουφῶ τὴν ἀτμοσφαῖρα,
μὲ θέλωνε τῶν κοριτσιῶν τὰ νιάτα,
τραβάει τὴν προσοχή μου μιὰ τσαγιέρα
ποῦ τὴν κρατοῦν δυὸ χέρια ντελικάτα.

Μὲ παίρνουν στὴν ταβέρνα οἱ ποιητάδες,
πίνω κρασί και σάμπως τὰ ξεχνιέμαι,
μιλῶ μὲ θέρημ, μπαίνω στοὺς καβγάδες
τοὺς φιλολογικούς, και λέω, και λέμε . . .

Κι εἶναι μαζί και θλιβερό κι ἀστεῖο,
νά συνεχίζουμ' ἔτσι αὐτὴ τὴ ζήση,
ἐμεῖς, ποῦ πιά ξοφλήσαμε ἀπ' τὸ βίω,
σὰν ἔχουμε θανάσιμα ἀγαπήσει !

Δόξα σοι

Νά, και μιὰ μέρα, τέλος, δίχως ἔγνοια,
κελαηδισμοὺς γεμάτη, ἀγέρι, φῶς,
μέρα γλυκιά, καλή, παραμυθένια.
Δόξα σοι, δόξα σοι ὁ Θεός !

Τὸ δάσος ἀπ' τὸν ἥλιο ἔχει μεθύσει
και μὲς στὴν ἀγκαλιά του λησμονῶ.
Τί φίλτρο μαγικό μ' ἔχει ποτίσει
κι ἀπάνω ἀπὸ τὸν πόνο μου περνῶ ;

Χαμογελῶ στὸ πεῦκο ποῦ μ' ἀπλώνει
σὰν γκαρδιακός μου φίλος τὰ κλαδιά,
χαϊδεῖω τὴ μυρτιά ποῦ ξεφαντώνει,
ξαπλώνομαι στοῦ σκοίνου τὴν καρδιά.

"Ο,τι ἡ ζωὴ καλὸν μπορεῖ νὰ δώσει,
τὸ βγάζει ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς ἡ γῆ,
εἶναι τὸ δέντρο ποὺ ἔχω καμαρώσει,
τὸ χορταράκι, τ' ἄνθος, ἡ πηγὴ.

Κι ἐκεῖνα ποὺ ποτίζουντ' ἀπ' τ' αὐλάκι,
παράμερα, στοῦ κήπου τῆ γωνιά,
τ' ἀγγούρι, ὁ μαϊντανός, τὸ ραπανάκι
ποὺ ξεμυτίζει ἀπὸ τῆ φυλλωσιὰ...

"Ο,τι ὁ Θεὸς γλυκὸ μᾶς ἔχει δώσει,
εἶναι τῆς μέρας τούτης τὸ ἅγιο φῶς
ποὺ ἀπὸ τὴν ἔγνοια μ' ἔχει ἀπολυτρώσει.
Δόξα σοι, δόξα σοι ὁ Θεός !

Κι δμως κι ἐσένα...

Κι δμως κι ἐσένα κάποτε, παιδί μου, θὰ σὲ χάσω
ἀφοῦ νὰ φύγω πρώτη εἶναι γραφτό,
τὴν ἄλυσσο ποὺ δίνει σε μαζὶ μου, θὰ τὴ σπάσω
καὶ θὰ τραβήξω δρόμο χωριστό.

Γιὰ σκέφον ! ἐγὼ ποὺ σ' ἔθρεψα μὲ τῆς καρδιάς μου τὸ αἷμα
καὶ μ' ἔδωκα τῆς ψυχῆς μου τὸν ἀνθό,
θὲ νὰ σ' ἀφήσω, τ' ἄγνωστο γιὰ ν' ἀκολουθήσω ρέμα
καὶ πέρα ἀπ' τὴ ζωὴ νὰ πλανηθῶ.

"Ἴσως μιὰ πέρα ἀπάντεχα νὰ σ' ἀνταμώσω πάλι
σ' ἐν' ἄλλο ἀστέρι τοῦ ἄπειρου οὐρανοῦ.
Θὰ σὲ μαντέψει ἡ μητρικὴ ποὺ σὲ στερήθη ἀγκάλη,
θ' ἀστράφεις μέσ' στὰ τρίσβαθα τοῦ νοῦ !

Ὅσο ἔτοῦτα ἀδιάλυτο μυστήριο τὰ σκεπάζει,
τρεμάμενη ἡ ἐλπίδα δὲν μπορεῖ
νὰ μᾶς λυτρώσει ἀπ' τὸ φριχτὸ τοῦ χωρισμοῦ μαράζι,
μὲ φῶς γαλήνιο δὲν παρηγορεῖ.

Μένει ἡ ψυχὴ μὲ τὰ φτερά, μὲ τὰ πλατιά φτερά τῆς,
αὐτὴ θὲ νὰ μᾶς σμίξει, ἂν ἐπιζει.

"Ω ! πόσο θὰ ν' αἶ ἀπέραντη, στοχάζομαι, ἡ χαρὰ τῆς,
σὰ θὰ ξαναβρεθοῦμε οἱ δυὸ μαζὶ !

Μ' ἂν ὄλη μας ἡ δύναμη φωλιάζει μέσ' στὸ σῶμα,
στὴ φλόγα τῆς παλλόμενης καρδιάς,
δταν χαθεῖ τὸ σχῆμα του κάτω ἀπ' τὸ μαῦρο χεῶμα,
τί θ' ἀπομείνει τάχατε ἀπὸ μᾶς ;

Κι ἡ θύμηση ; θὲ νὰ γενεῖ κι αὐτὴ θροφή τοῦ ἀνέμου ;
Δὲν τὸ χωράει ὁ νοῦς μου κι ἀπορῶ,
ἐμένανε κι ἡ στάχτη μου θὰ σὲ θυμᾶται, γιέ μου,
ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ ἤσουνε μωρό !

Οἱ φωνές

Μαζὶ μὲ κείνες τὶς ψυχές
ποὺ ἔχουνε φύγει ἀπὸ καιρό,
σβήνουν γιὰ πάντα κι οἱ φωνές;
"Ὅλο ρωτιέμαι κι ἀπορῶ.

Κάποτε νιώθω ἐδῶ κι ἐκεῖ
ἐνα ἄδειον ἦχο, σιγαλὸ
σὰ μακροσμένη μουσικὴ...
τ' εἶναι ; δὲν ξέρω νὰ τὸ πῶ.

Λέτε νὰ στέρεψαν κι αὐτὲς
τοῦ γιοῦ μου οἱ πρόσχαρες κραυγές;
Τῆς μάνας μου ὁ στεγνὸς λυγμὸς
ποὺ ἀνέβαινε ἔτσι θλιβερός;

Στοῦ δάσου τὸ μουρμουρητό,
στὸ κῶμα ψάχνω νὰ τὶς βρῶ,
ψάχνω τ' ἀγέρι, τὴ βροχή,
μὰ δὲν τὶς βρίσκω μῆτ' ἐκεῖ.

Νά 'ταν νὰ νιώσω μιὰ βραδιὰ
σὲ ὦρα μιᾶς τέλειαις σιωπῆς,
τὸ χᾶδι ἀπόκοσμης φωνῆς
νὰ μοῦ ζεσταίνει τὴν καρδιά!

"Αχ! δῶσε, Θεέ μου, νὰ αἰστανθῶ
τὸν πολυπόθητο παλμὸ
καὶ νὰ τὸν κλείσω σὰν πουλὶ
στῆς μνήμης μέσα τὸ κλουβί!

Ἐπὶ τὸ φῶς ποῦ πλήθυνε...

Ἐπὶ τὸ φῶς ποῦ πλήθυνε καὶ πλούτισε τὴ μέρα,
ἀπ' τὴν γλυκιὰ τρεμούλα μιᾶς φωνῆς,
κι ὅπως μ' ἀγγίζει ἀνάλαφρος ἀνασασμός τοῦ ἀγέρα,
νώθω πῶς ἔπον νά 'ναι, θὰ φανεῖς.

Ὅπου καὶ νά 'ναι, θ' ἀπλωθεῖς στὴν Πλάση πέρα ὡς πέρα,
σὰν πρῶτα, αὐτοκρατόρισα τῆς γῆς,
θὰ πάλλεται ἀπ' τὸ κάλλος σου ἡ διάφανη ἀτμοσφαῖρα
καὶ τ' ἄδυστα θ' ἀνοίξουν τῆς ψυχῆς.

Κι ὕστερα πιά, τῶν λουλουδιῶν τὸ ξωτικὸ μεθύσι!
Μέσ' στὸ βαθὺ περβόλι ὁ οὐρανὸς
ἄστρα θὰ στάζει καὶ σιγὰ καὶ σιωπηλὰ θ' ἀρχίσει,
γιὰ μᾶς θ' ἀρχίσει ὁ μέγας παιδεμός.

Γιὰ μᾶς ποῦ σὲ χαρήκαμε κάποιες νυχτιές τ' Ἀπριλῆ,
πλέρια, στὰ χρόνια κείνα τὰ παλιά,
ποῦ σὰν ἀγία μετάδοση, μὲ τῆς ψυχῆς τὰ χεῖλη,
δεχτήκαμε τὴ θεία σου εὐωδιά.

Τότε ἡ καρδιά μας ξόδευε καὶ τὴ στερῆ σταγόνα
τοῦ αἱμάτου της, μὲ πίστη περισσή,
σὲ φοβερό, σὲ ξέφρενον ἐρωτικὸν ἀγῶνα,
μόνο γιὰ τὸ πρόσταζες ἐσύ.

Γιὰ τοῦτο, ὦ Ἄνοιξη, θεά, δέντρο, φυτό, λουλούδι,
πουλὶ γλυκόλαλο, ζωῆς πηγὴ,
ὅταν κάτω ἀπ' τ' ὀλόδροσο ξαναπροβάλεις φλούδι,
συχῶρα τὴ δική μας τὴ φυγὴ.

Μὲς ἀπ' τὰ σπῖτια τ' ἄχαρα τὸ πέρασμα σου τώρα
μόλις ποῦ θὰ τ' ἀκοῦμε ἀπὸ μακριά,
σὲ ντρέπονται τὰ χέρια μας ἔτσι γυμνά ἀπὸ δῶρα,
καὶ σὲ φοβᾶται ἡ ἔρημη μας καρδιά...

Φῶς μυστικὸ

Νύχτα... μὰ εἶναι νόχτα; Κάτω ἐκεῖ
τ' εἶναι τὸ φῶς αὐτὸ ποὺ τρεμουλιάζει;
Δὲν εἶν' ἀστὲρι ἢ φέγγος ἀπ' τῆ γῆ,
μέσ' στὸ σκοτάδι μιὰ καινούργια ἀγῆ,
ναί, μιὰ καινούργια ἀγῆ χαράζει!

"Ἴσως ὁ θάνατος νὰ στέλνει αὐτὸ τὸ φῶς
— φῶς ποὺ ἀναβρόζει μέσ' ἀπ' τὸ σκοτάδι —
ἴσως κι ὁ λατρεμένος μου ὁ νεκρὸς
νὰ ζεῖ ἀπ' αὐτὸ τὸ φῶς ἐκεῖ στὸν "Αδη...

ΜΑΡΙΑΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ
Φιλολόγου

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΒΙΛΗ - BRIGHENTI

Είναι γνωστόν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Μαβίλη ἐξεδόθη τὸ πρῶτον συστηματικῶς εἰς Ἑλεξάνδρειαν τὸ 1915 μὲ πρόθυμον ἐπιμέλειαν τοῦ Θεοτόκη καὶ μὲ φροντίδα τῶν ἐκδοτῶν τοῦ περιοδικοῦ «Γράμματα»¹. Ἡ ἐκδοσις ἐκείνη ὅμως ἦτο μόνον ἐπιλογή τοῦ τότε συγκεντρωθέντος ἔργου τοῦ ποιητοῦ, ἐξ οὗ καὶ υἱοθετήθη ὁ τίτλος «Ἔργα» καὶ οὐχὶ «Ἀπαντα». Σημαντικὸν μέρος δὲν περιελήφθη εἰς τὴν ἐκδοσιν ἐκείνην, εἴτε διότι δὲν τὸ ἐπέτρεπεν ὁ χῶρος, εἴτε διότι δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστόν.

Αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις περιορίσθησαν κατὰ κανόνα εἰς ἀπλὴν ἀναδημοσίευσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἑλεξάνδρειας, ἀνευ σημαντικῶν προσθηκῶν, καὶ μόνον μεμονωμένα ἔργα ἢ ἐπιστολαὶ τοῦ Μαβίλη ἐδημοσιεύθησαν κατὰ καιροῦς εἰς εἰδικὰ ἄρθρα ἢ μελετήματα.

Καὶ ἄλλα πολλὰ ὅμως ποιήματα, πεζά, δοκίμια, ἡμερολόγια, κρίσεις ὡς καὶ πλουσία ἀλληλογραφία παρέμειναν ἀκόμη ἀνεκδότα καὶ ἐν πολλοῖς ἀγνωστα.

Εὐτυχῆσασα νὰ ἴδω συγκεντρωμένον τὸ ὕλικόν τοῦτο, ἀκόμη δὲ νὰ ἀνεύρω καὶ πολλὰ ἀγνωστα ἔγγραφα καὶ πληροφορίας ἀφορώσας εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του, ἐτοιμάζω ἀπὸ μακροῦ ἐκτενῆ μελέτην περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ μετὰ φιλολογικῆς ἐκδόσεως τῶν «Ἀπάντων». Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤρχισεν ἐκτυπούμενη χρηστικὴ ἐκδοσις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκδίδεται, ἐκτὸς τοῦ ἤδη γνωστοῦ ἔργου, σημαντικὸν μέρος τῶν ἀνεκδότων τοῦ Μαβίλη².

Ἐκ τῶν ἀνεκδότων τούτων δημοσιεύω κατωτέρω τὴν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ Μαβίλη καὶ Brighenti, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλάχιστα ἀποσπάσματα μέχρι τοῦδε ἔχουν ἴδει τὸ φῶς.

1. «Τὰ ἔργα τοῦ Λορέντσου Μαβίλη», ἐκδ. «Γράμματα», Ἑλεξάνδρεια 1915 (β' ἐκδοσις 1923).

2. Ἡ ἐκδοσις αὕτη, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν «Ἀπάντων Νεοελλήνων Κλασσικῶν», πρόκειται νὰ κυκλοφορήσῃ προσεχῶς.

Πρόκειται περί ἑξ ἐπιστολῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς τοῦ ποιητοῦ καὶ δύο τοῦ Brighenti ἀντιηλλάγησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1907 καὶ 1908, ἀκόμη δὲ καὶ μίᾳ ἐπιστολῆς τοῦ Brighenti τοῦ 1913, ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Ὅμιλον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀναμνηστικοῦ τεύχους πρὸς τιμὴν τοῦ ποιητοῦ. Καὶ αἱ ἑξ ἐπιστολαὶ ἔχουν γραφῆ Ἰταλιστὶ εἰς συνήθη χάρτην ἀλληλογραφίας καὶ σφύζονται ἐν καλῇ καταστάσει, πλὴν μίᾳς τοῦ Brighenti ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14 Σεπτεμβρίου 1908, τῆς ὁποίας ἔχει καταστραφῆ τὸ τελευταῖον μέρος.

Ὁ μνημονεῶμενος Eliseo Brighenti (1869 - 1929), σύγχρονος τοῦ Μαβίλη, εἶναι ὁ γνωστός φιλέλλην καὶ νεοελληνιστῆς, σπουδάσας νομικά, φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ χρηματίσας κατόπιν καθηγητῆς εἰς Κεζέ-ναν, ἀπ' ὅπου διεξάγεται ἢ μετὰ τοῦ Μαβίλη ἀλληλογραφία.

Κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς καὶ λάτρης τῆς Ἑλλάδος, ἐταξίδευσεν ἐπανειλημμένως εἰς αὐτήν, συλλέγων ὕλικόν σχετικόν μετὰ τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν καὶ λογοτεχνίαν καὶ συνεχῶς ὑποστηρίζων τὰ ἑλληνικὰ δίκαια, διετέλεσε δὲ καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἐταιρείας «Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος».

Ἐδημοσίευσεν διάφορα ἔργα λογοτεχνικά καὶ φιλολογικά.

Ἐκ τῶν ἔργων του μετὰ ἑλληνικὰ θέματα σπουδαιότερα εἶναι :

1) «Γερασίου Μαρκοῦ : Ὁ ὄρκος - Λυρικά» (ἔμμετρος μετάφρασις μετὰ σχολίων καὶ εἰσαγωγῆς περὶ τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως) ¹.

2) «Νεοελληνικὴ Χρηστομάθεια» (ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἔργων τοῦ Brighenti, μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ θέματος, περιλαμβάνει δὲ καὶ βραχεὰ βιογραφικὰ σημεῖωματα τῶν ἀνθολογουμένων συγγραφέων, τῶν ὁποίων καταχωρίζει ἀποσπάσματα ἢ ἔργα) ².

3) «Ἐγχειρίδιον συνδιαλέξεως ἰταλο-νεοελληνικῆς, μετὰ τοῦ Διαλόγου τοῦ Δ. Σολωμοῦ περὶ τῆς γλώσσης» ³.

4) «Λεξικὸν νεοελληνο-ιταλικὸν καὶ ἰταλο-νεοελληνικὸν τῆς γραφομένης καὶ τῆς λαλουμένης γλώσσης ⁴, μετὰ πινάκων γραμματικῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν κτλ.».

1. «Gerasimo Markoras. — Il Giuramento. Liriche, Versione annotata con una introduzione sulla lingua e la poesia neo-ellenica del Prof. Eliseo Brighenti. — Biblioteca Universale n. 314 - 315. Milano, Soc. ed. Sonzogno 1903», 16°, pag. 179.

2. Eliseo Brighenti, Crestomazia Neoellenica, Ulrico Hoepli, Milano 1908.

3. E. Brighenti, Manuale di conversazione italiana - neoellenica ad uso degli studiosi e dei viaggiatori, col Dialogo di D. Solomòs sulla lingua.

4. E. Brighenti, Dizionario Greco - moderno — Italiano e Italiano — Greco - moderno della lingua scritta e parlata ecc., Ulrico Hoepli, Milano 1909.

1

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ Μαβίλη καὶ ἐστάλη ἐκ Κερκύρας τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1907. Ἔχει γραφῆ εἰς ἀπάντησιν ἀπολεσθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Brighenti. Θέμα τὸ γλωσσικὸν ζήτημα¹ καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Μαβίλη νὰ πείσῃ τὸν Ἰταλὸν μελετητὴν περὶ τῶν δικαίων τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Τὸν καλεῖ μάλιστα νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Κέρκυραν, ὅπου θὰ δυνηθῆ ἀπ' εὐθείας νὰ πεισθῇ περὶ τούτου. Τέλος, ἀπαντῶν εἰς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ Brighenti, ὅπως ἀντιπροσωπευθῆ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἐτοιμαζομένην «Ἑλληνικὴν Χρηστομάθειαν», ὁ ποιητὴς μας εὐγενῶς μὲν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀρνεῖται νὰ ἀποστείλῃ ἔργα του, προφανῶς ἐκ μετριοφροσύνης². Ἐν ὑστερογράφῳ παρέχει πληροφορίας περὶ τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη, τοῦ ὁποίου ἐπαινεῖ τὸ ἔργον.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ἐν μεταφράσει ὡς ἑξῆς :

Ἀξιότιμον

καθηγ. κ. *Eliseo Brighenti*

Εἰς Ἰταλίαν *Cesena*³

Κέρκυρα, 9/22⁴ Σεπτεμβρίου 1907

Ἀγαπητὲ Κόριε !

Λυποῦμαι διότι μεταξὺ τῶν μακρῶν πινάκων ἀριθμῶν⁵ τοὺς ὁποίους σᾶς ἔστειλα, δὲν συγκατελέγετο καὶ ὁ ἰδικὸς σας λαχνός. Δὲν θὰ σᾶς ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθετε εἰς τὴν Κέρκυραν, ὁπότε ἐγὼ θὰ ἐπωφελοῦμην τῆς εὐκαιρίας ἵνα συζητήσω μαζί σας τὸ ἐνδιαφέρον ζήτημα⁶, ἕως ὅτου σᾶς πείσω ὅτι, ἂν ὄχι ἄλλο, εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν ὑπερδημοτικιστῶν ὑπάρχει, ὡς καὶ εἰς

1. Ὁ Brighenti ἠσχολήθη ἐπανελημμένως περὶ τοῦ γλωσσικοῦ θέματος ἐν Ἑλλάδι, περὶ τοῦ ὁποίου διετύπωσε γνώμας του εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Νεοελληνικῆς Χρηστομαθείας», ἐπανέρχεται δὲ καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς του πρὸς τὸν Μαβίλην καὶ ἄλλους γνωστούς λογίους.

2. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μαβίλη μνημονευομένην ἐπιστολὴν τοῦ Brighenti, ὁ τελευταῖος εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τὸν ποιητὴν νὰ τοῦ ἀποστείλῃ ἔργα του, ἵνα περιληφθοῦν εἰς τὴν «Χρηστομάθειαν».

3. Cesena : Πόλις τοῦ νομοῦ Forlì, ἐν τῇ ὁκοίᾳ ὁ Brighenti ὑπηρέτησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὡς καθηγητής.

4. Ὁ Μαβίλης χρονολογεῖ τὰς ἐπιστολάς του πάντοτε μὲ τὴν διπλὴν ἡμερομηνίαν, ἦτοι τὴν παλαιάν καὶ τὴν νέαν.

5. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται εἰς λαχνούς τοῦ λαχείου τοῦ ἔθνικοῦ στόλου.

6. Ὑπονοεῖ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ συνεχίσεως συζητήσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει εἰς προηγουμένας ἐπιστολάς.

τὴν τρέλαν τοῦ Ἀμλέτου κάποια μέθοδος· ἐνῶ τώρα φοβοῦμαι μήπως μᾶς ἔχετε ἐκλάβει ὡς ἀμελητέους φανατικούς, οἱ ὅποιοι δὲν λογιεῖνται.

Μία ἄλλη ὠφέλεια (ἐκτός ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησιν), ἣτις θὰ προέκοπτεν ἀπὸ τὴν ἐδῶ ἄφιξίν σας εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος: Ἐάν τυχόν καταρωθῶνατε νὰ ζήσετε μετὰ τὴν πληξίν νὰ μὲ ἀκούσετε νὰ ὀμιλῶ κάπως περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ταπεινότητά μου, θὰ ἀναχωροῦσατε ἀπὸ τὴν Κέρκυραν ἴσως ἐν μέρει πεπεισμένος ὅτι οἱ λόγοι τῆς ἀποχῆς μου ἀπὸ τὴν δημοσιότητα δὲν εἶναι τόσο ἀσήμαντοι ὅσον φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως¹. ἐνῶ τώρα δὲν μοῦ μένει ἄλλο παρὰ νὰ σᾶς δηλώσω κατὰ τρόπον μᾶλλον τραχὺν ὅτι, ἂν ὑπάρχη κάτι εἰς τὸν κόσμον τὸ ὅποιον θὰ μὲ ἔκανε νὰ μετανοήσω, διότι ἔστω καὶ κατὰ μικρὸν ἐξεπλήρωσα τὸ καθήκον μου πρὸς σᾶς — τὸν ἐπιμελῆ μελετητὴν τῆς ἔθνικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας μας καὶ τὸν θερμὸν ὑποστηρικτὴν τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως εἰς τὸ ἐξωτερικόν — τοῦτο θὰ ἦτο ἡ δημοσίευσίς εἰς τὴν ἀνθολογίαν ἢ Χρηστομαθειάν σας² ἐνὸς οἰουδῆποτε ἔργου μου. Ἡ τιμὴ θὰ ἦτο μεγάλη δι' ἐμέ, ἀλλά, σᾶς βεβαίῳ, οὐχὶ μεγαλυτέρα ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ τόσο ἐκ μέρους σας ἐγγενὴς ἐπιμονὴ ἐν προκειμένῳ. Διὰ τὴν πρώτην ἐπιθυμίᾳ νὰ ἀρηθῶ³· διὰ τὴν δευτέραν θὰ εἶμαι ἐγγνώμων μέχρι τέλους τῆς ζωῆς μου⁴.

Ἐν καταλειδί ἡ ὑπηρεσία μου, κόρη Ἰταλοῦ, ὅστις πρὸ πολλῶν δεκαετηριδίων ἦλθεν ἐξ Ἰταλίας, καὶ ἡ ὁποία ἔχει σχεδὸν ἐξελληνισθῆ, ὀμιλοῦσα περὶ ἐνὸς συγγενοῦς τῆς, «Ξεῦρετε, κύριε, ὀμιλεῖ καλὰ τὴν ἑλληνικὴν ὅπως τὴν γλώσσαν τῆς Τοσκάνης!» Πῶς σᾶς φαίνεται ἡ νέα αὐτῆ ἐκφρασίς περὶ τῆς καθαρευούσης;⁵

Διατελῶ
Α. Μαβίλης.

Ὁ Τερτσέτης ὠνομάζετο Γεώργιος. Εὔρον ἔργα του τινά. Γράφατέ μου ἂν θέλετε νὰ σᾶς ἀποστείλω. Ἀξίζει τὸν κόπον. Θὰ εὔρετε καὶ ἕνα ἐνδιαφέρον

1. Φαίνεται ὅτι ὁ Brighenti εἰς προηγουμένην ἐπιστολὴν του εἶχεν ἐκφράσει τὴν λύπην καὶ τὴν ἀπορίαν του, διότι ὁ Μαβίλης δὲν συμμετεῖχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν δημοσιότητα. Ὁ ποιητὴς δικαιολογεῖται ὅτι ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, δὲν ἀναφέρει ὁμῶς οὐδὲν περὶ αὐτῶν.

2. Πρόκειται περὶ τῆς «Νεοελληνικῆς Χρηστομαθείας», περὶ τῆς ὁποίας βλέπε ἀνωτέρω.

3. Ὁ Brighenti εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Μαβίλην νὰ τοῦ ἀποστείλῃ ποιήματά του, ἵνα περιληφθοῦν εἰς τὴν Χρηστομαθειαν. Ὁ Μαβίλης ὁμῶς ἀρνεῖται ἐπιμόνως, ἔνεκα μετριοφροσύνης. Ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ ποιητὴς ἐπανερχεται καὶ κατωτέρω.

4. Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐκδόσει «Ἔργα», σελ. 192.

5. Ἡ λέξις «καθαρευούσα» ἐν τῷ κειμένῳ γράφεται ἑλληνιστί.

ἀνέκδοτον διὰ τὸν Οὔγον Φώσκολον¹. Τοῦ Μάργαρη² δὲν κατώρθωσα ἀκόμη νὰ εἶδω τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ θανάτου. Γνωρίζω μόνον ὅτι ἀπέθανε νέος εἰς τὴν Ζάκυνθον, γενέτειράν του, πρὸ τοῦ '900.

Τὴν εὐγενῆ ἐπιστολὴν σας παρέδωσα εἰς τὸν παραλήπτην, ὅστις ἔμεινε πολὺ ἱκανοποιημένος³.

2

Δύο μόλις ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀνωτέρω, ὁ Μαβίλης ἀπηύθυνε καὶ δευτέραν ἐπιστολὴν. Δι' αὐτῆς, ἐπανερχόμενος εἰς σχετικὴν παράκλησιν τοῦ Brighenti, ἐπιμένει εἰς τὴν προηγουμένην ἀρνήσιν δημοσιεύσεως ποιημάτων του εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Χρηστομάθειαν». Εἰς ἀντιστάθμισμα ὁμοῦ ἀποστέλλει πρὸς τὸν Brighenti ἐκλογὴν ἔργων Ἑπτανησίων λογοτεχνῶν, πρωτοτύπων ἢ καὶ μεταφράσεων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ μάλιστα μεταφράσεως τοῦ Κογεβίνα (Γλαύκου Ποντίου), ἀναπτύσσει ἀξιολόγους γνώμας ἐπὶ τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου τῶν Ἑπτανησίων, τὰς ὁποίας, ὡς θὰ λεχθῆ κατωτέρω, ὁ Brighenti υἱοθέτησε πλήρως.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐν μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς :

Πρὸς τὸν Ἀξιότιμον
καθηγ. κ. *Eliseo Brighenti*
Ἰταλίαν *Cesena*

Κέρκυρα, τῆ 11/24 Σεπτεμβρίου 1907

Εἶχον μόλις ἀποστείλει τὴν τελευταίαν ἐπιστολὴν μου καὶ ἰδοὺ ὅτι ἔφθασε μία ἰδικὴ σας, ἣ ὁποία μοῦ δίδει τὴν ἐπιθυμητὴν εὐκαιρίαν νὰ δυνηθῶ νὰ σᾶς εἶμαι κατὰ τι χρήσιμος καὶ οὕτω ἀπαλείψω, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τὴν μνήμην σας τὴν κακὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐσχηματίσατε ἔνεκα τῆς ἀγενοῦς ἀρνήσεώς μου νὰ ἀνακαλέσω τὴν ἀπαγόρευσιν, ὡς σεῖς τὴν ἀποκαλεῖτε, τῆς ἀναδημοσιεύσεως τῶν γνωστῶν «κειμηλίων»⁴.

1. Τὸ μνημονευόμενον ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Οὔγου Φώσκολου περιέχεται εἰς λόγον, ὅστις ἐξεδόθη εἰς αὐτοτελὲς φυλλάδιον, ὑπὸ τὸν τίτλον : «Λόγος τῆς 25 Μαρτίου τοῦ 1872 ὑπὸ Γ. Τερτσέτη, βιβλιοφύλακος τῆς Βουλῆς», σχ. 8ον, σελ. 16.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Μάργαρη, γεννηθέντος καὶ ἀποθανόντος ἐν Ζακύνθῳ (1859 - 1895). Βλ. Ν. Γ ρ υ π ἄ ρ η, Διονύσιος Ι. Μάργαρης, περ. «Νεοελληνικὰ Γράμματα» 18 (1940) 9.

3. Ὁ Brighenti, γράφων πρὸς τὸν Μαβίλην, εἶχεν ἐσωκλείσει ἐπιστολὴν, μὲ τὴν παράκλησιν νὰ παραδοθῆ εἰς ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς παραλήπτην.

4. Ὁ Μαβίλης, ἵνα διασκεδάσῃ τὸ παράπονον τοῦ Brighenti ἔνεκα τῆς ἀρνήσεώς του νὰ ἀποστείλῃ ἰδικὰ του ἔργα διὰ τὴν Χρηστομάθειαν (λογοτεχνικὰ κειμήλια, ὅπως

Σήμερον σᾶς ἀποστέλλω τὸ τεῦχος τοῦ Γ. Τερτσέτη. Εἰς τὸ μικρότερον τῶν τεσσάρων ὑπάρχει τὸ ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον σᾶς ἀνέφερα εἰς τὴν τελευταίαν ἐπιστολήν μου¹. Θὰ διασκεδάσετε ἀναγιγνωσκῶν τοῦτο. Παρακαλῶ νὰ μὴ τὸ ἀναδημοσιεύσετε εἰς τὴν Χρηστομάθειαν, δεδομένου ὅτι εἰς τῶν πλέον διακεκριμένων συμπατριωτῶν τῆς περιόδου τῆς ἐπαναστάσεως κάνει ἄσχημην ἐντύπωσιν, ἀρνούμενος, ἵνα σώσῃ τὴν ἰδίαν ζωὴν του, τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν πρὸς φίλον, πρὸς ἓνα Φώσκολον. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως νομίζω ὅτι εὕρισκεται εἰς τὴν κτηνωδίαν τοῦ κτήρους ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Ἀλῆ - Πα-

ἐκείνος τὰ εἶχεν ὀνομάσει), σπεύδει νὰ φανῇ χρήσιμος διὰ τῆς ἀποστολῆς ἔργων ἄλλων Ἑπτανησίων λογοτεχνῶν.

1. Ὁ Μαβίλης ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Οὐγὸ Φωσκόλου, περὶ τοῦ ὁποῖου ἔγινε λόγος εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολήν, καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς :

« Ἀκροασθῆτε τώρα καὶ τὸ ἄλλο διήγημα τοῦ μακαρίτου, τί συνέβη εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὅταν ἦτον ἱατρός τοῦ ἱακουστοῦ Ἀλῆ Πασᾶ· πρέπει ὅμως εἰς τὰς προειδέσω, ὅτι ὁ Κωλέτης εἶχε στενὴν φιλίαν μὲ τὸν Ζακύνθιο Οὐγὸ Φόσκολο· συνέζησαν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Παβίας συμμαθηταί· ἐχώρισαν ἔπειτα ὁ Κωλέτης εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὁ Φόσκολος ἔμεινε εἰς τὴν Ἰταλία. Εἰς μίαν λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ὁ Κωλέτης λαμβάνει ἐπιστολήν ἀπὸ τοῦ Φόσκολο ἀπὸ τὰ Μεδιόλανα· τί τοῦ ἔγραψε; Μάθετέ το· ἐντροπή σας, ἀτιμία, νὰ ὑποφέρετε τὴν τύραννο Ἀλῆ Πασᾶ, φονεύσετέ τον, μὴν ἀργήτε· πολλὰ τέτια τοῦ ἔλεγε, ὅσα ἐδύνατο νὰ γράφει φιλογενῆς ποιητῆς πρὸς φιλογενῆ συμπατριώτην. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ἔφθασε εἰς τὴν ἀκοήν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ· θυμωμένος, ὕποπτος, μὴνὰ τοῦ Κωλέτη νὰ ἔλθει, ἔχει νὰ τοῦ εἰπῆ· ἀνατρίχιασα, μᾶς ἔλεγε ὁ Κωλέτης, εἰς τὸ μήνυμα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὑποπτεύθηκα τί τρέχει, μὲ τρεμάμενα γόνατα ἐπῆρα τὸ δρόμο· ἄγριο θηρίο ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, ποῦ δὲν ἔπαιξε· ἐπαρουσιάσθηκα· ὡς μὲ εἶδε, μοῦ λέγει μὲ ὀργήν. Τί εἶναι αὐτὰ ὅπου σοῦ γράφουν ἀπὸ τὴν ξενιτιά; θέλω νὰ μάθω, νὰ ἰδῶ! Ὑψηλότατε, τοῦ ἀποκρίνεται ὁ Κωλέτης, ὅλα ὅσα σοῦ εἶπαν ὅτι γράφει ἡ ἐπιστολή, ὅλα τὰ γράφει· ἀλλὰ ἠξέυρεις, ὑψηλότατε, ποῖος εἶναι αὐτὸς ποῦ ἐτόλμησε νὰ μοῦ στείλῃ τὸ γράμμα; Εἶναι ἓνας σκαρτάδος, ἓνας κουρελιάρης ὅπου τὸν πετροβολοῦν τὰ παιδιὰ εἰς τὸ δρόμο· τὸ ἔσχισα τὸ γράμμα διὰ νὰ μὴ σώζεται λόγος ἀπρεπῆς ἐναντίον εἰς ἓνα ἐδεργέτη μου. Σὰν καὶ ἔχαμογέλασε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς. Ὁ Κωλέτης παίρνει θάρρος διὰ νὰ τοῦ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ὑποψίαν ἀπὸ τὸν νοῦν, τοῦ λέγει ἀκόμα: Μάθε, ὑψηλότατε, ὅτι ἀνταποκριτῆς μου, καὶ ἐδῶ ὁ Κωλέτης ἔκαμε γέλια παχιά, εἶναι πατριώτης τοῦ Γκιουζέπε, ἂν δὲν εἶναι γέννημα εἶναι θρέμμα καὶ αὐτὸς τοῦ Μιλάνου, τοῦ τόπου ὀνομαζομένου Μιλάνο. Ἐγέλασε καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς... ἐγελοῦσεν ὁ Κωλέτης, καὶ τέλος λέγει στὸν Κωλέτη: «Γεῖά σου μπύρο μου, σῦρε στὸ καλό!» Ὁ Κωλέτης μᾶς ἔλεγε, ὅτι μὲ πολὺ διαφορετικὰ βήματα ἐπέστρεψε εἰς τὴν οἰκίαν του παρ' ὅταν ἀνέβη εἰς τὸ παλάτι τοῦ θηρίου.

Τίς ἦτο ὁ Γκιουζέπε, ἀναγκάζομαι μὲ στενοχωρίαν μου νὰ σᾶς τὸ ἐξηγήσω· ὁ Γκιουζέπε δὲν ἠξέυρομεν πῶς ἐπίεσε εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἦτον Μιλανέζος, δυστυχῆς, ἐργάζετο ἔργον ἀηδὲς ἀλλὰ πλουτοφόρο εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Ἰωαννιτῶν, ἀπὸ τὰ οἰκήματα τῆς πόλεως μετέφερε τὰ περιττά, χάριν σεμνολογίας σιωπῶ τὸ κύριον ὄνομα, τὰ μετέφερε εἰς τὰ ζωηφόρα σπλάγγνα τῆς γῆς. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἶχε σχηματίσει μὲ τὸ νοῦ του πῶς ὅλοι οἱ Μιλανέζοι, λυπηθῆτε, κοιτάξετε κονταμάρα, πῶς ὅλοι οἱ Μιλανέζοι, ἐπαγγέλλονται τὸ ἐπάγγελμα, κερδοσκοποῦν νὰ καθορίζουν τοὺς ἀποπάτους τῆς οἰκονομίας.

(Βλ. προχειρῶς Ἄπαντα Γεωργίου Τερτσέτη, πρόλογος Γ. Β α λ έ τ α, ἐκδόσεις Γιοβάνη, Ἀθήναι 1967, τόμ. Β', σελ. 346 - 347).

σας, ὁ ὁποῖος ἐνόμισεν ὅτι πάντες οἱ κάτοικοι τοῦ Μιλάνου εἶναι τοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος τοῦ μνημονευομένου Ἰωσήφ. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ἀνοησίας ταύτης ἐκ μέρους τοῦ Κωλέττη ἵνα ἐξέλθῃ τῆς δυσχεροῦς θέσεως, ἔχει κἀπὶ τὸ κωμικόν, τὸ ὁποῖον ἴσως ἀπολυτρώνει τὸ πρόσχημα τῆς δειλίας, τὸ ὁποῖον ἔβλαψε πολὸν καὶ τὸν φίλον Τερτσέτην.

Τοῦ Λοκούδη σας ἀποστέλλω δύο διηγήματα εἰς τὴν δημοτικὴν. Εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς θέμα τὴν τρομερὰν ἐπιδημίαν τῆς πανώλους τοῦ ἔτους 1854 (Ἡ ξένη τοῦ 1854), θὰ εὔρετε ὡραία χωρία καταλληλότατα διὰ τὴν συλλογὴν σας. Ἴσως δὲ θὰ εὔρετε καὶ εἰς τὸ ἄλλο¹.

Ἐκτὸς τούτου σας ἀποστέλλω καὶ δύο τεύχη τῆς Ἑστίας, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὸ σονέττον τοῦ Πολυλά «Ἐρασιτέχνης»² καὶ δύο μεταφράσεις τοῦ Γλαύκου Ποντίου (Νικολάου Κογεβίνα, Κερκυραίου, ἀποθανόντος 40 ἐτῶν, τῷ 1897)³. Γνωρίζω⁴ ὅτι ἀποστρέφεσθε νὰ δημοσιεύετε μεταφράσεις. Ἐν τούτοις δὲν νομίζω ὅτι ἡ εἰκὼν, τὴν ὁποίαν θὰ δώσετε εἰς τοὺς Ἱταλοὺς μελετητὰς περὶ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας θὰ εἶναι πλήρης, ἄνευ προσθήκης τοῦλάχιστον τινῶν τῶν καλυτέρων μεταφράσεων τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς. Καὶ εἰς ἄλλας Λογοτεχνίας ἢ μετάφρασις ξένων ἔργων ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἔθνικῆς παραγωγῆς, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὑπῆρξε σημαντικὴ. Εἶναι δὲ προνόμιον τῶν Κερκυραίων λογοτεχνῶν ὅτι ἔθυσασαν τὰς εὐκόλους δάφνας τῆς πρωτοτυπίας καὶ προετίμησαν νὰ προσφέρουν εἰς τὸ ἔθνος ἐκλεκτὰς μεταφράσεις κλασσικῶν ἔργων παλαιῶν καὶ νεωτέρων, ἀναπτύσσοντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ λεπτὸν αἰσθημα καὶ τελειοποιούντες τὴν γλῶσσαν. Σεῖς κάνετε μίαν ἐξαίρεσιν μόνον διὰ τὰς μεταφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἱταλικῆς. Δὲν εὐρίσκω δικαιολογημένον τὸν κανόνα καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τὴν ἐξαίρεσιν⁵.

1. Ὁ τίτλος «Ἡ ξένη τοῦ 1854» ἐν τῷ κειμένῳ γράφεται ἑλληνιστί. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 241 - 243, ἐνθα δημοσιεύεται ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου.

2. Ὁ τίτλος «Ἐρασιτέχνης» γράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ κειμένῳ. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 93 - 94, ἐνθα δημοσιεύονται τὰ σονέττα «Ἐρασιτέχνης» καὶ «Μία πρώτη ἀγάπη».

3. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 347, ἐνθα δημοσιεύεται μετάφρασις «Α. Tibullo : Δέκατο ἐλεγείον τοῦ πρώτου βιβλίου».

4. Τὸ τμήμα τῆς ἐπιστολῆς «Γνωρίζω ὅτι ἀποστρέφεσθε... τὴν ἐξαίρεσιν» περιλήφθη εἰς τὸ Ἱταλικὸν πρωτότυπον ἐν τῇ ἐκδόσει Ἀλεξανδρείας, σελ. 193.

5. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ Μαβίλη ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παράθεσιν καὶ μεταφραστικῶν δοκιμῶν, ἀντιπροσωπευτικῶν τοῦ ἔργου λογοτεχνῶν, ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «Χρηστομαθείας» τοῦ ὁ Brighenti (σελ. XIII - XIV) :

«Ma in ogni letteratura, oltre che della produzione originale, bisogna tener conto anche delle traduzioni, le quali poi in Grecia ebbero ed hanno un'importanza particolare. Ne ho dunque dato qualche saggio, alternando i due tipi di lingua, e talvolta mettendoli

Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης γεννήθη τῷ 1800 εἰς τὴν Ζάκυνθον ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῷ 1874. Κατ' ἔτος τὴν 25ην Μαρτίου (ἔθνικὴν ἑορτὴν) ἀπήγγελλε μίαν ὀμιλίαν. Τινὲς τῶν ὀμιλιῶν τούτων περιέχονται εἰς τὰ τεύχη τὰ ὁποῖα σᾶς ἀποστέλλω. Ποιήματα, ἐκτὸς τῶν δύο τὰ ὁποῖα σᾶς ἀποστέλλω, δὲν κατώρθωσα νὰ εὔρω. Ἰταλιστὶ ἔγραψεν Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους (Φλωρεντία 1866). Ἐγραψεν ἐπίσης καὶ περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ὠραίας σκέψεις εἰς σχετικὰ τεύχη. Τὸ καλότερόν του ποίημα εἶναι τὸ «Φίλημα» (1833), τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ εὔρω¹.

Ἔολος σὸς
Α. Μαβίλης

3

Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ Brighenti καὶ ἐστάλη τὴν 16ην Ὀκτωβρίου 1907. Ὁ Ἰταλὸς φιλέλλην πληροφορεῖ τὸν Μαβίλην ὅτι τοῦ ἐπιστρέφει τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐπιστολῇ μνημονευόμενα φυλλάδια μὲ ἔργα τῶν Ἑπτανησίων λογοτεχνῶν καὶ προβαίνει εἰς σχετικὰς παρατηρήσεις, τονίζων ἰδιαιτέρως ὅτι, ἀκολουθῶν τὴν ὑπόδειξίν του, περιέλαβεν εἰς τὴν «Χρηστομάθειαν» καὶ λογοτεχνικὰς μεταφράσεις.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει τὰ τῆς συναντήσεώς του μετὰ τοῦ γνωστοῦ ἐπίσης φιλέλληνος καὶ μελετητοῦ τοῦ Σολωμοῦ, Ρίο Ciuti, παραπονεῖται δέ, διότι δὲν ἐλήφθη πρόνοια ὅπως ἀποστέλλωνται εἰς Ἰταλίαν ἑλληνικὰ περιοδικὰ καὶ ἡμερησίδες. Τέλος, ὑποβάλλει ἐρωτηματολόγιον ἀφορῶν εἰς βιογραφικὰς πληροφορίες Ἑλλήνων λογοτεχνῶν, τῶν ὁποίων περιέλαβεν ἔργα εἰς τὴν «Χρηστομάθειαν».

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς :

Ἐγγενέστατε Κύριε Μαβίλη !

Σᾶς ἐπιστρέφω εἰς συστημένον δέμα τὰ ἔντυπα, τὰ ὁποῖα εἶχατε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλετε. . . τῇ ἀληθείᾳ ἤδη ἀπὸ μακροῦ, ἀλλὰ κατ' αὐτὰς

a raffronto; ho trascritto anche il testo per i due primi capitoli (traduzioni dal greco antico e traduzioni dall'italiano), ma l'ho dovuto tralasciare nel terzo (traduzioni varie) per non andar incontro a difficoltà tipografiche; al che lo studioso, occorrendo, porrà facile rimedio da sé. S'intende che ho voluto far solo una rapida corsa in questo campo tanto coltivato dagli scrittori neoellenici; i quali, e più specialmente quelli delle isole ionie, pur sapendo di non potervi raccogliere larga messe di gloria, vi gettarono a gara il seme fecondo alto a produrre vital nutrimento, e vi affinarono in modo meraviglioso lo strumento ancor imperfetto di cui si servivano, la lingua, che da queste utili prove uscì più ricca, più flessibile, più precisa». Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος «Φίλημα» γράφεται ἑλληνιστί.

1. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἀν., σελ. 71, ἐνθα δημοσιεύεται τὸ ποίημα «Τὸ Φίλημα».

είχα πολλήν ἐργασίαν! Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἐκπό-
πωσιν τῆς «Χρηστομαθείας», καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ἀκόμη ὀλίγον ἐκκρεμές.
Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ταχέως θὰ φθάσωμεν εἰς συμφωνίαν.

Ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν σας, προσέθεσα δοκίμιά τινα ποικίλων μετα-
φράσεων¹. Ἐν ἐναντία περιπτώσει ἀπὸ τὸν Κεφαλληνὸν θὰ εἶχον δημοσιεύ-
σει μίαν σελίδα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς του, μὴ σκεπτόμενος οὐδὲ κατ' ὄναρ νὰ τὸν
παρλείψω². Ἐξ ἄλλου, ἤμην ὑποχρεωμένος, νὰ συμπτῆξω, νὰ συμπτῆξω :
Τί νὰ κάμωμεν ; Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὀμιλήσω μὲ
τὸν Ρίο Σιῦτι³, ὅστις ἦλθεν ἐδῶ διὰ μίαν σειρὰν κηρυγμάτων. Δὲν ἤξεύρω
ἂν μετέβαλε κάπως τὰς γνώμας του ὅσον ἀφορᾷ τοὺς εἰλικρινεῖς μου συμπα-
θείας πρὸς τὴν... συντηρητικὴν δημοτικὴν. Ὅπωςδὴποτε ἐμοιράσαμεν κάπως
τὴν ἐργασίαν διαφημίσεως καί, διὰ νὰ ἀρχίσω, ἐκλήθην εἰς τὴν *N u o v a*
R a s s e g n a d i L e t t e r a t u r e M o d e r n e τῆς Φλωρεντίας, ὑπο-
σχόμενος τὴν συνεργασίαν μου ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Νεοελληνικὴν⁴.

Καὶ ἐπειδὴ γίνεται λόγος περὶ περιοδικοῦ, ἀπηυθύνθην εἰς τὸ ταχυδρομι-
κὸν γραφεῖον ἵνα ἐγγραφῶ ἐτήσιος συνδρομητῆς εἰς τὰ «Παναθήναια»⁵· ὁποῖα
ὑπῆρξεν ὁμως ἢ ἐκκληξίς μου νὰ ἀκούσω ὅτι ἔπρεπε νὰ φροντίσω μόνος μου,
διότι τὸ περιοδικὸν τοῦτο δὲν περιλαμβάνεται μεταξὺ ἐκείνων, τῶν ὁποίων εἶ-
ναι δυνατόν νὰ γίνῃ συνδρομὴ διὰ μέσου τοῦ γραφείου ! Ἐζήτησα νὰ ἴδω τὸν
κατάλογον τῶν ξένων ἐφημερίδων, τὸν ὁποῖον συντάσσει πρὸς τοῦτο τὸ Ὑπουρ-
γεῖον καὶ ἐπέισθην ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν οὕτως : Μόνον τέσσαρες ἑλληνικαὶ
ἐφημερίδες ἀναγράφονται, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων. Ἀλλὰ διατί
αἱ σχετικαὶ διευθύνσεις δὲν φροντίζουν; Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι κατ' αὐ-
τὸν τὸν τρόπον δὲν θ' ἀποκτήσουν μεγαλύτερον ἀριθμὸν συνδρομητῶν, δὲν
εἶναι ὁμως ἐντροπὴ ὅτι ἐνῶ ὑπάρχουν τόσοι τόμοι διὰ τὰς ἐφημερίδας τῶν
ἄλλων κρατῶν, διὰ τὰς ἑλληνικὰς περιορίζεται μόνον εἰς τέσσαρας γραμμὰς,
ὡς ἂν δὲν ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ καὶ ἐκλεκταὶ [ἐφημερίδες]; Καὶ εἰς τὰ μικρὰ
αὐτὰ πράγματα πρέπει νὰ σκέπτεται κανεὶς μὲ πατριωτισμὸν ! Δὲν νομίζετε ;

1. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἂν., σελ. 287 - 352.

2. Βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἂν., σελ. 346 - 347, ξένη δημοσιεύεται μετάφρασις
τοῦ Α. Ν. Κεφαλληνοῦ : «*Rāmāyana* : Ὁ θάνατος τοῦ Ἰαγναδάττα, II».

3. Ὁ ἱερωμένος Ρίο Σιῦτι εἶναι γνωστὸς φιλέλλην καὶ μελετητῆς τῆς νεωτέρας
ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας, ὅστις ἐδημοσίευσε διαφόρους μελέτας, μεταξὺ
τῶν ὁποίων σημαντικώτερα «*Il poeta nazionale della Grecia Moderna* : Dionisio Solo-
mòs (Conferenza), Civitavecchia 1908. (Βλ. Γ. Θ. Ζ ὄ ρ α, Ἑκπαιδευτικὰ Μελετήματα,
Ἀθήναι 1959 (Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας), τόμ. Β',
σελ. 182 ἐπ.

4. Ἡ «*Nuova Rassegna di Letterature Moderne*» ἦτο περιοδικὸν τῆς Φλωρεντίας,
εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Brighenti ἀνέλαβε συνεργασίαν περὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

5. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ «Παναθήναια» γράφεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἑλληνιστί.

Χρησιμοποιήσατε τὴν παρατήρησίν μου ὅπως νομίζετε καὶ ἀνακοινώσατέ τὴν εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἐὰν τὸ θεωρῆτε χρήσιμον· ἄλλως ἕς τὸ ἀποσιωπήσωμεν καὶ αὐτὸ ὅμως προσθέτοντες καὶ αὐτὸ εἰς τὰ ὑπόλοιπα, ἕς μὴ παραπονούμεθα διότι ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος ἀντιπροσωπεύεται διὰ τοὺς ξένους ἀπὸ ἓνα ἐρωτηματικόν. Ποίος πταίει ;

Περαίνω μὲ ἄλλο πληκτικόν, ἀλλ' εὐτυχῶς βραχὺ ἐρωτηματολόγιον εἰς τὸ ὅποιον σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀπαντήσετε μὲ τὴν ἀνεσίαν σας, ὅταν σᾶς παρουσιασθῇ ἐννοῶν ἡ εὐκαιρία :

— Ὁ καθηγητὴς Κεφαλληνός πῶς ὀνομάζεται ;¹

— Γράφεται Νικόλαος Κογεβίνας ἢ πῶς ἄλλως ;²

— Μπορεῖτε νὰ μοῦ γράψετε δύο λέξεις περὶ τοῦ Ἄντ. Μάτεση ; Ζῆ ; δὲν εἶναι ἔτσι ;³

— Νομίζετε ὅτι εἶναι ἡ περίπτωση εὐδαιμονίας νὰ δημοσιευθοῦν ὀλίγοι στίχοι τῆς Αἰμιλλίας Κούρτελη ;⁴

— Ἐκ τοῦ Χρήστου Βαρλέντη, συντάκτου τῆς Ἐπιθεωρήσεως κλπ. θεωρεῖτε σκόπιμον νὰ δημοσιευθῇ καμμία σελίς ;⁵

— Ὁ κουνιάδος τοῦ Ι. Δραγούμη (Ἰδα) δὲν ἦτο ὁ γνωστός Παῦλος Μελάς ;⁶

— Ποία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ καθωμιλημένης καὶ καθομιλουμένης⁷, ἐκ τῶν ὁποίων δύο τύπων ὁ δεύτερος ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη⁸ ;

— Εὐχαριστίας ἐκ τῶν προτέρων καὶ εὐχαριστίας διὰ τὰς ἀπαντήσεις σας εἰς τὰς προηγουμένας ἐρωτήσεις.

1. Τὸ ἐπώνυμον «Κεφαλληνός» ἀναγράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀνδρέου Ν. Κεφαλληνοῦ (βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 346).

2. Τὸ ἐπώνυμον «Κογεβίνας» ἀναγράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Πρόκειται περὶ τοῦ Ν. Κογεβίνα (ψευδώνυμον Γλαῦκος Πόντιος), (βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 347).

3. Τὸ ὄνομα Ἄντ. Ε. Μάτεση ἀναγράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀντωνίου Μάτεση (βλ. «Χρηστομάθειαν», ἐνθ' ἄν., σελ. 350).

4. Τὸ ἐπώνυμον «Κούρτελη» ἀναγράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ ἰταλικῷ κειμένῳ. Αἰμιλία Κούρτελη, εἶναι ἡ ποιήτρια ἢ γνωστὴ βραδύτερον ὡς Αἰμιλία Δάφνη.

5. Τὸ ὄνομα «Χρήστος Βαρλέντης» ἀναγράφεται ἑλληνιστί ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Τοῦ Χρήστου Βαρλέντη ἐν τῇ «Χρηστομαθείᾳ», ἐνθ' ἄν., σελ. 212, δημοσιεύεται «Ὁ γερο-Μάρκος».

6. Τὸ ὄνομα «Ι. Δραγούμη (Ἰδας)» ἀναγράφεται ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἑλληνιστί. Τοῦ Ἰωνος Δραγούμη δημοσιεύεται ἐν τῇ «Χρηστομαθείᾳ», ἐνθ' ἄν., σελ. 235 - 237, ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἔργου του «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἵμα» (Ἀθήναι 1907), ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ». Ἐν ὑποσημειώσει ὁ Brighenti ἀναφέρει ὅτι ὁ Δραγούμη εἶχε κουνιάδον, τὸν Παῦλον Μελάν. Τὸ ὄνομα «Παῦλος Μελάς» ἀναγράφεται ἑλληνιστί.

7. Αἱ λέξεις «καθωμιλημένη» καὶ «καθομιλουμένη» ἀναγράφονται ἑλληνιστί.

8. Τὸ ὄνομα «Χατζιδάκης» ἀναγράφεται ἑλληνιστί.

—“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Τερτσέτην, ἔχω τὸ «Φίλημα»¹, ἀκριβῶς δὲ περὶ αὐτοῦ ἔγραφα καὶ κριτικῆν.

Μὲ τοὺς πλέον ἐγκαρδίουσ χαιρετισμοὺς

Διατελῶ
E. Brighenti

Cesena 16 Ὀκτωβρίου 1907

4

Ἡ τετάρτη ἐπιστολὴ ἐστάλη ἀπὸ τὸν Brighenti τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον καὶ ἐπομένως 13 ὄλας ἡμέρας πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ· ὅπωςδὴποτε ἐπωφελεῖται τῆς περιστάσεως ἵνα ἀποστείλῃ τὰς ἐγκαρδίουσ εὐχὰς του.

Αἱ πρῶται γραμμαὶ τῆς ἐπιστολῆς εἶναι γραμμéναι ἀπ' εὐθείας εἰς ἑλληνικὴν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Brighenti πληροφορεῖ τὸν ποιητὴν μας ὅτι τοῦ ἀποστέλλει διάφορα χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν εἰσαγωγὴν του εἰς τὴν ἐτοιμαζομένην «Χρηστομαθειαν», ὡς καὶ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ ἐπιφέρῃ οἰανδὴποτε νομίζει χρήσιμον ἀλλαγὴν. Τὸν παρακαλεῖ ἐπίσης νὰ θεωρήσῃ καὶ τὸ ἐξώφυλλον τοῦ λεξικοῦ, τὸ ὅποιον ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευθῆ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκδοσιν τῆς Χρηστομαθείας.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ἐν μεταφράσει ὡς ἐξῆς :

Ἀξιότιμε κύριε καὶ φίλε

Εἶναι παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων· αὔριον ξημερώνει Χριστούγεννα². Χαρὰ σ' ἐκεῖνον ποὺ μπορεῖ νὰ τὰ γιορτάσῃ στ' ἀλήθεια, χαρὰς τον³, ὅπως λέγει ὁ φίλος Σταύρος !!⁴ τοῦ ὁποίου μετέφρασα τὸ διήγημα «Χριστούγεννα»⁵, διὰ τὴν «Nuova Rassegna di Lingue e Letteratura Moderne». Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ Χριστούγεννα εἶναι ἀκόμη

1. Ἐν τῇ «Χρηστομαθείᾳ», ἐνθ' ἀν., σελ. 71 - 72, δημοσιεύεται «Τὸ φίλημα» τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη. Ἐν τῷ κειμένῳ τὸ ὄνομα «Τερτζέτης» καὶ ὁ τίτλος «Τὸ φίλημα» ἀναγράφονται ἑλληνιστί.

2. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει ἡμερομηνίαν τῆς 24ης Δεκεμβρίου 1907 τοῦ νέου ἡμερολογίου, ἐπομένως 11ης Δεκεμβρίου κατὰ τὸ παλαιόν.

3. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ ἐπιστολὴ ἔχει γραφῆ ἑλληνιστί ὑπὸ τοῦ Brighenti.

4. Πρόκειται περὶ τοῦ νεαροῦ τότε διδασκάλου Ἡλία Σταύρου, τοῦ ὁποίου ὁ Brighenti δημοσιεύει ἐν τῇ «Χρηστομαθείᾳ» τὸ διήγημα «Ἡ σημαία τῆς ταβέρνας», σελ. 267 - 270.

5. Ὁ τίτλος «Χριστούγεννα» ἀναγράφεται ἑλληνιστί.

μακράν ἂν ὅμως ἐγὼ σᾶς ἀποστέλλω ἐγκαρδίους εὐχὰς διὰ σᾶς, τὴν οἰκογενεῖάν σας καὶ τοὺς κοινούς φίλους ἀπὸ τοῦδε, μὲ τὴν νέαν ἡμερομηνίαν, δὲν κάνω ἔγκλημα.

Ἔως ἐδῶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κακόν, ἀντιθέτως μάλιστα ὅλα ἔχον καλῶς τὸ κακόν εἶναι ὅτι σᾶς στέλλω ἓνα δέμα χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ὅμως εἴσθε ἐλεύθερος νὰ μοῦ ἐπιστρέψετε χωρὶς νὰ τὰ διαβάσετε. Ἐν ἐναντία περιπτώσει θὰ εὔρετε τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Χρηστομάθειαν (τῆς ὁποίας ἐπὶ τέλους χθὲς ἤρχισεν ἢ ἐκτύπωσις)¹, εἰσαγωγὴν συντηρὴν καὶ ἐπιφυλακτικὴν, ἥτις εἰς τινα σημεία θὰ σᾶς κάνη νὰ μειδιάσετε, ἰδίᾳ ὅταν γίνεται λόγος περὶ ζωνῶν εὐ κ ρ α τ ῶ ν, θ ε ρ μ ῶ ν καὶ ψ ν χ ρ ῶ ν². Μὲ ἐκρίνατε ἤδη δι' αὐτό, ἀλλ' ἄς προσέξωμεν. Κρίνατε τὴν θέσιν μου, σκεφθῆτε διὰ ποίους ἔγινε τὸ βιβλίον τοῦτο, τί σκοποὺς ἐπιδιώκει κ.λ.π. κ.λ.π. Θὰ εὔρετε ἐπίσης τὸν πίνακα τῆς «Χρηστομαθείας» καί, ἂν θέλετε — ἐγὼ δὲ θὰ σᾶς εἶμαι ὑπόχρεως ἂν τὸ θελήσετε — μπορεῖτε νὰ διορθώσετε, συμβουλευσέτε, κατακρίνετε, ἀθώωσετε καὶ καταδικάσετε εἰς τὸ περιθώριον ἢ ἰδιαιτέρως, ἐγὼ δὲ θὰ ἐκτιμῆσω τὰς κρίσεις σας.

Τέλος, θὰ εὔρετε τὸ ἐξώφυλλον τοῦ «Λεξικοῦ», τὸ ὁποῖον σᾶς παρακαλῶ νὰ θεωρήσετε, ἀπαλλάσσοντάς με τελικῶς ἀπὸ τὴν δυσχερῆ θέσιν ὅσον ἀφορᾷ τὸ (καθ'ὀμιλουμένην τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἀντικαταστήσω μὲ τὸ καθωμιλημένην (ἢ λαλουμένην), εἰς τρόπον ὥστε νὰ μεταφράσω τὸ ἰδικόν μας γ ρ α φ ο μ ἔ ν η ἢ ὀ μ ι λ ο υ μ ἔ ν η (χωρὶς νὰ ἀποκλείω ὅτι ἡ γραφομένη δὲν εἶναι ἔστω καὶ ἐν μέρει ὀμιλουμένη ἢ καὶ ἀντιθέτως). Ἐπίσης νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶπω σ χ ε τ ι κ ῶ ς, ἀλλὰ ἐ ν σ χ ἔ σ ε ι π ρ ὄ ς³ κ.λ.π. κ.λ.π. Ὁχι;⁴ Μετὰ τὸ ἐξώφυλλον, προσθέτω τὴν εἰσαγωγὴν εἰς δύο γλώσσας ὡς ἀπαιτεῖ ὁ ἐκδότης καὶ ἡ ἀγγελία - *réclame*, ἥτις θὰ δημοσιευθῆ ἐν καιρῷ. Κρίνατέ με ὡς καθηγητῆς μαθητῆν αὐστηρῶς, *sans façons*⁵.

Ἡ Χρηστομάθεια θὰ ἐκδοθῆ μετὰ ἐξ μῆνας περίπου καὶ θὰ εἶναι μία ὥραία ἐκδοσις, ὅπως θὰ ἰδῆτε. Τὴν ἐπιμελοῦμαι προσωπικῶς μὲ θυσίας παντός εἴ-

1. Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης τοῦ Brighenti πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἐκτύπωσις τῆς Νεοελληνικῆς Χρηστομαθείας τοῦ ἤρχισε τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1907.

2. Ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν «Χρηστομάθειαν», ἀναφερομένη κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, καταλαμβάνει τὰς σελίδας III - XV.

3. Αἱ λέξεις «καθ'ὀμιλουμένην», «καθωμιλημένην» «λαλουμένην», «σχετικῶς» καὶ «ἐν σχέσει πρὸς» ἀναγράφονται ἑλληνιστὶ ἐν τῷ κειμένῳ.

4. Τελικῶς ὁ Brighenti, προφανῶς κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Μαβίλη, διευτύπωσεν ὡς ἀκολούθως τὸν τίτλον τοῦ ἔργου του : «Λεξικὸν Νεοελληνο-ιταλικὸν καὶ Ἴταλο-νεοελληνικὸν τῆς γραφομένης καὶ τῆς λαλουμένης γλώσσης, μετὰ πινάκων γραμματικῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν, περιλαμβάνον τὰ κύρια ὀνόματα, δύο καταλόγους ἀνωμάτων ρημάτων, σημειώσιν τῆς προφορᾶς κτλ.».

5. Αἱ λέξεις «*réclame*» καὶ «*sans façons*» ἀναγράφονται γαλλιστὶ ἐν τῷ κειμένῳ.

δους· δὲν θὰ μοῦ ἀποδώσῃ οὔτε τιμὴν οὔτε πλοῦτον, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἔχει σημασίαν. Θὰ τὴν ἀφιερῶσω εἰς τοὺς ἀλυτρώτους Ἕλληνας¹· τὸ Λεξικὸν θὰ τὸ ἀφιερῶσω εἰς τὴν φιλόξενον πόλιν τῆς Κερκύρας².

Τοὺς χαιρετισμοὺς καὶ τὰ σέβη μου, ἐν ἀναμονῇ προσφιλοῦς ἀπαρτήσεως (ἄνευ σπουδῆς),

Διατελῶ εὐλαβῶς
E. Brighenti

Cesena 24 XII 07.

5

Ἡ πέμπτη ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ Μαβίλη. Φέρει ἡμερομηνίαν 1/14 Σεπτεμβρίου 1908, καὶ ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς «Ἑλληνικῆς Χρηστομαθείας», τῆς ὁποίας ὁ Brighenti τοῦ εἶχεν ἀποστείλει δύο ἀντίτυπα.

Ὁ ποιητὴς συγχαίρει τὸν Ἰταλὸν φιλέλληνα διὰ τὴν ὄλην ἐμφάνισιν τοῦ τόμου, ὡς καὶ διὰ τὴν γενομένην ἐπιλογὴν τῶν ἔργων καὶ τῶν ἀποσπασμάτων, καίτοι, εἶναι φανερόν, ὅτι διατηρεῖ καὶ τινὰς ἐπιφυλάξεις.

Τῆς ἐπιστολῆς ἔχει καταστραφῆ τὸ τελευταῖον μέρος, τὸ περιεχόμενον εἰς τὴν δευτέραν σελίδα, ἥτις ἔχει ἐπικολληθῆ ἐπὶ σημειωματαρίου τοῦ ποιητοῦ.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐν μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς :

Πρὸς τὸν ἀξιότιμον
καθηγητὴν κ. E. Brighenti
Ἰταλίαν Cesena (Forlì)

Κέρκυρα τῇ 1/14 Σεπτεμβρίου 1908

*Αξιότιμε κύριε Καθηγητὰ

Σὰς εὐχαριστῶ ἀπείρως διὰ τὸ δῶρον τῶν δύο ἀντιτύπων τῆς Ἑλληνικῆς

1. Ἡ ἀφιέρωσις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Χρηστομάθειαν ἔχει ὡς ἑξῆς: «Alla Grecia irredenta», μετὰ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ τὸ ἑξῆς τετράστιχον :

Ἐκεῖ πάνου χαραγμένη
εἶναι ἡ μέρα κι' ἡ στιγμή
ποῦ ἡ καρδιά σου περιμένει
μὲ λαχτάρα δυνατή!

Γ. Μαρκοράς!

2. Ἡ ἀφιέρωσις εἰς τὸ λεξικὸν ἔχει ὡς ἑξῆς :

Alla nobile colta e bella
città di Corfù
il compilatore
memore e grato.

Χρηστομαθείας σας ¹. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις εἶναι τῷ ὄντι τοιαύτη, ὥστε παρακινεῖ πάντα νὰ τὴν ἀνοίξῃ καὶ νὰ τὴν μελετήσῃ. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον κατορθώσατε εἰς χῶρον σχετικῶς μικρὸν νὰ συγκεντρώσατε ὅ,τι ὑπάρχῃ χαρακτηριστικώτερον εἰς καλὸν ἢ ὀλιγώτερον κακὸν εἰς τὴν πτωχὴν ἐκκολαπτομένην λογοτεχνίαν μας, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς συγγραφεῖς ². Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἔργων καὶ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτῶν, ἂν εἴχατε εἰς τὴν διάθεσίν σας περισσότερον χρόνον, θὰ εἴχατε ἴσως κατορθώσει νὰ εἰδητε εἰς τοὺς διαφόρους πεζογράφους ἢ ποιητὰς πράγματα περισσότερον ἐνδιαφέροντα. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἡμετέρα δὲν εἶναι ἀνθολογία, ἀλλὰ Χρηστομάθεια καὶ ὡς τοιαύτη πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ περισσότερο εἰς τὸ χρήσιμον παρά εἰς τὸ ὡραῖον, ἔνεκα δὲ τούτου ἡ παρατήρησις μου πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς. Ὁ ἐπιδικωκόμενος σκοπὸς ἦτο κυρίως τὸ νὰ συγκεντρώσατε ὅλους τοὺς διαφόρους τύπους τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, χρησιμοποιηθέντας ἀπὸ τοὺς καλύτερους συγγραφεῖς τῶν δύο σχολῶν καὶ νὰ καταστήσατε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσυτὸν εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς Ἰταλίας ὄλο τὸ ἕλικὸν τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ³[...]

Θεωρήσατέ με, ἀγαπητὴ Κύριε,
ἀφωσιωμένον
Λ. Μαβίλης

6

Ἡ τελευταία ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ Brighenti καὶ ἐστάλη κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ 1913 πρὸς τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Ὁμίλον, ὑπὸ τοῦ ὁποῦοι εἶχε δημοσιευθῆ ἀγγελία εἰς τὸ περιοδικὸν «Παναθήναια», ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαβίλη, μὲ παράκλησιν ὅπως πάντες οἱ ἔχοντες εἰς κατοχὴν των ἐπιστολὰς ἢ ἔργα τοῦ ποιητοῦ εἰδοποιήσωσι καταλλήλως τὴν Ἐπιτροπὴν, ἵνα περιληφθῶσιν εἰς τὴν προσεχῆ ἔκδοσιν τῶν ἔργων ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ «Γράμματα» τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Brighenti, καίτοι μετὰ τινος ἀργοπορίας ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἀγγελίας, σπεύδει νὰ ἀποστείλῃ τὰ πρωτότυπα ὡς καὶ ἀντίγραφα τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαβίλη, ἵνα περιληφθῶσιν εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τινος ὄρους, τοὺς ὁποῦοις ὁ ἴδιος καθορίζει.

1. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς Χρηστομαθείας του, ὁ Brighenti ἀπέστειλε δύο ἀντίτυπα εἰς τὸν Μαβίλην, ὅστις σπεύδει νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ διὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς. Εἰς τὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς του ὁ Brighenti εὐχαριστεῖ ὅσους τὸν ἐβοήθησαν διὰ συμβουλῶν καὶ ὑποδείξεων, δὲν ἀναφέρει ὅμως τούτους ὀνομασί, σεβόμενος σχετικὴν ἐπιθυμίαν των.

2. Αἱ λέξεις «τοὺς συγγραφεῖς» ἀναγράφονται ἑλληνιστί.

3. Τὸ ὑπόλοιπον τιμῆμα τῆς ἐπιστολῆς ἔχει καταστή δυσανάγνωστον, λόγῳ ἐπικολλησεῶς του ἐπὶ ἐξωφύλλου ἡμερολογίου τοῦ ποιητοῦ.

Πρόκειται περί τῶν τριῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ ποιητοῦ, τὰς ὁποίας συνοδεύει μέ τινα σχόλια καὶ παρατηρήσεις, ὑπογραμμίζων ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴν ἀγάπην τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν Ἑπειρον.

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἀνέγνωσα μὲ καθυστέρησιν εἰς τὰ «Παναθηναῖα», ἀριθ. 297 - 298, τὴν παράκλησιν τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου»¹ ἀπευθυνομένην πρὸς πάντας ὄσους εὗρισκοντο ἐν ἀλληλογραφίᾳ μετὰ τοῦ πολυκλαύστου Λαυρεντίου Μαβίλη, ἵνα διὰ μέσου τοῦ γραφείου σας, ἀνακοινώσουν τὰς σχετικὰς ἐπιστολάς εἰς τὴν ἐπιφορτισμένην ἐπιτροπὴν ὅπως δημοσιεύσῃ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου Κερκυραίου².

Ἐγὼ, ὅστις εἶχον τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν νὰ τὸν ὀνομάζω φίλον, ἤμην κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἐν ἀμφιβολίᾳ, ἂν ἔπρεπε ἢ ὄχι νὰ ἀποδεχθῶ τὴν πρόσκλησιν, δεδομένου ὅτι εἰς πολλὰς ἐπιστολάς του ὁ Μαβίλης ἐξέφραζεν ἀπροκαλύπτως πολλάκις τὰς γνώμας του περὶ ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, τὰς ὁποίας, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν μορφήν ἐκείνην, δὲν θὰ ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ δημοσιευόμενας. Πολλάκις δὲ διετύπωσε σαφῶς τοιαύτην ἐπιθυμίαν. Ἐξ ἄλλου δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ μοῦ ἔγραψεν ἑλληνιστί, ἐκτὸς δελταρίου τινός, οὐδὲ γνωρίζω ἂν εἰς τὴν συλλογὴν σας δύνανται νὰ εὔρουν θέσιν ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι εἰς τὴν Ἱταλικήν, καίτοι τὴν γλῶσσαν ταύτην οὗτος ἐγνώριζε πλήρως.

Ἀφοῦ ἐδίστασα ἐπ' ὀλίγον, ἀνεζήτησα εἰς τὸ ἀρχεῖόν μου (ἡ δὲ ἐπιχείρησις δὲν ἦτο εὐχερής), ὅτι μοῦ ἀπέμεινε τοῦ Μαβίλη. Ἀνεῦρον ἐνδιαφέροντα πράγματα, οὐχ ὅμως πάντα δημοσιεύσιμα διὰ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας λόγους καὶ δι' ἄλλους, τοὺς ὁποίους δὲν νομίζω ἀναγκαῖον νὰ ἐκθέσω. Ἐν τούτοις ἡ εὐλαβὴς ἀφοσίωσις, τὴν ὁποίαν ἔτρεφον πρὸς τὸν μέγαν Κερκυραῖον, καὶ ἡ λατρεία τὴν ὁποίαν διατηρῶ πρὸς τὴν μνήμην του, μοῦ ὑπαγορεύουν νὰ μὴ στερήσω τυχόν τὸ κοινὸν ἀπὸ ἐπιστολῶν ἀπευθυνομένων πρὸς ἐμέ, εἰς τὰς ὁποίας πλέον σαφῶς ἐκδηλοῦνται αἱ ὠραῖαι ἀρεταί, αἱ ὁποῖαι ἐστόλιζον τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν του.

Ἀποστέλλω, λοιπόν, τρεῖς ἐπιστολάς, συνάπτων εἰς τὰ πρωτότυπα τὰ ἀντίγραφα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο παρ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου, ἵνα διευκολύνουν τὴν ἐργασίαν τοῦ τυπογράφου.

1. Τὰ ὀνόματα «Παναθηναῖα» καὶ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος» ἀναγράφονται ἑλληνιστί.

2. Τὸ περιοδικὸν «Παναθηναῖα», ἀριθ. 297 - 298, τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου 1913, σελ. 192, ἐδημοσίευσεν τὴν κατωτέρω ἀγγελίαν : «Ἡ ἐπιτροπὴ διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἀπάντων τοῦ Μαβίλη παρακαλεῖ ὄσους ἔχον γράμματά του νὰ τὰ στείλουν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, 4 ὁδὸς Λέκα, διὰ νὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν. Τὰ γράμματά θὰ ἀντιγραφοῦν καὶ θὰ ἐπιστραφοῦν ἀμέσως».

Θέτω τούς ἑξῆς ὅρους :

1) Καί αἱ τρεῖς ἐπιστολαί θά μοῦ ἐπιστραφοῦν ἀμέσως, μόλις γίνῃ ἡ σύγκρισις πρὸς τὸ πρωτότυπον.

2) Νὰ παραλειφθοῦν αἱ περίοδοι, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀντιγράψω, βέβαιος εἰς τοῦτο ὅτι διερμηνεύω τὴν θέλησιν τοῦ ἐκλιπόντος φίλου, ἥτις θέλησις εἶναι δι' ἐμὲ ἱερά.

3) Νὰ μοῦ ἀποσταλοῦν ἐν καιρῷ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια ἵνα τὰ θεωρήσω ἐγὼ ὁ ἴδιος, γνωρίζω καλῶς κατὰ ποῖον τρόπον οἱ Ἕλληνες τυπογράφοι κακομεταχειρίζονται τὴν ἰταλικὴν καὶ πόσον ὁ Μαβίλης ἦτο ἐπιμελής καὶ σχολαστικὸς εἰς τὰ πράγματα αὐτά. Αἱ τρεῖς ἐπιστολαὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη μακρῶν σχολίων ὥστίσσο ἰδοὺ ἐξηγήσεις τινάς.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἐκτὸς τῶν γνωμῶν τὰς ὁποίας διατυπώνει ἐπὶ τῆς *ve x a t a q u a e s t i o*¹ τῆς γλώσσης, διότι ὑπογραμμίζει τὴν μεγάλην ταπεινοφροσύνην τοῦ εὐγενεστάτου ἐκείνου ἀνδρός. Τὸν εἶχον ἐπιμόνως παρακαλέσει νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ καταχωρίσω μερικὰ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικά του «κειμήλια», τὰ ὁποία εἶναι τὰ σονέττα του, εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Χρηστομάθειαν, τὴν ὁποίαν τότε προετοίμαζον καὶ ἡ ὁποία βραδύτερον ἐτυπώθη ἐπιμελείᾳ «Hoerli» τοῦ Μιλάνου, ἠρηγήθη ὁμως κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἐξωργίσθη. Ἐπέμεινα καὶ πάλιν δι' ἐπιστολῆς ἐκ Cesena, ἐκεῖνος δὲ μοῦ ἀπήντησεν ἀγνούμενος καὶ πάλιν διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. Τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τιμὴν τοῦ Μαβίλη, νομίζω ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ γίνῃ δημοσίᾳ γνωστόν².

Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ εἶναι συνέχεια τῆς πρώτης καὶ εἶναι ἰδιαίτερος σηματικὴ διὰ τὰς περιεχομένας γνώμας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Νεοέλληνας μεταφραστάς.

Ἡ τελικὴ νύξις περὶ τοῦ Τερτσέτη δύναται καὶ νὰ παραλειφθῇ³.

Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ εἶναι πλήρης ἐπιεικειᾶς διὰ τὴν «Νεοελληνικὴν Χρηστομάθειαν», νομίζω δὲ ὄχι διότι ἐπεδοκίμαζε πλήρως τὴν σειρὰν καὶ τὰ μέρη, ἀλλὰ διότι κατενόει καὶ ἐπῆνει τὸν καθαρῶς φιλελληνικὸν σκοπὸν αὐτῆς⁴.

Τοῦ Μαβίλη ζῶντος νομίζω ὅτι μόνον οἱ φίλοι κατώρθωσαν νὰ γνωρίσουν ὅλην τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς, ὅλην τὴν εὐρύτητα τῆς σκέψεως· τούτου δὲ ἀποθανόντος εἶναι καλὸν οἱ Ἕλληνες νὰ ἴδουν ἐκφραζόμενον εἰς τὸ ἔργον του τὸ μεγαλεῖον, παραμερίζοντες δὲ τὰς μικροπρεπεῖς ἀντιθέσεις, νὰ ἀναζητήσουν

1. «*Vexata quaestio*», οὕτως ἐν τῷ κειμένῳ.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευθείσης πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Μαβίλη ὑπὸ ἡμερομηνίαν 9/22 Σεπτεμβρίου 1907.

3. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευθείσης δευτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Μαβίλη ὑπὸ ἡμερομηνίαν 11/24 Σεπτεμβρίου 1907.

4. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευθείσης τρίτης ἐπιστολῆς τοῦ Μαβίλη, τῆς ὁποίας ἔλλειπει τὸ τελευταῖον μέρος καὶ ἡ ἡμερομηνία.

καὶ νὰ εὐρον εἰς αὐτὸν τὸ καθαρὸν ἐκεῖνο πατριωτικὸν ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον δίδει δύναμιν καὶ δόξαν εἰς τοὺς λαούς. Ἀναμφιβόλως, ὁ τόμος τῶν ὁποῖων ἐτοιμάζει ἡ ὑμετέρα ἐπιτροπὴ θὰ εἶναι μνημεῖον «εἰς αἶν»¹, οὐχὶ κατώτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον τὸ ἔθνος ὀλόκληρον τοῦ ὀφείλει ἔναντι τῶν Ἰωαννίνων, ἐνθα ὁ ποιητὴς στρατιώτης προσέφερεν εὐχαρίστως εἰς ὀλοκαύτωμα τὴν ζωὴν του εἰς τὴν πατρίδα, εἰς τὴν ἱερὰν ὑπόθεσιν τῆς ἀναστάσεως τῶν ἀδελφῶν Ἠπειρωτῶν. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ σταθερὸν ὄνειρόν του, τὸ μέγα ὄνειρον, περὶ τοῦ ὁποῖου μοῦ ὠμίλει πολλάκις κατὰ τὰ μαγευτικὰ ἡλιοβασιλέματα εἰς τὴν Κερκυραν, προσηλώνων τὸ βλέμμα του πρὸς Ἀνατολὰς, ὅπῃθεν ἐφαίνετο ὅτι ἐφθάνεν ἡ ἀπελπισ κραυγὴ τῶν ὑποδούλων, οἱ ὅποιοι ὑπέφερον ἀκόμη ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς πλέον ἀπανθρώπου τυραννίας. Οὐδέποτε δὲ εἰς τὴν γενναῖοφρονα ἐκείνην ψυχὴν, ἐγεννήθη ἡ ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τοῦ ὁνείρου ἐκείνου — μετὰ τὴν θυσίαν τόσων εὐγενῶν ὑπάρξεων — θὰ ἀντετάσσετο ἡ διπλωματία (δὲν λέγω ἡ ψυχὴ, αὐτὸ δχι!) τῆς Ἰταλίας ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν τόσον ἠγάπα².

Πόσον θλιβερὰ αὐτὴ ἡ στιγμή.

Cesena 18/5 Μαΐου 1913

Ἀφωσιωμένος
καθηγητῆς E. Brighenti

Αἱ δημοσιευόμεναι ἐπιστολαὶ τῆς ἀλληλογραφίας Μαβίλη - Brighenti παρουσιάζουν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον, κυρίως διότι ἐξ αὐτῶν προκύπτουν πολὺτιμοι πληροφορίαι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν, τὰς γνώμας τοῦ ποιητοῦ μας περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ διαφόρους συγχρόνους Ἑπτανησίους λογοτέχνας, ἀκόμη δὲ καὶ τὰς κρίσεις τοῦ Ἰταλοῦ φιλέλληνος καὶ τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὸν «μέγαν Κερκυραῖον»³.

1. «Εἰς αἶν» ἑλληνιστὶ ἐν τῷ πρωτοτόπῳ.

2. Ὁ Brighenti ἀναφέρεται εἰς τὴν στάσιν τῆς Ἰταλίας, ἡ ὁποία ἦτο σαφῶς ἀντίθετος πρὸς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα εἰς Ἠπειρον.

3. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω τοὺς κατόχους τοῦ Ἀρχείου Μαβίλη κ.κ. Ἐλεναν Πολίτη καὶ Ἄνταν Βεντούρα, αἵτινες μοὶ παρεχώρησαν τοῦτο πρὸς ἔκδοσιν. Τῶν καταλοπίων τούτων τοῦ ποιητοῦ μέρος ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν καὶ ἐτέρου μελετητοῦ, μέρος δὲμως, προσφάτως ἀνευρεθὲν ἐν Κερκύρᾳ, παρεχωρήθη μόνον εἰς τὴν γράφουσαν.

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ - ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ - ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

Ν. Σ. ΚΑΛΟΥΤΣΗ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

ΓΟ Νικόλαος ἢ ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΚΑΛΟΥΤΣΗΣ, νομικός καὶ λόγιος, ἐγεννήθη εἰς τὰ Κύθηρα τὸ 1825. Ἐταξίδευσεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐγραψε δὲ Ἡμερολόγιον περὶ τῶν ἐντυπώσεών του, ἐκ 334 πυκνογραφημένων σελίδων¹. Ἐξ ἑκατονταήμερου ταξιδίου του εἰς Ἰταλίαν, πραγματοποιηθέντος κατὰ μῆνας Αὐγούστου - Ὀκτώβριον τοῦ 1852, περιέγραψε διὰ μακρῶν τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ. Κατωτέρω δημοσιεύομεν ἀποσπάσματα τινα, ἀφορῶντα ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα εὐγενῶς παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐγγονοῦ του κ. Σπύρου Λογοθέτου.

«ΠΡΩΤΟΝ ΤΑΞΙΔΙΟΝ ΕΙΣ ΙΤΑΛΙΑΝ ΤΩ 1852...»

9 Αὐγούστου, Σάββατον. — Ἐπεσκέψθη τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὑποδομήθη τῷ 976 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ δονικού Orscolo, κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁλὴ ἡ ἐπιφάνεια ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν εἶναι κεκαλυμμένη διὰ πολυτελῶν μαρμάρων, ψηφιδωτῶν, καὶ χαλκοῦ· αὐταὶ εἶναι αἱ ὄλαι αἱ συνιστῶσαι τὸν ναόν. Ἐχει 220 πόδας Βενετικὸς μῆκος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του μικτὴ. Πρωτεύει ὁ ἑλληνικὸς καὶ ἀραβικὸς ρυθμός. Ἀριθμοῦνται 500 στῆλαι ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐκ τῶν σπανιωτέρων λίθων παντοειδῶν χρωμάτων, πρασίνου λίθου, πορφυροῦ, ἀλαβάστρου. Πλήθος ἀναγλύφων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν φαίνονται εἰς διάφορα μέρη. Οἱ θόλοι καὶ στοαὶ κεκαλυμμένοι ἀπὸ μωσαϊκά, παριστάνοντα γεγονότα Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Γραφῆς, τὰ πλείστα αὐτῶν εἰργασμένα ἀπὸ Βυζαντινοῦς τεχνίτας.

Αἱ τορεῖς πύλαι αἱ ἄγονσαι εἰς τὸν Ναόν, μετὰ τὸν πρόναον, κλείονται διὰ θυροφύλλων χαλκῶν καὶ ἐπὶ αὐτῶν εἶναι ἐγκεκολλημέναι ἀργυροῖ εἰκόνας. Ἡ δεξιὰ αὐτῶν, λέγεται ὅτι ἠρπάγη ὑπὸ τῶν Βενετῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἶναι διπλῆ, ὥραίας ἐργασίας, φέρει ἀργυρᾶς εἰκόνας μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ὀνόματα

1. Διὰ πλείονας πληροφορίας βλ. Μιχ. Κ. Πιστροχείλου, Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Ν. Σ. Καλούτση, Παρνασσός, τόμ. Ζ', 1965, σελ. 405 ἐπ.

ἀποστόλων καὶ ἄλλων ἁγίων. Αἱ ἕτεραι δύο φαίνεται κατασκευάσθησαν κατὰ μίμησιν τῆς πρώτης. Ἐντὸς τοῦ Ναοῦ πολλοὶ ἀνδριάντες καὶ ἀνάγλυφα χαλκᾶ ὠραίας ἐργασίας. Ὁ οὐρανὸς τοῦ Ἄλταρ Maggiore στηρίζεται ὑπὸ τεσσάρων μαρμαρίνων κίονων, κεκαλυμμένων μὲ ἀνάγλυφα εἶναι ἔργον Βυζαντινὸν καὶ μετεφέρθησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου τούτου ἴσταιται ἡ *icone Byzantina*, ἡ Βυζαντινὴ εἰκὼν, κατασκευασθεῖσα εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 976, διαταγῇ τοῦ δουκὸς Orscolo. Εἶναι ἔργον ἐκκλησιαστικῆς θέας, ἀληθῆς θησαυρὸς. Σύνκειται ἐκ μεγάλης τετραγώνου πλακὸς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, μήκους καὶ πλάτους 6 ποδῶν. Ἐπ' αὐτῆς παρίστανται ἱστορίαι τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Προφῆται, ἄγγελοι, μὲ ἑλληνικὰς καὶ λατινικὰς ἐπιγραφάς, ταῦτα κατασκευασμένα δι' ὠραίας καὶ λεπτοτάτης ἐργασίας μὲ σμάλτον. Ἄπασα ἡ εἰκὼν κεκαλυμμένη μὲ ἀδάμαντας, σαπφείρους, ἀγάτας καὶ ἄλλους πολυτίμους λίθους ἀνεκτιμήτου ἀξίας. Τὸ ὀπισθεν μέρος παριστᾷ ζωγραφικὰς ἁγίων τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἡ εἰκὼν ἐπισκευάσθη πολλάκις κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Εἶναι πάντοτε κεκαλυμμένη. Ἐκτίθεται κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας μόνον. Ἀριστεροσθεν dell'altar maggiore ὑπάρχει κεκαλυμμένη διὰ χαλκῶν θυρίδων βυζαντινὴ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἐκ χρυσοῦ, μεγέθους 2 ποδῶν, καλῶς ἐξεργασμένη μὲ πολλοὺς ἀδάμαντας καὶ ἄλλους πολυτίμους λίθους.

Χ α λ κ ο ἰ ἱ π ο ι. Ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ναοῦ εὐρίσκονται οἱ χαλκοὶ ἐπίχρσοι ἵπποι. Ἔργον ἑλληνικὸν τῆς Χίου (κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Μουστοξύδη) βάρους 1750 λιτρῶν βενετικῶν ἕκαστος. Μετεφέρθησαν εἰς Βενετίαν τῷ 1205 ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Ζένου διοικητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀρπαγέντες ἐκ τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς πόλεως ταύτης. Εἶχον κομισθῆ ἐκεῖ κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου. Ὁ Ναπολεὼν τοὺς εἶχε μεταφέρει εἰς Παρισίους, ἀλλὰ μετὰ τὴν πτώσιν μετεφέρθησαν ἐκ νέου εἰς τὴν προτέραν θέσιν των.

Ὁ θησαυρὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου περιέχει ἀρκετὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, πολυτίμους λίθους, ἀδάμαντας, λείψανα ἁγίων ἐντὸς χρυσοῦν θηκῶν, ἐκτιμωμένων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας των. Πλεῖστα τούτων μετεφέρθησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ι Θ Α ὑ γ ο ὄ σ τ ο υ, Κυριακή. Ἐδαπάνησα τὴν ἡμέραν ταύτην πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς πλατείας ἁγίου Μάρκου καὶ τοῦ Δουκικοῦ παλατιῦ.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ θαυμάσῃ τις, ὅταν ἴδῃ τὴν πλατείαν ταύτην. Τετραγώνου σχήματος, τὰς δύο πλευρὰς τὰς πλαγίας ἔχουσα μακροτέρας, μήκους 35 ποδῶν βενετικῶν, πλάτος 235. Περιστοιχεῖται ὑπὸ λαμπρῶν κτηρίων καλουμένων *procuratie Vecchie e Nuove*. Ἐχρησίμενον πρότερον ὡς κατοικίαι τῶν ἐπισήμων τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Πέριξ τῆς πλατείας ὑπάρχει στοὰ μὲ 128

ἀψίδας, μήκους 1280 ποδῶν βενετικῶν 445 μέτρων. Κάταθεν αὐτῆς ὑπάρχουν παντός εἶδους καταστήματα, καφφενεῖα, βιβλιοπωλεῖα, χρυσοχοεῖα κλπ., ὥστε ἐκπλήσσεται τις βλέπων εἰς ποῖον βαθμὸν ἀκμῆς ἔφθασαν αἱ τέχναι καὶ βιομηχανίαι εἰς Ἐδρώπην. Τὴν νύκτα ἡ πλατεῖα φωτίζεται διὰ 105 φανῶν gaz (ἀερίου), ἐκτὸς τῶν ἰδιωτικῶν φανῶν οἵτινες ὑπερβαίνουν τοὺς 50. Πλήθος λαοῦ κατ' ἐξοχὴν ξένων, συρρέει κάθε ἑσπέραν ἐκεῖ. Μουσικὰ ὄργανα λαλοῦσιν ἀρμονικώτατα εἰς κάθε γωνίαν καὶ ὅπου σταθῇ τις.

Δοῦκικὸν παλάτιον (Palazzo Ducale). Μεγαλοπρεπὲς ὄντως ἡγεμονικὸν μέγαρον, ὥραιας ἀρχιτεκτονικῆς ἐργασίας διαφόρων ρυθμῶν, πρωτεύοντος τοῦ Ἀραβικοῦ. ἤρχισε οἰκοδομούμενον ὑπὸ τοῦ δόγη Μ. Φαλιέρου περὶ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Πρὸς τὰ πλάγια εἶναι προσκεκολλημένον μὲ τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἡ πρόσοψις του στρέφεται πρὸς τὴν παραλίαν.

Εἰς τὸ μέσον μεγάλη αὐλὴ περιβαλλομένη ὑπὸ στοῦς. Δύο φρέατα ἐκ χαλκοῦ χυτοῦ, ὥραιας ἐργασίας. Ἀναβάθρα μεγαλοπρεπῆς καλουμένη Scala dei giganti (τῶν γιγάντων) φέρει εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα γύρωθεν αὐτοῦ ἐξωτερικῆ στοῶ, ὅπου φαίνονται αἱ προτομαὶ ἐκ μαρμάρου ὄλων τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Βενετίας (διὰ ψηφίσματος τοῦ ἐν Βενετία συλλόγου τῶν λογίων τῷ 1840 ἔγνων αἱ προτομαὶ αὐταί). Ἐτέρα μεγαλοπρεπῆς κλίμαξ, καλουμένη Scala d'oro (τοῦ χρυσοῦ), φέρει εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα, ὅπου εὐρίσκεται ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐντὸς αἰθούσης καλουμένης τοῦ Ἀνωτάτου συμβουλίου, μήκους 154 π.β., πλάτους 73 π.β. Ἡ ὄροφὴ κεκαλυμμένη δι' εἰκόνων ἐνδόξων ζωγράφων, παριστωσῶν μάχας καὶ κατορθώματα τῆς βενετικῆς Δημοκρατίας. Πρὸς τὰ ἐπάνω γύρωθεν αἱ εἰκόνες ὄλων τῶν Δογῶν τῆς Δημοκρατίας. Πρῶτος ὁ Obelenu, κυβερνήσας τῷ 804. Ἡ εἰκὼν τοῦ Μ. Φαλιέρου καλύπτεται ὑπὸ μελανῆς σκέπης ὡς προδότη. Τελευταῖος δόγης ὁ Manin, παραιτηθεὶς τῷ 1797. Μετ' αὐτοῦ ἔπεσεν ἡ Δημοκρατία.

Ἡ βιβλιοθήκη σύγκειται ἐξ 6000 τόμων. Μεταξὺ αὐτῶν 5000 χειρόγραφα (εἶδον χειρόγραφον ἑλληνικὸν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου) μέρος τῶν βιβλίων ἐδωρῆθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοσ καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Ἡ περίφημος ὕδρευσις σφαῖρα τοῦ Fra Mauro, σχεδιασθεῖσα τῷ 1460 διὰ χειρός.— Εἰς ἑτέραν αἶθουσαν ὑπάρχει συλλογὴ νομισμάτων, ἀνδριάντων, προτομῶν καὶ ἀναγλύφων ἀρχαίων. Διακρίνονται ἡ ἀρπαγὴ τοῦ Γανυμήδη, ἔργον θαυμασίας καλλονῆς. Ὑπὸ τοῦ Κανόβα θεωρεῖται ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου.— Ὁ αἰγίολος Ζεὺς Cameo— Τὸ σύμπλεγμα Ἀΐδας - Διὸς Κόκνου.— Τὰ λοιπὰ ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν.— Ὅλα τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ Παλατίου εἶναι κεκοσμημένα μὲ ζωγραφίαις, ἀνάγλυφα ἐκ μαρμάρου καὶ ξύλου, ἐπιχρυσώματα κλπ. Ἀναφέρω τὴν κυριωτέραν αἶθουσαν (dei studi) τὰ τεῖχη τῆς κεκαλυμμένα μὲ γεωγραφικοὺς χάρτας χωρῶν ἃς ἐπεσκέψθησαν καὶ ἀνεκάλυψαν Βενετοί. Μέγας πίναξ χωρογραφικὸς τῆς Βενετίας, ἔργον τοῦ 1500. Ἐτερον μέγα ἐπιπεδόσφαιρον εἰς περγαμινῆν, δεικνύον ὅλα τὰ μέρη τοῦ γνωστοῦ κόσμου, σχεδιασθὲν

διὰ χειρὸς μοχανοῦ τινὸς τοῦ 18 αἰῶνος. Ἐδαπάνησε 30 ἔτη εἰς τὴν κατασκευὴν του. *Sala del Senato* (τῆς γερουσίας). Φαίνονται εἰσέτι αἱ ἔδραι τῶν γερουσιαστῶν καὶ τὸ βῆμα. Ἐπίσης *Sala del Consiglio dei dieci* (τοῦ συμβουλίου τῶν δέκα) καὶ ἡ δογικὴ ἐκκλησία. Ἐδαπάνησα περίπου 4 ὥρας πρὸς ἐπίσκεψιν ὄλων τῶν ἀνωτέρω.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπισκέφθην τὰς ὑπὸ τὸ παλάτιον φυλακὰς, (*Rozzi*) (πηγάδια) καλουμένας. Φρικώδη ὄντως δεσμοτήρια τῆς τερατομόρφου Ἐνετικῆς κυβερνήσεως. Διαίρουνται εἰς δύο ὁρόφους· ὁ πρῶτος τούτων περιέχει μικρὰ δωμάτια περιεστρωμένα μὲ παχέα ξύλα, εἶναι σανὶς ἐπὶ δύο λίθων, χρησιμεύουσα ὡς κλίνη· μικρὰ ὀπὴ εἰς τὸν τοῖχον δίδει ἀμυδρότατον φῶς εἰς τὸ δωμάτιον. Τὰ κελλιὰ ταῦτα ἦσαν προωρισμένα διὰ κατηγορουμένους διὰ ποινικὰ ἐγκλήματα. Ὁ δεῦτερος ὑπόγειος ὁροφος, προσδιορισμένος διὰ πολιτικούς ἐγκληματίας, ἔχει δωμάτια ἐπίσης μικρὰ ἀνευ φωτός. Ὅταν ὁ κατηγορούμενος ὁμολογεῖ τὸ ἐγκλήμα του, μετεφέρετο εἰς ἕτερον μικρὸν δωμάτιον μὲ παράθυρον διὰ σιδηρῶν ράβδων ἠσφαλισμένον. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀποφάσεως, ὁ κατηγορούμενος μετεφέρετο πλησίον θύρας τινὸς συγκοινωνούσης μὲ τὴν θάλασσαν, ἐκάθητο εἰς ξυλίνην ἔδραν καὶ ἐν τῷ ἄμα ὁ δῆμιος τὸν ἐπιγυε (*lo strangolava*). Ἦτο ἐτοιμὴ γόνδολα, ἥτις σιωπηρῶς μετέφερε τὸ πτώμα εἰς τόπον ἀπόκεντρον.

Τὰ φρικώδη ταῦτα καταστήματα ἔπαθον κατὰ τὸ 1797, κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Βενετίας ὑπὸ τῶν Γάλλων, καθότι ὁ λαὸς πνέων ἐκδίκεσιν ἔθεσε πῦρ εἰς ταῦτα. Ἐν μόνον κελλίον διεσώθη εἰς τὴν προτέραν του κατάστασιν.

Κατὰ τὸν 18 αἰῶνα ἀποδομήθη ἕτερον ὀχυρὸν κτήριο φυλακῶν, τὸ ὁποῖον συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ Δογικοῦ παλατίου διὰ γεφύρας, τῶν *Stenagmion* καλουμένης. Τὸ ἀνώτερον πάτωμα τῶν φυλακῶν τούτων πλησίον τῆς στέγης, κεκαλομένης διὰ μολύβδον, καλεῖται *iriothi*. Τὰ μολύβια, τρομερὰ κατοικία, διότι τὸ μὲν χειμῶνα ἐπεκράτει δομιμὸ ψῦχος, τὸ δὲ θέρος ἀνυπόφορος θερμότης. Ἐκεῖ ἐφυλακίσθη ὁ περιβόητος *Silvio Pellico*

Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, Κυριακὴν, παρενρέθημεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅπου ὁ νέος Πατριάρχης τῆς Βενετίας¹ ἐλάμβανε κατοχὴν τῆς ἐπισκοπῆς. Ἐτέλεσε λειτουργίαν μετὰ τῶν λοιπῶν κληρικῶν, μετὰ μεγίστης πομπῆς καὶ παρατάξεως, ἠχολογούσης φωνητικῆς καὶ ἠχητικῆς μουσικῆς, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ, ἐνόμιζον μᾶλλον ὅτι παρενρισκόμην εἰς θεατρικὴν τινα παράστασιν ἢ εἰς ναὸν τοῦ Ὑψίστου. Τρεῖς φορὰς ἤλλαξαν τὰ ἄμφια τοῦ Πατριάρχου ἐνώπιον τοῦ πλήθους, πλήθος ἱερέων καὶ διακόνων, περικόκλωνον αὐτόν, κρατοῦντες σταυρούς, ράβδους εἰς τὰς χεῖρας. Μετὰ τὴν

1. Σημ. Παρν. : Δηλ. τὸν καθολικὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Βενετίας, φέροντος τμηματικῶς τὸν τίτλον τοῦ Πατριάρχου.

ιερουργίαν ὁ Πατριάρχης ἔδωκε τὸ χρῆσμα, μεθ' ὃ ἐξεφώνησε λόγον ἰταλιστὶ περὶ τῆς ἐπικρατοῦσης θεησκευτικῆς ἀδιαφορίας πραγματευθείς. Ὁ Ναὸς ἦτο πολυτελῶς κεκοσμημένος, καὶ πλῆθος ἄπειρον παρίστατο.

Ἐλαβον πάλιν ἀφορμὴν νὰ ἴδω τοὺς ἀνεκτιμήτους τοῦ Ναοῦ θεσαυρούς, ὧν οἱ πλείστοι εἶναι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κομισθέντες ἐνταῦθα, εἴτε νομίμως εἴτε παρανόμως, ὥστε ἡ καρδία παντὸς Ἑλλήνος πάλλει, θεωροῦντος τοὺς θεσαυρούς μας αὐτοὺς εἰς ξένας χεῖρας.

Πρὸ πάντων ἐπέστησα τὴν προσοχὴν μου εἰς τὴν Χρυσὴν βυζαντινὴν εἰκόνα, ἣν προηγουμένως ἔχω περιγράψει. Δύο χρυσᾶ μανουάλια πέντε ποδῶν ἕφους, ἑξαισίου ἐργασίας, εἰς τὸ Altar Maggiore, τέσσαρες εἰκόνες εἰς σχῆμα Εὐαγγελίου ἐκ χρυσοῦ μιλτοεγκανμένα με πολυτίμους λίθους. Ἡ μία αὐτῶν παριστῶσα τὴν Σταύρωσιν, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «Ἐστὲ κραταιοὶ κατὰ Δαιμόνων κράτους» ἑτέρα τὸν Μιχαὴλ ἀρχάγγελον καὶ ἄλλους ἁγίους. Αὐταὶ ἦσαν προφανῶς ἔργα Βυζαντινῶν.

* * *

Ἡ λ ε κ τ ρ ι κ ὸ ς τ η λ ἔ γ ρ α φ ο ς. Τὸ ἑσπέρας, περιπατοῦντες ὑπὸ τὰς στοὰς τοῦ Ἁγίου Μάρκου, συνηγήσαμεν τὸν κ. Δενδρινόν, ἐνταῦθα πρόξενον τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τινος φουστανελλοφόρου, ὅστις ἦτο ὁ κ. Καλαμογδάρτης, Ταγματάρχης καὶ πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Λιβόρνῳ, ἀπερχόμενος τότε ἐκ Μονάχου. Μᾶς εἶπεν ὅτι σκοπεύει νὰ δώσῃ εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλεῖα Ὁθωνα, εὐρισκόμενον εἰς Μόναχον, εἰδῆσίν τινα διὰ τοῦ ἠλεκτρικοῦ τηλεγράφου, καὶ ὅτι ἂν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὴν θαυμασίαν ταύτην ἐφεύρεσιν. Ἐπορεύθημεν ὅθεν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Διοικητοῦ, εἰς δωμάτιον ὅπου ἦτο ὁ τηλεγράφος· ἐκεῖ εὗρομεν τὸν Διοικητὴν, ὅστις περιποιητικῶς μᾶς ἐδέχθη, διέταξεν ἀκολουθῶν ἓνα τῶν ὑπαλλήλων νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ τὸν μηχανισμόν, ὅστις ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τοὺς φυσικοὺς κανόνας τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀλλεπάλληλος σειρὰ πετάλων χαλκοῦ καὶ τσίγκου (στήλη τοῦ Βόλτα καλουμένη) ἐμβαπτιζομένη εἰς τὸ ὕδωρ μετὰ τινος ὀξέος, γεννᾷ καὶ ἀναπτύσσει τὸ ἠλεκτρικὸν ρευστόν· ἂν προσαρμόσωμεν ἐν ἡ πολλὰ στρώματα εἰς τὴν στήλην αὐτήν, τὸ ρευστόν διαδίδεται εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Τοιαύτη συσκευή ὑπάρχει εἰς κάθε πόλιν συγκοινοῦσαν με ἄλλας. Τὸ ἠλεκτρικὸν ρευστόν φθάνον ἐν μῇ ροπῇ εἰς ἕτερον ἐπὶ τούτου μηχανισμόν κρούει ἓνα μικρὸν σίδηρον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον διατρέχει χάρτης, ὅστις λαμβάνει τὰς ἐκτυπώσεις διὰ στοιχείων ἐκ συνθήκης ἀγαπνωσκομένη. Ἀπαιτεῖται πάντοτε νὰ παρενρίσκεται ὑπάλληλος, ἀλλ' εὐρέθη τρόπος διὰ τὴν νύκτα, ὥστε ἐν εἶδος ἐξυπνητηρίου εἰδοποιεῖ τὸν ὑπάλληλον. Ἡ εἰδησις ἦν ὁ Πρόξενος ἀπέστειλεν εἰς Μόναχον, πρὸς τὸν κ. Νοταρᾶν, ὑπασπιστὴν τοῦ Βασιλέως, ἦτο ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον δὲν εἶχεν εἰσέτι φθάσει ἐνταῦ-

θα, ἔλαβε δὲ ἀπάντησιν ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν πληρώσας τρεῖς σφάντζικας. Μεγίστην ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν εἰς ἡμᾶς, καὶ σχεδὸν ἀδύνατον μᾶς ἐφαίνετο ὅτι ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν ἐφθασαν εἰδήσεις ἐκ Μονάχου!! Καθ' ἣν ὥραν εὐρισκόμεθα ἐκεῖ, ἐφθασαν ἐκ διαλειμμάτων εἰδήσεις ἐκ Βερόνης, Μιλάνου, Βιέννης, Δρέσδης καὶ ἄλλων πόλεων. Ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως, δύναται πᾶς τις νὰ στείλῃ ἢ νὰ λάβῃ εἰδήσεις ἐπὶ πληρωμῇ.

Τὴν 6ην Ὀκτωβρίου. Παρευρέθην εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅπου μετὰ μεγίστης πομπῆς ἐτελέθησαν στρατιωτικαὶ τιμαὶ διὰ τὸν ἀποβιώσαντα λόρδον Οὐελλικτώνα, ὅστις διετελέσε στρατάρχης τῆς Αὐστρίας. Ἄπας ὁ στρατὸς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ, ἦν ἐκεῖ παρατεταγμένος. Αἱ αὐστριακαὶ σημαῖαι πενθίμως διατεταγμέναι. Ἐξῆλθε μετ' ὀλίγον ὁ διοικητὴς Gorgonski μετὰ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φραγκίσκου Φερδινάνδου, ἀδελφοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐπιτελῶν. Ἐγένετο ἐπιθεώρησις τῆς μουσικῆς πενθίμως παιανίζούσης καὶ τῶν φρουρίων καὶ πολλῶν πλοίων κανονιοβολούντων.

Τότε ἔλαβον αἰτίαν νὰ ἀνέλθω ἐπὶ τῆς μολυβδοσκέπου στέγης τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ νὰ παρατηρήσω ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς τέσσαρας κολοσσαίους χαλκίνους ἵππους, ἔργον ἑλληνικῆς χειρὸς, καὶ τὰς ἐκεῖ ψηφιδωτὰς εἰκόνας.

Ἐπεσκέφθην τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου εἰς ἄκρον τῆς πόλεως κειμένου, πλησίον τοῦ Ναυπηγείου ὑπῆρξε ποτὲ οὗτος ἐπισκοπὴ τῆς Βενετίας ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Δημοκρατίας μέχρι τοῦ 1807, ὅτε μετετέθη εἰς Ἁγιον Μάρκον. εἶναι ἀρχαῖος καὶ εὐρύχωρος ναός, ἐντὸς δεξιόθεν φαίνεται ἀρχαία μαρμάρινος ἔδρα, ὑπολαμβανομένη δὲ ἐκείνων τοῦ Ἁγίου Πέτρου εἰς Ἀντιόχειαν. Τοῦτο εἶναι ἀμφισβητήσιμον. Ἐπ' αὐτῆς εἰσὶ χαραγμένοι χαρακτήρες, οὓς ὑπέλαβον ἐπιγραφὴν ἀραβικὴν, κοπτικοῖς γράμμασι γεγραμμένην, ἴσως ἐκ τοῦ Κορανίου στίχοι. Ὅθεν ἴσως καθέδρα ἡγεμόνος τινὸς τῆς Ἀφρικῆς.

Ἐπὶ τοῦ Altar Maggiore μεγίστη εἰκὼν, παριστάνουσα τὸν πατριάρχην Ἰουστινιανὸν λυτρῶνοντα τὴν Βενετίαν ἐκ τοῦ λοιμοῦ. Ἀριστερᾶ ἑτέρα εἰκὼν, παριστάνουσα τὸν αὐτὸν πατριάρχην ποιῶντα ἐλεημοσύνην. Ἀμφότεραι ὠραίας ἐργασίας. Ὁ π. Ἰουστινιανὸς πρῶτος λαβὼν τὴν ἀξίαν ταύτην ἐν Βενετία, εἶναι ἐκεῖ τεθαμμένος καὶ λατρεύεται ὡς ἅγιος. Ὑπάρχει καὶ ὑψηλὸν κωδωνοστάσιον ὠραίας ἀρχιτεκτονικῆς. Παρὰ τὴν κρηπίδα τῶν σκλάβων (Riva dei scianopi) ὑπάρχει ὁ ναὸς τοῦ S. Biaggio, ἀνήκων εἰς τὸ πολεμικὸν Ναυτικόν. Νεωστὶ μετεκομίσθησαν ἐκεῖ τὰ ὄστα τοῦ τελευταίου ναυάρχου τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας Ἀγγέλου Ἐμπν. Κατεσκευάσθη ὠραῖος τάφος ἐφ' οὗ κεῖται κεκλιμμένος ὁ ἀνδρὶὰς τοῦ ναυάρχου ἐν στολῇ, ἔργον τοῦ γλύπτου Ἰωσήφ Φερράρι τῷ 1792.

Προσεγγίζοντος τοῦ καιροῦ τῆς ἀναχωρήσεώς μας, μετέβην μετὰ τοῦ Κυριακοῦ, διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, τὴν 12ην Ὀκτωβρίου εἰς τὴν ἐν Τρεβίζῳ

ἀγροτικὴν κατοικίαν τοῦ συγγενοῦς Ἰωσήφ Καλοῦτση, ἵνα ἀποχαιρετίσω-
μεν αὐτόν.

Πρὸς μεσημβρίας ἐξεληθόντες ἅπαντες εἰς περίπατον, εἶδομεν ἀρκετὸν
πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πορευομένων εἰς πανήγυριν ὅθεν ἐλάβομεν καὶ
ἡμεῖς τὴν ἰδίαν διείθυσιν· διαβάντες δι' ἀκατίου μικρὸν ποταμὸν, ἐφθάσαμεν
εἰς ἐκτεταμένην καταπράσινον πεδιάδα. Ἐκεῖ ἦσαν συναγμένοι πλῆθος χωρι-
κῶν μετὰ μουσικῶν ὀργάνων ἐρχομένων, παιζόντων διάφορα παιγνίδια, ὑπὸ
σκηνῶν πεπηγμένας προσωρινῶς. Ὑπῆρχον καφφενεῖα μὲ παντὸς εἶδους γλυ-
κίσματα καὶ ποτά. Ἄλλοι ἦσαν θεαταὶ ἐταιρίας ἀθλητῶν, ἐκτελούντων διαφόρους
ἀθλητικὸς ἀγῶνας. Περιελθόντες καὶ διασκεδάσαντες μὲ τὰ θεάματα αὐτά,
ἐπανήλθομεν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἐγεῖσθημεν.

Τὸ ἑσπέρας μετέβημεν εἰς τὸ θέατρον μετὰ τοῦ Εὐγενίου Καλοῦτση, ὅπου
ἐπαίξετο τὸ μελόδραμα ὁ Πολύενκτος ὑπὸ ἀξιολόγου θεατρικῆς ἐταιρίας. Τὸ
θέατρον μικρὸν μὲν, ἀλλὰ κομψόν, οἰκοδομημένον ἐκ μαρμάρου. Τὰ θεορεῖα
εἰργασμένα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μὲ λαμπρὰ κοσμήματα. Ἦχολογεῖ λαμπρό-
τητα. Μετὰ τὴν παράστασιν ἐπεστρέψαμεν οἴκαδε. Τὴν ἐπιούσαν, ἀποχαιρε-
τίσαντες, μετέβημεν εἰς τὸν σταθμὸν περὶ τὴν 6 μ.μ. Πλείστοι ἐπιβάται ἦσαν
ἐκεῖ συνηγμένοι.

Δοθέντος τοῦ συνθήματος διὰ κώδωνος, πάραντα ἑκατοντάδες ἐπιβατῶν
ἀμφοτέρων τῶν φύλων, πάσης ἡλικίας καὶ βαθμοῦ, ἐξέρχονται καὶ ἀναβαίνου-
σιν εἰς τὰ φορεῖα (vagone) καὶ διατίθενται ἐπὶ τῶν καθισμάτων. Σημαίνει ἐκ
νέου ὁ κώδων καὶ ἡ ἀτμομηχανή, συρρίζουσα σκληρότατα, ἄρχεται νὰ κινήται
μὲ αὐξουσάν ταχύτητα καὶ ἐξέρχεται τοῦ περιβάλλοντος. Ἐπὶ τοῦ φορείου εἰς ὃ
ἐμβήκαμεν, ἦσαν ὑπὲρ τοὺς 60 ἄνδρες καὶ γυναῖκες.

Ἰστάμην ἐπὶ γωνίας παρατηρῶν, ὅτε μὲν τὰς πλησιοχώρους θέσεις καὶ
τὰς τεργνάς πεδιάδας, ὅτε δὲ τὰς ποικίλας φυσιογνωμίας τῶν καθημένων συνε-
πιβατῶν μου.

Σκηνὴ κωμικὴ συνέβη τότε. Δυστυχῆς τις ἐπιβάτης, κυριευθεὶς ὑπὸ τοῦ
ἔννου ὅτε παρήλθομεν τὴν κωμόπολιν Mestre, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀποβιβασθῆ
καὶ οὕτω ἠραγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς Βενετίαν. Ἦτο ὥραία σελήνη, ὅταν ἐπλησιάζο-
μεν εἰς τὰς λίμνας, Ἰδοὺ ἡ γέφυρα μὲ τὰς 222 ἀψίδας. Τότε ὅλοι κινούν-
ται ἐβγάζουν τὰ ὠρολόγια των μετ' ὀλίγας στιγμὰς φθάνομεν εἰς τὴν πόλιν
τῶν Δογῶν.

Τὴν 14ην Ὀκτωβρίου, ἐφθασεν εἰς Βενετίαν διὰ τοῦ σιδηρο-
δρόμου ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὅθων, περὶ τὴν 10ην π.μ. Προσεκλή-
θημεν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ προξένου κ. Δενδρινοῦ, νὰ μεταβῶ-
μεν πρὸς προὔπαντησιν αὐτοῦ. Ἐξ γόνδολαι ἐκ τοῦ Ναυστάθμου μὲ ἑλληνικὰς
σημείας ἐτίθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Α.Μ. ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ. Ἐμβάντες
εἰς αὐτὰς μετὰ τοῦ προξένου, τοῦ κ. Βοργικιάκου, τοῦ κ. Ταμπουρατζῆ.

ἀρχιτέκτονος, καὶ τῶν ἀποτελούντων τὴν συνοδεῖαν τῆς Α.Μ., δηλ. τοῦ ἱερέως Αὐτοῦ, τοῦ καθηγητοῦ Λάνδερερ καὶ τοῦ πρέσβειος καὶ γερουσιαστοῦ Προβελεγγίου, οἵτινες εἶχον ἀφιχθῆ τὴν προτεραίαν, ἐφθάσαμεν εἰς τὸν σταθμὸν, ὅπου εἶρομεν τὸν ἐπίσκοπον Κράλιεβικ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τριῶν ἱερέων καὶ ἑνὸς διακόνου, τὸν πρόξενον τῆς Βαυαρίας Οεϋλε καὶ ἄλλους.

Μετ' ὀλίγον ἐφθασεν ὁ συρμὸς μετὰ τῆς Α.Μ. Ἐτρέξαμεν ἅπαντες εἰς προϋπάντησιν Αὐτοῦ καί, ἐμβάντες πάλιν εἰς τὰς γόνδολας, καὶ διὰ τῆς διώρυγος, κατηθύνθημεν καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ *Hôtel Royal Danieli*, ἐπὶ τῆς κρηπίδος τῶν Σκλάβων. Ἐκεῖ πρὸ τῆς θύρας ὑπεδέχθημεν τὴν Α.Μ. μετὰ ζητωκραυγῶν. Ἐκεῖ κατέλυσεν ὁ Βασιλεὺς.

Πρὸς μεσημβριαν ἐξῆλθεν ἡ Α.Μ. εἰς τὴν πλατεῖαν Ἁγ. Μάρκου, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασιπιστοῦ Νοταρᾶ, τῶν διαγγελέων Μουρούζη καὶ Πάλλη, τοῦ ἱατροῦ Βούρου, τοῦ γραμματέως Βέτλανδ, τοῦ ταμίου Μαναράκη. Πλήθος λαοῦ περιεκύκλωσεν ἀμέσως αὐτούς, ὑπὸ περιεργίας κινούμενος, διότι ἡ Α.Μ. ἔφερε τὴν Ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸ φέσι. Περιελθόντες τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, ἐπανῆλθον εἰς τὸ ξενοδοχεῖον.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἐφθασεν τὸ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον «Ὀθων» ἐξ Ἑλλάδος καὶ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἡ Α.Μ. ἀνεχώρησε δι' αὐτοῦ, κατευθυνόμενος εἰς Ἑλλάδα.

Τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἡμέραν συνέβη ἡ τρομερὰ λαίλαψ εἰς Ἀθήνας, καταστροφὴν ἐπενεγκοῦσα εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ τὴν πατρίδα μου Κύθηρα, ἐκριώσασα δένδρα, θραύσασα πλοῖα καὶ ἄλλα δεινὰ ἐπενεγκοῦσα.

Τὴν ἐπιούσαν, περιπατῶν, καθ' ὁδὸν συνήτησα τὸν υἱὸν τοῦ γυμνασιάρχου Γενναδίου, κατευθυνόμενον εἰς Μόναχον ἵνα σπουδάσῃ τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Ἔδωσα εἰς αὐτὸν τὰς ἀπαιτούμενας ὁδηγίας διὰ τὴν ἀναχώρησίν του καὶ περιῆλθον μετ' αὐτοῦ τὰ ἀξιοπεριεργότερα μνημεῖα τῆς πόλεως, μεταξὺ αὐτῶν τὸ Δουκικὸν παλάτιον.

Προσεκτικώτερον ἐπισκεφθεὶς ἐκ νέου αὐτό, εἶδον τὴν νομισματικὴν συλλογὴν, ὅπου διατηρεῖται ἡ λαμπροτάτη ἀνάγλυφος ἢ ἔκτυπος ψῆφος, (*Cameo*) παριστάνουσα τὸν Αἰγίοχον Δία. Εὗρέθη εἰς Ἐφεσον μὲ ἄλλες δακτυλιολίθους καὶ ψῆφους μεγάλης ἀξίας. Ὑπάρχει ἐκεῖ καὶ ὁδοὺς ἰχθύος λευκὸς ἐπὶ περιτόν ποδῶν μήκους καὶ διαμέτρου βάσεως 3 δακτύλων. Ἐπ' αὐτοῦ εἰσιν γεγλυμμένα τὰ κυριώτερα τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι τῆς τοῦ Ἰ. Χριστοῦ Ἀναλήψεως, ἔργον θαυμάσιον τῷ ὄντι.

Τὸ ἑσπέρας παρευρέθημεν εἰς τὸ μικρὸν θέατρον *S. Mosé*, ὅπου παριστάνονται αἱ περίφημοι εἰς Βενετίαν *Marionette* πρὸς τέρψιν τῶν παιδίων. Οἱ ἐκ ξόλον νευρόσπαστοι ὑποκριταὶ εἶναι ἐντελέστεροι καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὰ κινήματα ἐκείνων οὕς εἶδον εἰς τὸ Μιλᾶνον. Τριῶν περιτόν ποδῶν ὕψους, ἐκτελοῦσι θαυμασίως πᾶν εἶδος κινήσεως. Ὑπάρχει ἰδιαιτέρως ἡ ἑταιρία (θία-

σος) χορευτῶν ξυλίων 30 τὸν ἀριθμὸν. Πρωταγωνιστὴς πάντων ὁ γελωτοποιὸς Ἀρλεκίνος.

Τὴν 16 Ὀκτωβρίου, λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς μου ἐπιστολὴν, παρεκινήθην νὰ μεταβῶ εἰς Πατάβιον, ἵνα λάβω καὶ δευτέραν ἔντευξιν μετὰ τοῦ ἱατροῦ Πινάλι καὶ τὸν συμβουλευθῶ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας μου. Μετέβην ὅθεν ἐκεῖ. Προγενματίσαμεν μετὰ τοῦ Κυριακοῦ εἰς τὸ καφενεῖον Πεδρόκι, ὅπου εὔρομεν τὸν ἱατρὸν, καὶ προσεδιωρίσαμεν ὥραν ἐντεῦξως εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀκολουθῶς ἐπεστρέψαμεν εἰς Βενετίαν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου.

Τὴν 18ην Ὀκτωβρίου, λαβόντες συστατικὴν ἐπιστολὴν τοῦ συγγενεῦς Καλοῦτση πρὸς τὸν διευθυντὴν τῶν δημοσίων ἀρχαιοφυλακείων (archivi), ἐπεσκέψθημεν τὸ κατάστημα τοῦτο κείμενον ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου κοινοβίου τῆς *St. Maria dei Frati*. Τὸ καταγώγιον τοῦτο τῶν Καπουτσιῶν, ὅπου ποτὲ ἐνέτροφον ἀνὰ ἑκατοντάδες, μετεποιήθη εἰς ἀποθήκην ἀρχαίων περισπουδάστων ἐγγράφων, τὰ ὅποια μέγα μᾶς ἔδωσαν φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοσοῦτων χωρῶν, ἰδίως τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν Ἑνετικὴν κατάκτησιν. Θέλουσι δὲ ἀκόμη παρέξει μέγα βοήθημα εἰς τοὺς ἐρευνῶντας ταῦτα.

Εἰσὶ δὲ μετὰ μεγίστης χρονολογικῆς τάξεως τοποθετημένα ἅπαντα τὰ ἔγγραφα ταῦτα, εἰς ἀπεράντους σταυροειδεῖς θολωτὰς αἰθούσας. Ἐμπεριέχονται 12 ἑκατομμύρια φάκελλοι χονδροὶ (*Filza*). Διαιροῦνται εἰς ἔγγραφα ἐκκλησιαστικά ἐκ περγαμνηῆς τὰ πλείστα, ἄλλα μὲν πρωτότυπα ἄλλα ἀντίγραφα ἀπὸ τῆς 9ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 9ης καὶ ἐφεξῆς. Σίξονται τὰ ἔγγραφα ἀποδεικνύοντα τὴν ὑπὸ Βυζαντινῶν ἀυτοκρατόρων οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ζαχαρίου τὴν 8ην 100ετηρίδα. Τὰ πολιτικά, δικαστικά καὶ διοικητικά ἔγγραφα εἰσὶν ἄλλα πρωτότυπα ἄλλα ἀντίγραφα τῆς 9ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ 1825. Χωριστὸν ἀρχεῖον συμβολαιογραφικῶν πράξεων ὑπάρχει. Εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ ἐρευνήσῃ ἔγγραφα, ἀπαιτεῖται ἄδεια πιστοποιούσα τὸν σκοπὸν τῆς ἐρένης καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐρευνηθησομένων ἐγγράφων.

Τὴν 21ην Ὀκτωβρίου ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Βενετίας διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου *Sterbey* τῆς ἐταιρίας *Gorsedik*. Ἦτο πυκνοτάτη ὀμίχλη, καλύπτουσα τὰ πάντα, ὥστε πολλάκις κατὰ τὸν πλοῦν, ἐκινδυνεύσαμεν νὰ χτυπηθῶμεν μὲ ἄλλα πλοῖα. Εἴμεθα 50 ἐπιβάται· ἔλλυμενίσθημεν εἰς Τεργέστην τὴν 4ην μ.μ. ἐξήλθομεν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ κατελύσαμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον *Buon Pastore*.

Ἐμβάντες κατὰ τύχην εἰς ρακοπωλεῖον, ἐνῶ ὠμιλοῦμεν Ἑλληνιστί, νέος τις μᾶς ἤκουσε καὶ μᾶς ἐλάλησεν ἑλληνιστί, προσφερόμενος νὰ μᾶς δώσῃ

τάς απαιτούμενας ὁδηγίας. Εἰς ἐρώτησίν μας ἂν γνωρίζῃ ρακοπόλῃν τινὰ Κυθήριον, Τζωρτζόπουλον ὀνόματι, μᾶς ἀπεκρίθη ἕτερος νέος παρακαθήμενος, ὅστις μᾶς εἶπεν ὅτι τὸν γνωρίζει ὡς συμπατριώτην του. Μερίστη ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ μας, γὰ ἀπαντήσωμεν συμπατριώτην μας μετὰ πάροδον τοσοῦτου χρόνου. Οὗτος μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Θεοδώρου Τζωρτζοπούλου, ἐγκατεστημένου ἐκεῖ πρὸς διείας, μετερχομένου δὲ τὸ ἐμπόριον τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν (Liquorista).

Τὴν ἐπομένην ἐπεσκέψθημεν διάφορα μέρη τῆς ἐμπορικῆς ταύτης πόλεως. Ὁ πληθυσμὸς ὑπερβαίνει τὰς 70.000· ἐξ αὐτῶν 2.000 περίπου Ἕλληνες ἐμπορεύμενοι, πολλοὶ τούτων μὲ μεγάλας περιουσίας.

Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐκεῖ διεξαγομένου ἐμπορίου εἶναι ἀκατανόητον, ὥστε ἀνάγκη γὰ παρατηρήσῃ τις ἰδίους ὄμμασιν. Ὁ κατάπλους τῶν πλοίων ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου, μὲ παντοειδῆ φορτία. Ταῦτα πληροῦσι τὸν λιμένα σὸχι σπανίως φθάνουν τὰς 4.000. Ὡστε παριστώσι καταπληκτικὴν θέαν τὸ δάσος τῶν ἰστιῶν καὶ αἱ κοματίζουσαι ποικιλόχροιοι σημαῖαι. Ἀδιακόπως ἐπιβιβάζονται καὶ ἀποβιβάζονται παντοειδῆ φορτία ἐμπορευμάτων.

Ἐκτὸς τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν, αἵτινες δὲν παρουσιάζουσι τι τὸ περίεργον, ὑπάρχουσι ἐξ ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Αἱ σημαντικώτεραι τούτων διὰ τὴν πολυτέλειαν καὶ εὐπρέπειαν εἰσὶν αἱ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος.

Ἐπὶ τῶν ὑπάρχουσιν πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ παλάτια, ἐν οἷς τὸ Τεργεσταῖον, τετραόροφον οἰκοδομηθὲν διὰ μετοχῶν 1.000.000 φιορινίων. Τὸ πρῶτον πάτωμα διαμερίζεται εἰς σταυρὸν, ἐστεγασμένον δι' ὑέλων ἔχει μῆκος 85 βημάτων, πλάτος 15. Ἐνταῦθα συναθροίζονται καθημερινῶς πολλοὶ Τεργεσταῖοι ἐμποροὶ καὶ συσκέπτονται διὰ τὰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις των. Γύρω ὑπάρχουσι αἰθουσαι μὲ ἀναγνωστήρια, γέμοντα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν. Καφτερνεῖα πολυτελῆ, ἐμπορικὰ καταστήματα, βιβλιοπωλεῖα καὶ ἄλλα. Εἰς τὸ δεύτερον ὑπάρχουσι δύο λαμπραὶ λέσχαι, ἐξ ὧν ἡ μία τῶν Ἑλλήνων. Πλησίον κεῖται ἕτερον μεγαλοπρεπὲς κτήριο, ἐλληνικῆς κατασκευῆς, χρησιμεῖον ἄλλοτε ὡς Χρηματιστήριο (Borsa).

Περιήλωμεν τὰ πέριξ τῆς πόλεως πρὸς ἀνατολάς, ὅπου εἶδομεν πλῆθος ἐργατῶν, κατασκευαζόντων τὸν ἀπὸ Τεργέστης εἰς Βιέννην καὶ ἄλλαχοῦ σχεδιασθέντα σιδηρόδρομον, ὅστις ἀποπερατοῦται μετὰ δύο σχεδὸν ἔτη.

Τὸ ἑσπέρας, εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Θ. Τζωρτζοπούλου, συναντήσαμεν τὸν συμπατριώτην Βασίλ. Μπαβέαν, ὅστις προσκαλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν οἰκίαν του, μᾶς ὑπέδεχθη φιλοφρόνως, καὶ ἐμείναμεν ἐκεῖ ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν συνδιαλεγόμενοι.

Τὴν 23ην Ὁκτωβρίου, περὶ τὴν 4ην μ.μ., ἐπιβιβασθέντες ἐπὶ τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου «L'Imperatrice», 260 ἰσπων δυνάμεως, ἀπεπλεύ-

σαμεν, ἔχοντες ὀλίγους συνεπιβάτας ἐν οἷς καὶ ἱερέα τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ἐκ Τυρόλου πορευόμενον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Λιβάνου. Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν ἐκ μεσημβρίας, ἀλλ' ἡ θάλασσα ἦτο γαλήνια καὶ ἐπροοδεύαμεν 10 μίλια τὴν ὥραν.

Τὴν ἐπιούσαν ἡ θάλασσα ἐπίσης γαλήνιος, ὥστε μόλις αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν τοῦ σκάφους. Ὁ ὑποπλοίαρχος, ὅστις συνέτρογγε μὲ ἡμᾶς, μᾶς ἔδωσε πληροφορίας τιὰς περὶ τῆς εταιρίας τοῦ Λούδ, τῆς ὁποίας γεν. διευθυντῆς εἶναι ὁ Rotheke, ὅτι κατὰ τὸ παρὸν ἔχει 35 ἀτμόπλοια. Τὸ μέγιστον πάντων εἶναι ἡ «Ἀδστραλία», πλέουσα 15 μίλια τὴν ὥραν. Περιμένον ὅσον εἶπεν ἕτερα 12 ἀτμόπλοια ἐξ Ἀγγλίας, καὶ τότε θέλουσι μεταρρυθμίσει τὸν ὄργανισμόν των, προσεγγίζοντες εἰς Λιβόρον, Μασσαλίαν, μέχρι Γιβραλτάρ, ὡς καὶ εἰς πολλοὺς λιμένας τῆς Ἑλλάδος, ἴσως καὶ εἰς Κίθηρα. Ἡ δαπάνη ἐκάστου πλοίου κατὰ μῆνα, ἐξαιρουμένου τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ, εἶναι 1000 φιορίνια.

Τὴν 26ην Ὀκτωβρίου, τὴν 4 ½ ὥραν, κατεπλεύσαμεν εἰς Κέρκυραν, μετὰ 48ωρον πλοῦν, ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν ξηράν, ἠσθάνθημεν θερμότητην τὴν ἀτμόσφαιραν, ἐνῶ εἰς Τεργέστην αὕτη ἦτο ψυχρά. Ἐπορεύθημεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φίλου κ. Κ. Ρώσση, ἀκολοίθως εἰς τὸ θέατρον ἀκολοίθως ἀνεπαίθημεν εἰς τοῦ ἰδίου Κ. Ρώσση.

Τὴν ἐπιούσαν περιήλθομεν διάφορα μέρη τῆς πόλεως, εἶρομεν τὸν φίλον μας Χατζησταῦρον, περὶ δὲ τὴν μεσημβρίαν ἐπιβιβασθέντες ἐκ νέου ἀπεπλεύσαμεν μὲ γαλήνιον καὶ εὐάρεστον καιρὸν. Κατὰ τὸν διάπλον παρετήροιν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου τὴν ἀντικρὺν Ἡπειρον καὶ τὴν τάλαινα πατρίδα τῶν Παργίων. Συνεκινήθη ἐνθυμηθεὶς τὴν μιὰρὰν καὶ ἀπάνθρωπον πώλησιν αὐτῆς ὑπὸ Χριστιανῶν εἰς Μωαμεθανούς.

Τὴν 1ην ὥραν τῆς ἐπιούσης ἠγκυροβολήσαμεν εἰς Ζάνκονθον ἐκεῖ διεμείναμεν μέχρι τῆς 29ης, ὅποτε, ἐδρόντες ἔτοιμον τὴν ταχυδρομικὴν μας λέμβον, ἐπεβιβάσθημεν αὐτῆς καὶ μετὰ 48 ὥρῶν ταξίδιον, ἐφθάσαμεν αἰσίως εἰς τὸ πατριὸν ἔδαφος τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1852, περὶ ὥραν 5 μ.μ.

Ταῦτα περὶ τῆς ἑκατονταήμερου ταύτης περιουσίας μου¹.

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν, ὀλίγας μόνον διορθώσεις, ἰδίᾳ στίξεως, ἐκάμαμεν εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΑ

Φιλολόγου

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

Περί τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς ἐν γένει εἰς τὰ γράμματα ἐπιδόσεως τῶν τροφίμων τῆς ἐν εἴδει ἐκκλησιαστικοῦ φροντιστηρίου λειτουργούσης ἐν Φλωρεντία Σχολῆς, συμφώνως πρὸς τὰς κατὰ τὸν Βατικανὸν ἑλληνικὸν κώδικα 2268 παρεχομένας πληροφορίας, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ εἰς προηγουμένας μελέτας ¹, δημοσιεύσας καὶ ἐνδιαφέροντα σχετικὰ κεφάλαια ².

Ἦδη προβαίνω εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ ἑτέρου δοκιμίου, ἀφορῶντος τὸ σπουδαιότατον θέμα τῆς τῶν νέων ἀγωγῆς, κατὰ τὰς κρατούσας θεωρίας καὶ ἀντιμαχομένας ἰδέας κατὰ τὴν καμπὴν τοῦ 18ου πρὸς τὸν 19ον αἰῶνα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν συγκρούσεων, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἀκολουθούντων τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀφ' ἐνός καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν κεκηρυγμένων ὑπὲρ τῆς πλήρους ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς τῶν νέων.

Κατὰ τὴν συνήθη μέθοδον τοῦ φροντιστηρίου καὶ πρὸς καλυτέραν ἀσκήσιν τῶν τροφίμων, τὸ θέμα ἀναπτύσσεται ὑπὸ τύπον «Διαλόγου», μὲ πρωταγωνιστὰς δύο τροφίμους, ἐξ ὧν ὁ εἷς, ὁ Ἰακωβεύς, ἀντιπροσωπεύει τὰς νέας θεωρίας, ἐνῶ ὁ ἕτερος ὑποστηρίζει τὰς θεωρίας τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀντικρούων τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ πρώτου, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύει σαθρὰ καὶ ἐσφαλμένα.

Ὁ Ἰακωβεύς κατακρίνει τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἀνθίστανται καὶ καταπολεμοῦν τὴν φωνὴν τῆς φύσεως καὶ ζητοῦν νὰ καταπνίξουν τὴν φυσικὴν καὶ φυσιολογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν νέων διὰ τῆς δῆθεν λογικῆς καὶ

1. Κ. Νίκα, Διάλογος φιλέλληνος καὶ ἀνθέλληνος περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 30), Ἀθήναι 1967 (= Παρνασσός, περ. Β', τόμ. Θ', 1967, σελ. 258 - 265), Τοῦ αὐτοῦ, Δύο διάλογοι περὶ παιδείας (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 36), Ἀθήναι 1967 (= Παρνασσός, περ. Β', τόμ. Θ', 1967, σελ. 434 - 440), Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ζωγραφίας καὶ ποιήσεως διάλογος (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 42), Ἀθήναι 1968 (= Παρνασσός, περ. Β', τόμ. Ι', 1968, σελ. 84 - 89).

2. Περὶ τοῦ κώδικος καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ, βλ. Κ. Νίκα, Διάλογος φιλέλληνος καὶ ἀνθέλληνος περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνθ' ἀν.

της ἠθικῆς. Διὰ ποικίλων δεισιδαιμονιῶν καὶ ἀπατηλῶν διδασκαλιῶν, καταπιέζουσι τὰς εὐκάμπτους εἰσέτι καὶ ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν, ἐνφ' ἑαυτὰ τὸν φυσικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν καὶ πάντα τὰ ζῶα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφίνωνται ἐλεύθερα εἰς τὰς κατὰ φύσιν ροπὰς καὶ τάσεις.

Ὁ Χριστιανὸς ὁμοῦς ἀντικρούει τὰς τοιαύτας θεωρίας, ὡς ἀνακριβεῖς καὶ καταστρεπτικὰς. Ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ, ἵνα δύναται νὰ ἀναλογίζεται τὰς συνεπειὰς τῶν πράξεων του, νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ καλοῦ, νὰ περιορίζῃ τὰς ποικίλας ροπὰς καὶ ὀρέξεις, ὅταν αὗται εἶναι ἐπιζήμιοι διὰ τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ὑγίαν τοῦ ἀτόμου.

Εἰς ἐρώτησιν τοῦ Ἰακωβέως ποῖον «ἀλεξιτήριον» ὑπάρχει κατὰ τῶν ποικίλων βλαβῶν καὶ ἀσθενειῶν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ὁ Χριστιανὸς παρατηρεῖ ὅτι οὔτε ὁ Λόγος οὔτε οἱ πολιτικοὶ νόμοι ἔπαρκοῦν πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ τῆς θρησκείας, ἧτις «σφίγγει τοὺς θυμὸς ἀνθρωπίνους καὶ τὰς σάρκας καθηλοῖ. ὥστε μὴ ἐκρεῦσαι εἰς ἀκρασίαν τινὰ καὶ ἀσέλγειαν» καὶ τοῦτο, διότι οἱ θεοσεβεῖς, φοβούμενοι μήπως ἀμαρτήσουν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναλογιζόμενοι τὰς εὐθύναις των, «ὄντως πάσης αἰσχρᾶς καὶ ἀνόμου οὐχ ὅτι πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐπινοίας ἀπέχονται, τὴν ἑαυτῶν εἴτε παρούσαν εἴτε καὶ μέλλουσαν εὐδαιμονίαν ἐκείθεν ἀπηρτήσθαι νομίζοντες».

Ὁ Ἰακωβέως ζητεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὰς θεωρίας τοῦ Χριστιανοῦ, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς. Ὁ Χριστιανὸς τονίζει ὅτι μόνον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸν κανόνα ζωῆς : «*Ἐξ ὧν ἀπάντων — λέγει — εἴτε ἐκόνητος σου εἴτε ἀέκοντος, συλλογίζομαι τὴν χριστιανὴν εὐσέβειαν πάντων ἐπιτηδαιοτάτην καὶ ὠφελιμωτάτην εἶναι πρὸς τὴν τῶν νέων ἀγωγήν.*»

Ὁ Ἰακωβέως ἐν τούτοις διατηρεῖ τὰς ἀπόψεις του, διό καὶ ὁ Χριστιανὸς καταλήγει : «*Οὐκ ἂν ᾧδε φρονοῦντι ἐπιφθονῶ.*»

Τὸ δοκίμιον ἀποτελεῖ δείγμα τῶν θεωριῶν, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διεδόθησαν ἐν Εὐρώπῃ, ἰδίᾳ μετὰ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, καὶ τῆς σταθερᾶς ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας.

Τὸ κείμενον καταλαμβάνει τὰ φύλλα 213^r - 217^v τοῦ μνημονευθέντος Βατικανοῦ ἑλληνικοῦ κώδικος 2268 καὶ σώζεται ἐν καλῇ καταστάσει ¹.

Εἰς τὸ τέλος φέρει τὴν ἐξῆς ἐνδειξιν : «*Ἀπέγραψεν Ἰωσήφ Βουῦτος, κληρικὸς τῆς ἁγίας ἐν Φλωρεντία ἐκκλησίας.*» Προφανῶς πρόκειται περὶ Ἰταλοῦ ἱερωμένου, ὀνόματι Giuseppe Buto, ἀνήκοντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Φλωρεντίας, ἧτις διετήρει τὴν σχετικὴν ἱερατικὴν σχολήν.

Τὸ κείμενον τοῦ «Διαλόγου» ἔχει ὡς ἀκολούθως :

1. Τὸ κείμενον εἶναι σαφὲς καὶ εὐανάγνωστον. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν ἐπέφερα σιωπηρῶς ἐλαχίστας μόνον διορθώσεις εἰς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΙΑΚΩΒΕΥΣ - ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ἔως τίνας, ὑμεῖς Χριστιανοί, ἀντιστήσεσθε ταῖς φωναῖς τῆς φύσεως;

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Εὐφήμει, Ἰακωβεῦ!

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

*Ἄλλ' ἕως τίνας τὴν τῆς φύσεως ῥοπὴν καὶ ἐνέργειαν κατακλάσετε, ἀγα-
γόντες τοὺς νέους;*

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Εἰ μὴ σαφέστερον εἶποις, ὃ αἰνίτην, οὐκ ἂν ἀποκρινοίμην ἐρομένῳ.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

*Ὁ λέγω τοῦτ' ἔστι: Τί ὑμεῖς γε, δεισιδαιμονίας καὶ πλάναις, ἀπαλὰς
ἔτι καὶ ἐδκάμπτους τῶν παιδῶν ψυχὰς καταβαπτίζετε, ὥστε ἐμπεποδισμένας
καὶ ὡς διεθρήγμένας τὸν τῆς φύσεως δρόμον οὐκ ἂν τελέσαι δύνασθαι;*

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Τίνας, δέομαι, λέγεις δεισιδαιμονίας, τίνα δὲ δρόμον τῆς φύσεως;

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

*Οὐκ εἰδέναι ὑποκρίνη, εἰ εἰδώς. Καὶ πῶς ἀγνοήσεις ποίαις τισὶ περὶ
θηρησκίαν ὑπολήψῃσι καὶ ἀργῶν εὐρημασιν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἡνίας καὶ χα-
λινός, τοῖς τῶν ἡβῶντων ἡλικίᾳ θυμοῖς ἐπιβάλλετε, οἷς κατασθεθέντες, ὡς
εἰκόσ, ἀεὶ λακτίζουσι κατὰ τῆς φύσεως, τὸ ἴδιον ἔργον σπουδαζούσης συντελεῖν;*

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

1. 213v *Ποῖόν τι λέγεις τοῦτο ἔργον τῆς φύσεως, ὅπερ ἡμεῖς δεισιδαιμονίας
καὶ πλάναις ἐμποδίζομεν;*

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

*Εὐδῆλον ἅπασιν, εἰ μὴ ὑμεῖς ἐξεπίτηδες καμνύετε. Ὁρῶμεν γὰρ τοὺς
νέους, ἐπειδὴν ἐς τὸ τῆς ἡλικίας μέτρον ἀφίκωνται, ἡβῶντες καὶ σφριγῶντες*

τοῖς μέλεσι σεμνῶν ἐπιθυμιῶν ἀριθμῶ ἐξοιστροῦσθαι, ἢ ἀκμάζοντας ταῖς εὐφύταις ἢ ζηλοῦντας τοὺς ἐταίρους καὶ ἐρίζοντας περὶ τῶν πρωτεῶν μῆτε ῥαδίως ὑπείκοντας ἐφαμίλλοις ἢ ἐρώντας τῶν ὀμηλικῶν καὶ θαυμασῖαις ὀρέξεσι οἰστρομένους ἢ εἰς παιδοποιῖαν ἐξοιτρονομένους εἰς σωτηρίαν γένους καὶ σποράν τῶν μελλόντων αὐτοὺς ὑποδέχεσθαι ἃ δὴ ὡς ἐσκιαγραφημένα ἐν τοῖς ἔτι παισὶ καὶ ὡσπερ ἀκτίσι τισιν ὑποφάσκοντα ἐν τοῖς ἐφήβοις ἔτι τρανότερον ἐκλάμπουσιν, ἕως τελειωθέντα ἐν ἀνδράσιν, παρακμάσωσιν ἐν τοῖς γέρονσιν. Ὑμεῖς δὲ οἱ κατάρτοι ταύτην τῆς φύσεως δύναμιν καὶ οἰκονομίαν κωλύετε πᾶσαν καὶ ἀνατρέπετε. Τὰς γὰρ τῶν νεαζόντων εὐφύτας μύθοις καὶ πλάναις ἀμβλύνετε, ἀντὶ εἰθαρσέων, ὑποτρόμους καὶ ἀεὶ φοβουμένους ἀποθνήσκειν ποιήσαντες, οὐκ οἶδα τίνας παρ' Ἄδῃ τιμωρίας πλάσαντες, ἀντὶ δὲ ζηλωτῶν καὶ ὀργίλων, ταπεινόφρονας καὶ δειλοὺς χαίνειν ἐνίοτε πρὸς ἀντιπάλους οὐκ ἔχοντας καὶ ἀντὶ γάμων καὶ ἀφροδισίων ἔργων, στείραν τινα παρθενίαν εἰσαγαγόντες δῆμους φθοροῦσαν ταῖς πόλεσιν. Ὑπ' αὐτῆς γ' οὖν πλανηθέντες παῖδές τε καὶ κόραι, αἰδούμεναι καὶ τοὺς ὀφθαλομῶν αἰρεῖν ἐπὶ ἀλλήλους, τὴν καλλίστην ἡλικίας ὥραν διατελοῦσιν ἄκαρποι.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ὁδοῦν ὑμεῖς βούλεσθε τὴν φύσιν, μᾶλλον δὲ τὰς ἐπιθυμίας ταύτης
1. 214^r καὶ ὀρέξεις ἀλφεθῆναι ἀδεεῖς ἐν νέοις καὶ ἐλευθέρας, ἵνα τὸ ἴδιον ἐργάζωνται
καὶ συντελώσιν ἔργον, φυσικαῖς ῥοπαῖς ἐξορμήσασαι.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Οὐκ ἂν εἶη ἄλλως.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ὁρῶμέν γ' οὖν, ποῖ ἐπιθυμίαι αὐταὶ ἀφειμένα σφίσι φέρονται καὶ ποῖ
τελευτῶσι. Καὶ γὰρ ἐκεῖθεν φανήσεται ἢ λυσιτελεῖ ἢ οὐχὶ μὴδὲν κωλύειν
ἐκεῖνας ἵνα τὸ αὐτῶν διαπράξωσιν.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Καὶ πῶς οὐ λυσιτελεῖ, ὃ δὴ κατὰ φύσιν, ἢ διδάσκαλος ἀναμάρτητος
ἀπάντων;

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Φέρε γ' οὖν δὴ, ποῖ ἡ ὀργὴ ἐπάγει, ποῖ δὲ ἡ τόλμη;

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Εἰς τὸ τοὺς ἀντιπάλους ἀμύνεσθαι.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἡ τε τοὺς ὄντως τούτους ἢ τοὺς νομιζομένους, οὐκ ὄντας δέ ;

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ποῖον λέγεις ;

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἡ γὰρ ὁργή, εἰ προσέχεις, ἀκριβῶς ἐκδικεῖν καὶ ἐκποδῶν ποιεῖσθαι ὅ,τι λύπην φέρει ἐπείγεται, οἷόνπερ ἂν τύχη, οὐκ εὐλαβουμένη κἂν τοὺς πρὶν φίλους ὄντας καὶ οἰκείους τιμωροῦσα ἀνελεῖν.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ἄλλ' ὁ λόγος ὁ αὐτὴν εὐθύνων καὶ ἐπανορθῶν διδάσκει οὐ δὴ τοῖς φίλοις ὡς πολεμίους χρῆσθαι.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἄσθενής ὁ λόγος, φίλε, καὶ ἀβληχρός, ὥστε ἐπισχεῖν τὴν ὁρμὴν τῆς ὁργῆς. Πάνυ ὥσπερ ἀράχνιον βιάζεται ῥᾶστα καὶ ὑπέικει, ὡς καθ' ἡμέραν αἱ τῶν ὀργιζομένων μανίαι καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς πιπτόντων συμφοραὶ διδάσκουσι. Τί δὲ ὁ ζήλος, ἐὰν αὐτῷ ἀφεθῆ, οὐκ εἰς φθόνον τρέπεται ; Ἐκ φθόνου δὲ ποῖαι καὶ πηλίκαι φθοραὶ γίνεσθαι πεφύκασι ; Τὰ γὰρ πάθη ὡς παρόμοια καὶ ἀδελφὰ ἀλλήλοις, ἄλλα εἰς ἄλλα, ἀεὶ σφοδρότερα μεθίστανται καὶ ὡς ὑποδύουσι.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

τ. 214v *Ἄλλ', ὁ δὴ τὴν ἀρετὴν ἀκονᾷ, τὸ τῶν παθῶν ἔντονον καὶ || σφοδρὸν ὑπάρχει.*

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Μὴ φῆς, ὡ τάν, ὁ τὴν ἀρετὴν ἀκονᾷ, ἀλλ' ὁ καταβαπτίζει καὶ παραλογίζεται ἐπεὶ πάντα τὰ κακουργήματα, τὰς ἀνομίας πάσας, ὥσπερ ἐκ πηγῆς τινος καὶ ῥίζας, ἐκ σφοδροῦ τῶν ἐπιθυμιῶν κλύδωνος καὶ ρεύματος πεφυκέναι εὐρήσομεν. Ὅτι δὲ ἐπαινετὸν καὶ καλὸν καὶ μέτριον ἐκ τοῦ ἀντιστήναι ταῖς βιαίαις ὀρέξεσι καὶ αὐτῶν τὴν ὁρμὴν, ὥσπερ δρόμον τινα καὶ ῥοῦν, ὑποσχεῖν. Ὁ δὴ μᾶλλον ἐξ ἐκείνου, ὁ ἔσχατον ἔθου, φανερόν ἐστι. Καὶ γὰρ ὁ ἔρωσ τῶν ἀφροδισίων, ἀφήμιος καὶ ἀναχατίσας, ποιά γε τέρατα κακουργημάτων καὶ ἀνομιῶν τεκεῖν πέφυκεν ; Οὐκ ἐκεῖθεν αἱ μοιχεῖαι, οἱ ἀρσενοκοῖται, αἱ μαλακίαι καὶ σνοουσίαι ἄλλαι πονηραί, εἴτε μετ' ἀνθρώπων, εἴτε μετὰ θρεμμάτων ; Ἐξ αὐτῆς δὲ ῥίζας οὐχ αἱ ζηλοτυπία, τὰ νεῖκη, τὰ τραύματα καὶ θάνατοι ἄωροι ἐκθάλλουσιν ;

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Οὐκ ἔξαρκος γενοίμην. Πλὴν ἐκεῖνό γε ὁρῶμεν, ὡσπερ ἐν τοῖς κάλλεσι τῆς φύσεως αἰεὶ διεστραμμένον τι γίγνεται καὶ ἀλλόκοτον παρὰ θεσμούς καὶ συνήθειαν αὐτῆς τῆς φύσεως, ὥστε καὶ τὰ ζῶα γεννᾶν τέρατά τινα καὶ φητοῖς πολλὰ τοιαῦτα συμβαίνειν, ἀμαρτόντα τῶν νόμων τῆς φύσεως. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο εἰκὸς μέμψασθαι καὶ κατηγορεῖσθαι τῆς σπορῆς, ἢ τὰ ζῶα γεννᾶ ὁμοειδῆ ἢ δένδρα καταφνεύονται. Πολλοῦ καὶ δεῖ οὕτως οὐδὲ τῶν ἀφροδισίων 1. 215r κατηγορεῖν δίκαιον, ἐπεὶ τινες αὐτοῖς ἢ παρὰ νόμον χρῶνται ἐκ περιουσίας τινός καὶ ὑπερβολῆς.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Πολὺ διαφέρει, ὦ φίλε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς ζώοις ἢ δένδροις καὶ βοτάναις γινόμενα ἢ ἀνωμαλῖαι ἄλλαι καὶ δυσμορφίαι ἐξ ἀνάγκης φύονται τῶν θεσμιῶν, οἷς ὁ δρόμος τῶν γιγνομένων εὐθύνεται, τεταραγμένον ὑπὸ συμπνοίας τινός καὶ ὡς βεβιασμένων τῆς εὐθείας παρεκφέρεσθαι ὑπὸ μερικῶν τινων αἰτιῶν κακίας ἢ διαστροφῆς, ὡς ἑίξης, χυλῶν, σπερμάτων. Ἐνταῦθα δὲ οὐκ ἀνάγκη τὸ αἴτιον, ἀλλ' ἢ προαίρεσις. Ἄλογος ὁργὴ ἀνθρωπίνη, τὸ κάλλιστον τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα διαφθείρουσα καὶ ἀφανίζουσα, ὅποι οἰστρός θυμοῦ τις ἐπείγει, ἐκούσιος καθορμάται.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ὅμολογητέον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Οὐκοῦν χαλινὸν γέ τινα ἐπάναγκες ἐπιβαλεῖν ὁμοιομέτοις.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ἐπάναγκες.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Τίνα δὲ τοῦτον λέγοιμεν ἐπιτήδειον καὶ ἱκανό· γ' εἶναι;

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Οὐκ ἂν ἀμφισβητέον τοῦτον εἶναι τὸν λόγον. Ἡ γὰρ φύσις, ὡς πηδάλιον τι καὶ οἶακα, τὸν λόγον ἀπένειμε τοῖς ἀθρόοις, ὃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὸν πλοῦν θυμοῦ ἅπαντα εὐθύνειεν.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Οὐκ ἔξαρκος εἶμι. Ἄλλ' οὐ μὴ τοῦτο ἔξαρκεί. Πάντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι λόγον μετέχουσιν, ὁμοῦ δὲ πλεῖστοι ἐνδιδόντες ταῖς ἀλόγοις ἐπιθυμίαις παρα-

φρονοῦσι καὶ ἐκμαίνονται τοσοῦτον καὶ δέοντες τοῦ ὑπακούειν λόγῳ σφοδρὰς ἐπιθυμίας συστέλλοντι, ὥστε καὶ αὐτῷ χρῆσθαι, ὡς συνεργῶ, εἰς τὸ ἐπιτελεῖν ἐκείνας καὶ παντοίας ἐξευρίσκειν μηχανὰς καὶ τέχνας τοῦ ἐπεκτεῖναι ἀπλήστον ὄργας καὶ ἐκθρέψαι καὶ ἐμπλήσαι ἐκτεταμένας. Οὐχ ἱκανὸς οὖν ὁ λόγος, ||

i. 215^v μᾶλλον δὲ ἀχρεῖος ἐν μέρει, κατασχεῖν τὰς βιαιὰς ἐπιθυμίας.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Προσθῶμεν, ὦ φίλε, τοὺς πολιτικοὺς νόμους διαδρόγην καὶ ἀσθηρῶς τὰ κακουργήματα ἐκείνα παραγορεύοντας.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἐπιτήδειοι τυχόν τὰ φανερά καὶ δημόσια κωλύσαι τῶν ἀσεληγμάτων, οὐ μὴν τὰ ἐν κρυπτῷ γιγνόμενα ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν ταμείων καὶ κοίταις. Ἄ μηδὲν ἦττον τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει λυμαίνεται.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ποῖον οὖν τι εὐρήσομεν τοιαύταις ταῖς λύμαις ἀλεξιτήριον ;

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἀπορεῖς, ὦ οὗτος ; Τὴν θρησκείαν. Ἐπεὶ αὐτὴ γε μόνη σφίγγει τοὺς θυμὸς ἀνθρωπίνους καὶ τὰς σάρκας καθηλοῖ, ὥστε μὴ ἐκρεῦσαι εἰς ἀκρασίαν τινὰ καὶ ἀσέλγειαν. Τὴν δὲ τοῦ εἰρημένου ἀλήθειαν δηλοῖ τὸ συμβάν. Οἱ γὰρ θεοσεβεῖς τῶν ἀνθρώπων, αἰεὶ φοβούμενοι μὴ τι τὸ θεῖον λυπήσαντες προσπταίσωσι, τῷ δὲ αἰδίῳ νόμῳ τὰ σφέτερα αἰεὶ συμμετροῦντες, ὄντως πάσης αἰσχρᾶς καὶ ἀνόμου οὐχ ὅτι πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐπινοίας ἀπέχονται, τὴν ἑαυτῶν εἴτε παροῦσαν εἴτε καὶ μέλλουσαν εὐδαιμονίαν ἐκείθεν ἀπηρητήσθαι νομίζοντες. Οἱ δὲ τῆς θρησκείας ἀμελοῦμενοι, ὅτι πλείστα ἄσωτοι διατελοῦσι, διεφθαρμένοι τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Φοβοῦμαι μὴ κακὸν κακῷ θεραπείῃς τῇ δεισιδαιμονίᾳ, καὶ ἦλον, ὡς λέγεται, ἦλω ἐκκρούσης.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Οὐκ ἂν κακὸν εἴη, δὲ δὴ τοσαῦτα ἀγαθὰ ἀπεργάζεται τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει. Μᾶλλον. Ἴνα δὲ εἰδῆς, ὅπως ἡ θρησκεία τὰς τῶν || νέων ψυχὰς διατίθησι καὶ ὡς εὐπειθεῖς καὶ ὑψηλούς ποιεῖται τῷ λόγῳ (δὲ δὴ ἔστι κατὰ λόγον διαζῆν), οὕτω δὴ τὴν σκέψιν ποιησώμεθα. Ἡ γὰρ θρησκεία διδάσκει τοὺς νέους ἀπ' ἀρχῆς τὸ θεῖον φοβεῖσθαι, τὸ δημιουργησάμενον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, αὐτὸ δὲ δυνάμενον ὡς ἀληθῶς εὐδαιμόνας ἢ τάλαιπῶρους καὶ ἀθλίους

i. 216^v

καταστήσαι τοὺς ἀνθρώπους, αὐτὸ δὲ οὕτω παρὸν τοῖς ἐκάστων λογισμοῖς καὶ νοήμασιν, ὥστε οὐδὲν ἑαυτὸ λανθάνει τῶν γιγνομένων ἐν ἀνθρώποις, ἐρευ-
νῶν ἀκριβέστατα τοὺς νεφροὺς αὐτῶν καὶ καρδίας. Ὡς δὲ ἐκεῖνο, ἄκρος ὄν
λόγος, πᾶν ἀδοκιμάζει καὶ βδελύττεται ὅ,τι ἄλογόν ἐστι, τοῦτο καὶ δικαίως
ἐπιτιμίως ἀμειβόμενον. Πᾶν δὲ ἄλογόν ἐστι ὅ,τι σφοδρὸν καὶ βίαιον τῷ λόγῳ
ὑπακούειν ἀναίνεται μᾶλλον δὲ αὐτὸν βιάζεται ἐξορμῶν καὶ εἰς τὴν ὕβριν
παρατεῖνον ἰδίαν ἢ τῶν πλησίων. Πρὸς δὲ ἡ θρησκεία τὰς τοῦ Θεοῦ εὐεργε-
σίας ἐκφαίνουσα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ τελειότατον τῆς ἐκείνου φύσεως
πειρᾶται τοῖς τῶν νεωτέρων θυμοῖς ἐμποιῆσαι καὶ ὡς ἐντυπῶσαι τὴν ἀγάπην
πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὀφειλομένην εὐσέβειαν, ἣ ἔτι μᾶλλον αὐτοὺς σωφρονίζει
καὶ παιδεύει, ὥστε οὐχ ἥκιστα ταῖς ὑβριστικαῖς ἐπιθυμίαις ἐνδοῦναι. Τὸ δὲ
ἀκόλουθον, οὕτως ἐκτραφέντες, οἱ νέοι αἰεὶ φοβοῦνται πράττειν ἢ ἐπινοεῖν,
ὃ ἀπαρέσκει τῷ θείῳ ὄμματι. "Ὅθεν γρηγοροῦσιν αἰεὶ, μὴ τι ὑποδῆ, ὃ μολύ-
νειν δυνατόν εἴη εἴτε ἐπίνοια εἴτε πράξις, πεπεισμένοι οὐχ ἦττον τὰς ἀσελ-
i. 216v γείας, ἀλλ' ὅ,τι παράνομόν ἐστιν, οὐχ ἦττον || τῆς εἰδωλολατρίας, μαιίνεν
τοὺς θυμούς.

Ἐπεὶ δὲ οὕτω τὰς τῶν νέων ψυχὰς ἀπαλὰς ἔτι καὶ ἐνκάμπτους μορφώσῃ
ἡ θρησκεία, ἥδη ἐφήβων ἐξελθόντες ἢ καὶ ἀνδρωθέντες, οἷς ἔλεγον συνηθι-
σμένοι καὶ ὡς οἰκειωθέντες ἦθεσι, τοῦ βίου τὴν αἴρεσιν ποιοῦνται, ὅποι αὐτοὺς
θυμὸς αἰσθάνεται ὀρέοντας. Καὶ ἐὰν μὲν ἀγαμοὶ διατελεῖν αἰροῦνται τέλειοι
τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς ἀκέραιοι, ἐπιμελέστερον ἀσκοῦσι τὴν εὐσέβειαν
καί, ὡς ἐν λειμῶνι τινι ποικίλοις ἀνθεσι κεκοσμημένῳ, κρίνα, ῥόδα, ναρκίσι-
σους, οὕτω ποικίλας ἀρετὰς ὀρέπουσιν, αἷς αἰωνίους σφίσι στεφάνους πλέ-
κουσιν. Εἰ δὲ γαμῆν ἔλονται, ἄρτιοι τὰς γνώμας καὶ τὰ σώματα, εὐδαίμονες
σπεύρουσι τοὺς παῖδας, οὐχ οὕτω τῆς οὐσίας ὡς τῆς ἀρετῆς πατρῶας κληρο-
νόμους ἐσομένους. Οὕς γὰρ διὰ φύσεως ἐγέννησαν ἅμα τῷ αἵματι τὰ ἴδια
ἦθη ἐναπέμαζαν καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεὸν εὐσεβείᾳ ἐκθρέψαντες, ἐὰν τελευτήσωσιν,
ὁμοίως σφίσι ἐκγόνους ἀπολείπουσιν. Εἰ δὲ καὶ τὰ δημόσια ἐγχειρίσωσι πρά-
γματα, ὠφελιμώτατοι ταῖς πολιτείαις γίνονται. Τὸν γ' οὖν φόβον Θεοῦ ὡς
χαλινὸν ἔχοντες καὶ ὡς ἡμίας φευκτέον καὶ ὡς εἰθνήν τῶν πρακτέων ἅπαντα,
κατὰ νόμον καὶ δίκην πολιτεύονται, δικαίας μὲν κρίσεις κρίναντες, τὰ τε χρή-
ματα δημόσια σωφρόνως οἰκονομοῦντες, ἀδωροδόκῆτοι, τοῖς δήμοις πιστοὶ
καὶ τοῖς ἄρχουσιν, ἐπὶ τοὺς ἐνδεεῖς εὐσπλαγχοὶ, εὔνοι καὶ ὡς κοινοὶ εὐεργέται
τοῖς πλίθεσι.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

i. 217 Μεγάλα μὲν κατορθώματα ἐξηγῆ τῆς θρησκείας. "Ὅμως δὲ ἀπὸ ταῦτα
καὶ φύσιν μόνην ἐξεργάεσθαι νομίζω, πάσης θρησκείας ἐκποδὸν γενομένης.
Καίτοι γ' οὖν ἡ φύσις ὀργὰς τινὰς ἐμφυτεύσῃ ψυχᾷς, οἷς ἔλεγεσ, ἀγαθοῖς
ἀναντίας, ὅμως καὶ αἰθνήματά τινα καὶ κέντρα ἀνέθηκε πρὸς ἀρετὰς παντοίας,

οἷς ὑπακούσαντες ἄνθρωποι, τά τε δημόσια, τά τε κατ' ἰδίαν πράγματα κατορθώσειαν προῖοί τε ὄντες καὶ σώφρονες καὶ φιλόανθρωποι καὶ πολῖται ἄριστοι.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ἄλλ' οὐκ ἰκανή, ὦ φίλε, πρὸς τοῦτό ἐστιν ἡ φύσις καίτοι ῥοπὰς ἐπ' ἀρετὴν τινα φέρουσα. Τὸ δὲ αἴτιον ὅτι αὐτῇ πρὸς τὸ καλὸν ῥεπούση ἐναντίαι ὄργαι ὑποπεφύκασι, μείζω πρὸς τὴν παροῦσαν ἡδονὴν κλίειν καὶ ὡς κνησμὸν ἔχοντα ἢ πρὸς ἀρετὴν οὐ φαινομένην ἔξωθεν αἱ ἐναντίαι ῥοπὰὶ καὶ σκέψεις. Ὁ δὲ λέγω τὸ καθ' ἡμέραν συμβάν, ὡς καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηκα, ἀποδέκνουσι.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Ὁ βούλη, λέγε, ὦ Χριστιανέ. Ἐγὼ μὲν περὶ ἔμαντοῦ μαρτυρῶ, ὅτι τὴν θρησκείαν πᾶσαν ἀποσυρίζας, ὅμως ἐπ' ἔμαντοῦ θαυμασίας αἰσθάνομαι πρὸς πολιτικὸν κοινωνικὸν τε βίον διαθέσεις.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Ὅλος εἰ σὺ οὐ νῦν ἡ ἐξέτασις γίγνεται. Ἐν ἄνθος μὲν, ὡς καὶ ἐν παροιμίαις λέγεται, οὐ ποιεῖται τὸ ἔαρ. Ἡ φραγρία σου, ὅποιαπερ ὑπάρχει, τὰ πᾶσι διαθρυλούμενα μαρτυρεῖ. Ἐξ ὧν ἀπάντων, εἴτε ἐκόντος σου εἴτε ἀέκοντος, συλλογίζομαι τὴν χριστιανὴν εὐσέβειαν πάντων ἐπιτηδειοτάτην καὶ ἀφελι-
ι. 217ῷ μω||τάτην εἶναι πρὸς τὴν τῶν νέων ἀγωγὴν.

ΙΑΚΩΒΕΥΣ

Συλλογίζου, ἂ γ' ἀρέσκει, ὦ γαθέ. Ἐγὼ μὲν ἂ πάλαι πέπεισμαι, ταῦτα καὶ φρονήσω ἐς αἰί.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

Οὐκ ἂν ὧδε φρονοῦντι ἐπιφθονῶ.

Τέλος

Ἀπέγραψεν Ἰωσήφ Βούτος, κληρικὸς τῆς ἀγίας ἐν Φλωρεντία ἐκκλησίας.

Ο ΠΑΠΑ - ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ

— Παπαδιά μου, είπεν ὁ παπα - Νάρκισσος, ἀφοῦ ἀπέφαγε καὶ ἔκαμε τὸν σταυρόν του· παπαδιά μου, μοῦ κατεβαίνει ὁ ὕπνος γλυκὰ - γλυκὰ. Μὲ τὴν ἄδειάν σου θὰ τὸν πάρω.

— Νὰ τὸν πάρης καὶ νὰ τὸν καλοπάρης, παπά μου. Σοῦ ἀξίζει νὰ ἴσυχάσης ὕστερα ἀπὸ τόσην κούρασιν σήμερα. Καὶ οὔτε θὰ ἔλθῃ κανεὶς νὰ σὲ πειράξῃ μὲ αὐτὸ τὸ λιοπύρι.

Καὶ ἤρχισεν ἡ παπαδιά νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ τὴν τράπεζαν εἰς τὸν νεροχότην τὰ ὀλίγα πινάκια καὶ τὰ δύο μαχαιροπήρουνα, διὰ νὰ τὰ καθαρίσῃ, προτοῦ τὰ τοποθετήσῃ εἰς τὴν ἐξέχουσαν ἐπὶ τοῦ τοίχου σανίδα, μεταξὺ τοῦ νεροχότου καὶ τῆς ἐστίας. Διότι τὸ δωμάτιον ἐκεῖνο ἦτο συγχρόνως καὶ μαγειρεῖον καὶ ἐστιατόριον καὶ αἴθουσα. Ἡ τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔφαγον τὸ λιτὸν γεῦμα των, τέσσαρες ξύλινοι καθέκλαι, καὶ εἰς ψάθινος καναπὲς ἦσαν τὰ μόνα ἐπιπλά του. Ὁ καναπὲς ἦτο ἀντικρὺ τῆς ἐστίας. Ἄνωθεν αὐτοῦ ἐκρέματο ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐντὸς μαύρου ξυλίνου πλαισίου (χωρὶς ὄμως ὕalon), λιθογραφία κιτρίνη ἐκ τῆς πολυκαιρίας, παριστῶσα τὴν ἀφιξίν τοῦ βασιλέως Ὅθωνος εἰς Ναύπλιον. Ἀπέναντι τῆς εἰσόδου, εἰς μὲν τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ γωνίαν τοῦ τοίχου ἦτο ἡ θύρα τοῦ κοιτῶνος, εἰς δὲ τὴν πρὸς τ' ἀριστερὰ ἡ θύρα τοῦ κήπου. Μεταξὺ τῶν δύο θυρῶν ἔκειτο κιβώτιον ὀγκῶδες, πρασίνου χρώματος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ τάτης μικρὸς διπλωμένος εἰς τέσσαρα. Τὸν τοῖχον ἄνωθεν τοῦ κιβωτίου ἐστόλιζεν ἑτέρα λιθογραφία, ἄνευ πλαισίου αὐτῆ, προσηλωμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου διὰ τεσσάρων μικρῶν καρφίων καὶ παριστῶσα, οὐχὶ πολὺ ἐντέχνως, τὴν ἄποψιν τοῦ ἐν Τήνῳ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἐνθύμημα τοῦτο, προδήλως, εὐλαβοῦς τοῦ οἰκοδεσπότη ἀποδημίας εἰς τὸ προσκυνητᾶριον ἐκεῖνο.

Κατάντικρὺ τοῦ κιβωτίου ἦτο ἡ θύρα τῆς οἰκίας, ἐκατέρωθεν δὲ αὐτῆς δύο παράθυρα, τῶν ὁποίων τὰ φύλλα ἦσαν κλειστά. Ἡ θύρα ἐχωρίζετο ὀριζοντίως εἰς δύο φύλλα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν κάτω ἦτο κλειστόν, τὸ δὲ

* Συμπληροῦνται ἐφέτος ἐξήκοντα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Βικέλα (1835 - 1908), συγγραφέως τοῦ «Λουκῆ Λάρα». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δημοσιεύομεν ἐν ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων καὶ γνωστοτέρων διηγημάτων του.

ἄνω ἀνοικτὸν πρὸς τὸν στενὸν ἔξω δρομίσκον καὶ εἰσῆρχετο δι' αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ δωματίου τὸ ἀφθονον φῶς τοῦ μεσημβρινοῦ ἡλίου.

Ἐν τούτοις, ὁ παπα - Νάρκισσος ἐγερθεὶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν κοιτῶνα, ἔφερεν ἐκεῖθεν τὸ προσκέφαλόν του, τὸ ἔθεσεν ἐπὶ τοῦ καναπέ, ἔκλεισε καὶ τὸ ἄνω φύλλον τῆς θύρας, διὰ νὰ γίνῃ τὸ δωματίον σκοτεινὸν καὶ δροσερόν, καὶ ἐξηπλώθη εἰς τὸν καναπέν. Ἄλλὰ μετ' ὀλίγα λεπτά ἠγέρθη πάλιν, ἐπῆρε τὸν ἐπὶ τοῦ κιβωτίου τάπητα, τὸν ἐξεδίπλωσε, τὸν ἦπλωσε μετὰ προσοχῆς ἐπὶ τοῦ καναπέ, καὶ ἐστρώθη μετὰ μεγαλυτέρας ἢ πρότερον εὐχαριστήσεως, ἐνῶ ἡ παπαδιὰ ἐξηκολούθει ἐν σιωπῇ τὴν παρὰ τὸν νεροχύτην ἐργασίαν της.

Ἐδικαιοῦτο πράγματι ὁ παπα - Νάρκισσος νὰ θέλῃ ἀνάπαυσιν τὴν μεσημβριαν τῆς Κυριακῆς ἐκείνης. Ἦτο ἐπὶ ποδὸς ἀπὸ τὰ ἐξημερώματα. Ἐν ἄλλεῖψει ἄλλου ἱερέως ἢ διακόνου ἢ καὶ ἀναγνώστου, αὐτὸς ἀνέγνωσε κατὰ τὸ σὺνηθες τὸν ὄρθον καὶ ἐτέλεσε τὴν λειτουργίαν εἰς τὴν μόνην ἐκκλησίαν τοῦ μικροῦ χωρίου του. Μετὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας μετέβη πεζὸς εἰς ἀπομακρυσμένον μέρος τῆς νήσου, μετὰ τοῦ Εἰρηνοδίκου καὶ μαρτύρων, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ὀρίων ἐνὸς ἐκεῖ ἀγροῦ του, τοῦ ὁποίου ὁ γείτων του ἀντεποιεῖτο μίαν λωρίδα. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν ἱκανοποιηθεὶς, διότι ἀνεγνωρίσθη τὸ δίκαιόν του ἐπισήμως, ἀλλ' ὁμως ὁ δρόμος ἦτο μακρὸς, ὁ δὲ καύσων ὑπερβολικὸς. Εἶχε παρέλθει ἡ συνήθης τοῦ γεύματος ὥρα, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου ἡ παπαδιὰ ἐπερίμενε ἀνησυχούσα μὴ χαλάσῃ τὸ φαγητόν. Ἄλλ' ὁ πεινασμένος παπὰς τὸ εὗρεν ἐξαίρετον καὶ τὸ ἐτίμησε κατὰ κόρον, πρὸς ἄκραν τῆς συζύγου του εὐχαρίστησιν. Συνετέλεσε δὲ καὶ τοῦτο ἴσως πρὸς ἠϋξησιν τοῦ βάρους τῶν βλεφάρων του.

Ὁ μεσημβρινὸς καύσων, εὐαρέστως μετριαζόμενος ἀπὸ τὸ σκοτὸς τοῦ δωματίου, ἡ ἄκρα σιωπῇ, διακοπτομένη ἀπὸ μόνην ἔξω τῶν τεττίγων τὴν μονότονον μουσικὴν, ἐντὸς δὲ τῆς οἰκίας ἀπὸ τὰς ἐλαφρὰς κινήσεις τῆς παπαδιᾶς, τοποθετούσης τὰ πινάκια εἰς τὴν θέσιν των, ὁ κάματος τοῦ χορτασθέντος παπᾶ, ὁ ἀπαλὸς ἐπὶ τοῦ καναπέ τάπητος, τὰ πάντα προσεκάλουν τὸν ὕπνον.

Μὲ ἡμίκλειστα τὰ βλέφαρα ὁ ἱερεὺς παρηκολούθει τὴν ἐργασίαν της συζύγου του, ἡ δὲ ξανθὴ του γενειὰς μόλις ὑπέκρυπτε μειδιάμα ἀφάτου ἀγαλλιᾶσεως. Ἐσκέπτετο ὅτι ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν θὰ προστεθῇ κοιτὶς βρέφους εἰς τὸν κοιτῶνα των. Χθὲς μόνον ἔμαθε τὸ χαρμόσυνον μυστικόν. Ἡ παπαδιὰ τὸ ἐξεμυστηρεῦθη τὴν νύκτα, εἰς τὰ σκοτεινά, συστελλομένη νὰ τὸ εἶπῃ εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας.

Καὶ ἐνῶ ἠτένιζε τρυφερῶς τὰ νυσταλέα βλέμματα εἰς τὴν νεαράν του γυναῖκα, διέβαινον ταυτοχρόνως ἐνώπιον τῆς φαντασίας του σκηναὶ διάφοροι τοῦ παρελθόντος βίου, προσλαμβάνουσαι βαθμηδὸν μορφήν ὄνει-

ρου, καὶ συναρμολογούμεναι, ἐν τῇ ταχείᾳ αὐτῶν καὶ νεφελῶδει διελίζει, μετὰ τὴν εὐφρόσυνον συναίσθησιν τῆς παρουσίας εὐτυχίας.

Πρὸ τριῶν μόνον μηνῶν ἀπήλαυσεν ὁ παπα - Νάρκισσος τὴν διπλὴν τιμὴν νὰ γίνῃ ἱερεὺς καὶ σύζυγος. Παιδιόθεν ἐφόρει τὸ ράσον, ταχθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν προτοῦ εἰσέτι γεννηθῆ. Ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων οἱ πρωτότοκοι τῆς μητρικῆς οἰκογενείας του ἐγίνοντο ἱερεῖς, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἰδιοκτητοῦ μικρᾶς ἐκκλησίας τῆς Ὑπαπαντῆς, ἧτις ἦτο τὸ στόλισμα, τὸ καύχημα καὶ τὸ προσκυνητάριον τῆς νήσου. Ἄλλ' ὁ προκάτοχος τοῦ Ναρκίσσου, καὶ θεὸς του, ἦτο κατ' ἐξαιρέσιν ἄτεκνος. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἐνύμφευσεν τὴν νεωτέραν αὐτοῦ καὶ μόνην ἀδελφὴν, ἐτέθη ὄρος ρητῆς εἰς τὸ προικοσύμφωνον, ὅτι ὁ πρῶτος υἱὸς τῆς θα γίνῃ ἱερεὺς καὶ κληρονόμος του.

Ἡ χαρὰ τῆς οἰκογενείας, ὅτι ἐγεννήθη ἄρρην, ὑπερέβη τὴν συνήθως ἐκδηλουμένην εἰς τοιαύτας περιστάσεις, πρὸς ἀδικαιολόγητον ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν θηλέων. Ὁ μικρὸς Νάρκισσος ἐθηλάσθη μετὰ σεβασμοῦ, καθὸ μέλλον ἱερεὺς, παιγνίδια του ἦσαν κομβολόγια καὶ σταυροί, ὅτε δὲ ἤρχισεν νὰ ὀμιλῇ, πρώτας λέξεις μετὰ τὰ παγκόσμια π α π ἄ καὶ μ α μ ἄ, ἐδιδάχθη νὰ ψελίξῃ τὸ Κ Ὑ ρ ι ε Ἐ λ ἔ η σ ο ν. Μόλις ἠδύνατο νὰ περιπατῇ στερεῶς, ὅτε ἔλαβε τὸ προνόμιον τοῦ νὰ κρατῇ τὴν λαμπάδα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ του ἱερουργοῦντος. Οὗτος ἐδίδαξεν εἰς τὸν μικρὸν ἀνεπιόν του τὸ ἀλφάβητον διὰ τῶν ἐρυθρῶν ψηφίων τοῦ Ὠρολογίου, βραδύτερον δὲ τὴν ἀνάγνωσιν διὰ τῆς Ὀκταήχου. Ἄλλ' ὅμως ταῦτα πάντα δὲν περιέστελλον τὰς πρὸς τὸ παίξειν ὁρμὰς τοῦ μικροῦ ἱερωμένου, οὐδὲ τὸν ἀπήλλασσον χειροτονίας ἄλλου εἶδους, ὅτε ἤρχετο μετὰ τὸ ράσον κατεσχισμένον ἀπὸ τὰς ἀναρριχήσεις εἰς βράχους ἢ ἀπὸ διαπληκτισμοὺς ζωηροὺς μετὰ συνηλικιωτῶν του.

Ἄμα εἰσελθὼν εἰς τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ μικρὸς ρασοφόρος ἐξενιτεύθη, διὰ νὰ μὴ ἐξαμβλύνη ἢ πολλὴ σχέσις τὸ σέβας τοῦ ποιμνίου πρὸς τὸν ἐπίδοξον ποιμένα του. Εἰς Ἄνδρον ἰδιώτευσεν γέρον θεὸς τῆς μητρὸς του, ὅστις χρηματίσας ἐπίσκοπος Σαλμαθοῦντος παρητήθη τοῦ ἱεροῦ ἀξιώματος, ἀφοῦ ἀπεθησαύρισε τὰ ἀρκοῦντα ὅπως ζῆσι ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τοῦ βίου. Πρὸς τοῦτον ἀπεστάλη ὁ Νάρκισσος. Ὁ Δεσπότης τὸν προσεδέχθη εὐχαρίστως, παραχωρήσας εἰς αὐτὸν τὴν θέσιν καὶ τὸν τίτλον ἀναγνώστου. Πρὸς δικαίωσιν δὲ τοῦ πρώτου τούτου βαθμοῦ τῆς ἱερωσύνης, ὁ Νάρκισσος ἐξηκολούθησεν τὰ μαθήματά του ὄχι μόνον εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Ἄνδρου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὸν πρωτοσύγκελλον τοῦ πρῶην Σαλμαθοῦντος, ὅστις ἰδίως τὸν προήλειψεν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά.

Ἐντὸς τοιαύτης προσφυοῦς ἀτμοσφαιρας προητοιμάζετο ὁ νέος διὰ τὸ στάδιόν του. Μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν τινῶν, ὁ ἀναγνώστης ἐπρόκειτο νὰ προχειρισθῆ εἰς διάκονον, ὅτε ἤλθεν εἰς Ἄνδρον ἡ εἰδήσις ὅτι ἀπεβίωσεν

ὁ θεῖος του, οἱ δὲ συμπολιταὶ του τὸν προσεκάλουν πρὸς παραλαβὴν τῆς ἱερᾶς διαδοχῆς. Ἦτο νέος εἰσέτι διὰ τὰ καθήκοντα ἱερέως, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νὰ περιπέσῃ εἰς ξένας χεῖρας τὸ οἰκογενειακὸν προνόμιον. Ὁ πρῶην Σαλμαθοῦντος, καίτοι φέρων βαρέως τὴν στέρησιν τοῦ ἀναγνώστου καὶ μέλλοντος διακόνου του, τὸν ἔστειλε μὲ τὴν εὐχή του εἰς τὴν πατρίδα πρὸς εὐρεσιν νόμφης προτοῦ τὸν χειροτονήσῃ.

Τοῦτο οὐδαμῶς δυσηρέστει οὐδὲ ἐδυσκόλευε τὸν Νάρκισσον, καθόσον ἡ ἐκλογή ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ὀρισμένη. Ἐκ βρεφικῆς σχεδὸν ἡλικίας ἔθεώρει τὴν Ἀρετοῦλαν ὡς μέλλουσαν γυναῖκα του. Οἱ γονεῖς τῶν δύο παιδιῶν ἐπεκύρωσαν παιδιόθεν τὸ συνοικέσιον, κατὰ τὸ ἡμῖσι παίζοντες καὶ κατὰ τὸ ἡμῖσι σπουδάζοντες, ἀλλ' ὁ μικρὸς Νάρκισσος παρεδέχθη ἐξ ἀρχῆς τὸ σπουδαῖον μόνον μέρος τῆς ὑποθέσεως, ὅτε δὲ ἀνεχώρησεν εἰς Ἄνδρον, ἀντήλλαξε μετὰ τῆς μικρᾶς συμπαικτρίας του ὑπόσχεσιν ἀμοιβαίας πίστεως.

Μετὰ ὀκτῶ ἐτῶν ἀπουσίαν εὗρε τὴν Ἀρετοῦλαν μεταβληθεῖσαν εἰς νέαν κομπῆν καὶ ὠραίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ξανθὴ κεφαλὴ τοῦ Ναρκίσσου δὲν ἠλαττοῦτο ὠραιότητος ὑπὸ τὸν μαῖβρον σκοῦφον τοῦ ἀναγνώστου. Ὁ συνοδεύσας τὸν γαμβρὸν Δεσπότης ἠλόγησε τὸν γάμον, ἐχειροτόνησε τὸν νεανίαν διάκονον καὶ πρεσβύτερον καὶ ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Ἄνδρον.

Πρὸ τριῶν ἡδὴ μηνῶν ὁ Νάρκισσος ἦτο ἱερεὺς, τὰ πάντα δ' ἔβαινον κατ' εὐχὴν. Οἱ χωρικοὶ ἐφέροντο πρὸς τὸν ἐφημέριόν των μὲ σέβας ἀνώτερον τοῦ ὀφειλομένου εἰς τὴν ἡλικίαν του, ἡ σύζυγός του προητοίμαζε τὸν διάδοχον, οἱ ἄγροί του προεμήνουον εὐκαρπίαν, αἱ πρόσοδοι τῆς ἐκκλησίας δὲν ἠλαττώθησαν. Τί ἄλλο ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμήσῃ ; Καὶ ὅμως ἡ εὐτυχία του δὲν ἦτο ἐντελής. Τὴν ἐπεσκίαζε μεγάλη καὶ διαρκῆς ἀνησυχία. Ὁ ἱερεὺς παραμυθεῖ τοὺς ψυχορραγοῦντας καὶ κηδεύει τοὺς νεκροὺς ! Ἴδου ἡ σκέψις, ἡ ὁποία τὸν ἐβασάνιζε· τὸ νέφος, τοῦ ὁποίου ἡ σκιά ἐμαύριζε τὸν φαιδρὸν ἄλλως ὀρίζοντα τοῦ βίου του.

Ὁ τρόμος τοῦ θανάτου τὸν κατεῖχεν ἀφότου τὸν ἔφεραν, μικρὸν ἔτι, ν' ἀσπασθῇ τὰ κλειστὰ ψυχρὰ βλέφαρα τοῦ νεκροῦ πατρός του. Ἀληθῶς, παρευρέθη εἰς πολλὰς κηδείας ἔκτοτε. Ζῶν πλησίον ἱερέων πάντοτε, ἀνατραφεὶς οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, πῶς ἠδύνατο νὰ μὴ παρακολουθῇ καὶ νὰ μὴ λαμβάνῃ καὶ οὗτος τὸ μέρος του εἰς τὰς νεκρωσίμους τελετάς ; Ἀλλ' ὅμως εὗρισκε πάντοτε τὸν τρόπον νὰ ὑπεκφεύγῃ τὴν θεᾶν τοῦ θανάτου. Προσηλῶν τὰ ὄμματα εἰς τὴν λαμπάδα ἢ εἰς τὸ ψαλτήριον, τὸ ὁποῖον ἐκράτει, κρυπτόμενος τὸ κατὰ δύναμιν ὀπισθεν τῶν ὑψηλοτέρων ὀμηλικῶν του, ποτὲ δὲν ἀνύψωσε τὸ βλέμμα πρὸς τὸ ἄπνουν τοῦ νεκροκραβάτου φορτίου, ποτὲ δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν σπαραξικάρδιον πρὸς τοὺς ἐπιζῶντας πρόσκλησιν τοῦ νὰ δώσωσι τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν εἰς τὴν σάρκα, ἐξ ἧς ἀπεχωρίσθη ἡ ψυχὴ.

Ἄλλ' ὅμως πῶς ἠδύνατο, γενόμενος ἱερέως, νὰ ἀποφύγη ἐφεξῆς τῆς ἀποσυνθέσεως τὴν ἐπαφήν; Ἦσθάνετο ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξοικειωθῆ πρὸς τὸ ἀπαίσιον θέαμα. Ἐξωμολόγησεν εἰς τὸν Δεσπότην τοὺς φόβους του, ἐξεμυστηρεύθη τοὺς ἐνδοιασμούς του, ἀπεκάλυψε τὴν ἀδυναμίαν του, ἀλλ' ὁ γέρον τὸν ἐνουθέτησε, τὸν ἐπέπληξε, τὸν ἐνεθάρρυνε, τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι θὰ συνηθίσῃ καὶ αὐτὸς καθὼς τόσοι ἄλλοι εἰς τὴν φρίκην τοῦ θανάτου, ἀνύψωσε τὸ φρόνημά του, ὑποδεικνύων τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἱερέως παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ἀποθνήσκοντος καὶ τὸν λάκκον τοῦ τεθνεώτος. Ὁ Νάρκισσος ἐπείσθη. Ἐπείσθη, ἀλλ' ὁ φόβος δὲν ἐξέλιπεν. Ἐπὶ τρεῖς ἡδὴ μῆνας, ὀψέποτε ἤρχετο τις πρὸς ἐπίσκεψίν του, ἔτρεμε μὴ ἔρχεται φέρον ἀγγελίαν θανάτου. Μέχρι τοῦδε διέφυγε τὴν φοβερὰν δοκιμασίαν, ἀλλ' ἐσκέπτετο ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραταθῆ ἐπὶ πολὺ ἢ μὴ ἐμφάνισις τοῦ θανάτου εἰς τὴν νῆσον του. Καὶ τώρα, ἐνῶ κατέβαινε γλυκὺς ὁ ὕπνος εἰς τὰ βλέφαρά του, μεταξὺ τῶν εὐαρέστων εἰκόνων ὅσαι ἐπλανῶντο ὡς σκιαὶ ὀνείρων ἐνώπιόν του ἀνεμειγνύοντο καὶ σκηναὶ ὀδυνηραὶ ἐπιθανάτου ἐξωμολογήσεως.

Ἄλλὰ βαθμηδὸν αἱ εἰκόνες αὗται ἐθολώθησαν πᾶσαι καὶ ἀπεσβέσθησαν, τὰ ἡμίκλειστα βλέφαρά του ἐκλείσθησαν ἐντελῶς, ἡ χεὶρ ἔπεσε βαρεῖα ἐπὶ τοῦ τάπητος, ἡ παρεῖα ἐβυθίσθη εἰς τὸ προσκέφαλον, καὶ ἐντὸς τοῦ σκιεροῦ καὶ ἡσύχου δωματίου ἀντήχησεν ἰσχυρὰ καὶ ἰσόχρονος ἡ ὕγιῃς ἀναπνοὴ τοῦ ἀποκοιμηθέντος ἱερέως.

Ἡ παπαδιά, ἐν τούτοις ἀπετελείωσε τὴν ἐργασίαν τῆς καὶ βαίνουσα ἀκροποδητή, διὰ νὰ μὴ ταράξῃ τὸν ἄνδρα τῆς, μετέβη εἰς τὸν κοιτῶνα καὶ μετ' ὀλίγον ἐπανήλθε φέρουσα μικρὸν δέμα. Ἐκάθισεν εἰς τὸ παρὰ τὴν σφραγιστὴν ἐστίαν σκαμνίον, ἠνοιξε τὸ δέμα καὶ ἠπλώσεν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ περιεχόμενα. Ἦσαν βρεφικὰ ἐνδύματα, δανεισθέντα ὡς δείγμα διὰ τὰ ἐργόχειρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐσκόπευε ν' ἀφοσιωθῆ ἐφεξῆς. Καὶ τὰ ἔβλεπεν ἡ παπαδιά μετὰ πόθου, καὶ τὰ παρετήρει μετὰ βραδύτητος, εἰς τὴν ὁποίαν ὀπεκρῦπτετο ἄλλο αἶσθημα ἢ ἡ περὶ τὴν ἐπεξεργασίαν των προσοχή. Καὶ διακόπτουσα τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐνδυμάτων, ἔστρεφεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ βλέμμα καὶ ἔβλεπε ρεμβάζουσα τὸν ἡσύχως κοιμώμενον σύζυγόν τῆς.

Ἦχος βημάτων βαρέων προχωρούντων πρὸς τὴν οἰκίαν διέκοψεν αἴφνης τὴν ἐξω ἡσυχίαν. Τὰ βήματα διεκόπησαν πρὸ τῆς θύρας, καὶ τὸ ἄνω φύλλον αὐτῆς, ὑπέκρινεν εἰς πίεσιν χειρὸς ὠθοῦσης ἔξωθεν, ἔτριξεν ἐλαφρῶς καὶ ἠνοιχθῆ κατὰ τὸ ἥμισυ. Τὸ φῶς εἰσῆλθεν ἄφθονον ἐντὸς τοῦ δωματίου, ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἱερέως μετέβαλε ρυθμὸν, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔπαυσεν ἀντηχοῦσα, ἡ δὲ παπαδιά στρέψασα τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ἀνοιχθὲν θυρόφυλλον, ἔθεσε τὸν δάκτυλον εἰς τὰ χεῖλη, ὅπως ἐπιβάλλῃ σιωπὴν εἰς τὸν ἀνοίξαντα.

Ἐντὸς τοῦ φωτεροῦ τετραγώνου, τοῦ σχηματισθέντος διὰ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἄνω μέρους τῆς θύρας, προέκυπτε τὸ στήθος καὶ ἡ κεφαλὴ γέροντος χωρικοῦ. Τὸ παλαιὸν φέσιόν του περιέδενε μανδήλιον βαμβακερόν, τοῦ ὁποίου αἱ λευκαὶ ἄκραι ἐκρέμαντο ὀπισθεν πρὸς φύλαξιν τοῦ ρυτιδωμένου αὐχένος του. Ὑπὸ τὸ φέσιον ἔλαμπον οἱ ζωηροὶ ὀφθαλμοὶ του, σκιαζόμενοι ἀπὸ δασείας πολιᾶς ὀφρῦς.

Ὁ ἰδρῶς ἔσταζεν ἀπὸ τοὺς κροτάφους του. Διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐκράτει ράβδον στηριζομένην ἐπὶ τοῦ ὤμου του, ἀπὸ δὲ τὴν ἄκραν τῆς ράβδου ἐκρέματο ἐπὶ τῶν νώτων του καλάθιον σκεπασμένον μὲ φύλλα λαχάνων.

Ἡ παπαδιὰ ἐγερθεῖσα ἐπλησίασεν ἀποφητὴ πρὸς τὴν θύραν.

— Καλὴ μέρα, γερο - Θανάση, ἐπιθύρισεν. Ὁ παπᾶς κοιμᾶται.

— Τὸ βλέπω, παπαδιὰ μου, ἀπεκρίθη ὁ γέρον, προσπαθῶν ἀνεπιτυχῶς νὰ καταβιβάσῃ εἰς ψιθυρισμὸν καὶ οὗτος τὸν ἦχον τῆς βραγχώδους φωνῆς του. Τὸ βλέπω, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ζυπνήσῃ.

— Τί τρέχει ; τί τὸν θέλεις ;

— Δὲν τὸν θέλω ἐγὼ, δόξα σοι ὁ Θεός ! Ὁ λεπρὸς τὸν θέλει.

— Κύριε ἐλέησον ! Ὁ λεπρὸς ! ἐπανέλαβεν ἡ παπαδιὰ.

Καὶ ἀνελογίσθη διὰ μιᾶς τοὺς φόβους τοῦ συζύγου της — τὴν φρίκην του ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸν λεπρὸν τὴν ἐξάσκησιν τῶν δυσχερῶν καθηκόντων του, — καὶ τὴν ἀπόστασιν ἕως εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς νήσου, ὅπου ὁ δυστυχὴς ἐκεῖνος διήρχετο τὸν ἔρημον βίον — καὶ τὸν πολὺν καύσωνα τῆς θερινῆς ἐκεῖνης ἡμέρας.

— Ἐτελείωσαν, μοῦ φαίνεται, τὰ ψωμιά του, ὑπέλαβεν ὁ χωρικός.

— Κύριε ἐλέησον, ἐπανέλαβεν ἡ παπαδιὰ, μὴ εὐρίσκουσα ἄλλας λέξεις πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἀδημονίας της καὶ στρέφουσα τὰ ἀνήσυχτα βλέμματα πρὸς τὸν καναπέν.

Ὁ ἱερεὺς ἤκουσε τὰ πάντα, ἀλλὰ τὰ ἤκουσεν ὡς εἰς ὄνειρον. Τὸ ἀνοίγμα τῆς θύρας διέκοψε τὸν ὕπνον του, ἀλλ' αἱ αἰσθήσεις του ἔμενον εἰσέτι εἰς νάρκωσιν, αἱ δὲ ἰδέαι συνωθοῦντο συγκεχυμέναι καὶ ἄνευ σειρᾶς ἐντὸς τῆς κεφαλῆς του. Εἶδε διὰ τῶν κλειστῶν βλεφάρων τὸ χυθὲν ἐντὸς τοῦ δωματίου φῶς, ἤκουσε τὴν γυναῖκα του προσαγορεύουσαν τὸν γερο - Θανάσην, ἤκουσεν ὅτι ὁ λεπρὸς τὸν θέλει... Ἄλλ' ἡ τελευταία τοῦ γέροντος φράσις καὶ τὸ δεῦτερον τῆς συζύγου του «Κύριε ἐλέησον» τὸν ἀφύπνισαν ἐντελῶς.

Ἀνέκυψε τὴν κεφαλὴν, κατεβίβασε τοὺς πόδας, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ καναπέ, μὲ τὰς δύο χεῖρας στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ τάπητος, μὲ τὰ βλέμματα προσηλωμένα πρὸς τὴν θύραν καὶ τὰ χεῖλη ἡμιανοικτά, ἔμενον ἀκίνητος καὶ σιωπηλός. Ἐσκέπτετο ἄραγε ; Ὅχι δὲν ἐσκέπτετο, ἀλλ' ἐφαντάζετο ὅτι βλέπει ἐνώπιόν του τὴν ἐλεεινὴν καλύβην ἐπὶ τῶν βράχων, ὑπεράνω τῆς θαλάσσης, ὅπου πρὸ ἐτῶν πολλῶν, ὠθούμενος ὑπὸ παιδικῆς περιεργείας

ἐπλησίασε διὰ νὰ ἴδῃ τί ἐστὶ λεπρός. . . Ἐφαντάζετο ὅτι βλέπει τὸν δυστυχῆ τῆς καλύβης κάτοικον, καθὼς τὸν εἶδε τότε καθήμενον κατὰ γῆς εἰς τὴν σκιὰν μιᾶς κέδρου, καθαρίζοντα χόρτα ἄγρια ἐντὸς τῆς πηλίνης χύτρας του καὶ στρέφοντα μετ' ἀπορίας τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν μικρὸν ρασοφόρον. Ἄνετόλπει πῶς, ὅτε εἶδε τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην μορφήν, ρίγος φρίκης τὸν κατέλαβε καὶ ἔφυγε δρομαίως πρὸς τοὺς συντρόφους του, οἵτινες ἀτολμότεροι τὸν ἐπερίμενον μακρὰν τῆς καλύβης. . .

— Νὰ μὲ συμπαθήσης, παπά μου, εἶπεν ὁ γερο - Θανάσης. Σὲ ζύπησα. Ἄλλὰ ψυχομαχεῖ ὁ λεπρός καὶ σὲ θέλει· καὶ εἶναι πολὺς ὁ δρόμος ἕως ἐκεῖ. Ἴσως δὲν τὸν προφθάσης.

Ἄπαπα - Νάρκισσος ἠγέρθη.

— Παπαδιά, εἶπεν, ἡ δὲ φωνὴ του ἔτρεμεν ὀλίγον. Τὸ καλυμμαῦχι καὶ τὸ ράσον μου.

Ἐπήκουσεν ἐκείνη σιωπῶσα καὶ ἔφερεν ἐκ τοῦ κοιτῶνος τὰ ζητηθέντα.

— Δὲν θὰ κάμῃς πεζὸς τόσον δρόμον, παπά μου, ὑπέλαβε θωπευτικῶς.

— Ὅχι, ὄχι, εἶπεν ὁ γερο - Θανάσης. Πηγαίνω νὰ εὕρω κτῆμα κ' ἐρχομαι ἀμέσως νὰ τὸν πάρω.

— Θὰ ἔλθῃς μαζί μου ; ἠρώτησεν ὁ ἱερεὺς.

— Καὶ βέβαια !

Ἄ γέρων ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως πρὸς εὕρεσιν κτήματος, ὡς ὀνομάζουν τὰ κτήνη των οἱ νησιῶται.

— Ἰδέ, ἔλεγεν ὁ ἱερεὺς πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἐνῶ ἔνιπτε τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον εἰς τὸν νεροχύτην. Ἰδέ· ὁ γερο - Θανάσης εἶδε τὸν λεπρὸν καὶ τὸν ἐβοήθησεν, ἐρχεται πεζὸς ἀπ' ἐκεῖ, καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ κάμῃ πάλιν τὸν δρόμον μαζί μου. Διατί ; Χάριν φιλάνθρωπίας. Κ' ἐγὼ συλλογίζομαι τὴν φρίκην τοῦ νὰ παρασταθῶ εἰς τὸ ψυχομαχητὸν ἐνὸς χριστιανοῦ ; Θὰ διστάσω, ἐνῶ πρόκειται περὶ ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντός μου ;

Ἡ παπαδιά τὸν ἤκουε προσπαθοῦντα διὰ τῶν λόγων τούτων νὰ ἀνυψώσῃ τὸ θάρρος του, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμα νὰ προσθέσῃ τι καὶ αὐτῇ πρὸς ἐνίσχυσίν του. Ἐπρόσφερεν ἐν σιωπῇ τὸ προσόψιον εἰς τὸν ἄνδρα τῆς, ἐκεῖνος δὲ ἐσπογγίσθη, ἐφόρεσε τὸ ράσον, ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καλυμμαῦχιον, ἐφίλησε τὴν σύζυγόν του εἰς τὸ μέτωπον καὶ ἐξῆλθε κρατῶν εἰς χεῖρας τὰ κλειδιά τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ οἰκία τοῦ ἱερέως ἐκεῖτο, τελευταία καὶ ἀπομονωμένη, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀποτόμου κορυφῆς, τῆς ὁποίας τὰ πλευρὰ κατεῖχον αἱ λοιπαὶ οἰκοδομαὶ τοῦ χωρίου, ὑπερκείμεναι ἀλλήλων. Εἰς τὸ μέσον περιπῶν αὐτῶν ἦτο ἡ μικρὰ ἐκκλησία τῆς Ἐπαπαντῆς, κτήριον παλαιὸν Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, μὲ τροῦλον πυργοειδῆ ὑψούμενον ὑπεράνω τῶν πέριξ ταπεινῶν οἰκιῶν. Ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ ἱερέως μέχρι τῆς ἐκκλησίας ἡ στενὴ

λιθόστρωτος ὁδὸς ἀνέβαιναν ἑλικοειδῶς, ὁ δὲ ἥλιος, ἀκτινοβολῶν κατὰ κάθετον, καθίστα κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν κοπιωδεστέραν τοῦ συνήθους.

Τὰ παράθυρα τῶν ἑκατέρωθεν οἰκίσκων ἦσαν κλειστά, ποῦ καὶ ποῦ ὅμως τὸ ἄνω φύλλον τῆς θύρας ἦτο ἀνοικτόν, ὁ δὲ οἰκοδεσπότης ἢ καὶ ἡ σύζυγός του στηρίζοντες τοὺς βραχίονες ἐπὶ τοῦ κλειστοῦ κάτω φύλλου ἐφαίνοντο περιμένοντες τὴν διάβασιν τοῦ ἱερέως. Ὁ γερο - Θανάσης διαβαίων διέδωκε τὴν εἶδησιν ὅτι ὁ λεπρὸς ἀποθνήσκει. Καὶ ἐχαιρέτα ὁ ἱερεὺς τοὺς χωρικούς :

— Καλὴ μέρα, κὺρ Γιάννη.

— Ὡρα καλὴ, κυρὰ Θανάσαινα.

— Ἡ εὐχή σου, παπά μου.

Προφανῶς εἶχον πάντοτε διάθεσιν δι' ἐκτενεστέραν συνδιάλεξιν, ἀλλ' ὁ παπὰς ἐβιάζετο. Ἀνῆλθεν ἰδρωμένος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἤνοιξε τὴν θύραν, εἰσηλθεν ἐντὸς τοῦ δροσεροῦ ναοῦ, ἔλαβεν εὐλαβῶς ἐκ τοῦ ἀναιμάκτου θυσιαστηρίου τὸ ἱερόν τῆς θείας Μεταλήψεως σκευὸς καὶ τὸ εὐχολόγιόν του, τὰ ἐτύλιξεν ἐντὸς τοῦ πετραχηλίου του, περιέδεσε τὸ πετραχήλιον ἐντὸς μαύρης ὀθόνης καὶ ἐξῆλθεν.

Ἐκλείει μόλις τὴν θύραν τῆς ἐκκλησίας, ὅτε ἤκουσε τὴν φωνὴν τοῦ γερο - Θανάση παροτρύνοντος τὸ κτῆμα. Τὸ ζῶον δὲν ἐφαίνετο πρόθυμον εἰς ἐκδρομὴν ἐντὸς τοῦ καύσωνος. Ὁ ἱερεὺς προέβη εἰς προὔπαντησίν του, τὸ ἐθάψευσε, ἀνέβη εἰς τὴν ράχιν του, ἀφοῦ ἐναπέθεσεν ἀσφαλῶς τὸ δέμα ἐντὸς τοῦ κόλλου του, καὶ ἤρχισεν ἡ πορεία. Ὁ γέρον χωρικός παρηκολούθει πεζός.

Πλειότεραι θύραι ἦσαν ἤδη ἀνοικταί, οἱ δὲ εὐσεβεῖς χωρικοί, γνωρίζοντες τί ἔφερεν ἐντὸς τοῦ κόλλου ὁ ἱερεὺς, ἐσταυροκοποῦντο ἐνῶ διήρχετο. Εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας του ἐπερίμεναν ἡ παπαδιά, σκιάζουσα διὰ τῆς χειρὸς τοὺς ὀφθαλμούς της. Μειδιάμα εὐφρόσυνον ἐπέλαμψεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἱερέως. Ἐκράτησε τὸ ζῶον πρὸ τῆς θύρας καὶ ἠθέλησε νὰ ἀποτεῖνῃ τὸν λόγον πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἀλλὰ δὲν ἀνῆρχοντο αἱ λέξεις εἰς τὰ χεῖλη του. Οὔτε ἐκείνη ἐπρόφερε λέξιν, ἐνῶ τὸν ἠτένιζε τρυφερῶς προσπαθοῦσα νὰ μειδιάσῃ. Ὁ παπα - Νάρκισσος ἐκίνησε τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀποχαιρετισμόν, ἐκτύπησε τὸν λαιμόν τοῦ ὄνου διὰ τοῦ σχοινίου τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ἀντὶ χαλινοῦ, καὶ ἐπροχώρησε μετὰ τοῦ γέροντος. Τὸ βεβιασμένον μειδιάμα τῆς παπαδιάς ἐσβέσθη ἅμα εἶδε τὴν συνοδείαν ἀπομακρυνομένην, καὶ διὰ τοῦ ἀντίχειρος ἀπέμαζεν ἐν δάκρυ ἐκ τῶν βλεφάρων της.

Ὁ δρόμος ἐξηκολούθει καταβαίνων ἀναμέσον τῶν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ χωρίου ἀγρῶν καὶ ἀμπελώνων, ἔπειτα ἀνέβαινε πάλιν, διασχίζων πυκνὸν ἐλαιῶνα, μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀπέναντι λόφου, ὅπου τρεῖς

άνεμόμυλοι ἐπερίμενον πνοὴν ἀέρος, ὅπως κινήσωσι τοὺς ἤδη ἀργούς ἰστιοφόρους τροχοὺς των. Ἐκεῖθεν ἠπλοῦτο εὐρὺ ὄροπέδιον κατωφερές, ἀπολήγον εἰς βράχους ἀποκρήμους πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς νήσου. Ἡ ὁδὸς ἦτο τραχεῖα καὶ ἀπεριποίητος, ἀλλὰ καὶ ὁ γερο - Θανάσης καὶ τὸ κτῆμα του ἐφαίνοντο συνηθισμένοι εἰς τὰς πέτρας, αἰτίνες ἐπηύξανον τὸ δύσβατον τοῦ ἐδάφους. Τοῖχοι χαμηλοὶ, ξηροτράχαλοι, ἄνευ πηλοῦ ἢ ἀσβεστίου, ἐχώριζον ἐκατέρωθεν τοὺς ἀμπελώνας. Καθόσον δὲ ἡ ὁδὸς ἀπεμακρύνετο, διεδέχοντο τοὺς ἀμπελώνας ἀγροὶ θερισθέντες ἤδη. Πέραν τῆς καλλιεργημένης ἐκτάσεως, ἀριστερόθεν μὲν τὸ ὄροπέδιον ἀνυψούμενον ἐσχημάτιζε σειρὰν λόφων θαμνοσκεπῶν, δεξιόθεν δὲ ἐκλίνε βαθμιαίως πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ ἡ κυανὴ τοῦ Αἰγαίου θάλασσα ἐξηπλοῦτο ἐκεῖθεν ἀπέραντος, ποικιλλομένη ἀπὸ τὰ ἀπέχοντα βουνὰ τῶν ἄλλων νήσων.

Ἦτο ἀληθῶς ὠραῖον τὸ θέαμα, ἀλλ' ὁ ἱερεὺς δὲν τὸ ἐβλεπεν. Ὁ νοῦς του ἦτο ἀλλαγῶν προσηλωμένος. Οἱ φόβοι, τοὺς ὁποίους ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ γερο - Θανάση εἶχον κατ' ἀρχὰς περιστεῖλει, ἐπανήρχοντο καὶ πάλιν ἐντὸς τῆς ψυχῆς του. Αἱ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως προετοιμασίαι, ἡ παρουσία τῶν χωρικῶν εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν των, ἡ θέα τῆς συζύγου του, εἶχον ὀπωσδήποτε ἀναστηλώσει τὴν κλονιζομένην καρδίαν του. Ἀλλὰ τώρα εἰς τὴν ἐρημίαν τῆς ἐξοχῆς, ἐν τῷ μέσῳ τῆς σιωπῆς, τὴν ὁποίαν ἐφαίνετο ἐπιτείνων ὁ διπλοῦς κρότος τῶν πετάλων τοῦ ζῶου του καὶ τῶν βημάτων τοῦ γέροντος χωρικοῦ, ἐνῶ ὁ ἥλιος ἔκαιε τοὺς ὤμους του, εἰκόνες ἀπαίσιαι ἐξετυλίσσοντο καὶ πάλιν ἐνώπιον τῶν ἀφηρημένων ὀφθαλμῶν του. Ἐπροσπάθει διὰ τῆς σκέψεως νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν φαντασίαν του, ἀλλ' ἡ σκέψις δὲν ἴσχυεν. Ἐφοβεῖτο, ἐφοβεῖτο ὁ δυστυχῆς !

Δὲν εἶχεν εἰσέτι ὀμιλήσει, ἀλλ' οὐδ' ὁ συνοδοιπόρος του διέκοψε τὴν σιωπὴν. Ὅτε περιπατεῖ τις ὑπὸ τὸν ἥλιον ἐπὶ ἐδάφους δυσκόλου, ἀκολουθῶν μάλιστα τὸ βᾶδισμα ζῶου εὐρώστου, δὲν θεωρεῖ συνήθως τὴν περίστασιν ἀρμόδιον πρὸς συνομιλίαν, καὶ ἂν ἔτι δὲν ἔχει τὴν ἡλικίαν τοῦ γερο - Θανάση. Ἐπὶ τέλους ὁ ἱερεὺς ἀνέκουσεν ἐκ τῶν ζοφερῶν ρεμβασμῶν του. Ἦκουσε τὸν γέροντα ὀπισθὲν του ἀσθμαίνοντα καί, σύρας πρὸς τὸ στήθος του τὸ σχοινίον, ἐκράτησε τὸν ὄνον. Ὁ χωρικός ἐπέσπευσε τὸ βῆμα καὶ ἦλθε πλησίον του.

— Τί ἐπαθες, παπὰ μου ; Τί στέκει ;

— Θὰ κατέβω ν' ἀνέβης σύ, καὶ δταν κουρασθῶ ἀλλάζομεν.

— Καλέ, τί λόγος ! Νὰ καθίσω ἐγὼ καὶ νὰ περπατῆς ἐσὺ !

— Εἶσαι κουρασμένος, γέρο μου.

— Ἐγὼ κουρασμένος ! Βαστοῦν ἀκόμη τὰ κόκαλά μου κ' ἔννοια σου ! Ποῦ ἠκούσθη νὰ περπατῆ ὁ παπὰς μὲ τ' ἅγια καὶ νὰ πηγαίη ἐμπρὸς ὁ ἀγωγιάτης μὲ τὸ κτῆμα. Ἐμπρὸς !

Τὸ πρῶγμα δὲν ἐπεδέχετο περαιτέρω συζήτησιν. Ὁ δνος ὑπείκων εἰς τὴν ἠθικὴν πίεσιν τῆς φωνῆς τοῦ γέροντος καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ γρόνθου τοῦ ἐπικύρωσιν τοῦ ἐκφωνηθέντος Ἐμπρός, ἐπανέλαβε ζωηρῶς τὴν πορείαν του. Ἄλλ' ὁ ἱερεὺς ἐχαλίνωσε τὴν ὀρμὴν του διὰ ν' ἀκολουθῆ μετὰ πλειοτέρας ἀνέσεως ὁ πεζὸς γέρων καὶ διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν.

— Θὰ τὸν προφθάσωμεν ζωντανόν; Τί λέγεις;

— Τί νὰ σοῦ πῶ; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὰ ἔσχατά του.

— Πῶς τὸν ἄφησες; Πῶς ἦτο;

— Πῶς νὰ εἶναι; Ὡσὰν ἄνθρωπος ὁποῦ ψυχομαχεῖ.

Τοῦτο ἤθελε νὰ μάθῃ ὁ ἱερεὺς! Πῶς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ψυχομαχεῖ, ἀλλ' ἡ ἀπόκρισις τοῦ χωρικοῦ δὲν τὸν ἐφώτισεν. Ἐπεθύμει ν' ἀκούσῃ περιγραφόμενον τὸ θέαμα, τὸ ὅποσον ἀπετροπιάζετο προτοῦ τὸ ἴδη. Ἦλπιζεν ὅτι ἡ ἐκ τῶν προτέρων περιγραφή ἤθελεν ἐξοικειώσει αὐτὸν πρὸς ὅ,τι παιδιόθεν ἐφαντάζετο μετὰ φρίκης. Καὶ ἐπάλαιεν ἐντὸς τῆς ψυχῆς του τὸ ἀνόητον αἰσθημα τοῦ φόβου πρὸς τὸ εὐγενὲς αἰσθημα τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἀδιαφορία, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ γέρων ὠμίλει περὶ τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου, ἢ προθυμία, μεθ' ἧς ἐπανήρχετο πρὸς τὸν ψυχορραγοῦντα λεπρόν, ἐπηύξανον τὴν ἐνδόμυχόν του ἐντροπήν διὰ τὴν ἀτολμίαν του.

— Διατί ἤλθες μαζί μου; ἠρώτησε μετὰ τινα σιωπῆν. Διὰ νὰ με συντροφεύσῃς;

— Καὶ διὰ τοῦτο. Ἄλλ' ὄχι τόσον διὰ τοῦτο, ὅσον διὰ νὰ τὸν παρασταθῶ εἰς τὰ τέλη του. Ἐσύ, παπά μου, νὰ τὸν μεταλάβῃς καὶ ἔπειτα νὰ φύγῃς. Ἐγὼ θὰ μείνω. Ὁλην τὴν ζωὴν τὴν ἐπέρασεν ἐρημος καὶ μόνος, ἄς ἔχη ἓνα χριστιανὸν εἰς τὸ πλευρόν του ἐνῶ ἀποθνήσκῃ, ὁ κακόμοιρος!

— Εἶσαι ἀλήθεια καλὸς χριστιανός, γερο - Θανάση. Ὁ Θεὸς νὰ σ' εὐλογῆσῃ! Ἄλλὰ τὸ χρέος τοῦτο εἶναι ἰδικόν μου, καὶ θὰ τὸ ἐκτελέσω ἐγώ. Ἐγὼ θὰ τοῦ κλείσω τὰ βλέφαρα.

Καὶ ἠσθάνθη τὸν λάρυγγά του στενοῦμενον ὑπὸ συγκινήσεως.

Ἐξηκολούθησαν ἐν σιωπῇ τὴν ὁδοιπορίαν. Ἡ ὁδὸς δὲν ἐφράσσετο πλέον ἐκατέρωθεν ὑπὸ τοίχων, ἀλλὰ διέσχιζε θάμνους σχοίνων καὶ κομάρων καταβαίνουσα πρὸς τὰ ἀπόκρημα τῆς νήσου παράλια. Ἐντὸς ὀλίγου ἔκαμψε πρὸς τ' ἀριστερὰ παρὰ τὰς ὑπωρείας γυμνοῦ λοφίσκου καὶ εἶδε μακρόθεν ὁ ἱερεὺς μίαν κέδρον ἐκεῖ μονήρη. ὑπὸ δὲ τὴν σκιάν της τοὺς τοίχους τῆς καλύβης τοῦ λεπροῦ.

Πρὸ δέκα πέντε ἐτῶν ὑπὸ τοὺς κλῶνας τῆς κέδρου ἐκείνης εἶδεν ὁ Νάρκισσος τὸν δυστυχεῖ ἔρημίτην, ὅστις πρὸ πολλῶν καὶ τότε ἐτῶν κατῶκει ἐκεῖ. Εἰς τὴν ἐσχατιάν ἐκείνην τῆς νήσου, μόνος, ἐρημος, μακρὰν πάσης κοινωνίας ἀνθρώπων, διῆλθε τὸν βίον φέρων τὸ βάρος προγονικῆς

συμφορᾶς, ἀνεύθυνος αὐτός, ζῶν ἄνευ ἐλπίδος, ἄνευ παρηγορίας, ἄνευ σκοποῦ. Ὁρφανός, ἄκληρος, ἄπορος, κατελήφθη νεώτατος ἔτι ὑπὸ τῆς βδελυρᾶς νόσου. Οἱ ὁμόχωροί του τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἀπομόνωσιν, ἀναλαβόντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς συντηρήσεώς του.

Δὲν ἦτο βεβαίαις ὑπέρογκον τὸ βάρος, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ κοινότης τῆς νήσου. Ὁ γερο - Θανάσης, τοῦ ὁποῖου οἱ ὀλίγοι ἄγροί ἔκειντο πέραν τῆς καλύβης τοῦ λεπροῦ, ἀνεδέχθη τὴν μεταφορὰν τῆς ἐβδομαδιαίας προμηθείας ἄρτου. Ἀλλὰ δὲν περιορίσθη εἰς τοῦτο ἡ ἀγαθότης τοῦ φιλανθρώπου χωρικοῦ. Ἐβόηθει τὸν ἄθλιον ἐρημίτην εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ μικροῦ κήπου του, ἐπισκευάζων τὰ ἐργαλεῖα του, προμηθεύων σπόρους, δίδων συμβουλὰς. Ἔμενε συνομιλῶν μὲ τὸν ἀσθενῆ, ἐξοικειωθείς ἐκ τῆς μακρᾶς συνηθείας πρὸς τὸ ἀπεχθές νόσημά του. Καὶ τὸν ἐπερίμενεν ὁ λεπρὸς μετρῶν τὰς ἡμέρας καὶ τὰς ὥρας μέχρι τῆς προσεχοῦς ἐπισκέψεως. Ὁ γερο - Θανάσης ἦτο ὁ μόνος σύνδεσμος μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου. Οὐδεὶς ἄλλος τὸν ἐπλησίαζεν. Ἐὰν χωρικός τις διέβαινεν ἐκεῖθεν, τὸν προσηγόρευεν ἐνίοτε μακρόθεν, ἐναπέθετεν ἴσως ἐπὶ βράχου ἀπέχοντος τὴν ἐλεημοσύνην του, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ τὸν ἴδῃ καὶ τὸν ὁμιλήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον.

Ὁ περὶ τὴν καλύβην κήπος τοῦ λεπροῦ περιεκλείετο διὰ φραγῆς ἐκ σπάρτων καὶ κομάρων καὶ ροδοδαφνῶν. Ἀπέναντι τῆς θαλάσσης ἡ φραγὴ διεκόπτετο, δύο δὲ λίθοι ὀγκώδεις, ἐν εἶδει παραστάδων, ἐσχημάτιζον τὴν εἴσοδον, ἀλλὰ θύρα μεταξύ τῶν λίθων δὲν ὑπῆρχεν.

Ἐκεῖ ἐπέζησεν ὁ παπα - Νάρκισσος. Ὁ γερο - Θανάσης ἔδесе διὰ τοῦ σχοινίου τοὺς δύο ἐμπροσθίους πόδας τοῦ ὄνου, πρὸς περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας τὴν ὁποίαν τῷ εἶδεν, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν μικρὸν καλλιεργημένον περίβολον, προχωρῶν πρὸς τὴν καλύβην. Ὁ ἱερεὺς τὸν παρηκολούθει. Μετ' ὀλίγα βήματα ὁ χωρικός ἐστράφη.

— Κάθισε ὀλίγον ἔξω ἐκεῖ εἰς τὴν πέτραν, παπά μου, νὰ ἰδῶ πρῶτα τί γίνεται μέσα ὁ ἄμοιρος αὐτός.

Ὁ ἱερεὺς ὑπήκουσε σιωπῶν. Ἔλαβε τὸ δέμα ἐκ τοῦ κόλπου του, τὸ ἔλυσε μὲ τὰς χεῖρας τρεμούσας ὀλίγον, ἔθεσε τὸ πετραχήλιον μὲ τὰ ἐν αὐτῷ ἐπὶ τῆς πέτρας, ἀπέθεσεν ἐκεῖ καὶ τὸ καλυμμαύχιόν του, καὶ μὲ γυμνὴν τὴν κεφαλὴν, τὰς χεῖρας σταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐπερίμενεν ὄρθιος τὸν γέροντα. Ἦτο κάτωχρος. Μία ἀκούσιος εὐχή, μία ἁμαρτωλὴ ἐπιθυμία εἰσέδυσεν αἴφνης εἰς τὴν ψυχὴν του. — ὦ! εἰάν ὁ γέρον ἐπανερχόμενος ἔλεγε : Τετέλεσται ! Ἀλλ' ἀπεδίωξε μετὰ ρίγους τὸν πονηρὸν στοχασμὸν, ἐπεκαλέσθη τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, ἔκαμε τὸν σταυρὸν του, καὶ λαβὼν ἐκ τοῦ διπλωμένου περιτραχηλίου τὸ εὐχολόγιον ἤρχισε ν' ἀναγινώσκῃ τὰς ὥραιαις προσευχὰς τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Ἀνεγίνωσκε, καὶ ὁμως ὁ νοῦς του ἦτο εἰς τὴν καλύβην. — Διατί ἀργεῖ

ὁ γερο - Θανάσης ; ἠθέλησε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν θύραν τῆς καλύβης, ἀλλ' εἰς τὸ μέσον τοῦ περιβόλου ἐστάθη διστάζων. ἠθέλησε νὰ ἐρωτήσῃ ἐκείθεν τὸν γέροντα, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ ὑψώσῃ τὴν φωνήν.

Ἐπὶ τέλους ὁ γέρον ἐξήλθε τῆς καλύβης. Ὁ ἱερεὺς τὸν ἠτένισε μὲ βλέμμα ἐρωτηματικόν.

— Ἦτον εἰς βύθος. Τὸν ἐξύπνησα μὲ κόπον. Μόλις ἀκούεται ἡ φωνή του. Ἐλαμψαν τὰ σβησμένα του μάτια, ὅταν ἤκουσεν ὅτι εἶσαι ἐδῶ. Ἐλα, παπά, ἔλα νὰ τὸν μεταλάβῃς.

Ὁ ἱερεὺς ἐπέστρεψε πρὸς τὴν εἴσοδον, περιεβλήθη τὸ περιτραχήλιον, ἔλαβεν εὐλαβῶς εἰς χεῖρας τὰ ἅγια καὶ ἐπορεύθη πρὸς τὴν καλύβην. Ἡ ὠχρότης τοῦ μόνῃ ἐμαρτύρει τὴν ταραχήν του. Τὸ βῆμα του ἦτο στερεόν, αἱ χεῖρες του δὲν ἔτρεμον καθὼς πρὶν, δὲν ἐδίσταζε πλέον ἐνίκησε τοὺς τελευταίους ἐνδοιασμοὺς τῆς δειλίας ἢ συναίσθησις τῆς ἱεράς ἀποστολῆς του.

Ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν θύραν, ὁ γέρον, ὅστις τὸν ἠκολούθει παρὰ πόδας, ἔθιξεν ἐλαφρῶς τὸ ράσον του. Ὁ ἱερεὺς μὲ τὸν ἓνα πόδα ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, ἐστάθη καὶ ἔστρεψε τὴν κεφαλὴν. Ἡ ξανθὴ του κόμη ἐκυμάτιζε λυτὴ ἐπὶ τοῦ αὐχένος του.

— Παπά μου, μὴ ἐγγίσης τὸ μανδῆλι εἰς τὸ πρόσωπόν του. Ἐκεῖνος μὲ παρήγγειλε νὰ τὸ σκεπάσω διὰ νὰ μὴ τὸ ἰδῆς.

— Καλά, εἶπεν ὁ ἱερεὺς σοβαρῶς. Μὴ ἔλθῃς μέσα, ἐὰν δὲν σὲ κράξω.

Καὶ εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς καλύβης.

Ὁ γερο - Θανάσης ἐκάθισεν ἐπὶ τῆς πέτρας παρὰ τὴν εἴσοδον καὶ ἐπερίμενεν. Ἐμεινεν ἐπὶ ὥραν πολλὴν καθήμενος ἐκεῖ. Ἦπόρει πῶς ὁ ἱερεὺς οὔτε φαίνεται οὔτε ἀκούεται. Εἶχε τὴν περιέργειαν νὰ ὑπάγῃ πρὸς τὴν καλύβην, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμα νὰ παρακούσῃ τὴν διαταγὴν. Ἐπερίμενε λοιπὸν βλέπων τὴν κυανθὴν θάλασσαν ρυτιδουμένην ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ὅστις ἐγειρόμενος ἤρχιζε νὰ δροσίξῃ τὴν ἀτμόσφαιραν. Οἱ πέριξ θάμνοι ἀνέδιδον εὐφδίαν ζωογόνον, αἱ σιταρῆθραι πετώσαι ὀρμητικῶς πρὸς τὰ ὕψη ἐπλήρουν τὸν ἀέρα μὲ τὸ κελάδημά των, ἡ φύσις ἐφαίνετο φαιδρὰ ὄλη καὶ εὐτυχής, ἐνῶ ὁ λεπρὸς ἀπέθνησκεν ἐντὸς τῆς καλύβης του.

Αἰφνης ὁ γέρον χωρικός ἤκουσε βηματισμὸν πλησίον του ἐλαφρόν. Ἐστράφη ἀπορῶν καὶ εἶδεν ἐρχομένην πρὸς τὴν καλύβην τὴν γυναῖκα τοῦ ἱερέως. Ἠγέρθη ἀμέσως καὶ προέβη εἰς προὔπαντήσιν της.

— Τί σοῦ ἦλθε νὰ κάμῃς τόσον δρόμον πεζή, παπαδιά ;

— Ἐνόμισα ὅτι θὰ σᾶς ἀπαντήσω εἰς τὰ μισὰ τοῦ δρόμου καὶ ὀλίγ' ὀλίγον ἦλθα ἕως ἐδῶ. Ποῦ εἶναι ὁ παπάς ;

— Μέσα, μὲ τὸν λεπρόν.

— Ζῆ ἢ ἀπέθανε ;

— Ὅ,τι καὶ ἂν σοῦ πῶ σὲ γελῶ.

— Δὲν πηγαίνεις νὰ ἰδῆς :

— Μοῦ τὸ ἔχει ἐμποδισμένον ὁ παπάς.

Ἡ παπαδιά ἐσιώπησεν ἐπ' ὀλίγον καὶ ἔπειτα ἐπανεῖλαβε μετὰ τινος ἀνησυχίας.

— Θὰ νυκτωθῆτε ἐδῶ.

— Δὲν πειράζει. Ἔχει φεγγάρι. Μόνον ἐσύ, τί ἤθελες νὰ ἔλθης ;

— Ἐφσρα τὸ ράσον.

Καὶ ἔδειξε κρεμάμενον ἐπὶ τοῦ βραχίονός της ἐπιμελῶς διπλωμένον τὸ καλὸν ράσον τοῦ παπα - Ναρκίσσου.

— Τί τὸ ἔφερες ; Μὴ εἶναι κρύον νὰ τὸ φορέσῃ ἀπανωτά ;

— Ἴσως χρειασθῆ, εἶπεν ἡ παπαδιά.

Μετὰ τίνα σκέψιν ὁ γερο - Θανάσης ἐπρόσθεσεν :

— Μὴ δὲν τὸ θέλεις τὸ ἄλλο ἀπὸ φόβον ;

— Ξεύρω κ' ἐγώ ; Ἀρρώστια εἶναι. Ὅποιος φυλάγει τὰ ροῦχα του, ἔχει τὰ μισά.

Καὶ λέγοντας ταῦτα ἔφθασαν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ περιβόλου.

— Κάθισ' ἐδῶ, παπαδιά, εἰς τὴν πέτραν. Θὰ εἶσαι κουρασμένη.

— Ὅχι, δὲν ἐκουράσθηκα. Νὰ πάγω μέσα, γερο - Θανάση ;

— Νὰ μὴ θυμώσῃ ὁ παπάς.

Ἡ παπαδιά ἐκάθισεν ἐπὶ τῆς πέτρας. Ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἔστρεφε τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν καλύβην· ἡ ἀνησυχία ἐζωγραφίζετο εἰς τὸ πρόσωπόν της. Ὁ γέρον τὴν ἐλυπήθη, ἡ συννεριζέτο ἴσως καὶ αὐτὸς τὴν ἀνυπομονησίαν της.

— Μὴ χολοσκάνης, εἶπε. Πηγαίνω σιγά - σιγά νὰ ἰδῶ.

Ἐπροχώρησε βραδέως πρὸς τὴν καλύβην, τείνων τὰ ὦτα ἀνὰ πᾶν βῆμα. Δὲν ἤκουε τίποτε. Ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν θύραν, ἐστάθη. Ὁ ἱερεὺς ἔλεγέ τι ταπεινὴ τῆ φωνῆ. Μόλις ἠδύνατο ν' ἀκούσῃ ὁ γέρον. Ἐκυψε τὴν κεφαλὴν ἐντὸς τῆς καλύβης. Τοῦ λεπροῦ ἡ κεφαλὴ δὲν ἐφαίνετο. Τὴν ἀπέκρυπτον τὰ νῶτα τοῦ ἱερέως, ὅστις γονατιστὸς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, κλίνων τὸν αὐχένα πρὸς τὸν λεπρὸν προσήχετο. Ἡ λευκὴ δθόνη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ γερο - Θανάσης εἶχε καλύψει τὸ πρόσωπον τοῦ ἀσθενοῦς, ἔκειτο ἐκεῖ ἐρριμμένη παρὰ τοὺς πόδας του.

Ὁ χωρικός ἀπεσύρθη ἡσύχως καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὴν εἴσοδον. Ἡ παπαδιά ἀκίνητος ἐπὶ τῆς πέτρας, ἀκολουθοῦσα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὰς κινήσεις του, ἐπερίμενε τὴν ἐπιστροφὴν του.

— Τί εἶδες ; ἠρώτησε.

— Τίποτε.

Κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὁ ἱερεὺς ἐξῆλθε τῆς καλύβης καὶ με βήματα ἀργὰ διέσχισε τὸν κήπον. Δὲν ἐφόρει τὸ ράσον του. Εἰς τὰς ἀνυψουμένας

χειρας ἐκράτει τὸ εὐχολόγιον καὶ τὸ ἀρτοφόριον. Ἐβάδιζε μὲ ὀρθίαν καὶ ἀκίνητον τὴν κεφαλὴν, μὲ τὸ βλέμμα ἡρεμον, ἐνῶ ἔσειεν ὁ ἄνεμος τὴν λυτὴν κόμην του. Ἐφαίνετο ἄλλος ἤδη ἄνθρωπος!

Ἐπλησίασε πρὸς τὸν γέροντα καὶ πρὸς τὴν σύζυγόν του χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐκφράσῃ ἀπορίαν διὰ τὴν ἔλευσίν της. Ἀμφότεροι ἐκεῖνοι δὲν ἐκινήθησαν πρὸς προὔπαντησίν του. Τὸν ἐπερίμενον νὰ ἔλθῃ. Δὲν ἀπηύθυναν ἐρώτησιν πρὸς αὐτόν. Ἐπερίμενον νὰ ὁμιλήσῃ.

— Ἀνεπαύθη, εἶπεν ὁ ἱερεὺς.

Ὁ γερο - Θανάσης καὶ ἡ παπαδιά ἔκαμαν ἐν σιωπῇ τὸν σταυρόν των.

— Αὔριον τὸ πρωῖ θὰ ἔλθωμεν νὰ τὸν θάψωμεν, ἐξηκολούθησεν.

Ἡ φωνὴ του εἶχε τι τὸ σοβαρόν, τὸ ἐπιβάλλον. Οὐδέποτε ἡ σύζυγός του τὸν ἤκουσεν ὁμιλοῦντα οὕτω. Τὸν ἤκουε καὶ τὰ δάκρυα ἀνέβαινον ἡσύχως εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της. Ἡσθάνετο ὅτι ἡ δοκιμασία αὕτη ἐνίσχυσε διὰ παντὸς τὴν ψυχὴν του.

— Νὰ μείνω ἐδῶ τὴν νύκτα ; ἠρώτησεν ὁ γερο - Θανάσης.

— Μείνε, θὰ ἔλθω πολὺ πρωῖ.

Καὶ βλέπων τὴν σύζυγόν του, ἤτις ἔτεινε πρὸς αὐτὸν τὸ ράσον :

— Καλὰ ἔκαμες καὶ μοῦ τὸ ἔφερες, εἶπεν. Ἐσκέπασα μὲ τὸ ἄλλο τὸν νεκρόν.

Καὶ βαδίζοντες ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον ἐπέστρεφον εἰς τὴν οἰκίαν των πεζοί, ὁ ἱερεὺς καὶ ἡ σύζυγός του.

Χ ρ ο ν ι κ ᾶ

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συμπληρώσεως ἐξηκονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Βυρέλα, τοῦ ἐκλεκτοῦ πεζογράφου, συγγραφέως τοῦ «Λουκῆ Λάρα», δημοσιεύεται εἰς τὸ μετὰ χεῖρας τεῦχος τοῦ «Παρνασσού» τὸ γνωστὸν διήγημά του «Ὁ παπα - Νάρκισσος». Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπίσης τοῦ θανάτου τῆς γνωστῆς ποιητρίας Μυρτιώτισσας (Θεώνης Δρακοπούλου), ἐπισυμβάντος τὸν παρελθόντα μῆνα Ἀύγουστον, δημοσιεύεται ἐπιλογία ἐκ τοῦ ποιητικοῦ τῆς ἔργου. Ἐν τῇ σειρᾷ ἐξ ἄλλων τῶν παλαιότερων μελετῶν καὶ κειμένων, δημοσιεύεται ἡ ἐν ἔτει 1916 γενομένη ἐν τῷ «Παρνασσῷ» διάλεκξις ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν αὐτοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ Σπυρίδανος Π. Λάμπρου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ρήγας, Βηλαρᾶς, Χριστόπουλος». Δημοσιεύονται ἐπίσης μελέται τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Θ. Τζαννετάτου περὶ τοῦ νοήματος τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς πηγὰς, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γ. Θ. Ζώρα περὶ ἀντικοραϊκῆς ἐπιστολῆς τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ πρὸς τὸν Νεόφυτον Δούκαν, τοῦ κ. Ι. Δάμπαση περὶ τῆς Ἐκάτης τῆς φαρμακευτικῆς, τῆς δ. Μ. Μαντουβάλου περὶ ἀγνωστον ἀλληλογραφίας μεταξὺ Λορέντσου Μαβίλη καὶ τοῦ Ἰταλοῦ νεοελληνιστοῦ Eliseo Brighenti, τοῦ κ. Κ. Νίκα περὶ διαλόγου ἀφορῶντος εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν νέων, τοῦ κ. Κύπρου Χρυσάνθη περὶ δύο ἐπιστολῶν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς Νικολάου Σαριπόλου καὶ, τέλος, τοῦ Ν. Καλούτση περὶ ταξιδίου του εἰς Ἰταλίαν τῷ 1852. Καταχωρίζονται ἐπίσης αἱ τακτικαὶ συνεργασίαι περὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ μουσικῆς τοῦ κ. Σπ. Παναγιωτοπούλου καὶ τοῦ κ. Γ. Σκλάβου.

Συμπληρουμένον διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ προσεχοῦς τεύχους τοῦ δεκάτου τόμου τοῦ περιοδικοῦ «Παρνασσός», θέλει δημοσιευθῆ γενικὸν Ἐνδότηριον τῶν δέκα πρώτων τόμων.
Γ. Θ. Ζ.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ἐκθέσεις

«Παρνασσός» — «Νέων Μορφῶν» — Ξενοδοχείου «Ξέσιλ» — Ἰνστιτούτου «Γκαίτε» — Ἑλληνοαμερικανικῆς Ἐνώσεως — «Στοᾶς Τέχνης» — «Ἀρχιτεκτονικῆς» — «Πρακτορείου Πνευματικῆς Συνεργασίας».

Ἡ χειμερινὴ καλλιτεχνικὴ περίοδος ἐγκαινιάσθη στὸν «Παρνασσό» κατὰ τὸ πρῶτο δεκαήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου ἀπὸ τρεῖς ζωγράφους ποὺ ἀκολουθοῦν, ὁ καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο, τὴν παραδοσιακὴν τέχνην.

Στὴν κάτω αἴθουσα παρουσίασε μιά σειράν ἐλαιογραφιῶν τοῦ ὁ γνωστὸς λογοτέχνης καὶ καλλιτέχνης Ν τ ι ν ο ς Τ α ξ ι ἄ ρ χ η ς, ποὺ πασχίζει νὰ δίνη στὰ ἔργα του κάποια πνευματικότητα. Ἄν καὶ συνήθως ἀδισφορεῖ γιὰ τὴν λεπτομέρεια, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐπιμελημένην ἐπεξεργασία, προκαλεῖ τὴν κατάφασί μας χάρι στῆ ζεστῇ ἀτμόσφαιρᾳ τῶν συνθέσεων καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν θεμάτων.

Ὁ Ν ι κ ῆ τ α ς Γ ρ ὀ σ π ο ς, ποὺ ἐξέθεσε 40 πίνακές του στῆ μεσαία αἴθουσα, ἐργάζεται ἀποδοτικὰ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνος : ὥστόσο τὰ ἔργα ποὺ ἐξέθεσε

πρό ὀλίγων μόλις μηνῶν ἔχουν τὰ χαρίσματα τῶν πρώτων του πτήσεων : τὴν ἐλευθερίαν τῆς γραμμῆς, τὴν καθαρότητα τῶν χρωματικῶν τόνων καὶ τὴν ζωντάνια τῶν μορφῶν.

Στὴν νέα αἴθουσα τοῦ β' ὀρόφου ἐξέθεσε 56 ἐλαιογραφίες τοῦ Ὁ Ἑ ὁ σ τ. Ἐ ὁ σ τ α θ ἰ ο υ, ποῦ ξέρει ν' ἀποδίδῃ πιστὰ γραφικότητες τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπαίθρου.

Ἡ μεγάλη αἴθουσα ἐφιλοξένησε τὸν ἴδιον καιρὸ ἐρασιτεχνικά ἔργα 15 ὑπαλλήλων τοῦ Ο.Τ.Ε. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐκθεμάτων ποῦ ἦσαν κατὰ μέγα μέρος τοπιογραφίες καὶ ἀνθογραφίες δουλεμένες με ἀγάπη ἀλλὰ καὶ με προσπάθεια ὠραιοποιήσεως τῶν ἀντικειμένων, ξεχώριζαν τὸ «Πρωϊνὸ» τοῦ Σ π. Φιλιππάτου, τὸ «Ὀργῶμα» τοῦ Ἰ. Σιώρα, 3-4 τοπία τοῦ Ἐ μ. Βρυώνη, τὰ «Σπίτια» τοῦ Ἰ. Χειρχαντέρη, τὰ «Καράβια» τοῦ Ν. Γιαννηματᾶ, τὸ «Πανηγυρὶ» τοῦ Κ. Βελουδίου, τὸ «Νησί μας» τοῦ Κ. Γρηγορίου, τὰ «Κρίνα ἀγροῦ» τοῦ Μ. Καλαμπόκη, 3 τοπιογραφίες καὶ μιὰ σύνθεσι τοῦ Γερ. Δεπάστα, 2 προσωπογραφίες τῆς Σωτ. Γαλανοῦ-Πανοπούλου, οἱ «Νεραγκούλες» τοῦ Π. Γερακίτη καὶ τὸ «Καλντερίμ» τῆς Χρυσ. Πορτούλα.

Ἡ διεύθυνσις τῶν «Νέων Μορφῶν» ὠργάνωσε τὸν Ὀκτώβριον ἐκθεσι ἔργων τοῦ ρωμαλέου γλύπτη μας Γιαννοῦλη Χαλεπᾶ, ποῦ κατέχει ἡ κληρονόμος του κ. Εἰρ. Β. Χαλεπᾶ.

Γιὸς μαρμαρᾶ ὁ «τραγικὸς γλύπτης», ποῦ γιὰ τὴν «Κοιμωμένη» του ἐξεφράσθη μ' ἐνθουσιασμὸ ὁ μεγάλος Γάλλος συνάδελφός του Αὔγουστος Ροντέν, ὅστις ἐπισκέφθη τὴν Ἑλλάδα, εἶδει ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια πῶς ἦταν προικισμένος με γνήσιο ταλέντο. Μαθητὴς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, δούλευε τὴν πέτρα καὶ τὸν πηλὸ κ' ἔκανε τοὺς δασκάλους του νὰ σαστίζουσιν με τὰ πονήματά του. Ὑστερα ἀπὸ θριαμβευτικὰς ἐξετάσεις ἔγινε δεκτὸς ἐπὶ Σχολῇ Καλῶν Τεχνῶν, ὅπου, με καθηγητὴ τὸν Δρόση, ἐσπούδασε, καὶ ὅταν ἀπεφοίτησε πῆγε ἐπὶ Μόναχο. ἔθριάμβευσε, ἐτιμήθη με πολλὰ βραβεῖα, καὶ ὅταν ξαναγύρισε ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἄρχισε νὰ δημιουργῇ ἔργα, ποῦ προκαλοῦσαν τὸν θαυμασμὸν τόσο τῶν εἰδικῶν ὅσο καὶ τοῦ Κοινοῦ. Δυστυχῶς, ἐξ αἰτίας ὀδυνηρῶν ἀναζητήσεων καὶ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ὁ Χαλεπᾶς ὑπέστη νευρικὸ κλονισμὸ καὶ κατέληξε ἐπὶ Ψυχιατρεῖο. Ἐκεῖ ἔμεινε 14 χρόνια μέσα ἐν βαθῷ πνευματικῷ σκοτάδι. Ὅταν βγήκε, γερασμένος πιά καὶ τραυματισμένος ψυχικὰ, ὠδηγήθη ἐπὶ τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του, τὴν Τήνον, ὅπου τὸν ἐβόλαν νὰ βόσκει πρόβατα. Τὸ καλλιτεχνικὸ του δαιμόνιο δὲν εἶχε ἐντελῶς νεκρωθῆ, γι' αὐτὸ καὶ μόλις ἔβρισκε εὐκαιρία, ἐπλάθε με λάσπη γλυπτικὰ ἔργα καὶ τὰ ἐκρυβε ἐν σπηλιῇ γιὰ νὰ μὴν καταστραφῶν καὶ γιὰ ν' ἀποφύγη τὰ μαλώματα με τὴν ἀπλοϊκὴν μητέρα του, ποῦ ἀπέδιδε ἐπὶ τὴν γλυπτικὴν τὴν ἀρρώστειαν τοῦ ἀγαπημένου της παιδιοῦ. Με τὸν καιρὸ καὶ με τὴν στοργικὴν συμπάρτασιν θαυμαστῶν του καλλιτεχνῶν καὶ λογογράφων, ὁ Χαλεπᾶς ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ ἐργάζεται καὶ ξαναβρῆκε τὸ δρόμον του. Τὰ ἔργα ποῦ ἐξετέλεσε κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν περίοδον τῆς δημιουργικῆς του πορείας εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς πρώτης, ὅμως ἐξίσου περίφημα. Με τολμηρὰ, πρωτότυπα σχήματα, με ἀφαιρέσεις καὶ παραμορφώσεις καὶ μ' ἐξπρεσιονιστικὰς καινοτομίας, ἐκφράζεται σ' αὐτὰ ὁ πρὶν ρομαντικὸς τεχνίτης ποῦ ἀκολουθοῦσε τὴν παραδοσιακὴν γλυπτικὴν, χωρὶς νὰ ἐπιρεάζεται ἀπὸ κανένα καὶ χωρὶς κανένα νὰ θέλῃ νὰ ξαφνιάσῃ. Ἐντελῶς αὐθόρμητα, καὶ κατὰ τρόπον ἐκρηκτικόν. Ἔργα ἀνεκτίμητης ἀξίας, ἀληθινὰ ἀριστουργήματα ἐπλάσε ἐν ἡλικίᾳ πολὺ προχωρημένῃ ὁ Γιαννοῦλης Χαλεπᾶς, ποῦ δίκαια τὸν ἀπεκάλεσαν «γίγαντα τῆς τέχνης». Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ χαροῦμε ἐπὶς «Νέες Μορφές», ποῦ ἀξίζουν κάθε ἐπαινον γιὰ τὴν πολύτιμην προσφοράν τους.

Στὴν αἴθουσαν τοῦ ξενοδοχείου «Σέσιλ» τῆς Κηφισιάς ἐφιλοξενήθησαν τὸν Ἰούλιον ἔργα δυὸ νέων ζωγράφων, τῆς Ἰφιγ. Εὐαγγελινοῦ-Κορακιανίτου καὶ τῆς

Ἰ ρ ι δ ο ς Ξ υ λ ᾱ. Τὰ ἐκθέματα τῆς πρώτης, πού με τή συμμετοχή της σέ πολλές ὁμαδικές ἐκθέσεις καί τίς ἀτομικές ἐκθέσεις της, ἐδῶ καί στοῦ ἐξωτερικό, ἔγινε ἐδρύτερα γνωστή κ' ἐκέρδισε πολλές τιμητικές διακρίσεις, ἦσαν δείγματα εἰσαιθησίας καί μαστοριάς, Ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἔκαναν οἱ γεμάτες ἀπό τρυφερότητα καί πόνο τρεῖς μορφές τοῦ Χριστοῦ καί οἱ δροσερές ἀνθογραφίες της μέ τήν ἁρμονική σύζευξι τῶν ζεστῶν τόνων.

Ἡ Ξυλᾶ, χωρίς νά εἶναι ἐπαναστάτις, ἀνήκει στήν πρωτοπορία τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων. Τά ἐλεύθερα σχήματα τῶν συνθέσεών της τονίζονται ἀπό ὑπαινικτικά στοιχεῖα, παρμένα ἀπό τόν ἀντικειμενικό κόσμο.

Στό «Ἰνστιτούτο Γκαίτε» ἐξετέθησαν τό φθινόπωρο 33 πίνακες τοῦ Ἀ λ ἔ ξ η Ἀ κ ρ ι θ ᾶ κ η δουλεμένοι μ' ἐλαφράν ὕλη (κοινή καί σινική μελάνη, τέμπερα κλπ.). Ὁ νέος καλλιτέχνης βλέπει τόν γύρω του κόσμον μέ μάτια γεμάτα ἀπό χαρά καί πάθος ζωῆς, ὅπως ἓνα παιδί. Ὅμοια δραματίζεται κόσμους παραμυθένιους πού τοῦ προσφέρουν εἰκόνες ὀλόφωτες καί ιδέες γιά συνθέσεις διασκεδαστικές καί πού τοῦ δίνουν ζωηρές αἰσθητικές συγκινήσεις. Συχνά κατορθώνει νά μεταδίδη τίς συγκινήσεις του αὐτές στόν θεατή μέ σαφήνεια καί λεπτότητα, μέ χρώματα καθαρά καί ἀστραφτερά.

Ἡ αἴθουσα τῆς «Ἑλληνοαμερικανικῆς Ἐνώσεως» ἐφιλοξένησε κατὰ τὰ τέλη τῆς θερινῆς περιόδου τριάντα περίπου ἔργα τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πολιτειακοῦ Κολλεγίου τοῦ Σάν Ντιάγο τῆς Καλλιφορνίας Π ὠ λ Λ ι γ κ ρ ἔ ν, πού εἶναι ἓνας ἀπό τοὺς πιό φημισμένους χαρακτες τῶν Η.Π.Α. Ὅλα τὰ ἐκθέματα ἦσαν δείγματα σχεδιαστῶν ἱκανότητος, ζωηρῆς φαντασίας καί ζηλευτῆς ἐμπειρίας.

Στήν ἴδια αἴθουσα ἐξετέθησαν ἀργότερα γλυπτά τῆς Ἐ β ε λ υ ν Κ λ ᾶ π, πού εἶναι σύζυγος τοῦ μορφωτικοῦ ἀκολουθοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας κ' ἐργάζεται στοῦ ἐργαστήριου τοῦ Νίκου Σοφιολάκη. Τά ἔργα της μαρτυροῦσαν σωστό προσανατολισμό καί τεχνικήν ἐμπειρία.

Οἱ πίνακες τῆς Ρ ο ὐ θ Ρ ὶ ο υ, πού εἶχαν ἐκτεθῆ ταυτόχρονα, ἦσαν ἐλαιογραφίες καί ὕδατογραφίες ἐμπνευσμένες ἰδίως ἀπό τήν ὑπαιθρο καί δουλεμένες μέ κάποιαν ἐλευθερία. Ἡ βουλγαρικῆς καταγωγῆς ζωγράφος, πού ἀπό μικρῆ ἀπέκτησε τήν ἀμερικανική ἰθαγένεια, ἀποδίδει μ' ἐπιτυχία τίς κηλίδες τοῦ φωτός, δέν κατορθώνει ὅμως νά γίνῃ πειστική ὅταν προσπαθῇ νά φιλοτεχνήσῃ ἀνθρώπινες μορφές, ἰδίως ὅταν θέλει νά δώσῃ σ' αὐτές βαλκανικό χαρακτήρα.

Τόν Ὀκτώβριο παρουσίασε ἐκεῖ 24 πίνακες του ὁ ἐγκατεστημένος στήν Ἀμερικῆ ζωγράφος Ἀ λ ἔ ξ η Σ ι δ ἔ ρ η ς. Τά ἔργα του εἶναι δείγματα φυσιολατρικοῦ πάθους καί προχωρημένης τεχνικῆς. Ὁ Σιδέρης, ἀν καί ἔζησε πολλά χρόνια στοῦ ἐξωτερικό καί δέν ἔπαψε νά παρακαλουθῇ τήν καλλιτεχνική κίνησι, δέν ἐπηρέασθη ἀπό τίς σύγχρονες ἀνακαινιστικές τάσεις. Ἐργάζεται μέ τόν παραδοσιακό τρόπο, φροντίζοντας ὅμως ν' ἀπλοποιῇ τή φόρμα του καί νά πλουτίσῃ τήν παλέττα του μέ χρώματα δροσερά. Προσωπογραφίες, ἐσωτερικά, νεκρῆς φύσεως καί τοπιογραφίες ἦσαν τὰ περισσότερα ἔργα πού μᾶς ἐπέδειξε. Ἀνάμεσά τους ἐξεχώριζαν τὰ πορτραῖτα τοῦ Οὐρκιαν καί τοῦ ζωγράφου, τὰ «Κορόμηλα», τὰ «Φθινοπωρινά ἄνθη», ἡ «Πάτιμος», τὸ «Ἀτελιέ μου» καί ἡ σύνθεσι «Γυναικα, κρασί, τραγούδι».

Στή «Στοά Τέχνης 13» ἔγινε μιὰ ὁμαδική ἐκθεσι τό φθινόπωρο μέ ἔργα νέων κ' ἐνὸς παλιοῦ, πού δέν ὑπάρχει πιά στή ζωῆ, τοῦ Γ. Κεφαλᾶ, ὁ ὁποῖος ἔψηνε κάστανα κ' ἐζωγράφιζε σέ μιὰ παρισινῆ γωνιά. Ὅταν, πρὸ ἐτῶν, ὁ Καστανᾶς (ὅπως οὐνηθίσαμε νά τὸν λέμε) ἐξέθεσε πίνακές του στήν αἴθουσα τῆς «Μεγάλῆς Βρεταννίας», ἐγράψαμε γιά τήν ἀξία τῆς ζωγραφικῆς του, πού εἶχε κάπως ὑπερτιμηθῆ, ἀπό τίς ἴδιες αὐτές στήλες. Ὅσο γιά τοὺς

άλλους, δέν είναι βέβαια φτασμένοι τεχνίτες, ώρισμένοι όμως πίνακες δέν άφηναν αδιάφορο τόν έπισκέπτη' αίφνης δύο τοπία τοῦ 'Α. Δέδε, μιá θαλασσογραφία κ' ένα λουλουδι τής 'Αννας Δέδε, μιá τοπιογραφία τοῦ Κ. Θεοφάνη καί δύο τής Σούλας Κομμής, μιá σπουδή τοῦ Π. Πανούτσου, μιá άνθογραφία τοῦ Μ. Μελά, μιá σύνθεσι τοῦ Γ. Μιχαλακάκη κι άλλη μιá τοῦ Δ. Καραβάκου, καί δύο τοπία τῶν Γ. Ζουμπρούλη καί Γ. Τσοῦλα.

Κατά τά τέλη 'Ιουλίου, ή «'Αρχιτεκτονική» παρουσίασε μιá σειρά πινάκων τοῦ Χαρ. Σοῦρρα π.ά. Πνεῦμα έρωτικό καί άνανεωτικές προθέσεις μαρτυροῦσαν τά ποικιλόμορφα έκθέματα, μολονότι μερικά θυμίζανε τό γνώριμο, παλιό κίνημα τῶν Μανταϊστών. 'Ο Σουρραπιάς χρησιμοποιεί μιá δική του άναγωγική μέθοδο γιά νά εκφράζεται. 'Αντιεί τά θέματα τοῦ άπό τόν άντικειμενικό κόσμο, καταλήγει όμως στή δημιουργία συμβόλων με τήν προσθήκη φανταστικῶν στοιχείων, τήν παραμόρφωσι, τήν άφαίρεσι καί τό «στυλιζάρισμα». Τά διακοσμητικά τοῦ εἰρήματα είναι πρωτότυπα καί τό χρώμα τοῦ έντονο.

Τό «Πρακτορεῖο Πνευματικῆς Συνεργασίας» ώργάνωσε τόν ίδιον καιρό έκθεσι ἐξ νέων καλλιτεχνῶν : τής Βίλ. Βίλμερνγκ - Μόσνυ, πού βλέπει με ποιητική διάθεσι τίς έλληνικές γραφικότητες, τοῦ Δ. Λιάπη, ὁ ὁποῖος καταπιάνεται, ὄχι χωρίς κάποιαν έπιτυχία, με τίς περισσότερες πλαστικές τέχνες, τοῦ έντελῶς αὐτοδιδάκτου Συμ. Παπαδόπουλου, τοῦ Π. Μωραΐτη, καί Φ. Τζώρτζη, πού στίς καλές τους στιγμές εκφράζονται συμπαθητικά καί τής Φανῆς Βιτάλη, τής ὁποίας τά πάμπολλα σμαλτωμένα άντικείμενα φάνερναν έμφυτη καλαισθησία καί διακοσμητική ικανότητα.

'Υστερα άπ' αὐτάς ἐξέθεσαν ἐκεῖ ἐξ έντελῶς ή σχεδόν αὐτοδιδάκτοι ζωγράφοι μ'έπικεφαλῆς τό λαοφιλή ήθοποιό Μίμη Φωτόπουλο, πού άπετέλεσε καί τήν έκκληξι τής έκθέσεως. Καί τά 8 έκθέματα τοῦ εἶχαν παραμυθένια άτμόσφαιρα, άρμονικούς τόνους, καί άδρές, έλεύθερες γραμμές. 'Η Χρυσ. 'Αντωνοπούλου, ὁ Γ. Γεωργακόπουλος, ὁ μικρός 'Αν. Μιχαηλίδης, ή Ζ. Πετρηκι ὁ γνωστός δημοσιογράφος καί λογοτέχνης Κ. Στούρνας μ' ένα - δύο έργα τους ὁ καθένας, έδωσαν θετικές ὁποσχέσεις γιά τή μελλοντική τους παραγωγή.

Στήν ίδια αίθουσα ἐξέθεσαν τόν 'Οκτώβριο ζωγραφίες τους ἑπτά νέοι, πού βρίσκονται ακόμη στό στάδιο τῶν άναζητήσεων. 'Ανάμεσα στό πολλά έκθέματα ήσαν μερικά πού δέν άφιναν αδιάφορο τόν έπισκέπτη, ὅπως ή «'Επαλις τής Εδγ. 'Απαλύρα, ή «Κοπέλλα με τό περιδέραιο» καί ὁ «Χρηστάκης» τοῦ Π. Κανδρή, τό «Ποτήρι καί τά μήλα» τής 'Ερμ. Λευκαδίτη, τό «Τοπίο με χιόνια» τοῦ Μ. Μιχαλακάκου, τό «Δάσος» τοῦ 'Ηλ. Στεφανοπούλου κ.ά.

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ

'Από τό Φεστιβάλ 'Αθηνῶν

Τό έφτετεινόν Φεστιβάλ 'Αθηνῶν, παρέμεινε — άπό μουσικής, τοῦλάχιστον, πλευρᾶς — εἰς τά λογικά ὄρια τοῦ διμήνου 'Ιουλίου - Αὔγουστου. Δέν παρουσίασεν ίσως καταπληκτικά συγκροτήματα, ὅπως π.χ. ή Φιλαρμονική τής Βιέννης ή τής Νέας 'Υόρκης, ένα Κάραγιαν ή ένα Καζάλς, άλλα πάντως ίκανοποίησε τό άθηναϊκόν κοινόν καί τούς ξένους τουρίστας με μερικάς πρώτης ποιότητος καλλιτεχνικάς έμφανίσεις. 'Εξ αὐτῶν εἰς πρώτην γραμμῆν πρέπει νά τοποθετηθοῦν αἱ παραστάσεις τής 'Εθν. Λυρικῆς Σκηνῆς 'Αθηνῶν, με τήν «Νόρμα» τοῦ Μπελλίνι καί τόν «Φιντέλιο» τοῦ Μπετόβεν.

Ἡ «πρώτη» τῆς «Νόρμα» ἐδόθη τὴν 16 Ἰουλίου. Τὸ «Ἡρώδειον» ἦτο ἀσφυκτικῶς πλημμυρισμένον ἀπὸ κόσμον, ὅπως ἄλλως τε καὶ στάς δύο ἐπομένως ἐπαναλήψεις τοῦ ἔργου. Τοῦτο ὀφείλεται, βέβαια, στὸ γεγονός ὅτι τὸ κοινὸν ἀγαπᾷ, ἰδιαίτερος, τὸ μελό-δραμα. Ἐπιπροσθέτως ὅμως στὸ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀκούσῃ, στὸν ρόλο τῆς Νόρμας, μίαν νέαν Κάλλας, ὅπως διεφημίζετο, τὴν ἑλληνίδα ὑψίφωνο Ἑλενα Σουλιώτη. Ἡ ἐν λόγῳ καλλιτέχνης μπορεῖ ὅμως νὰ συγκριθῆ μετὰ τὴν Κάλλας; Θὰ ἦτο τοληρὸν νὰ τὸ ἀναλογισθῆ, ἔστω, κανεὶς. Ἐν πρώτῃς ἡ Κάλλας ὅταν ἔπαιξε στὴν Ἐπίδαυρο, τὴν «Νόρμα» (1960), ἦτο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς καλλιτεχνικῆς τῆς σταδιοδρομίας, ἐνῶ ἡ Σουλιώτη εὑρίσκειται εἰς τὰ πρῶτα βήματά της. Ἐχει βέβαια ἓνα ὠραιότατο χρῶμα φωνῆς, τὴν ὁποίαν χειρίζεται μετὰ πολλὴν τέχνην καὶ χρωματίζει μετὰ ἀνώτερον τρόπον. Ἄλλ' οἱ ὑπερβολικοὶ αὐτοὶ χρωματισμοὶ τὴν ἐβλάψαν περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἐφαντάζετο. Διότι δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς ἓν ἀχανές καὶ ὑπαίθριον θέατρον, ὅπως τὸ «Ἡρώδειον», δὲν ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ χρωματίζῃ ὅπως εἰς ἓν κλειστὸν θέατρον. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ περιφημῆ ἄρια «Κάστα Ντίβα» ἐπῆγε μᾶλλον χαμένη. Ἀντιθέτως ἡ μεσόφωνος Κικὴ Μορφογιού, στὸν ρόλο τῆς Ἀνταλτζίζα, ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῆ. Τὸν ρόλον αὐτὸν εἶχεν ἤδη παίξει μετὰ τὴν Κάλλας στὴν Ἐπίδαυρο. Καὶ ἀπὸ τότε διεφάνη ὅτι λαμπρὸν μέλλον τὴν ἀναμένει. Πρῶτον πού δὲν διεψεύσθη. Ἴσορροπῆσε φωνητικῶς καὶ ἐχρωμάτισεν ἀκριβῶς ὅσον χρειάζεται, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ χάνῃ κανεὶς οὔτε μιὰ νότα τοῦ ὠραίου της ρόλου. Ἐξαιρετος καλλιτέχνης ἦτο καὶ ὁ τενόρος Bruno Prevedi (Παλλιόνε). Κάτοχος τῆς αὐθεντικῆς παραδόσεως, ἀπέδωκε τὸν ρόλον του μετὰ ἀπόλυτον μουσικότητα καὶ ἐπέδειξε μίαν ὠραίαν, πράγματι, φωνὴν καὶ καλὴν ἠθοποιίαν. Ὁ Ἕλλην βαθφῶνος Νίκος Ζαχαρίου (Ὁροβέζο) ὁ ἀγνωρισθεὶς, διεθνῶς, καλλιτέχνης, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἐπέδειξε τὰ φωνητικὰ του χαρίσματα καὶ ἐτίμησε τὴν πατρίδα του. Πολλὲς καλοὶ στοὺς μικρότερους ρόλους τῶν ὁ Τάκης Σκαφίδης (Φλάβιο) καὶ ἡ Βάσω Φραγουλᾶκη (Κλοτίλδη). Ὁ μέγας ὅμως πρωταθλητῆς τοῦ συνόλου ὁπῆρξεν ὁ Ἀνδρέας Παρίδης, ὁ διευθύνων μουσικῶς τὸ ἔργον. Χάρις σ' αὐτὸν κανὲν κενὸν δὲν παρουσιάσθη. Τὰ τεμάχια συνόλου εἶχαν ἀπόλυτον συγχρονισμόν, ἡ συνοδεία ἦτον ἰσορροπημένη, ὥστε νὰ μὴ καλύπτῃ τὰς φωνάς, ἡ ὀρχήστρα ἐχρωμάτισεν ὅσον πρέπει καὶ τὸ ὅλον ἀπέδωκε τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μπελλίνι — ἔργον πού ἰδιαίτερα ἀγαποῦσεν ὁ Βάγνερ — κατὰ τρόπον πού νὰ μὴ προδοθῆ ἡ παράδοσις. Ἡ γνωστὴ μας ἤδη, ἀπὸ προηγουμένης συνεργασίας εἰς τὸ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, σκηνοθέτις Μαργαρίτα Βάλμαν, ἐπετυχεν ἀπόλυτον συγχρονισμόν εἰς τὰς κινήσεις τοῦ συνόλου καὶ φυσικὸν παίξιμον τῶν πρωταγωνιστῶν. Ἡ ὑπὸ τὸν Μιχ. Βούρτσην χορηγία ἐχρωμάτισε μετὰ πολλὴν μουσικότητα καὶ τέλος αἱ σκηνογραφίαι τοῦ Γιάννη Στεφανέλλη ἦσαν πολὺ καλά, ὅσον δηλαδὴ τὸ ἐπιτρέπει τὸ ἀρχαῖον ὠδεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται κάθε σκηνογράφος.

Τὸ δευτέρον ἔργον τὸ ὁποῖον παρουσίασεν (9, 11, 14 Αὐγούστου) ἡ Λυρική Σκηνή, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, ἦτο ὁ «Φιντέλιο» τοῦ Μπετόβεν. Τὸ ἐγχείρημα δὲν εἶναι εὐκόλον. Διότι ἐδῶ δὲν πρόκειται μόνον δι' ἐπίδειξιν ὠραίας κίσεως νὰ εὐκόλης μελωδίας ἢ ἐξαιρετικῶν φωνητικῶν προσόντων, ἀλλὰ περὶ ἔργου ἰδιούτου, εἰς τὸ ὁποῖον δεσπόζει ἡ βαθειὰ μουσικὴ σκέψις, μιὰ ἀνωτέρας πνοῆς φαντασία, πού δὲν κάνει συμβιβασμούς καὶ δὲν ἐπιζητεῖ νὰ ἀρέσῃ, ἀπλῶς, εἰς τὸ πολὺ κοινόν. Ὁ Μπετόβεν, ὁ μέγιστος συμφωνιστῆς ὅλων τῶν ἐποχῶν, καὶ εἰς τὸν «Φιντέλιο» ἀκόμη, τὸ μοναδικόν του μελό-δραμα, τὸ ὁποῖον τόσας πικρίας τοῦ ἐστοίχισε, προσπαθεῖ νὰ ἄρθῃ εἰς τὰ ὕψη μιᾶς ἀνωτέρας τέχνης καὶ νὰ δημιουργήσῃ καὶ εἰς τὸ μελόδραμα μίαν τεχνοτροπίαν, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς νέαν μορφήν τῆς σκηνηκῆς λυρικῆς μουσικῆς. Ἄρκει νὰ λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰ τεμάχια συνόλου τοῦ «Φιντέλιο», τὸν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον κάθε φωνὴ εἶναι γραμμένη, διὰ νὰ ἐννοήσῃ πόσον μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς αἰσθητικῆς εἰς τὸ μελόδραμα. Ὁ μέγας παράγων ἐπιτυχίας σὲ ἓνα

ἔργον, ὅπως ὁ «Φιντέλιο», εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ὁ διευθύνων αὐτὸ μουσικός. Αὐτὸς πρέπει νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς ἐπὶ σκηνῆς καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν σκηνῆν, τὸ ἀθάνατον πνεῦμα τοῦ μεγάλου συμφωνιστοῦ, εἰς αὐτὸν πρέπει νὰ ὑπαχθῶν ὅλοι. Καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἄνδρέας Παρίδης ὑπῆρξεν ἀντάξιός τῆς δυσχεροῦς αὐτῆς ἀποστολῆς. Διηύθυνε τοὺς πάντας μεζῶν καὶ νεύρον, ἀλλὰ καὶ με λεπτότητα, ὅπου ὁ συνθέτης τὸ ἀπαιτοῦσε. Ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν εἰς τὴν πρῶτην γραμμὴν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ὑποδυομένη τὸν ρόλον τῆς Λεονώρας. Δυστυχῶς, κατὰ τὴν ἐφετεινὴν ἐκτέλεσιν τοῦ «Φιντέλιο», ἡ ἐμφανισθεῖσα εἰς τὸν ρόλον αὐτὸν Ludmilla Dvorakova, παρὰ τὴν ὡραίαν, πράγματι, φωνὴν τῆς καὶ τὴν ἀναμφισβήτητα μουσικότητά τῆς, δὲν εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον φωνητικὸν ὄγκον. Παρ' αὐτὴν, ἀντιθέτως, ὁ τενόρος Vilem Pribyl (Φλορεστάν) ἱκανοποίησεν, ἀπολύτως, τὸ κοινὸν καὶ ὑπῆρξεν ἀφθαστος στὴν ὡραίαν ἄριαν τῆς 2ας πράξεως. Πολὺ καλὸς ἦτο ὡσαύτως ὁ Heinz Hagenom ὡς Ρόκκο, ἐνῶ παραλλήλως ὁ ἰδικὸς μας Βασίλης Γιαννουλάκος, στὸν ἀπεχθῆ ρόλον τοῦ κακοῦ Πιτζάρου, ἀνέδειξε, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὰ προσόντα μετὰ ὅποια τὸν ἐπροίκισεν ἡ φύσις. Στὴν ἐπιτυχίαν συνέβαλαν, ἐπίσης, ἡ Liselotte Rebmann (Μαρτσελλίνα), Manfred Schmidt (Ζακίνο), ὡς καὶ — σὲ μικροτέρους ρόλους — οἱ Ν. Δασκαλάκης, Ἰω. Μανωλάκης καὶ Στ. Παπαχρήστου. Ἡ ὑπὸ τὸν Μιχ. Βούρτσιν χορωδία παρουσιάσθη ὅπως σπανίως τόσον καλὰ καὶ ἐχρωμάτισε κατὰ ὑπέροχον τρόπον τὸ θαύμασιο «κόρο τῶν φυλακισμένων» τῆς 1ης πράξεως. Στὴν ἐπιτυχίαν συνέβαλε καὶ ἡ ὡραία σκηνοθεσία τοῦ μετακληθέντος Frank De Quell. Τέλος αἱ ἐνδυμασίαι τοῦ Π. Μαντουῆ ἦσαν ἀρισται, ἐνῶ αἱ σκηνογραφίαι μᾶλλον ὑποτυπώδεις, ὅπως θὰ συμβαίνει πάντοτε εἰς τὸ «Ἡρώδειον» καὶ σὲ ὅλα, περίπου τὰ ἔργα, ἐφ' ὅσων οἱ σκηνογράφοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀρχαῖα τεῖχη καὶ νὰ ρυθμίζον τὰ σκηνικὰ ἐπάνω σ' αὐτὰ, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐν συνόψει αἱ παραστάσεις τῆς Ἐθν. Ἀυρ. Σκηνῆς ἀπετέλεσαν τὸ κορυφωμα τῶν μουσικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐφετεινοῦ Φεστιβάλ, καὶ συνεκέντρωσαν, μέχρις ἀσφυξίας, τὸν περισσότερον κόσμον εἰς τὸ «Ἡρώδειον».

* *

Ὁ ἕτερος ἀξιόλογος συντελεστὴς τῶν μουσικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐφετεινοῦ Φεστιβάλ ἦσαν αἱ συναυλίαι τῆς «Κρατικῆς Ὀρχήστρας Ἀθηνῶν», ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς μόνον, εἶχον περιληφθῆ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβάλ, ἐνῶ αἱ ὑπόλοιποι ὀκτὼ ἦσαν ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἐνεκαινίσαν τὴν θερινὴν μουσικὴν περίοδον τοῦ «Ἡρώδειου». Ἐκ τῶν ἐκτὸς Φεστιβάλ συναυλιῶν αὐτῶν παρηκολούθησα μόνον τὰς τρεῖς. Τὴν 2αν (24 Ἰουνίου), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἄνδρέα Παρίδη, ὁ ὁποῖος ἀνέδειξε τὶς πραγματικὰς ὡραιότητες τῆς «Σουίτας σὲ παλιὸ στῦλ» τοῦ Μ. Παλλαντίου καὶ μᾶς ἔδωκε μίαν συγκρατημένην, μᾶλλον, ἐρμηνείαν τῆς «Συμφωνίας ἀρ. 2» τοῦ Μπετόβεν. Σολίστ τῆς συναυλίας ἦτο ὁ γνωστὸς στὸ ἀθηναϊκὸν κοινὸν πιανίστας Σούρα Τσερκάσκυ, ὁ ὁποῖος παρουσιάσθη μετὰ τὸ «3^ο Κοντσέρτο γιὰ πιάνο» τοῦ Ραχμάνινοφ, ἔργο ἴσως ὀλιγώτερον δημοφιλὲς ἀπὸ τὸ «2^ο Κοντσέρτο», ἀλλὰ πολὺ πλέον τολμηρὸν καὶ ἐλεύθερον ὡς φόρμα.

Τὴν 5ην Συναυλίαν (15 Ἰουλίου) διηύθυνεν ὁ Θεοδ. Βαβαγιάννης, ὅστις περιέλαβεν εἰς τὸ πρόγραμμά του ἔργα ὄχι συχνὰ ἐκτελούμενα. Ἡ «Passacaglia», ἀίφνης, τῶν Μπάχ-Ρεσπίγκι, εἶχε παιχθῆ πρό πολλῶν ἐτῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀειμνήστου Μητροπούλου. Εἶναι δὲ ἔργον δι' ἐκκλ. ὄργανον, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα τοῦ Μπάχ, τὸ ὅποιον ἐνορχήστρωσε, κατ' ἀνώτερον τρόπον, ὁ διάσημος Ἰταλὸς συνθέτης Ὀττορίνο Ρεσπίγκι. Ὁ Βαβαγιάννης μᾶς ἔδωκεν, ἐν συνεχείᾳ, μίαν λεπτὴν ἐρμηνείαν τοῦ «Ἰντερμέτζο» ἀπὸ τὴν «Κυρὰ Φροσύνην» τοῦ ὑποφαινομένου, μεθ' ἧς ἐνεφανίσθη ἐπὶ σκηνῆς ὁ σολίστ τῆς

συναυλίας, ὁ Νεγροαμερικανὸς βαθύφωνος Jherman Bailey, ὁ ὁποῖος ἐξετέλεσε τὰ «Τέσσερα σοβαρὰ τραγούδια γιὰ βαθύφωνο τοῦ Μπράμς, κατ' ἐνορχήστρωσιν τοῦ Gunter Raphael. Τὰ γεμάτα φιλοσοφικὴν, μᾶλλον, διάθεσιν τραγούδια αὐτὰ, παρὰ τὴν ὄφραϊν φωνὴν τοῦ ἐκτελέσαντος, θὰ ἀπαιτοῦσαν μίαν πλέον βαθθεὶά ἐρμηνεία. Στὸ δεύτερον μέρος τῆς συναυλίας ἀκούσαμε τὴν «Συμφωνίαν σὲ Σι ὑφ. μείζ.» τοῦ Σωσσόν, ἔργον πού δικαίως, ἰδιαιτέρως ἀγαπᾷ ὁ Βαβαγιάννης, δι' ὃ καὶ τὸν εὐχαριστοῦμε διότι μᾶς τὸ ἐμφανίζει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν.

Στὶς 5 Αὐγούστου ἐδόθη ἡ 8η Συναυλία τῆς «Κρατικῆς», ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ πάλιν τοῦ Θ. Βαβαγιάννη. Τὸ πρόγραμμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὠραιότατον συμφωνικὸν ποίημα «Finlandia» τοῦ Σιμπέλιους, τὸ ὁποῖον σπανίως ἀκοῦμε, περιελάμβανε τὴν «Ἡρωϊκὴν» τοῦ Μπετόβεν, ἀποδοθεῖσαν μὲ καθαρῶς προσωπικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ τὸν Βαβαγιάννην καὶ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ πιάνο ἄρ. 1» τοῦ Τσαϊκόφσκυ. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἐθαυμάσαμε τὰ πολλαπλᾶ χαρίσματα τοῦ σολίστ Juri Boukoff, τὴν μικήν του δόναμιν εἰς τὸ ἐπιβλητικὸν καὶ συναρπαστικὸν ἀρχικὸν θέμα, τὴν λεπτότητα μὲ τὴν ὁποῖαν ἀπέδωσε τὸ δεύτερον μέρος καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν του τεχνικὴν εἰς τὸ πολύμορφον, ἀρχιτεκτονικῶς, φινάλε.

Τὴν πρώτην ἐκ τῶν τριῶν — ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Φεστιβάλ — συναυλιῶν τῆς «Κρατικῆς» (12 Αὐγ.) διηύθυνεν ὁ μετακληθεὶς Ἄγγλος μαέστρος John Pritchard, καλλιτέχνης ὀλκῆς, μὲ ἀνωτέραν μουσικὴν ἀντίληψιν, μὲ ἀπόλυτον ρυθμικὴν ἰσορροπήσιν καὶ μὲ συγκρατημένα νεῦρα, ὅπου ἡ περίστασις τὸ ἀπαιτεῖ. Χάρις σ' αὐτὸν ἀκούσαμε — εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν — δύο ἁποσπάσματα ἀπὸ τοὺς «Τρῶας» τοῦ Μπερλιόζ : τὸ «Βασιλικὸ κυνήγι» καὶ τὴν «Θύελλα». Τὸ λυρικοθεατρικὸν αὐτὸ διπτυχον τοῦ μεγαλύτερου, Ἰωῶς, αὐτοῦ συνθέτου τῆς Γαλλίας, εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ τὸ ἐβλέπαμε κάποτε μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβάλ, διότι ἐμφανίζει ἀπὸ σκηνῆς, στὸ πρῶτον μέρος τὴν «Ἄλωσιν τῆς Τροίας» καὶ στὸ δεύτερον τοὺς «Τρῶας στὴν Καρχηδόνα». Ὁ Pritchard μᾶς ἔδωσεν ἐν συνεχείᾳ μίαν ἐξαιρετικὴν ἐρμηνείαν τῆς «4ης Συμφωνίας» τοῦ Μπετόβεν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος τὴν περίφημη συμφωνικὴ σουίτα τοῦ Ρίμσκυ - Κορσακῶφ «Σεχεραζάτ». Τὸ ἔργον αὐτὸ οἱ παλαιότεροι τὸ ἤκουον συχνὰ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μαρσίκ ἢ τοῦ Μπούτνικωφ. Σήμερον ὅμως δὲν ἀναγράφεται πλέον εἰς τὸ πρόγραμμα, μολονότι πρόκειται περὶ συνθέσεως καταπληκτικῆς ὡς μορφή, ὡς σύλληψις καὶ ὡς ἐνορχήστρωσις. Ὁ Ἄγγλος μαέστρος ἐπέτυχε νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν «Σεχεραζάτ», ἀποφεύγων κάθε ὀλισθημα καὶ κενόν, μὲ ἀπόλυτον ἐνότητα καὶ ποικιλίαν εἰς τὴν ἐρμηνείαν. Ἄξιος ἰδιαιτέρων συγχαρητηρίων εἶναι καὶ ὁ κορυφαῖος βιολιστῆς τῆς «Κρατικῆς» Τάτσης Ἀποστολίδης, διὰ τὸν ἀνώτερον, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, τρόπον καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὲ τὴν ὁποῖαν ἐπαίξε τὸ σόλο, τὸ ὁποῖον διέπει ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ἔργου, οὐτινος ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν καὶ τὸν συνδετικὸν κρίκον.

Ἐξαιρετικὸν τὸ πρόγραμμα τῆς 10ης Συναυλίας τῆς «Κρατικῆς» (19 Αὐγ.) καὶ, χάρις στὸν Ἄνδρεαν Παρίδην ἀκούσαμε, τὴν ἐπιβλητικὴν καὶ ἀποδίδουσαν ὅλον τὸ ἀρχαῖον μεγαλεῖον εἰσαγωγὴν τῆς «Ἀλκήστιδος» τοῦ Γκλόκ. Ὁ Παρίδης μᾶς ἔδωσεν, ὅμως, καὶ ἓνα ἄλλο κολοσσιαῖον δημιούργημα : τὴν «Φανταστικὴν Συμφωνίαν» τοῦ Μπερλιόζ, ἔργο πρωτοποριακὸ διὰ τὴν ἐποχὴν του, νέον ὡς μορφή καὶ τολμηρὸν ὡς ἐνορχήστρωσις, τὸ ὁποῖον τρέμουν καὶ οἱ πλέον πεπειραμένοι μαέστροι, μολονότι ἀρέσει πάντοτε εἰς τὸ κοινόν, ὅταν παίζεται, ὅμως, ὅπως τὸ παρουσίασεν ἡ «Κρατικὴ Ἀθηνῶν». Σολίστ τῆς συναυλίας ἦτο ὁ Ἰσπανὸς βιολοντσελλίστας André Navarra. Ἐνεφώσθη μὲ τὸ πασιγνωστον «Κοντσέρτο» τοῦ Χάϋδν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον πού θὰ ἐδέχτο

νά τὸ ἀκούσῃ κανεὶς ἐν συνεχείᾳ καὶ δύο καὶ τρεῖς φορές. Τόσον ὠραία εἶναι ἡ ποιότης τοῦ ἤχου του καὶ ἡ μουσικότης τοῦ ἐκτελέσαντος.

Πλημμυρισμένο ἀπὸ κόσμον τὸ «Ἡρώδειον» κατὰ τὴν 11ην καὶ τελευταίαν συναυλίαν τῆς «Κρατικῆς», τῆς 26ης Αὐγούστου. Τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Θεοδ. Βαβαγιάννη πρόγραμμα περιελάμβανε δύο μόνον ἔργα : τὴν «Συμφωνίαν ἀρ. 4. — Ρομαντικὴν» τοῦ Μπροϋκνερ καὶ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ πιάνο σὲ Φα ἔλ.» τοῦ Σολέν. Μὲ τὴν συμφωνίαν αὐτὴν τοῦ Μπροϋκνερ ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὴν Βιέννην ἡ περίοδος τοῦ «Kolossal» εἰς τὴν μουσικὴν, περίοδος ἡ ὁποία φθάνει στὸ κορύφωμά της μὲ τὸν Mahler. Τὸ ἀτέρμον ὁμῶς αὐτὸ ἔργον δὲν κουράζει τὸν ἀκροατὴν, διότι εἶναι ὠραῖον, παρουσιάζει μέγαν πλοῦτον ἰδεῶν καὶ ἐνδιαφέρουσαν θεματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἄπαιτεῖ, ἐννοεῖται, ἀπὸ τὸν διευθύνοντα μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ προσοχὴν, ἐναλλαγὴν τῶν χρωματισμῶν καὶ ποικιλίαν εἰς τὴν ἔρμηνείαν, διὰ νὰ μὴ γίνῃ βαρετόν, πρᾶγμα πού ἐπέτυχεν ἀπολότως ὁ Βαβαγιάννης. Ἄπεθεώθῃ, κυριολεκτικῶς, ὁ γνωστός μας Ρῶσος δεξιοτέχνης τοῦ πιάνου Βλαδίμηρος Ἄσκενάζυ, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸ «Κοντσέρτο σὲ Φα ἔλ.» τοῦ Σολέν. Τί νὰ πρωτοθαυμάσῃ κανεὶς σ' αὐτόν ; Τὴν εὐγένειαν τοῦ αἰσθήματος, τὴν λεπτότητα, τὴν μουσικότητα ἢ τὴν τελείαν τεχνικὴν ; Νομίζω ὅτι κάθε κριτικὴ θὰ ἦτο περιττή.

* * *

Θεωρῶ ὅτι θὰ ἦτο ἄδικον νὰ μὴ ἀναφερθῇ ἰδιαιτέρως ἡ συναυλία τῆς 30ης Αὐγούστου, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκλείσει τὸ ἐφετεινὸν μουσικὸν Φεστιβάλ. Συνήθως ὡς κατακλείς τοποθετεῖται μιὰ συμφωνικὴ συναυλία, μιὰ μελοδραματικὴ παράστασις, ἓνα πολυπληθές συγκρότημα. Ἐφέτος ἡ τελευταία μουσικὴ ἐκδήλωσις εἰς τὸ «Ἡρώδειον» ἐγένεν, ἀπλῶς, μὲ ἓνα «Ρεσιτάλ Τραγουδιοῦ». Ἀλλὰ τὸ Ρεσιτάλ αὐτὸ ἦτο ὑποδειγματικὸν εἰς τὸ εἶδος του καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ τραγουδίστρια τῆς σοβαράς, τοῦλάχιστον μουσικῆς, πού νὰ μὴ τὸ παρακολούθησῃ. Διότι ἡ βουαρικῆς μὲν καταγωγῆς, ἀλλ' εἰς Βιέννην ἀναπτύσσουσα τὴν δράσιν της, εἰς τὸ ἐκεῖ Μελόδραμα, καλλιτέχνης Irmgard Seefried, παρουσίασε ἓνα πρόγραμμα μὲ «Lieder» τοῦ Σοῦμαν καὶ τοῦ Σοῦμπερτ κατὰ τρόπον, τολμῶ νὰ πῶ, πού δὲν ἀκούσαμε ποτὲ εἰς τὰς Ἀθήνας. Φωνῆν ἔχουν πολλοί καὶ ὠραίαν μάλιστα φωνήν. Ὅλοι τραγουδοῦν μελωδίαις καὶ τῶν κλασσικῶν ἀκόμη συνθετῶν. Ἀλλὰ πόσοι εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νὰ εἰσδύσουν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ «Lied», ὅπως αὐτὸ διεμορφώθῃ εἰς τὴν Αὔστριαν καὶ τὴν Γερμανίαν, πρωτίστως, χάρις σὲ ἓνα Σοῦμπερτ, ἓνα Σοῦμαν ἢ ἓνα Μπράμς ; Ἐλάχιστοι. Ἡ ἔρμηνεία τῆς Seefried ἦτο μοναδική. Δὲν ἔτραγουδοῦσεν ἀπλῶς. Ἐξωγράφισε διὰ τῆς φωνῆς, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις : οἱ μορφισμοὶ τοῦ προσώπου της, αἱ φωνητικαὶ της μεταπτώσεις πού ἀπέδιδαν τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν μελωδιῶν ἦσαν τέτοιαις πού κρατοῦσαν τὸν ἀκροατὴν αἰχμάλωτον τῶν χειλέων τῆς ἐκτελεστρίας. Εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἡ ὠραία φωνὴ καὶ τὸ παράστημα τῆς καλλιτέχνης, ὡς καὶ ἡ θαυμασία καὶ λεπτολόγος συνοδεία στὸ πιάνο τοῦ Erik Werba. Σοῦμπερτ καὶ Σοῦμαν ἔχουμε ἀκούσει κατὰ κόρον, ποτὲ ὁμῶς σάν αὐτόν πού παρακολούθησαμε στὸ «Ἡρώδειον» ἀπὸ τὴν Seefried καὶ τὸν Werba.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Κ. Βουρβέρη, Κλαστική παιδεία και ζωή, 'Αθήναι 1969.
- Λίνου Πολίτη, 'Ιστορία τῆς Νέας 'Ελληνικῆς λογοτεχνίας.— Συνοπτικό διάγραμμα. Βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη 1968.
- 'Εμμ. Κ. Χατζηγιακουμῆ, Νεοελληνικαὶ πηγαὶ τοῦ Σολωμοῦ. ('Εθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν. Φιλοσοφικὴ Σχολή. Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου), 'Εν 'Αθήναις 1968.
- Π. Σταύρου, 'Ο Παλαμῆς καὶ ἡ Κύπρος. Δέκα ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ ποιητοῦ, 'Αθήναι 1968.
- Ν. Π. Δελιαλιῆ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης, 'Εν Κοζάνῃ.
- Οὐράνας Διοματάρη, 'Ομήρου ἀπόηχο, 'Αθήνα 1968.
- Κύπρου Χρυσάνθη, Λυρικός λόγος, Λευκωσία - Κύπρος 1968.
- Ξάνθου Λυσιώτη, 'Ανάδρομή, Κύπρος 1968.
- Γ. Α. Παπαδημητρίου, Πόθεν τὸ ὄνομα Σπανέας τοῦ ὁμώνυμου βυζαντινοῦ παραινετικοῦ ποιήματος, 'Εν 'Αθήναις 1967.
- 'Αναστασίου Γαβαλά, Οἱ 'Ελληνες καὶ ὁ χαρακτήρ των, 'Αθήναι 1968.
- 'Αλ. Δεσποτοπούλου, 'Ιωάννης Φιλήμων. 'Αγωνιστῆς - δημοσιογράφος - ἱστορικός, 'Αθήναι 1967.
- Θ. Μ. Πλατανοπούλου, Τὸ χρηματιστήριον ἀξιών, 'Αθήναι 1968.
- 'Εστίας Νέας Σμύρνης, Χρῆστος Σωκρ. Σολωμονίδης, ὁ λογοτέχνης καὶ ἱστορικός τῆς Σμύρνης, 'Αθήναι 1968.
- 'Ελληνικοῦ 'Ινστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν σπουδῶν, Θησαυρίσματα, τόμ. 4, Βενετία 1967.
- Γ. Κόλια, 'Η Στερεὰ 'Ελλάς ὡς παράδοσις καὶ ἱστορία, 'Αθήναι 1968.
- Γ. Κόλια, 'Εκθεσις παλαιογραφικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς 'Ι. Μοναῖς Προυσίου Εὐρυτανίας καὶ Βαρνακόβης Δωρίδος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 1967, 'Αθήναι 1967.
- Χρ. Δεδούση, 'Ο Κατζούρμπος καὶ ἡ λατινικὴ κωμωδία, Θεσσαλονίκη 1968.
- Ν. Κεφαλληνιάδη, 'Η παιδεία εἰς Δρυμαλιὰ Νάξου, 'Αθήναι 1966.
- 'Αρ. Χατζιδάκη, Κλαυσίγελως, 'Ηράκλειον Κρήτης 1968.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Περιοδικόν «Παρνασσός» παρ. Α', έτη 1877 - 1894, τόμοι 17	(έξηνητλημένον)
Έπετηρίς τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» έτη 1896 - 1918, τόμ. 22	(έξηνητλημένον)
Έπετηρίς τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» έτη 1925 - 1939	(έξηνητλημένον)
Περιοδικόν «Παρνασσός» παρ. Β', έτη 1959 - 1967, τόμ. 9. — Έκαστος τόμος	δρχ. 250
Τὸ Χρονικόν τοῦ «Παρνασσού» (1865 - 1950) ὑπὸ Κ. Βοβολίνη, Ἀθήναι 1951, σελ. 620	δρχ. 200
Διαλέξεις περί τῶν ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος	(έξηνητλημένον)
Διαλέξεις περί τῶν διηγηματογράφων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος	(έξηνητλημένον)
Έορτισμός Έκατονταετηρίδος Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», Ἀθήναι 1966, σελ. 56	δρχ. 20
Ἡ κατά τὰ τελευταία έτη δρῆσις τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθήναι 1966, σελ. 32	δρχ. 15